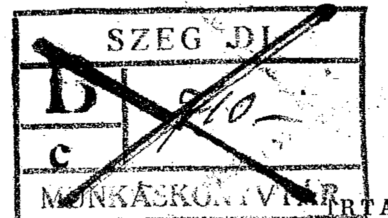
A SZÁMÜZÖTTEK SORSA SZIBÉRIÁBAN

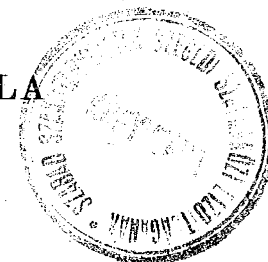

IRTA

KENNAN GYÖRGY

FORDITOTTA

ZEMPLÉNI P. GYULA

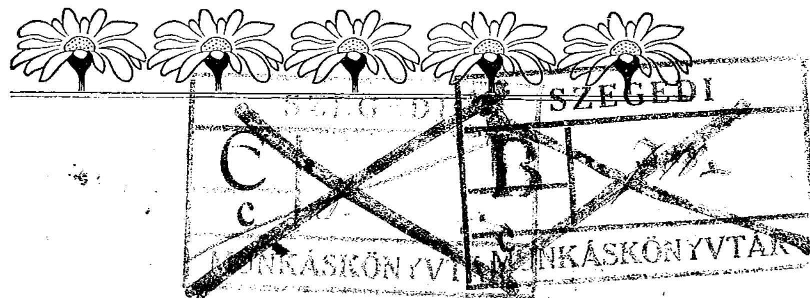

BUDAPEST
GYŐZŐ ANDOR KIADÁSA
1905

Révai és Salamon könyvnyomdája Budapest, VIII., Üllői-út 18.

1. A politikai fegyenczek börtönei a Kara területén.

Miután Kononowits őrnagy 1881-ben a karai fegyenczgyarmat vezetői állásáról lemondott, utódául Potuloff őrnagy lett kinevezve, ki eddigelé a nertsinski ezüstbányák fogházigazgatóságával állt valamiféle összeköttetésben.

Alig hogy hivatalát elfoglalta, az összes politikai foglyok — mintegy százan lehettek — a Kononowits őrnagy által épittetett uj fogházba szállittattak és ott a zárkákba csukattak. Az itt eltöltött napok, mint az leveleikből kitünik, melyeket nagy titokban el tudtak barátaiknak küldeni* — elég rosszak voltak ugyan, de azért legalább nem türhetetlenek. Naponta körülsétálhattak az udvarban, a részükre érkezett kisebb pénzösszegeket átvehették, néhány könyvet is használhattak, melyeket pénzért vettek, vagy Oroszországból kaptak és gyakran az asztalos vagy a lakatosmühelyben foglalt munkával is szórakozhattak. E gyér előnyökkel szemben persze igen sok hátrány volt: néhányan éjjel és nappal bilincsre voltak verve, ketten vagy hárman meg ép a targonczákhoz füzettek. A rideg zárkákban kellett idejüket eltölteniök, mert az aranymosókban sem dolgozhattak és végig kellett hallgatniok őrültté lett társaik badar beszédét, kik velük együtt voltak becsukva. Az a remény, hogy egy bizonyos idő leteltével a »szabad parancsnokság« alatt mégis csak élveznek majd egy kis

* Sok ilyen levél van birtokomban és a következő elbeszélés sok részét ezekből vettem. Egészen pártatlan bizonyságul persze nem szolgálhatnak, de azért mégsem irattak irányzatos czélzattal; feladóik nem sejthették, hogy valaha közöltetni fognak.

szabadságot, eltünt és minden levélbeli közlekedés megtiltatott nekik: az ő egész világuk a börtön udvarán belől létezett.

Az 1882 ik év márczius havában Anutsin tábornok, Szibéria főkormányzója titkos jelentést terjesztett fel a czárhoz, melyben a politikai foglyokat illetőleg igy nyilatkozik:

»Befejezvén jelentésem e részét, Felségedet arra akarom megkérni, hogy a Kelet Szibériában élő államfoglyokra vonatkozó észrevételeimre némi figyelmet forditani méltóztassék.

1882. január 1-én 430-an voltak itt, és pedig:

a) Birói itélet alapján Szibériába küldettek:

1. Mint kényszermunkások . . .	123-an.
2. Mint fegyenczgyarmatosok . .	49 en.
3. Kijelölt lakásokra utasittattak .	41-en.

b) Közigazgatási uton számüzöttek:

1. Kijelölt lakásokra utasitva . .	217-en.
Összesen . .	430*

Az összes kényszermunkára itélt államfoglyokat, az aranybányák területén 200 emberből álló, transbaikaliai kozákcsapat őrzi. E gonosztevőket azokkal, kik közönséges büntettek miatt itéltettek el, lehetetlen az aranymosókban együtt dolgoztatni. Tőlük különválasztva sem dolgozhatnak, mert nincsenek alkalmas helyiségek, nincsenek őrző csapatok és a legtöbben az efféle munkát nem is birják.** Haszontalan munkát, milyennel másutt terhelik meg a foglyokat, hogy testileg foglalkoztassanak, mi nem végezhetünk, nekünk tehát a fegyenczek számára nincs foglalkozásunk és a helyi hatóság, mely szökés előfordulása esetén szigoru felelősségre vonatik, kénytelen azokat őrizet alatt a börtönökben hagyni, csak nagyritkán alkalmazván őket ott, vagy a közvetlen közelben előforduló munkákra. De ez a munka nem vehető »kényszermunka« számba, sőt inkább a testi erősbödésre szolgál. Különben a kényszermunka alól való felszabaditás nem javit helyzetükön, sőt ellenkezőleg! A teljes elkülönités mégis csak türhetlenné teszi rájuk nézve az életet...

Néhány öngyilkosság is fordult elő köztük és egyikük, egy Pözen nevü megőrült, mig mások oly lelki állapotban vannak, mely az őrültséghez meglehetősen közel áll. A belügyminiszteriummal ugy állapodtam meg, hogy az elmebetegek egy tsitai bérházban helyeztessenek el, miután Szibériában nincsenek tébolydák, az európai Oroszországban lévők pedig tultömöttek...

Igy hangzik a kormányzónak a czárhoz tett jelentéséből az V. fejezet, 3. rész, mely e czimet viseli: Számüzetés, kényszermunka és börtönosztály. Egyik másolata birtokomban van. Az eredetin sajátkezü széljegyzetkép a czár következő szavai találhatók: »Grustnaja no ne nowaja kartina.« (Szomoru, de nem uj kép.)

Negyedfél évvel később jártunk mi a Karaterületen és a főkormányzó által kilátásba helyezett az az intézkedés, hogy az elmebetegek külön épületbe fognak elhelyeztetni, még mindig nem hajtatott végre. Még mindig közös zárkákban laknak egészséges társaikkal és ezek ottlétét jelenlétük által még türhetetlenebbé teszik. Kelet-Szibéria fogházaiban egyáltalán nagyon keveset tettek az elmebetegek ápolása érdekében. Transbaikaliának nemcsak egy börtönében történt meg, hogy a mikor beléptünk, a felénk rohanó őrültek vad kiáltásai ijesztettek meg bennünket. Mint a jelentés is mondja, az egész országban nincs egyetlen tébolyda és a hatóságok sokkal kényelmesebbnek tartják, hogy az egészségesek viseljék gondját beteg társaiknak, mintsem ők törődnének velük és külön ápolókat adnának mel-

* Figyelemre méltó körülmény, hogy maga a főkormányzó is jelenti, hogy a számüzötteknek több mint fele, 217-en birói itélet nélkül kerültek Szibériába. Ezt a körülményt fontolják meg mindazok, kik esetleg pártolói egy orosz-amerikai kiadási szerződésnek.

** Hogy miért lehetetlen a politikai foglyokat a többiekkel együtt dolgoztatni, azt a főkormányzó ur nem indokolja. Azt sem magyarázza meg, mint esett, hogy ez Kononowits őrnagy vezetése alatt mégis megtörténhetett, a nélkül, hogy szökés, vagy egyéb baj történt volna.

léjük. Müvelt emberekre nézve persze, kik az őrültségtől még sokkal inkább félnek, mint bármilyen más betegségtől, roppant nyomasztó lehet, ha e szegény, beteg teremtések mindig előttük vannak és hogy oly szerencsétlenséget kell folyton látniok, mely talán elébb-utóbb őket is utóléri.

»Türhetetlennek« mondta a főkormányzó jelentésében a foglyok állapotát. De hát nem a kormány volt az, mely ezt okozta! A börtön ablakai előtt ő maga emeltette a magas keritést, mely a foglyoknak minden kilátását elvette és a belügyminiszter volt az, ki kényszeritő ok nélkül megszüntette a »szabad parancsnokság«-ot és a politikai foglyoknak teljes elkülönitését rendelte el. És ez okozta aztán az öngyilkosságokat, az őrülési eseteket, melyek a főkormányzó urat kissé elszomoritani látszottak.

Mint is lehetett volna feltenni, hogy fiatal, akaraterős férfiak megelégedjenek oly állapottal, mely hivatalból is »türhetetlennek« mondatott! Az 1882 ik év ápril havában, alig egy évvel Kononowits őrnagy lemondása után, alig egy hóval azután, hogy Anutsin emlitett jelentése a czárnak megküldetett, a karai politikai foglyok néhány legmerészebbje szökést kisérlett meg. Első sorban nyilást ástak a börtön fala alatt, melyet nem fedeztek fel ugyan, de czéljuknak mégsem felelhetett meg, mert a nyilás talajvizzel telt meg. Akkor aztán a foglyok egyike inditványozta, hogy nappal rejtőzzenek el a mühelyben, hol néha dolgozniok lehetett és aztán az éj sötétjében mászszanak át a keritésen. A legnagyobb nehézséget az esti számolás képezte, minden este, az étkezés után, a foglyokat megszámlálták zárkáikban és igy az elrejtőzöttek hiányát felfedezték volna, még mielőtt elillanhattak. Ekkor igen jó eszméjük támadt. A felügyelő ugyanis, ki a számlálást végezni szokta, rendszerint nem keltette fel a foglyokat; kitömtek tehát néhány kabátot és lefektették azokat a pricsre. Miután a számlálás rendesen az ajtóból ment végbe, valószinü volt, hogy az illető hivatalnok ezt a fogást nem fogja észrevenni. Ha sikerül a terv, a szökevények az Amurvölgy hosszába szándékoztak a csendes Oczeán felé vonulni, hogy ott egy amerikai hajón végkép elmenekülhessenek. A börtönben hátramaradottaknak naponta le kellett volna a bábokat fektetniök, hogy a szökés — a meddig csak lehet — napfényre ne jöjjön és a szökevények annyit nyerjenek, hogy a partot elérhessék, még mielőtt üldöztetésük megkezdődött volna. Miután a szükséges előkészületek megtörténtek, egy áprilisi nap délutánján, két politikai fogoly, Muiskin és Khuretseff elrejtőzött és a pricsekre két, fegyenczruhába öltöztetett báb került. A csel sikerült. A felügyelő nem vette észre a hiányt, mindketten átmásztak a keritésen és szerencsésen eljutottak az erdőig. Pár nappal később más két fogoly követte őket ugyanily módon és két hét multán már hat kitömött báb feküdt a pricseken, melyekhez a következő héten ujabb pár járult. A végzet ugy akarta, hogy egyikük a keritésről leugrás közben egy vizzel telt árokba esett. A csattanásra az őr figyelmessé lett, lőtt és nem telt bele tiz percz, az egész őrség talpon volt. Az összes foglyok most pontosan megszámláltatván, a nyolcz menekült hiánya azonnal kitünt.

Kevéssel ez eset történte előtt a fogházrendszer igazgatója, Wraskoi tábornok és Transbaikalia kormányzója, Iljasevits tábornok szemlélte meg a karai börtönöket és ép utban voltak hazafelé, Tsitába. Potuloff őrnagy által a történtekről a leggyorsabban értesittetvén, azonnal visszamentek és személyesen intézték a szökevények erélyes üldöztetését.

A csendes Oczeán minden kikötőhelyére távirati utasitás ment, az összes rendőrtisztek megkapták a szökevények személyleirását és — a mennyire lehetett — azok arczképeit, — kiadatott a parancs, hogy minden gyanus utazó elfogassék és számos benszülött, kiket az igért jutalom elcsábitott, folyton az erdőkben barangoltak, hogy a szökevényeket kézre keritsék. Ily erélyes rendszabályokkal szemben persze kevés reménye maradhatott a foglyoknak, hogy az üldöztetéseket elkerülhetik. Testileg elgyengültek, az utakat és ösvényeket nem ismerték és sem térképeik, sem iránytüik nem voltak. Csak a két első menekült birt Wladiwostok

kikötőhelyig eljutni, de ők is, ép ugy mint a többiek mind, bilincsre verve czipeltettek vissza.

Most »megkellett leczkéztetni« a foglyokat és a rend is helyreállitandó volt a börtönben.* Ez oly módon történt, hogy a foglyok összes még oly csekély kedvezményei és jogai is elvonattak, melyek még a közönséges gonosztevőknek is megadatnak, hogy csoportonkint osztatván be az alsó-, közép és felső karai gonosztevők közé, a »Kartsernoi polorhenie«-nek rendeltettek alá.

Egy ilyen fogolytól ugyanis elvonják a pénzt, könyveket, irásszereket, ágyruhát, dohányt — egyszóval mindent, a mi nem a legszükségesebb. Nem szabad az udvarban sétálnia, táplálékát rozskenyér és viz képezi, néha-néha még egy kis árpaleves is járul, a »balanda«, — mint azt a foglyok nevezik.

Iljacsevics kormányzó és Galkin Wraskoi igazgató talán attól féltek, hogy a politikai foglyok ellenszegülnek majd e rendszabályoknak, — de az is lehet, hogy e félelmet csak szinlelték, — mindamellett szükségesnek tartották, hogy az »alsó aranymosóban« hat szotnya kozákot állitsanak fel. Tiz napig nem bántották a politikai foglyokat, valószinüleg azért, hogy biztonságban ringassák őket. Egyszerre csak, éjnek idején azt a parancsot kapták a kozákok, hogy rohanják meg a foglyokat; a fegyveres tömegnek az alvó és védtelen csapat ellen intézett e támadása a »május 11-diki pogrom« elnevezése alatt vált hirhedtté. (Pogrom heves, váratlan támadást jelent.) Néhány száz kozák, Rudenka alezredes vezénylete alatt, feltüzött szuronynyal támadt rájuk, behatoltak az összes zárkákba, az alvókat lehuzták a pricsekről, a legdurvább módon átkutatták őket, elvették mindenüket, ruháikat lehuzták a testükről és kihurczolták őket az udvarra. A bántalmazottak minden kérése és könyörgése hiábavaló volt és a kozákok a legnagyobb brutalitással feleltek azokra. A politikai foglyok közül néhány hevesebb természetü a pricsekből tépte ki a deszkákat, hogy ezekkel védekezzenek; puskaagygyal ütötték le őket. A legrutabb módon bántalmazottak nevei: Wolcsenko, Rodionoff, Kobilianski, Bobokoff és Orloff.

* Itt Potuloff őrnagy szavait idézem, a mint ezeket nekem az eset elbeszélése alkalmával mondotta. A politikai foglyok ugy vélekedtek, hogy a helyi hatóságok szándékosan buzditották őket a lázadásra, hogy aztán okuk legyen a foglyok testi megfenyitésére és a miniszter figyelmét is eltereljék a kezelés hanyagságáról.

Bizonyára szükségtelen, hogy a durva erőszakoskodások itt összes részleteikben leirassanak, elég annak a megemlitése, hogy 1882-ik évi május 11-én a délelőtti órákban, a szegény foglyoknak véresen és össze-vissza verve, ruháiktól, fehérnemüiktől és minden, saját pénzükön beszerzett javaiktól megfosztva, — három külön csoprtba osztva, éhesen és szomjan kellett az ustj — közép és felső karai börtönökbe vonulniok, mely alkalommal kozákok kisérték őket, kiknek Iliasevits tábornok megparancsolta, hogy puskatusaikat minél sürübben használják.

Az Ustj Kara felé vonuló csapat, melyben egy, targonczához kötött fogoly is volt, utközben egy kis pihenőt kért, mert már tizenöt verstet haladtak és még semmitsem ettek; a kérelem megtagadtatott és puskatussal üzték őket tovább. A haragra gyult foglyok közül néhányan, kiknek kezeik nem voltak guzsba kötve, kövekkel hajigálták most meg a katonákat és ennek az lett a következménye, hogy még kegyetlenebbül bántak el velük és megkötözték azokat is, kik eddig szabadon mehettek. Összeverve, fáradtan és éhesen, késő délután értek Usztj-Karába, a hol ismét átkutatták őket, hogy aztán párosával zárassanak a börtön titkos zárkáiba, hol kimerülve terültek el a hideg, nedves földön, hálát adva az Istennek, hogy a napnak valahára vége van már.*

* A szibériai börtönök „titkos zárkái" a legaljasabb gyilkosok és egyéb közönséges gonosztevők számára rendelvék. Látogatásaink alkalmával e zárkákat rendszerint nem mutatták meg nekünk, csak Makofski ezredes engedte meg azok megnézését Irkutskban. Az ürülékdézsán kivül nem volt azokban semmiféle berendezési darab, még prics sem. A fegyenczeknek a puszta földön kellett ülniök és aludniok. Irkutskban olyan embereket is találtam, kik még biróság elé sem kerültek. Ha a pétervári vizs-

A többi börtönökbe áthelyezett fegyenczeknek ép ily sorsuk volt, csakhogy talán nem verték őket ennyire. Galkin, Wraskói és Iljasevits uraknak szerencsésen sikerült tehát az alvó foglyok által rendezett »lázadást« leverniök és a »rebelliseket« tisztességesen megleczkéztetniök; sikerült a belügyminiszternek bebizonyitaniok, hogy mily erélylyel győzték le a »fenyegető veszedelmet.« A karai börtönökben rend honolt, rend — mint egykor Varsóban. (A szerző itt azokra a szavakra czéloz, melyekkel annak idején a lengyel felkelés leveretését sürgönyözték meg a czárnak: »L'ordre régre a Varsovie.« A ford. megjegyzése.)

Két hónapot töltöttek el a foglyok a titkos zárkákban, a nélkül, hogy egymásról, vagy arról tudnának valamit, hogy mi történt a börtönökön kivül. A rossz levegő, hiányos táplálkozás és a testi tétlenség a legkárosabb befolyással volt egészségükre: a skorbut járványosan lépett fel köztük és rövid idő alatt néhányan már a halállal küzdöttek, mások ismét annyira elgyengültek, hogy fel sem tudtak állni, a mikor neveiket felolvasták. Vagyonukat, pénzüket a börtönfelügyelőség kezelte és ez nem akarta megengedni, hogy a legszükségesebbet is beszerezzék, a mire egy betegnek szüksége van. Kaltunin őrnagy, egy durva csendőrtiszt, Potuloff utóda a parancsnokságban, a foglyoknak csak akkor engedte meg, hogy saját pénzükért ágynemüt vehessenek, a mikor a skorbut mindinkább elterjedt és a lehető legveszélyesebb jelleget öltötte.

Az usztj-karai női fogházban kissé jobbak voltak a viszonyok. Ők sem a foglyok szökésében nem voltak bünrészesek, sem a mesterségesen szitott »lázadásban«,

gálati fogság hivatalnokai közül hihatnék fel néhányat tanuul, szükség esetén egy orosz törvényszék előtt bebizonyithatnám, hogy Oroszországnak még e „mintafogházában" is léteztek titkos zárkák, hol nem csak a pricsek, de még a dézsák is hiányzottak és az ürülékek a földön feküdtek. Felteszem, hogy a börtönigazgatóság legfőbb hivatalnokai nem ismerték e szörnyü állapotokat, mert nem hihetem, hogy a politikai foglyok és a börtönhivatalnokok félrevezettek volna engem adataikkal. A karai titkos zárkákat nem láttam, de feltehetem, hogy ezek jobb állapotban voltak, mint azok, melyeket láttam és itt leirtam.

de azért nekik is érezniök kellett helyzetük rosszabbodását. Addig az időig elnézésből engedték nekik, hogy a fegyenczruha helyett saját ruháikat viseljék. Kalturin őrnagy ezt nevetséges érzelgésnek tartotta és megkivánta, hogy a szabályzatok szigoruan betartassanak. Megparancsolták tehát a nőknek, hogy tegyék le saját ruháikat és öltsék magukra a fegyenczöltözéket. Néhányan betegek voltak és igy nem teljesithették a parancsot, mások ismét abban a reményben vonakodtak, hogy az erőszakkal mégsem fogják őket erre kényszeriteni, de ez mégis megtörtént és a börtönfelügyelők oly durva módon jártak el ez alkalommal, hogy egy nő öngyilkossá lett.

Az »alsó aranymosóban« volt néhány nő, kik önként követték férjeiket. A »május 11-iki pogrom«-ig gyakran érintkezhettek férjeikkel és időnkint egy kis pénzt is kaptak tőlük, mit ezek a többletmunkából takaritottak meg maguknak. De most ettől is eltiltották őket és a szegény nők és gyermekek az éhségnek és egyéb nélkülözéseknek voltak áldozatul odadobva. A kényszermunkára itélt Demetri Rogatseff hadnagy neje ennek következtében annyira kétségbeesett, hogy golyóval oltotta ki életét.

Az 1882-ik julius 6-án e politikai foglyok közül nyolczat, kiket szerfelett veszélyeseknek gondolhattak, bilincsre verve küldtek el Pétervárra, hogy ott a »Slüsselburg« börtönfalai közt eltünjenek. Gellins, Wollosenka, Butsinaki, Orloff Pál, Malauski, Popoff, Stesedrin és Kobilanszki volt az áldozat. Hogy mi történt velük, még mai napig sem tudjuk. Az első helyen emlitettnek nejével Transbaikaliában ismerkedtem meg és ő beszélte nekem, hogy nem bucsuzhatott el férjétől, kiről azt sem tudja, él-e még.

Körülbelől julius közepén, az összes politikai foglyokat az alsó aranymosóba szállitották, a hol hetesével, vagy nyolczasával kicsi zárkákba csukták őket. E kis zárkákat ugy készitették, hogy a nagyobbakat, válaszfalak által, három részre osztották. Majd az egész tért a pricsek foglalták el; a fal és a prics közt annyi hely sem volt, hogy két ember egymás mellett állhatott

volna, — mozgásra sem volt tehát hely és a szegényeknek, kik sem testileg, sem szellemileg nem foglalkozhattak, az egész időn át a pricseken kellett ülniök vagy feküdniök. És ezekhez még a zárkákban ürülékdézsák voltak felállitva, melyek büze oly dögleletessé tette a levegőt, hogy — itt azt a kifejezést használom, melyet a sujtottak egyike irt nekem levelében — »tisztára belebődülhetett az ember.«

Kértek, könyörögtek eleget, de Kalturin őrnagy minden válasza csak oda irányult, hogy legyenek nyugton, mert különben megkorbácsoltatja őket. És hogy megmutassa, hogy mennyire komoly e fenyegetődzése, a foglyokat megvizsgáltatta az orvossal, olyan-e állapotuk, hogy a büntetést kiállhatják.

Erre aztán a szegény foglyok elhatározták, hogy az utolsó eszközhöz folyamodnak, a »Golodofka« hoz, az éhezési sztrájkhoz. Megüzentették Kalturin őrnagynak, hogy a halált eleibe, teszik az ilyen életnek, mindaddig tartózkodni fognak tehát minden ételtől, a mig vagy meghalnak vagy jobb bánásmódban részesülnek; ő közönyösen fogadta ezt az üzenetet és a foglyok nem ettek többé a nekik behordott ételekből.

Napok multak, siri csend honolt a zárkákban. Az éhező foglyok sokkal gyengébbek voltak, mintsem egymással beszélgetni birtak volna — holtakként feküdtek tehát a pricseken. Csak néhány tébolyodottá lett fogoly mozgása és a folyosón fel- és alá járkáló őrszem dobogó lépése zavarta meg a csendet. Az ötödik napon végre belatta Kalturin őrnagy, hogy a foglyok komolyan veszik az éhségsztrájkot, benézett a börtönökbe és megkérdezte a foglyokat, hogy mily viszonyok közt állnak el a »Goldofka« folytatásától. Azt felelték, hogy addig nem vesznek be táplálékot, mig a zárkákból el nem távolitják az ürülékdézsákat, mig naponta sétát nem engednek nekik az udvaron és mig könyveket és egyéb szükséges dolgokat nem szerezhetnek pénzükért. Azonkívül még kötelező igéretet kellett tennie az őrnagynak, hogy a korbácsbüntetés nem fog alkalmaztatni. Kalturin azt felelte, hogy a megkorbácsoltatással való fenyegetődzést nem kell komolyan venniök, hagyják abba

a koplalást és akkor aztán majd meggondolja, hogy kivánságaikat mennyiben teljesitheti. A foglyok azonban ezzel nem érték be és tovább koplaltak. A tizedik napon igen aggasztóvá vált állapotuk. Erejük elfogyott, néhányan már haldokoltak. A belügyminiszter, Tolstoj Demitri gróf, kit az esetről értesitettek, kiadta a parancsot, hogy őt az éhezők állapotában beálló minden változásról értesitsék.

Én csak azt az egyet nem tudom megérteni, hogy a kormány miért nem engedi a foglyokat nyugodtan meghalni és miért nem szabadul tőlük ily módon, a mikor máskülönben a legkiméletlenebb módon bánik el velük. A hányszor még a foglyok az éhezési sztrájkhoz fordultak és következetesek maradtak, a kormány mindannyiszor engedett. Ez is egyike ama ellentmondásoknak, melyekben az orosz igazságszolgáltatás oly nagyon bővelkedik. Egyrészről a sok megfontolás, másrészről a legszélsőbb kiméletlenség; itt a halálbüntetést kitörlik a polgári törvénykönyvből, ott ismét számos polgárt a katonai biróságok itélnek halálra; mellőzik a kancsuka alkalmazását, hogy ott annál többet használják a »plet«-et, mely eszközzel mért száz ütés, orosz tisztek nyilatkozata szerint, feltétlenül halálos. Nem akarja, hogy a politikai foglyok önkéntes éhezés által pusztuljanak el, de egy csöppet sem riad vissza attól, hogy azok a Slüsselburg börtönfalai között sorvadjanak izenkint. Nézetem szerint még mindig emberibb dolog lenne, ha a foglyokat egyszerüen halomra lövetnék, mintsem hogy elviselhetetlen fogságban kinozzák őket halálra . . .

Naponta orvos jött a zárkákba, hogy megtapintsa az éhezők ütereit és megvizsgálja hőfokot. Az éhségsztrájk tizenharmadik napján Kalturin őrnagy maga elé idéztette a foglyok feleségeit és kijelentette, hogy megengedi nekik férjeik meglátogatását — több mint két hónap óta most először — de a foglyokat igyekezniök kell rábeszélni, hogy ismét táplálékot vegyenek magukhoz. Ők erre késznek nyilatkoztak és bebocsáttattak a börtönbe. Az őrnagy is bement és becsületszavát adta, hogy mindent — a mi hatalmában áll —

meg fog tenni, hogy óhajaikat teljesitse. Ez igéret, de még inkább a siránkozó asszonyok könyörgései folytán a foglyok végre is abbahagyták makacskodásukat és tizenhárom napig tartott böjtölés után megszünt a karai politikai foglyok első és legmakacsabb éhségsztrájkja.

Ezalatt egy fiatal nőt, ki Odesszában forradalmi tettek miatt kényszermunkára itéltetett és a ki büntetési idejét elszenvedte már, Askába számüztek, egy transbaikaliai kis faluba, a mongol határ közelébe. Ő szemtanuja volt az összes durvaságoknak, melyek segélyével a karai »lázadást« elnyomták, ő maga is elszenvedte a becsület és szégyenérzet megsértését, mely más nőket öngyilkosságra ösztönzött és az éhségsztrájkot minden borzalmával pontosan ismerte. Mindez események által feldühösittetvén, elhatározta, hogy Iliasevics tábornokot, Tansbaikalia kormányzóját megfogja ölni és igy az egész világ figyelmét ráforditja majd a kegyetlenségekre, melyek az ő vezetése alatt és jobbára az ő tudtával történtek a Karaterületen. Jól tudta ő, hogy önmagát semmikép sem fogja megmenthetni; jól tudta, hogy az ő, mint ujszülött gyermeke életének is vége, de a mit Karában látott és érzett, az arra az elhatározásra birta, hogy önmaga feláldozásával is megkisérli a kormányzó meggyilkolását

Askába való érkezte után rövid idővel, titokban eltávozott a részére kijelölt helyről, lovakat bérelt és aztán Tsitába, a kormányzó székhelyére utazott. Revolvert a fegyenczgyarmatosok egyikétől vett. Utközben elfogták ugyan, de a falusi rendőrt rábirta venni, hogy Tsitába vigye és ott az általa személyesen ismert isprawniknak adja át őt. Ennek pedig azt mondta, hogy számüzetési helyéről való távozása nem szökési kisérlet, hanem csak a kormányzóval akar beszélni. És csakugyan ezt is rábirta, hogy a kormányzóhoz vezesse őt. Ott az elfogadó szobában váratta, a mig a tábornoknak megtette a jelentést.

— Átkutatta ön azt az asszonyt? kérdé Iliasevics bizalmatlanul.

— Erre nem gondoltam, felelt az isprawnik.

— Sebaj! Mit is árthatna nekem egy nő, vélekedett a tábornok és a szobába ment, hol az asszony várta őt, revolverét zsebkendője alatt rejtegetve.

Midőn hozzáközeledett, rálőtt e felkiáltással. «Ezt jutalmul május tizenegyedikeért!» A golyó a tüdőt érte. A sérülés nem volt ugyan halálos, de a tábornok mégis összerogyott és embereknek kellett őt elvinniök. Az isprawnik pedig bilincsbe verette a nőt és a börtönbe hurczoltatta. Hideg, piszkos «titkos zárkába» csukták, melyet a transbaikaliai kerületi épitész e szavakkal jellemzett: «Alig oly hosszu, hogy az ember kinyujtózhassék benne és sokkal alacsonyabb, mintsem felállhatna benne.» Ruháját és fehérnemüit elvették és a férgekkel teli fegyenczruhát kellett felölteni. Három hónapig «szigoru fogságban» feküdt a hideg földön és a mikor a nélkülözések következtében megbetegedett és egy kis szalmát kért fekhelyül, Melnikoff rendőrtiszt azt felelte neki, hogy az ő számára nincs szalma. Valószinüleg éhen is veszett volna, ha néhányan a közönséges gonosztevők közül titokban nem csempésztek volna be neki némi táplálékot. A katonai törvényszék kötél által való meghalásra itélte. Egy teljes hónapig várt az itélet végrehajtására, mindig azon tünődve, hogy ne fedje-e fel mégis reményteljes állapotát. Azt tudta, hogy az ilyen esetekben a végrehajtást felfüggesztik, sőt néha a halálbüntetést börtönbüntetésre változtatják át. De aztán ismét roppant tehernek érezte az életet és ugy vélte, hogy az itélet végrehajtása után terhessége mégis csak kiderül és ez fokozni fogja a kormány iránti elkeseredést és gyülöletet. Leginkább az a gondolat kinozta, hogy méhe gyümölcsének lesz gyilkosává. És mégis elhatározta, hogy végrehajtatja az itéletet, ámde ez nem következett be, mert 1883. január havában a kormány megkegyelmezett neki, büntetése életfogytáig tartó kényszermunkára változtattatott, a nélkül, hogy állapota kitudódott volna. Hiteles helyen hallottam, hogy a büntetés enyhitését maga a kormányzó inditványozta. Hogy mi inditotta őt erre a nagylelküségre, nem tudom; talán lelkiismerete szólalt meg, talán részvétet érzett, de talán csak az volt a czélja, hogy nemeslelkünek látszassék és ezzel gyen-

gitse a hatást, melyet a karai foglyok iránt tanusitott szivtelenségről elterjedt hirek keltettek.

Meleg ruha nélkül, a legszigorubb téli időben inditották el; valószinüleg megfagyott volna az uton, ha a többi foglyok, önfeláldozólag, el nem látták volna melegebb ruhákkal. Mikor Irkutskba ért, annyira el volt gyengülve, hogy a szekérről le kellett emelni; itt a börtönben tényleg holt gyermeket is szült.

Szibériában létünkkor még élt; később csak azt az egyet hallottam felőle, hogy meghalt.

Mindaz, a mit ez eseményekről itt közöltem, különféle politikai foglyok elbeszélésein és három iraton alapul, melyek különböző forrásokból származnak és melyeknek tárgyát a foglyok szökése, a »Pogrom« és az éhségsztrájk képezi. E nő gyilkossági kisérlete és élete a börtönben levelek nyomán közöltetett, melyeket ő később irt, mig gondolatmenetének jellemzése, a mikor a halálbüntetést várta, oly elbeszélésekből származik, melyeket egy vele ismerős asszony hallott tőle. Egészben és nagyjában ez a történet Szibériában általánosan ismert, nekem legalább, hat különböző helyen mondták el. A hivatalnokoktól is szerettem volna e tárgyban valamit megtudni, de hasztalan fáradoztam. Némelyek annyira idegenkedtek a dologtól, hogy a beszélgetést pár szó után már végkép abbahagytam, mig mások a legbalgább módon igyekeztek engem tévutra vezetni. Az irkutski börtönök egyik fiatal orvosát kérdésem annyira megijesztette, hogy társaságomból mielőbb menekülni igyekezett és látogatásomat sem viszonozta. A nertsinszki isprawnik, ki az elébb emlitett szökevények közül néhányat utólért és elfogott, a politikai foglyokat, »kitanult gazemberek«-nek mondta, kik sem részvétet, sem becsülést nem érdemelnek, »pópák gyermekei, vagy iskolából kicsapott diákok.« Nowikoff alezredes, ki három évig vagy talán még hosszabb ideig volt a karai kozákőrség parancsnoka, beszélgetés közben ugy nyilatkozott előttem, hogy a politikai foglyok csak »M a c h i s c h k i«-k, mit »csirkefogóval« lehet leforditani, — oly emberek, kiknek sem czéljuk, sem meggyőződésük. Azok nagy számában, kikkel ő megismerkedett, alig volt három tisztességesen nevelt. A gyilkossági kisérletet »őrült gondolatnak« mondta, melynek elkövetője »maga sem tudta, hogy mit cselekszik.«

A választás nem volt nehéz az efféle badar megjegyzések és a politikai foglyok tisztán összefüggő elbeszélései közt. Ha e leirás talán nem is egészen pártatlan, ez nem az én hibám.

Én az ellenféltől is igyekeztem felvilágositást szerezni, de nem tudtak, nem akartak vele szolgálni, vagy ugy beszéltek, hogy szavaikban a valóságnak még nyoma sem látszott.

Hogy a hivatalnokok által a politikai számüzöttek jelleme felől mondottak mennyire eltérnek az igazságtól, ezt néhány fegyencznek elbeszéléseivel akarom beigazolni, kik az emlitett eseményekben tevékeny részt vettek, vagy a kiknek nevei a hazai börtönök későbbi történetével hozhatók összeköttetésbe.

A számüzöttek közt kiváló jelenség volt Korba Anna Paulina, Tivor tartományból származó Mengart Pal nemes leánya, ki Moszkva közelében, 1849 ben született. Anyja, egy értelmes és jámbor nő, gondos neveltetésben részesitette és körülbelől 18 éves korában, egy Oroszországban élő, Korba Viktor nevü svájczihoz ment nőül, ki vagyonos volt és örült, hogy fiatal, szép felesége a társaságban mihamar nagy szerepet játszott.

Hosszu időre azonban az ép oly szellemes, mint szép nő társadalmi sikerei nem voltak elegendők és 1869-ben, alig 20 éves korában, egy pétervári felsőbb leányiskolába lépett be azzal a szándékkal, hogy később a párisi és zürichi egyetemeken folytassa tanulmányait. Az utóbbiról azonban le kellett mondania, mert férje egy évvel később csődbe került Minskbe ment vele, egy kis vidéki városba, a hol állást kapott. Itt, a népnevelés emelésére és szegény tanulók támogatása czéljából, egyesületeket alapitott. Később az orosz török háboru nyujtott neki üdvös, nyilvános müködésre alkalmat. A Bulgáriából hazatérő sebesülteket ápolta és később mint »vörös keresztes« hölgy ment le a harcz szinterére. A ki Werescsagin, az orosz mester, képeit látta, az némikép elképzelheti, hogy ó ott mit látott és szen-

vedett és az ott gyüjtött tapasztalatok döntő befolyással voltak jövendőbeli viseletére. Szeretni, becsülni tanulta az orosz parasztot, ki járom alá hajtott nyakán az orosz állam egész terhét czipelte, ki vérét öntötte érte, a miért aztán, csupa hálából megcsalják, megrabolják, lealázzák őt. Feltette magában, hogy életét ezentul ez elnyomott osztály felvilágositásának fogja szentelni.

A háboru befejeztével hazájába visszatérve, hagymázba esett, a mi a tultömött kórházakban ragadt rá; de felépült és szándéka megvalósitásához akart fogni. Itt azonban a rendőrség lépten-nyomon akadályokat görditett eleibe, ugy hogy megérlelődött benne a meggyőződés, hogy a nép helyzetének javitását csak a mostani kormányrendszer megbuktatása által érheti el. A »népakarat« párthoz csatlakozott és élénk részt vett az 1879-től 1882-ig végbement összes kisérletekben, melyek Oroszországban a kényuralom megbuktatását és az alkotmányos kormányrendszer megalapitását czélozták. Junius 5-én elfogták, a Péter-Pál erődbe czipelték és pár hóval később azzal a váddal terhelve, hogy a terroristákhoz tartozik, biróság elé állittatott.

Megkérdeztetvén, hogy védelméül mit tud felhozni, körülbelől igy felelt:

»A terhemre rótt büntény elkövetésében nem vagyok vétkes, bár nem tagadom, hogy a »népakarat« czimü forradalmi párthoz tartozom és annak alapelveit elismerem. Oly egyesületet, mely erőszakkal tör e czél felé, nem ismerek és nem is hiszem, hogy ilyen léteznék. Meglehet, hogy később alakulni fog, ha a forradalmi mozgalom mindinkább elterjedne, de én bizonyára nem csatlakoznám hozzá. Ha a »népakarat« egyesület a terrorismusig haladna, ez bizonyára nem azért történnék, mert különösen hajlik felé, hanem mert fel kell ismernie, hogy egyedül csak általa érheti el a czélt, melyre az orosz élet történelmi fejlődése utalja.«

Szomoru, jelentőségteljes szavak, melyekből a jövőre nézve rosszat lehet következtetni! — Aztán igy szólt tovább:

»Szenator urak! Önök ismerik az orosz birodalom alaptörvényeit, tudják, hogy a fennálló kormányrendszer megváltoztatását inditványozni, vagy arra törekedni, senki sincs jogositva. Még a koronához felterjesztendő tömeges kérvényezés is tilos. És az orosz társadalom mégis fejlődik, a viszonyok napról-napra bonyolultabbakká válnak és mihamar elérkezhetik a pillanat, a mikor az orosz nép erőszakkal dönti majd le az őt gátló korlátokat.«

— Ez az ön magánvéleménye, jegyezte meg itt az elnöklő biró.

»A Népakarat pártjának feladata, szólt Korba asszony tovább, hogy e korlátokat tágitsa és az orosz nép szabadságáért és függetlenségeért sikra szálljon. Hogy ez mi módon történjék meg, tisztán a kormánytól függ. Mi nem akarjuk feltétlenül a terrorismus fegyvereit használni. A kéz, mely fenyegetőleg felemelkedett, önkényt lehanyatlik, ha a kormány más rendszert léptet életbe. Van bennünk elég hazafias önmegtagadás, hogy a rajtunk ütött összes fájdalmas sebeket elfeledjük; de önmagunk és az orosz nép árulóivá kellene lennünk, ha letennénk a fegyvereket, mielőtt a nemzet szabadságát és jólétét kivivtuk. Bizonyságául annak, hogy pártunk a békét akarja, méltóztassék azt a levelet elolvasni, melyet márczius 1-eje után intéztünk III. Sándor czárhoz. Abból megtudhatják, hogy mi csak reformokat akarunk, de alapos és becsületes reformokat.«

E szavak bizony nem váltak a vádlott javára, a mit ő különben nem is várt. Husz évi kényszermunkára, összes polgári jogainak elvesztésére és büntetési idejének leteltével, életfogytiglani és Szibériába való számüzetésre itéltetett. A Kara területről kapott utolsó hireim azt jelentették, hogy még él, de testileg annyira megtört, hogy valószinüleg nemsokára áldozatául esik a börtönélettel együtt járó nélkülözéseknek.

A férfiak közül, kik mint politikai foglyok éltek a Kara területen, leginkább Muiskin Hypolit érdekelt.

1864-ben, Tserniselszki, az ismert orosz iró, kinek »Mi történjék?« czimü regénye angol nyelvre is leforditattott, mint forradalmár elitéltetett és Szibériába számüzetett. Az első időben az irkutski börtönben zárták el, később Willuiskba került, egy Jakutsk tarto-

mánybeli városkába, hol hosszu ideig, szigoru rendőri felügyelet alatt élt.

Az 1870-ben működni kezdett forradalmi párt azzal a tervvel is foglalkozott, hogy megszabaditja Tsernisefszkit, elősegiti külföldre való szökését, hol akadálytalanul folytathatja aztán működését. Néhány szabaditási kisérlet azonban meghiusult és a tervtől, mint kivihetetlentől, elállottak. 1875 ben, Muiskin Hypolit, ki akkoriban tanuló volt a pétervári műegyetemen, ismét megragadta a tervet és pedig elhatározta, hogy csendőrszázadosnak öltözve Willuiskba utazik és ott azt mondja majd az isprawniknak, hogy Tsernisefszkit Pétervárra kell vinnie, hogy a Slüsselburgba zárassék, a mi nem lehetne oly nagyon feltünő, mert gyakran megtörtént, hogy veszélyeseknek tartott politikai foglyok Szibériából egy orosz erődbe szállittattak. Muiskin azt remélte tehát, hogy terve sikerülni fog. Mindenekelőtt Irkutskba ment, hol több havi tartózkodás után a csendőrségbe vétette fel magát, hol nemsokára altiszti rangra emelték. Ez állásában meg tudta szerezni a szükséges iromány-ürlapokat, melyeket oly értelemben töltött ki, hogy ő mint csendőrtiszt utasitva van arra, hogy Tsernisefszki számüzöttet Pétervárra szállitsa át. Az aláirást és pecsétet ügyesen utánozta, századosi egyenruhát szerzett s aztán azon ürügy alatt lépett ki a szolgálatból, hogy családi hivás folytán európai Oroszországba kell visszatérnie. És most terve kiviteléhez fogott és Willuiskbe utazott. Ügyességével, megnyerő modorával és bőbeszédüségével annyit ért el, hogy az isprawnik az első pillanatban nem is kétkedett küldetése igazságában, mely talán sikerült volna is, ha egy másik körülményen hajótörést nem szenved. Ő ugyanis nem hozott magával kiséretet és Szibériában nem szokás, hogy tisztek e nélkül utazzanak, kivált, ha egy nevezetesebb, politikai fogoly átszallilásáról van szó. Ez tehát gyanakvóvá tette az isprawnikot és másnap reggel, a reggeli alkalmával az állitólagos csendőrszázadosnak azt mondta, hogy Irkutskban levő Tsernajeff kormányzó engedélye nélkül oly nevezetes foglyot, mint a milyen Tsernajefszki nem adhat ki, előbb tehát

küldönczöt menesztene oda Muiskin irataival és aztán az ő utasitásai szerint fog cselekedni.

Muiskin nem veszitette el lélekjelenlétét e váratlan magyarázat hallatára: »Nem hiszem ugyan, szólt, hogy a császári rendőrség értelmes utasitásának még a főkormányzó helybenhagyására is lenne szüksége, de ha ön épenséggel szükségesnek tartja ezt, majd én magam megyek el hozzá s elhozom jóváhagyását.«

Az isprawnik két kozákot adott kiséretéül, a mit nem utasithatott vissza, s ezek megkapták a rendeletet, hogy az állitólagos csendőrszázadosra jól vigyázzanak. Azután az isprawnik levélben adta tudtára a kormányzónak gyanuját s ezt egy kozákkal elküldte, ki még Muiskin előtt ért oda. Ez a beszélgetésből tudta ezt meg, melyet az őt kisérő kozákok a harmadikkal folytattak, ki őket utolérte s most már belátta, hogy szándéka hiábavaló.

Az első kinálkozó alkalmat felhasználta, hogy az erdőbe meneküljön; a kozákok üldözőbe vették, de sikerült megmenekülnie, miután az egyiket revolverével megsebezte.

Egy hétig bujkált a sürüben a Léna partján, mig végre az éhségtől és hidegtől kimerülve elfogatott. Néhány hónapig Irkutskban volt fogva, azután átszállitották a Petropawlowsk fogházba Pétervárra. Három évig várt itt itéletére. — Meg kell jegyeznem, hogy az értesülést egy számüzöttől kaptam, ki zárkabeli szomszédja volt. Ez beszélte nekem azt is, hogy Muiskin gyakran majdnem őrültté lett a láz- és izgatottságtól. Sokszor hallotta őt kiabálni, a mikor kényszerzubbonyba szállitották vagy ágyra lánczolták.

Az 1879-ik év októberében Muiskint végre többekkel együtt törvény elé idézték. Mindnyájan nyilvános eljárást s a gyorsirók jelenlétét kivánták; mind a két kérést megtagadták tőlük, s a politikai számüzöttek lemondtak hát védelmükről. Mikor Muiskint az itélet kihirdetése előtt megkérdezték, van-e még valami mondani valója, lelkesült szónoklatot tartott, melyben kifejezést adott rosszalásának a titkos eljárás miatt, s megjegyezte, hogy sem ő, sem társai nem várnak felmen-

tést, de azt hiszik, hogy a nyilvános végtárgyalást jogosan kivánhatják. Beszédének folyamában hevesen megtámadta a kormányt, a miért az elnök megvonta tőle a szólásjogot; mikor mindannak daczára tovább akart beszélni, a csendőrök kivezették. Távoztában igy kiáltott a törvényszék felé: »Ez a törvényszék rosszabb a bordélyháznál; ott csak a testet árulják, mig ti a becsületet, a jogot és a törvényt gyalázzátok.«

Tiz évi kényszermunkára, s polgári jogainak elvesztésére lett itélve és nemsokára elszállittatott a charkoffi fogházba.

Nincs elég helyem, hogy csak a legrövidebben is leirjam mindama szenvedéseket, melyeket a politikai foglyoknak ama börtönökben el kellett szenvedniök. Ők maguk irták ezt le egy iratukban, mely titokban forgott közkézen, s e csodálatos czimmel birt: »Az utolsó szók II. Sándor czár koporsójánál.« Talán még lesz alkalmam később ez iratot angol nyelven is nyilvánosság elé hozni, itt csak annyit jegyzek meg, hogy hat politikai foglyot ismerek névszerint, kik a charkoffi fogházban való tartózkodásuk rövid ideje alatt megőrültek. Muiskin az alsó emeleti kis zárkát kapta tartózkodási helyéül, hol azelőtt Tsitsianoff herczeg volt bezárva. Erő és bátorság arra lelkesitették, hogy nemsokára szökési tervet szőtt, s még mielőtt fogságának első éve letelt volna, egy kis deszka segélyével aláásta a börtön falát, s a kiásott földet észrevétlenül el tudta rejteni zárkájában. Emlitett elődének volt néhány nagy térképe, melyeket figyelembe sem vettek s ott hagyták a zárkában. Muiskin leoldotta a papirost a bélés vászonról s az utóbbiból ruhát készitett magának, melyet szökésénél felakart venni. Azután még megtette mind az előkészületeit s várta az alkalmat, mely legkedvezőbb lenne szökéséhez. Mikor ezt elérkezettnek vélte, ép akkor lépett a felügyelő a zárkába, mikor ő a nyilásba osont. A pricsen egy kitömött báb feküdt, a fegyenczruhába öltözve. A hivatalnok felfedezte a csalást, a zárkát átkutatták és Muiskint kihuzták a rejtekéből. Azután átvitték egy másik zárkába, melyből lehetetlen volt a szökés. Itt maradt néhány hónapig oly kinok között, melyek az őrüléshez hozták közel. Hogy ennek végét vessen, elhatározta, hogy olyasmit tesz, melyért bizonyosan agyonlövik. Engedélyt kért, hogy vasárnap a templomba mehessen s ezt meg is kapta. A fogháztemplomban a kormányzóhoz közeledett s mikor ez a pópa kezében megakarta csókolni a feszületet, arczul ütötte. Rendes körülmények között a bűntényért biztosan agyonlövetett volna, de akkor a fogházban feltünő számban fordultak elő az őrülési esetek, ugy, hogy a belügyminiszterium arra érezte magát indittatva, hogy Dobroszlawin tanárt Pétervárról elküldte ez állapotok megvizsgálása czéljából Charkoffba. Az orvos azt konstatálta, hogy a börtön teljesen alkalmatlan emberi lények tartózkodási helyének, s hogy nagyon könnyen megérthetők a gyakori halálozási és őrülési esetek; azt az ajánlatot tette tehát, hogy legalább a politikai foglyokat küldjék el más tartózkodási helyre. Elfogadták tehát, hogy Muiskin is őrülési rohamban követte el tettét és a dolgot annyiban hagyták. Nemsokára ezután őt és a többi politikai foglyokat elküldték a karai aranybányákba. A szállitás alatt egyik társuk, Domokoffski Leo, meghalt Irkutskban. Részt vehettek a beszentelésnél a fogház templomában, mely alkalommal Muiskin tartott emlékbeszédet társa felett. Dicsérte jellemét s Nekrasoff orosz költőnek egy versét is czitálta, mely körülbelől igy hangzik: »A hős és a hozzá hasonlók porából fakadjon ki majd az orosz szabadság fája.« A jelenlevő rendőrhivatalnok hallgatást parancsolt neki s egy zárkába csukatta. E »forradalmi nyilatkozatért« Isten szent házában s a »Szentek képei« előtt, tizenöt évi kényszermunkára itéltetett. Néhány társa, kik közelebbit meséltek róla, dicsérték szónoki képességét, melyet csak kétszer életében alkalmazott, az elsőért tiz- és a másodikért tizenöt évi kényszermunkával kellett lakolnia. Ő maga azt mondta, hogy életében csak egyet sajnál: a halotti beszédet, melyet Domokoffski nevü társa felett tartott. Az emberek mit sem tudtak meg belőle, teljesen czél nélküli volt, s csak meghosszabbitotta büntetési idejét; ha túl is élné azt, mégis nagyon öreg s gyenge volna

már ahhoz, hogy Oroszország szabadságának szolgálhasson.

Muiskin az elsők között volt, kik az 1882 dik év áprilisában megszöktek a karai fogházból s — a mint már előbb megjegyeztük — a wladiwostoki kikötőben ujból elfogatott. A jövő évben más »veszélyes« politikai foglyokkal átszállitották Slüsselburgba. Itt 1885-ben agyonlövetett, mert megtámadta a fogház orvosát.

Három hónappal az emlitett szökés előtt, a Karába való szállitás alatt, két férjezett asszony szökött meg az irkutski fogházból. Még a városon belül elfogták, visszavitték s a szokásos kimotoztatásnak vetették alája őket. Ezt rendesen férfiak eszközlik, kik azonban a kellő kiméletben részesitik őket. Ez egyszer a motozás a főkormányzó szárnysegéde, Soliwioff ezredes jelenlétében történt, ki nem örvendhetett a legjobb hirnévnek. Szidalmazta a nőket, s az ő jelenlétében teljesen levetköztette őket. Később még kérkedett ezzel a fogház zárkáiban, s gunyosan megjegyezte: »Nőitek nem valami szép testalkatuak.« Stsedrin, a politikai foglyok egyike, nagyon dühös lett ez eljárási mód miatt, arczul ütötte az ezredest s feléje kiáltotta, hogy nyomorult gyáva. Egy tisztnek ilyen szidalmazását s a szökési kisérletet, melyet nemsokára Karába érkezése után eszközölt, azzal szenvedte meg, hogy a targonczához lánczoltatott. Az 1882 ik év juliusában még néhány bajtársával elszállittatott Slüsselburgba; a szállitás alatt is oda volt lánczolva a targonczához s csak később, a mikor a rossz utak miatt a targoncza többször meg sebesitette, csak akkor szabaditották meg tőle.

Az 1882-ik év nyarában történt éhségstrik után, kissé megkönnyitették a foglyok életét. Ujból kaptak könyveket, pénzüket a legszükségesebbre fordithatták s naponta friss levegőre mehettek az udvarba. De az egészségi állapotok még mindig oly rosszak maradtak, mint azelőtt s a halálozások száma aránylag igen nagy volt.*

* Nem tudtam megszerezni magamnak mindazok neveinek kimutatását, kik 1879—1886 ig Karában meghaltak, öngyilkosság által kivégződtek vagy megőrültek, de a következő esetek értésemre jutottak: Tsutinoff, Kriwosein, Jukoff, Popeko, Lissofskaja asszony; Tikonoff, Rogatseff, Weimar doktor, Armfeldt kisasszony és Kutitonskaja asszony; mindannyian, egynek kivételével sorvadásban haltak meg. — Továbbá: Semjonofski (agyonlőtte magát), Bodin (megmérgezte magát), Uspenski (felakasztotta magát). A következők őrültek meg: Matweiwits, Zubkufski, Pocen és Kawaloskaja asszony; de az utóbbi ujra egészséges lett. — A Kara területén való tartózkodásunk alatt, a politikai fogházakban lévő tizenegy nő közül, nyolcz megbetegedett.

Kononowits ezredesnek 1881-ben való visszalépése óta, egészen 1885 ig Nikolin százados kinevezéséig, hétszer történt változás a parancsnokságban, s a fogház igy mindig más más módon kezeltetett; ma meg volt engedve a foglyoknak, könyv és pénz birása, a levelek irása s a séta az udvarban, holnap ez már megint minden megtagadtatott. 1884 ben eltávolitották a válaszfalakat, melyeket két évvel később csináltak a zárkák megkisebbitésének czéljából és 1885 ben ujból létesitették a »szabad parancsnokság« berendezését. Minden uj parancsnok, uj intézkedéseket tett meg, a szeszély és önkény helyébe lépett a törvényes rendeleteknek. A parancsnokok nevei sorrendben a következők: Kononowits, Potuloff, Kalturin, Burlei, Subin, Manojeff, Burlei (ismételten) és Nikolin. A foglyok nyilatkozatai szerint Burlei érdemli meg a legtöbb dicséretet, Kalturin durva, Subin jellemtelen és Manojeff iszákos volt, ki ezenfelül még tolvaj is volt, felfogta a foglyoknak érkező leveleket és 1900 rubelt lopott el, a mely pénz a levelekhez volt mellékelve. Az emlitettek mind csendőrtisztek voltak Irkutskban. 1884-ben, január 16-án, a fogházat egyenesen a rendőri hatóságnak rendelték alája, s Nikolin ezredest Pétervárról nevezték ki parancsnoknak.

Kononowits jövendölése beteljesedett. A kormány visszalépésre késztetett egy derék emberszerető férfiut, s egy fél tuczat tolvaj vagy durva egyént küldött helyébe, melynek következménye egyik szomoruság a másik után volt. Még mindig ezek az alapelvek uralkodnak s nem is remélhető más: »A ki szelet vet, vihart arat.«

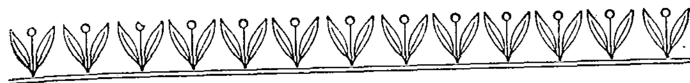
November 12-ikén végre, megkönnyebbülve, utnak indultunk hazafelé. Mikor Potuloff őrnagygyal eltávoztunk a szomoru helyről, melyet »alsó aranymosó«-nak neveznek, két politikai foglyot láttunk, kik kevés távolságban a fogház felé mentek. Megismertek bennünket és a mint elhaladtunk mellettük, köszöntve bennünket, megemelték sapkájukat s meghajtották magukat. Utolsó, szótlan köszöntésük volt ez az utasok részére, kikről tudták, hogy részvéttel vannak irántuk; ez volt egyszersmind bucsunk is a Kara területtől.

Az usztj-karai fogházfelügyelő házában töltöttük az éjet, másnap reggel lóra ültünk, hogy Stretinskbe lovagoljunk. Mikor a nyeregbe vetettük magunkat, Potuloff őrnagy három poharat megtöltött fehér krimi borral s e szavakkal koczintott velünk: »Szerencsés hazaérkeztükre!« Kiüritettük a poharakat, megköszöntük szives vendégszeretetét, megigértük, hogy sürgönyileg értesitjük Stretinskbe érkeztünkről és ellovagoltunk.

Kara környéke a Silka mentén lakatlan; csak kis távolságra a folyótól sátrakban, egy félig czivilizált nomád törzs tanyáz, melyet az oroszok »Orosani«-nak neveznek. Elismerik az orosz uralkodót, adót fizetnek, névleg keresztények, de csak ritkán érintkeznek oroszokkal; legfeljebb csak, a midőn kések-, üstök- és dohányért, bőröket cserélnek el, akkor lépnek az európai gyarmatokra.

Kétnapi lovaglásunk alatt a vad hegyi erdőségeken keresztül, sokat szenvedtünk a hideg-, és éhség miatt. Harmadnapra elérkeztünk Botiba, a falucskába, hova lovaink tartoztak. A parasztok legtöbbje a gabnának a jégen való cséplésével volt elfoglalva. Örültek a viszontlátásnak, mert azt hitték, hogy talán valami bajunk történt.

Az izgatottság s a sok nehézség, melylyel küzdenünk kellett, annyira elerőtlenitettek engem, hogy már alig ülhettem a nyeregben; de szerencsénkre, a folyam innen kezdve már be volt fagyva s a jégen szánkázva folytathattuk utunkat. Fáradtan, keresztülfagyva és kiéhezve, november 16 án érkeztünk meg Stretinskbe, hol szivélyes vendégszeretetet találtunk a parasztnál, a hol hátrahagytuk holminkat.

2. Kelet-Szibéria ezüstbányáiban.

Mikor a Karaterületről Stretinskbe értünk, annyira kivoltunk merülve, hogy elsőben jó pihenőt kellett tartanunk. Az izgatottság, s a mindenféle nélkülözések annyira elgyengitettek, hogy alig tudtam kétszáz lépést járni s ha bundás kabátomat fel kellett vennem, már ki voltam merülve. Ebben az állapotban nagy merészség lett volna, hogy egy rázós telegán tegyem meg az utat, a kietlen, vad vidéken, közel ezer kilométernyi távolságban. Három napig pihentünk hát a fiatal parasztnál, ettünk annyit, a mennyit csak kaphattunk, elaludtunk, a meddig csak lehetett, chininnal és huskivonattal erősitettük magunkat.

Vasárnap már jobban éreztem magamat. A folyam jegén átmentem Stretinskbe, hol felkerestem a zasedatel-t, a rendőrség kerületi vezetőjét, hogy lovakat kapjak további utunkra. A kormányzó ugyanis sürgöny utján adta értésünkre, hogy a lovak bérlésénél igénybe vehetjük a rendőrség közbenjárását, miután a nertsinski bányakerületben nagyon hiányos a postaösszeköttetés; ezenfelül meg a legtöbb utunkba eső rendőrhivatalnokhoz kaptunk ajánló leveleket Potuloff őrnagytól. A zasedatel barátságosan fogadott bennünket, s rögtön meg is tette a szükséges előkészületeket; eközben azt a kellemetlen hirt adta tudtunkra, hogy most Stretinsk és a bányák közötti uton a fekete himlő járványos, s hogy ily körülmények között nem tanácsos a parasztházakban való éjszakázás, vagy azoknak átlépése. Az ezüstbányákba való utazás a legjobb esetben is eléggé fáradságos volt s most még szállásra és táplálékra sem tehettünk szert, hacsak ki nem akartuk tenni magunkat

a veszélynek, hogy e ragályos betegségbe essünk. Eleinte hajlandó lettem volna egyenesen Nertsinskbe menni s erről az oldalról felkeresni az ezüst bányákat, de ez nagy kerülő lett volna s miután Forst kijelentette, hogy nem fél a ragálytól, megmaradtunk hát eredeti tervünk mellett. Délután egy kis telegára raktuk podgyászunkat, hátra kötöttünk egy zsák megfagyott kenyeret, a melyen nem ülhettünk, s két lóval és egy rongyos kocsissal elindultunk Alexandrofski Jawodba* és az algasi bányákba.

A nertsinski ezüstbányák nem feküsznek a város közelében, hanem messze, vad hegyitájon terülnek el, mely a nertsinski bányaterületet képezi. Délről a mongol tartomány határolja, s legnagyobb részét elfoglalja a háromszögnek, melyet a Silka és Argun, az Amurral való egyesülésük előtt képeznek. Az ezüst és ólomércz létezéséről már Szibéria ősrégi lakói is birhattak tudomással, mert Szibériának első orosz kutatói megtalálták az Argun mellett, egy primitiv bánya nyomait, 1700 ban az orosz szolgálatban álló görög bányászok épittették a Nertsinsk bányát, közel a mongol határhoz, s mielőtt az évszázad véget ért, Silka és Argun között, több mint husz bányatorok volt nyitva, s nyolcz kohó volt működésben.

Az első időben parasztok dolgoztak a bányákban, kiket Szibéria minden részéből hoztak ide és sokszor kényszeritették őket arra, hogy itt letelepedjenek; de már 1722 ben, európai Oroszország fogházainak foglyait alkalmazták erre. Ez idő óta a bányamunkálatokat részben parasztok látták el, részben a kényszermunkára itélt gonosztevők. A politikai foglyok közül csak nehány »decembrista« és sok lengyel került ide. Az 1863-diki lengyel felkelés után sok ezer lázadót számüztek ide, de később a politikai foglyokat rendesen csak a Kara-területre szállitották.**

* Kohó.

** Maraimoffnak már sokszor emlitett munkája szerint 1863-tól 1868-ig 18,623 lengyelt számüztek Szibériába; ezek közül °199-en Kelet Szibériába és 7109-en nagyrészben a nertsinski bányákba való kényszermunkára itéltettek.

Legelsőbb Alexandrofski-Zawodba akartunk menni, mely közel 200 kilométernyire van Stretinsktől. A kohók, melyeknek a helység nevét és jelentőségét köszönheti, már nincsenek működésben és már régen összedőltek, de a falucska még mindig fennáll s volt itt egy kis fogház is, melyet megakartunk tekinteni. Azonkivül innen volt a legjobb alkalom, hogy elérhessük az azelőtt oly hires, de most már elhagyott Akatni bányát.

Elutazásunkkor hideg volt, hideg éjszaki szél fujt s az ég be volt borulva. A jobb és balfelén lévő dombok hóréteggel voltak boritva, de az ut maga száraz volt s teljesen belepett bennünket a kocsikerekek által felkavart por. Miután már 30 kilométert utaztunk, éhesek voltunk és fáztunk, de a falu, melyben lovainkat kicseréltük, teljesen kihaltnak látszott s igy kocsiukban maradtunk. A kocsis azt mondta ugyan, hogy a járvány nem gonosz jellegü, a mi Frostot arra a megjegyzésre birta, hogy ez valószinüleg olyan, mint a szibériai férgek, melyet szinte nagyon ártalmatlannak tartanak a lakók, de az idegent halálra kinozzák. Kopun faluba, hol másodszor cseréltünk lovat, estefelé érkeztünk meg. A lég 0 fok Farenheitra szállt alá s annyira átfagyva éreztem magamat, hogy már alig birtam tagjaimat mozgatni.

— Ki nem állom tovább, szóltam Frosthoz. Igazán elragadó választásunk van: A himlő, vagy megfagyás. Kopogtatok majd a legközelebbi ajtón és megkérdezem, hogy ott is uralkodik-e ez az átkozott betegség; ha nem, akkor bemegyek, hogy átmelegedjem egy kissé, s hogy valami ennivalót kérjek.

Kopogtattam s egy szikár asszony nyitott ajtót.

— Megbetegedett valaki az ön házában himlőben? kérdém tőle.

— Igen! felelt az asszony.

Nem vártam közelebbi értesitést, hanem elsiettem Frosthoz s tudtára adtam neki, hogy csakugyan Scylla és Charybdis között vagyunk, s hogy a mi éhségünket illeti, tisztán kenyeres tarisznyánkra vagyunk utalva. De itt ujabb bajt fedeztünk fel! A kenyér keményre volt fagyva, s egész porréteggel volt bevonva. Mindegyi-

künk elővett egy darab kenyeret, s a hidegtől dideregve ültünk az esthomályban s rágcsáltunk belőle, mig háromnegyed óra hosszat vártunk a lovakra. Végre ezek is megérkeztek s mi tovább folytattuk utunkat. Hosszas, kellemetlen kocsizás után, körülbelül kilencz órakor este értünk Selapuginá-ba, egy kényelmes postaállomásba, mely Nertsinsk és Nertsinski-Jawod között fekszik. A postamester biztositott bennünket arról, hogy nála még nem volt himlőbetegedés. Elmentünk hát a szobába, ittunk theát s szokás szerint a földön tartottunk éjjeli pihenőt. Megerősödve a pihenő- és reggelitől, a reggeli órákban folytattuk utunkat.

Egész nap kopár dombok között haladtunk. A nap fényesen sütött, de nagyon hideg volt emellett, mit annál is inkább éreztünk, mert a kocsirázás miatt meg voltunk gátolva abban, hogy jól beburkolódzunk bundáinkba. Este Kawikutsigasamurskaja nevü faluba értünk, melynek alig volt több lakója, mint a hány betüje nevében. Itt egy fiatal, pétervári technikussal találkoztunk, kit kiküldtek a bányákba, hogy a foglyokat a dynamit használatára oktassa, s ki most már utban volt hazafelé.

Leirása a bányai állapotokról nem hangzott valami kellemesen. Azt mondta, hogy a börtönök a »legroszszabbak az egész czári birodalomban«, a hivatalnokok »durvák és tudatlanok« s a foglyok »rossz bánásmódban részesülnek, s hogy oknélkül bárki veri őket.« Még betegség esetén is kényszerittetnek a munkára s gyakran öletnek meg dynamit által, mert a felügyelő sokkal tudatlanabb és könnyelmübb, semhogy a kellő elővigyázattal járna el. A bányahatóságokról is élesen nyilatkozott, észrevettük, hogy nagyon kellemetlen lehetett a velük való érintkezés.

Következő éjfélen megérkeztünk Makarowába, egy faluba, mely 180 kilométer távolságban fekszik Stretinsktől. »A Zemski-tanyá«-ban háltunk meg, egy paraszt család által lakott faházban, hol utazó hivatalnokok, lakásra és ellátásra tartanak igényt. Theát ittunk és aludni mentünk; Frost a földre feküdt, én az ablak mellett lévő lóczára. A szoba nagyon meleg volt s tele

volt fenyőillattal, mely a fenyődeszkázatból áradt ki. Nagyon melegem volt, s sokáig nem tudtam aludni. De mikor végre mégis elaludtam, hangos kukorékolás ébresztett fel, mely közvetlen szomszédságomból hangzott. Körülnéztem, hogy ez mi lehet s megláttam, hogy fekhelyem alatt egy tyukketrecz volt. Egy nagy kakas kidugta a lécz között fejét, — s talán sejtette, hogy reggel van — a szó szoros értelmében a fülembe kukorékolt, mit később állandóan folytatott, annyira, hogy nem tudtam aludni, daczára annak, hogy fekhelyemet áttettem a szoba másik sarkába. A szibériai kunyhókban már mindenféle állatokkal aludtam, de annyira, mint ez a kakas, Noé bárkájának összes négylábu állatai sem tudtak megzavarni.

Kedden délelőtt megérkeztünk Alexandrofski-Jawodba, egy nyomoruságos kis faluba, melynek két-háromszáz lakója volt; ott feküdt a kopár sivatag közepén, előrészében volt egy düledező hid, s a távolban látszottak a hófedte dombok. A fogházat Fomin igazgató mutatta meg nekünk. Olyanforma volt ez, mint a rokkantak háza, melyben a nertsinski bányaterületnek összes öreg és sinylő foglyai együtt voltak. A főépület egyemeletes faépitmény volt, s 137 foglyot fogadott be; ötven éves és egészségtelen volt, melynél különben nem is vártunk egyebet. A padlózat piszkos, a levegő romlott volt s a folyosók tele voltak az ürüléekládákból kiáradó büdösséggel. Két zárkában a foglyok között őrültek is voltak. A betegosztály kicsiny volt, de nem volt tultömve s aránylag elég tisztának látszott. A durva ágynemü piszkos volt, s az erre vonatkozó megjegyzésemre a betegápoló azt mondta, hogy ez nem az ő hibája, hogy nagyon takarékoskodnak a fehérnemüvel. Örülni látszott, mikor azt mondtam neki, hogy bár kicsi betegosztálya, de én mégis a legjobbnak tartom egész Transbaikáliában.

A fogház megtekintése után az igazgató házába tértünk be, a hol az isprawnikkal találkoztunk; ez egy karcsu, közel negyven éves férfiu volt, ki épen vizsgálati uton volt kerületében. Nagyon beszédes volt s egész nyiltan mondott véleményt a nertsinski bányákról. A

munkavezetést »nehézkesnek, hibásnak és drágának« tartotta; szerinte sokkal jobb volna, ha az üzemet magánvállalkozókra biznák. Az állami mérnökök közül sokan tudatlanok vagy megvesztegethetők, s igy a bányák nem hajthatnak elegendő jövedelmet. Példának felhozta nekem, hogy kerületeiben két aranybányát megvizsgáltak a czár* mérnökei, kik azokat értékteleneknek tartották. Olcsón eladták privát egyéneknek, kiknek 600 pud tiszta aranyat szolgáltattak. Az isprawnik nem mondta ki nyiltan, de szavaiból kivehető volt, hogy azt hiszi, a mérnökök és az aranybányák vevői egymással egyetértettek s a nyereséget megosztották. Én egy cseppet sem kétkedem ebben. A czárt a szibériai hivatalnokok majd mindenütt meglopják.

Pompás ebéd után az isprawnik és az igazgató kiséretében elmentünk a közel 18 méter távolságban fekvő Akutin bányába. A mint emlitém, ez már régen el van hagyatva, mégis telt vizzel, de én mégis kiváncsi voltam megismerni, mert ezelőtt ez volt Szibériának legfélemletesebb büntető helye s a kormány most ujra megtette intézkedéseit, hogy a politikai foglyokat a Kara területről ideküldje.

Tiz kilométernyire az ut egyhangu pusztán, azután egy lapos völgyön vezetett keresztül, melyet kopár, hófedte dombok vettek körül s elvontak minden kilátást. A völgy mindinkább megszükült három kilométernyire Akatni falucska felé, hogy végül egy rideg szorosban végződjék, hol egyetlen növényzetül néhány eltörpült, levélnélküli bokor mutatkozott. Ridegebb és kietlenebb helyet még nem láttam életemben. Az ember azt hihette volna, hogy Grönland jégmezőit látja maga előtt.

— Itt van a régi fogház, szólt az isprawnik, s egy félig romba dőlt faépületre mutatott, mely itt feküdt

* Transbaikaliának ebben a részében lévő majdnem összes bányák — valamint a karaiak is — magántulajdonát képezik a czárnak s mint „kabinetbányák“ ismeretesek. Hogy a czár mint szerezte meg azokat, azt nem tudom. Egy orosz ismerősöm egy munkát akart a külföldön nyilvánosságra hozni: „A Romanoffok gazdagságának eredete“ czim alatt. Nem jutott eddig, mert Szibériába számüzték.

előttünk. Oldalt volt két kőépület, mindakettő düledező volt s az egyikről még a tető is hiányzott. Ez épületek azelőtt valószinüleg palánksövénynyel voltak körülvéve, s a faház kaszárnyául szolgálhatott az őrségnek. A kerítésnek most már nyoma sem látszott, az ablakrácsozat is hiányzott s a megmaradt romokból bajos lett volna eredetére következtetni. Beléptem a fogházba, abban a reményben, hogy a falon majd találok valami feliratot, vagy egyikét ama vasgyürüknek, melyhez ellenszegülő foglyokat bilincseltek. De semmi ilyest nem találtam! A mit itt vasnak lehetett használni, azt elvitték, a padlók korhadtak voltak s a falakról már mind leesett a vakolat; semmi sem volt található, mi e fogház szomoru történetét illustrálhatta volna, nem volt tanuja a kegyetlenségnek, mely oly hiressé tette Akatni fogházát. A másik fogház jobb állapotban volt s a megtekintés valószinüleg sok érdekeset nyujtott volna, de az ablakok és ajtók erősen el voltak zárva s az igazgató azt mondta, hogy nem tudja, hol vannak a kulcsok, s hogy mily módon nyerhetnénk itt bebocsáttatást.

Az Akatni bánya bejárata egy dombon volt, 200 méternyire a völgy felett. Az estalkony beállott, de azért észrevettem egy kis fabódét a bánya torkolatánál. Ha nem lett volna már késő, ajánltam volna a tárna megtekintését, de már sötétedett és hideg volt, azonfelül az isprawnik és az igazgató visszaakartak térni Jawodba. Megelégedtem hát azzal, a mit láthattam.

Luninnak, az 1825 diki deczembristák egyikének, itt kényszermunkát kellett végeznie és itt halt is meg; sok lengyel hazafi, kiket 1863 ban a felkelés után Alkatniba küldtek, a vidéken találtak örök nyughelyet. Ebből semmit sem vehettem észre. Az elporladt csontok fölött nem emelkedik sirdomb, mert az orosz kormánynak egy csepp kedve sincs ahoz, hogy megőrizze azok emlékét, kiket a szibériai fogházakban agyonkinoztak.

Szibériából való visszatérésem óta e szomoru szorosban uj fogházat épitettek, mely a Kara terület politikai foglyainak van szánva. A kormány ki akarja szivattyuztatni a vizzel teli tárnákat s dolgoztatni akarja e foglyokat a nedves folyosókban. Ezzel csak rosszabb lesz

helyzetük. Mert ha Szibériának van Karán kivül, ridegebb, szomorubb és a világtól távolesőbb sarka, akkor ez csak az akatni-i hóboritott szoros lehet.

Kedden visszatértünk Alexandrofski-Jawodba s másnap elmentünk a közel 35 kilométer távolságban fekvő Algasi bányába. Ez ut is nagyon kietlennek mutatkozott: egész lánczolata a kopár alacsony domboknak, sehol nyoma az életnek és tenyészetnek. Csak némely helyen voltak szénakazlak láthatók.

Algari előtt, az utolsó magaslaton, majdnem 50 kilométerre nyilt kilátásunk. A havas dombföld ugy nézett ki, mint a hófödte tenger, melynek a vihartól korbácsolt hullámai hirtelen jéggé fagytak. A távolban három ilyen magaslat között, egy csoport faházat pillantottunk meg; kocsisunk azt mondta, hogy ez Algasi. A meddig a szem ellátott, nem volt fa vagy valami sötét pont látható, mely e jégmező kisérteties fehérjét megszakitotta volna! A falu maga olyannak látszott, mint egy rakás uszó fa, melyet a jégtenger megakasztott.

A kanyargó, köves uton, egy meredek lejtőn haladtunk lefelé, s egy hosszu, piszkos faluba értünk, melynek faházai szalmával voltak fedve; találkoztunk néhány gulyával, melyet a legelőről hajtottak haza s egy egész csomó kiváncsitól körülvéve, a »Jemski-tanyá«*-nál állottunk meg, hol az éjet akartuk tölteni. A fogház vagy a bánya megtekintésére már késő volt, behordtuk hát podgyászunkat a házba, megmagyaráztuk a lakóknak jogosultságunkat, hogy igénybe vehetjük a hivatalos lakást s megtettük előkészületeinket a vacsorához. Saját készletünk nagyon csekély volt, de a háziasszony behozott nekünk egy gőzölgő Samowárt, tejet és vajat; Frost előhozott egy szelencze befőtt őszi baraczkot, a mit Stretinskben vásárolt s a lángoló, nyilt tüzön, felfrissitettük keményre fagyott, homokréteggel boritott kenyerünket. A vacsora nagyon izlett nekünk s kilencz órakor kényelmesen lefeküdtünk aludni. Másnap reggel meglátogattuk Nesteroff urat és Saltstein alezredest, a fogház igazgatóját. Előbbi valódi orosz vendégszeretettel fogadott bennünket; másodszor kellett reggeliznünk nála s mindig ujból megtölté poharainkat Wodkával és krimi borral. Soltstein egy nagy, szép házban lakott, mely oleánderekkel és más virágokkal volt telve; ő is késztetett bennünket, hogy egy palaczk bort üritsünk vele s délután volt már, mikor a fogházhoz s a bányákhoz mentünk. Saltstein baltai volt s német kiejtéssel beszélte az orosz nyelvet; becsületes ember benyomását gyakorolta reám, s meglehetős s nem minden élcztől ment őszinteséggel nyilatkozott mindenfelől.

* Hivatalos lakás.

— Félek, szólt, a mint végig haladtunk a falun, hogy fogházunkat a legrosszabbnak fogja találni azok között, melyeket eddig látott. Nagyon régi már és rossz állapotban van, de én mit sem tehetek annak javitásáért. Nagyon messze vagyunk Pétervártól.

Azt feleltem neki, hogy alig lehet rosszabb, mint az, melyet Usztj-Karában láttunk, s hogy már eleget tapasztaltam, hogy felismerjem a nehézségeket, melyek a fogházkezeléssel járnak. Nem felelt, de kételkedve rázta meg fejét, mintha azt gondolná, hogy látogatásom az algasi-i fogházban még csak szaporitja majd tapasztalataimat.

Magas palánk előtt állottunk meg, az őrség tisztelgett, a szolgálattevő tiszt fogadott, s egy tágas udvarba vezetett bennünket, melynek közepén állott a fogház. Hosszu, alacsony faépület volt ez, deszkatetővel, kicsiny előépülettel, s egy sor, erősen rácsozott ablakkal. Az egész olyannak látszott, mintha minden perczben összeakarna dőlni. Az egyik oldal annyira be volt süppedve, hogy majd egy fél méterrel volt alacsonyabb, s valószinüleg már régen bedőlt volna, ha nem lett volna erős gerendákkal megtámasztva. A vakolat már régen levolt a legtöbb helyen tördelve, a mi még növelte a roskadozó épület kietlenségét. Hogy mikor épült ez a fogház, azt az igazgató nem mondhatta meg nekem, de sejtette, hogy 1817-ben épült, a mikor a bányamunkálatok megkezdődtek. Sötét, fülledt folyosóra értünk, mely kettéválasztotta az épületet. Jobbról volt a gyógyszertár, s a szomszéd nagy zárkában volt a betegosztály.

Itt közel tiz alacsony ágy állott, melyek ágynemüje piszkos és részben véres is volt és ez ágyakon ugyanannyi beteg fogoly feküdt, sápadt, lefogyott arczczal, a minőt még eddig sohasem láttam. Az ápoló azt mondta, hogy egyesek a bányákban sérültek meg egy dynamitrobbanás alkalmával. A levegő olyan iszonyu volt, hogy futólagos áttekintés után kisiettem a folyosóra. Azután a foglyok zárkáit tekintettük meg. Az egyik közel hét négyszögméternyi területtel birt és 3½ méter magas volt; két ablak volt benne, magas, falazott kemencze és három falon végig pritsek. A levegő olyan volt mint Usztj-Karában a legrosszabb zárkában; a mennyire csak lehetett, visszafojtottam lélegzetemet. Mindig ujra, meg ujra néztem egy veres csikot, mely a pricsek felett vonult el, s mindjárt beléptemkor szemembe tünt.

Az alezredes észrevette ezt a megfigyelésemet és cynikus élczelődéssel azt mondta, hogy a foglyok vörösre igyekeztek festeni a falat. Midőn figyelmesebben néztem ezt a veres csikot, láttam, hogy az veres pontokból állott, s a némely helyen ott ragadt poloskák megfejtették a titkot, hogy e csikot csakugyan a foglyok csinálták, kik éjjel a falon nyomták össze a kinzó poloskákat. Ki tudja, mennyi időre volt szükség és hány ezer fogoly volt részese e kisérletnek, hogy a falakat »pirosra fessék!« Én, kit Szibériában eléggé gyötörtek a férgek, teljesen felfogtam e veres csik jelentőségét.

Nem irom le a többi zárkákat. Az imént emlitett zárkáktól csakis nagyságukban különböztek. Mindenütt ugyanaz a tultömöttség, ugyanoly sok féreg és ugyanaz a büdösség. A zárkákban 169 fogoly volt elhelyezve, körülbelül kétszer annyi, mint a mennyinek helye volt.

A legelső alkalommal igy szóltam Saltstein urhoz: »Nem tudom felfogni, mint türheti ön ez állapotokat. Önnek itt 169 foglya van, kik közül legfellebb 50 van a bányákban elfoglalva, a többiek tétlenül heverésznek a megmételyezett levegőjü zárkákban. Miért nem vágat ön fát a foglyokkal a legközelebbi erdőben egy uj faház építéséhez? Amazok valószinüleg nagyon szivesen megtennék ezt és csekély költséggel uj fogháza lenne

itt, mely legalább félig-meddig alkalmas volna emberi lények befogadására.«

— Tisztelt uram, felelt az alezredes — itt ha nem is szóról-szóra, de beszédének hiv értelmét irom le — parancs nélkül nem küldhetem a foglyokat az erdőbe. Ha egyesek megszöknének, a mi nagyon valószinü, ezért engem vonnának felelősségre és minden valószinüség szerint elveszteném hivatalomat. A fogházkezelőség parancsa nélkül általában nem cselekedhetem semmit. A hatóságok Pétervártt nagyon alaposan ismerik ez állapotokat, mert évenkint küldtem erről jelentést. Mikor öt év előtt sürgettem ajánlatom elintézését, utasittattam, hogy tanácskozzam a kerületi épitőmesterrel és küldjem be az uj épület tervét és a költségjegyzéket. Én megtettem ezt, de ön tudja, hogy mi a sorsuk ilyen dolgoknak. A mig egy levél innen elérkezik Pétervárra, három hó telik el. Ha végre megérkezett ott a terv és a költségjegyzék, akkor ez átadatik a fogházrendszer osztályának, hol sok száz ilyen irat mellé teszik, hogy a legjobb esetben is csak néhány hó mulva olvassák el és vizsgálják meg. Azután határoznak. Ha ez helyeslőleg hangzik és nagyobb összeg szükségeltetik, akkor előbb a belügy- és pénzügyminiszterium jóváhagyását kell kérni, vagy esetleg várni kell egészen a jövő, megállapitott költségvetésig. Mindenesetre egy év telik el, mig valamikép határoznak. De a legtöbb esetben a tervezet valaki által kifogásoltatik, az iratokat visszaküldik, hogy oly hivatalnok utasitásai szerint változtassanak rajta, kinek sejtelme sincs a viszonyokról. Igyekszünk eleget tenni az utasitásoknak, s a megváltoztatott terveket ujból elküldjük Pétervárra. Itt ezalatt hivatalnokváltoztatás volt, az iratok más kezekbe kerülnek és más óhajok és vélemények érvényesülnek. A mit két évig jónak tartottak, most megint hibás volt. És másfél év után uj utasitásokkal kapjuk vissza beadványainkat. 1880 óta vándorolnak oda és vissza az Algasi fogház tervei. Most harmadszor vannak Pétervártt. De a mikor már az összes akadályok is elvannak görditve, akkor is nagyon lassan halad a dolog előre. Tiz év óta kezdték meg a Gorni-Jeventni fogház épitését a

bányák mellett, s mégsincs még tető alatt sem, eltekintve annak belső berendezésétől.

— De ez ferdeség, őrültség! mondám. Minek évekig érintkezni pétervári hivatalnokokkal oly dologban, melyet a kormányzó, de még az isprawnik is elintézhet egy nap alatt. Kelet-Szibériában mindenütt találtam roskadozó fogházakat, s benne embereket, kiknek nincs foglalkozásuk. Fa van itt elég, a munkaerő semmibe sem kerül, minden orosz paraszt tud egy faházat épiteni, miért nem alkalmazza ön ehhez a foglalkozás nélküli foglyokat?

— Nincs elég katonánk az őrizetükre; a foglyok megszöknének, felelt az alezredes.

— Ez nem elég ok. Ez idő tartamára a legénységet meglehetne szaporitani, jegyzém meg. De még ha egy része meg is szöknék, ez még mindig jobb volna, minthogy valamennyinek tétlenül kell élnie az ilyen fogházban.

Az orosz hivatalnokok jellemző módján felvonta vállait és elejtette a beszélgetés tárgyát.

Miután elbucsuztunk tőle, Nesteroff kiséretében elhajtattunk a bányába, mely 1½ kilométernyire feküdt északnak a falutól. Az idő szép, de hideg volt, s a földet mindenütt hó fedte. A falun kivül néhány sötét pontot pillantottunk meg az egyik domb aljánál.

— Ni, csak, ezek tevék! kiáltott Frost.

— Tevék? ismétlém kétkedőleg. Tevék, a nertsinski kerületben? Már hogy létezhetnének ezek itt? Közelebb értünk és láttuk, hogy csakugyan tevék. Valóban szép látványt nyujtottak e nagy, batriai tevék, a mint a hótakaró alól kipislogó füszálakat nyaldossák a puszta, jégboritott tájon.

Nem kevésbbé lettünk volna meglepetve, ha azt hittük volna, hogy az algasii bányákban megtaláljuk mindazon épitkezéseket és gépeket, melyek az amerikai bányaművekben mind feltalálhatók. Egy lőporraktár, egy pincze, a hol a dynamitot őrizték, egy két pajta, egy kis faház, mely szertárul, kovácsmühelyül és az ércz zuzására és elkülönitésére szolgált, egy őrház. — ennyiből állott az egész berendezés. Fél tuczat férfit és két vagy három nőt találtunk, kik a zuzással és elkülönitéssel foglalkoztak; — egy felügyelő a furót élesitette az ócska elkoptatott köszörükövön, néhány katona pedig egy fapadon ült, mely felett fegyvereik függtek. Ez bizonyára a legkezdetlegesebb bányaberendezés volt, mit valaha láttam.

Nesteroff nem érezhetett magában valami különös kedvet, hogy bennünket a bányákba elkisérjen. Egy fegyencz vezetésére bizott bennünket, arra utasitván ezt, hogy minden látnivalót megmutasson nekünk, neki ezalatt néhány hivatalos teendőt kell elvégeznie és aztán majd visszatértünkre fog várni.

A vezető egy-egy faggyugyertyát adott mindegyikünknek, ő is kezébe fogott egyet és miután néhány dynamit patront hanyagul bundája oldalzsebébe dugott, ugy hogy a gyujtózsinórok kilógtak, azt mondá, hogy készen van. A hegyen, körülbelül 100 méter magasságban mentünk utána, aztán egy keskeny ajtón át egy alacsony folyosóra értünk, melynek falai levoltak simitva; a lejtős talajon idomtalan vasuti vágány feküdt. A gyertyákat meggyujtottuk és meghajolva, tapogatódzva mentünk tovább. Vezetőnk sokszor megbotlott az alacsony gerendákban és féltem, hogy eltalál esni, gyertyájával tüzbe boritja a gyujtózsinórt és mindnyájunkat légbe röpit.

A bejárás közelében a főtárna sötét, befedetlen nyilása volt, melyből egy hágcsó vége látszott ki. Lassan mászott le rajta vezetőnk, arra figyelmeztetve bennünket, hogy óvatosan lépjünk, mert a hágcsó néhány foga hiányzik. A hágcsók is nem egymásután, hanem egymás mellé vannak összekapcsolva, s igy, ha az egyiknek a végére értünk, oldalt kell lépni, hogy a másikra jussunk. A félrelépéstől különben egyikünk sem félt ugy, mint az esetleges dynamitrobbanástól. Önkéntelenül is eszembe jutottak a betegosztály véres ruhás, sápadt arczai és a hányszor lenéztem és láttam, hogy vezetőnk mint járt gyertyájával mindig a gyujtózsinór körül, arra gondoltam, hogy mint néznék én ki, ha e piszkos kórházi ágyakon feküdném.

Hágcsókon, majd ismét sikos, görcsös rudakon mentünk lefelé; a nemsokára érezhetővé vált különös szag

egy nem rég történt dynamitrobbanástól eredhetett. Gyertyáink lángjai megkékültek és később egészen ki is aludtak. A gyujtófa nem akart fellángolni. Sürü sötétségben, szorosan a hágcsókhoz támaszkodva, ott álltunk a mély örvény felett, azt várva, hogy meddig birunk még lélegzeni e légkörben, a hol még a gyertya sem akar égni. De azért nem fuldokoltunk, a veszély tehát nem lehetett oly nagy, bár igen kevés volt az erőm. Kissé megkönnyebbülteknek éreztük magunkat, a mikor néhány gyujtófa mégis meggyuladt és mi ennek fénye mellett még lejebb mehettünk néhány hágcsón, hogy aztán oly folyosóra érjünk, a hol a gyertyák is égtek. Körülbelől 100 métert haladtunk, gyakran ércztömegek felett átmászva, melyeket foglyok szállitottak a hajótárna felé. A hőmérséklet mindenütt a fagyponton alól állt; a falakon és padlózaton jégcsillagok ragyogtak ékkövekhez hasonlóan.

Alacsony és szük folyosók egész tömkelegén át egy másik tárnába értünk és itt, számtalan rozoga és jéggel boritott hágcsón, a bánya legmélyebb részébe másztunk le. Itt néhány ember oly kezdetleges szerszámmal dolgozott, hogy az igazi bányász ezek láttára okvetlenül elmosolyodott volna. A levegő már eredetileg is rossz volt, de a robbanó lég még jobban elrontotta, gyertyáink itt ismételten kialudtak. Szellőztetés czéljából alig volt valami intézkedés: csak egy fogoly forgatott valami vasdobot. Ez ugyan nagy zajt csapott, de teljesen czéltalan volt, mert nem volt légtárna, a hol a rossz levegő ki-, a jó levegő pedig behatolhatott volna. Ezzel csak a körülterjengő rossz levegő hozatott mozgásba és ez csak annyit eredményezett, mintha ugyane czélból egy köszörükövet forgattak volna. Több helyen megnéztük az ezüstereket, többféle érczdarabot gyüjtöttünk, kis ideig a báránybőr bundákban dolgozó munkásokat néztük, aztán ismét kimentünk a napvilágra.

Éles, hideg szél fujt a kopár hegyek felől. A mühely mellett néhány, a hidegtől reszkető fegyencz állt, kik arra kérték Neszteroffot, hogy engedje meg nekik a börtönbe való visszatérést. Durván azt felelte nekik, hogy a törmelék nincs még osztályozva, várjanak tehát.

És a szegény foglyok, kik kora reggel óta mitsem ettek, másfél óráig vártak még a hidegben, mig az elkülönitők bevégezték munkájukat. Ez az eljárás csak igazolta a pétervári fiatal mérnöknek a kezelés felől mondott véleményét; eleinte pedig személyes neheztelés kifolyásának tartottam. Csodálatos, hogy Nesteroff mily boszusan fogadta a foglyoknak alapjában véve szerény kérelmüket; ugy tetszett nekem, mintha ő abban illetlen szemtelenséget, vakmerőséget látna.

Még kis ideig néztük az ércz zuzását és osztályozását, aztán a 6 kilométer távolban fekvő Pokrofski bánya felé kocsiztunk, mely északnyugoti irányban, egy kopár hegy lábánál feküdt.

Az odavezető ut kietlen és barátságtalan volt; fát, vagy bokrot seholsem láttunk. A bánya bejárásánál szerszámraktár volt, mely az Algasiban látotthoz hasonlitott — volt aztán ott még egy másik raktár is, néhány sátor, melyben a »szabad parancsnokság« alatt élő foglyok laktak és két kis fogház, melyek közül az egyik észrevehetőleg csak a legujabb időben épülhetett. A sziklás hegy ormán, ép az épületek felett, két faköpenyeg volt, melyekben egy-egy katona állt őrt. Frost már fáradt volt, nem birt többet a bányákhoz mászkálni, leült egy hórakásra és rajzolni igyekezett, a mennyire ezt merev, vastag keztyükbe bujtatott ujjaival megtehette. Én pedig Neszteroffal és egy fegyencz kisérete mellett, lementem a tárnába.

A prokofski-i bánya nem volt oly terjedelmes és mély, mint az algasi-i. A levegő melegebb volt, de nedves is. A tetőzetről a viz csepegett le és apró tócsákat képezett. A főtárna hágcsói csuszósak voltak a piszoktól. Hogy miért volt itt melegebb, mint a csak kis távolban fekvő algasi-i bányában, az felfoghatatlan volt előttem és Neszteroff sem tudta magyarázatát adni. De mindenkép tisztább volt itt a levegő és a gyertyák is akadálytalanul égtek. Néhány ember azzal foglalkozott, hogy az érczet, kicsiny dézsákban, kötél és egyszerü csiga segélyével szállitsa fel a magasba.

Fel- és lemászkáltam a piszkos hágcsókon, mig magam is egészen mocskos lettem, átbujtam az alacsony

folyosókon, mignem hátam belefájult, aztán izzadtan és fáradtan tértem vissza a műhelybe. Vezetőnk eloltotta a faggyugyertyát és még izzó kanóczczal tette le a kis ládára, melyben egyebek közt dynamittöltények is voltak. Bár nem voltam félénk természetü, mégis tanácsosnak tartottam, hogy minél előbb a szabadba jussak. A mikor a kanócz már kialudhatott, a nélkül, hogy robbanás történt volna, visszamentem, piszkos kezeimet megmostam a köszörükő teknőjében, megnéztem a rajzokat, melyeket Frost készitett időközben, aztán Neszteroffhoz intéztem több, a bányára vonatkozó kérdést.

Algasi és Pokrofski bányáiban husz és száz czentiméter vastagság közt váltakozó ezüsterek találtatnak. Az ércz ezüst és ólom vegyüléke oly arányban, mint 1 : 100-hoz; ezenkivül több-kevesebb »Zinkowi obmanka-t, óncsalást tartalmaz, mint azt az ottani bányászok nevezik (talán álany?) Ez sokkal nehezebben olvad, mint az ólom, a mi a hutákban sok hátránynyal jár. Az érczet ezért darabkákban zuzzák, hogy az óntartalom kiválasztassék. Ámde a zuzás és kiválasztás az asszonyok dolga és a legkönnyebb kényszermunkának tartatik. Majdnem hasonlit az országuton végbemenő kavicsoláshoz. E két bánya a legdusabb a kerületben és évenkint közel 400 tonna érczet eredményeznek, melyekből 1440 font olvasztott ezüst és 144,000 font ólom áll elő. A drága szállitási dijak folytán az ólmot nem is lehet értékesiteni. A kutomarski i hutáknál jártunkban, hol az e bányákból nyert érczet olvasztják, ott nem kevesebb, mint 2000 tonna ólom feküdt.

Mindkét bányában átlag 220 fogolymunkás dolgozik és az összes érczmennyiség évenkint 3600 fontot, naponta átlag 10 fontot tesz, mely szám eléggé bizonyitja, hogy mily gyakorlatlan és szakavatatlan az egész üzem. 1885-ig a munkásoknak, a nagy ünnepeket kivéve, naponta kellett dolgozniok; most két pihenő napjuk van havonkint; elsején és tizenötödikén. Élelmezésük és ruházatuk olyan, mint a Kara-területen.

A nertsinszki bányaműveket mégsem tartom oly rossz büntetésnek, mint a milyeneknek rendesen jellemeztetnek. Az persze nem kellemes, ha mélyen a földben, a nedves vagy jéghideg folyosókon, 8—10 órát kell dolgozni. De azt hiszem, hogy ez még mindig egészségesebb és jobb, mint az állandó tartózkodás a tultömött, piszkos és büdös zárkákban. A levegő a bányákban szintén nem a legjobb, kiváltkép a robbanások által fejlesztett gázok folytán, de oly veszélyes kigőzölgés itt még sincs, mint a higanytól. A bányákban dolgozó munkások halálozási aránya nem nagyobb, mint azoké, kik egész nap tétlenül ülnek zárkáikban és azok romlott levegőjét szivják magukba. Ha választanom kellene a börtönben tétlenül eltöltendő idő közt, mint a milyent Algasiban vagy Usztj-Karában töltenek el a foglyok — és az e bányákban teljesitendő kényszermunka közt, minden gondolkodás nélkül az utóbbit választanám. Kikérdeztem a foglyokat és megtudtam, hogy éjjel-nappal tartó bányamunkára sohasem kényszerittetnek, azt hiszem tehát, hogy az e tekintetben szállingozó hirek merőben alaptalanok. Az megtörténhetik, hogy a csapatokba osztott munkások, felváltva, nappal és éjjel dolgoznak, de sohasem követelték egytől sem, hogy ezt megszakitás nélkül, huszonnégy órán át tegye. Akkoriban nem dolgoztak éjjel; a beálló sötétséggel, vagy csak kevéssel később, a fegyenczek visszatértek zárkáikba.

Persze a nertsinszki bányafoglyok élete sem kellemes. Nem képzelhetek örömtelenebb és reménytelenebb életet, mint a milyen az oly emberé, ki egész nap ott dolgozik Prokofszki bányáiban, hogy aztán éjjel egy féreggel teli zárkában pihenjen, mint a milyen az algasii. Az ilyen élet még rosszabb, mint a kikergetett kutyáé, de azért mégsem oly borzasztó, mint azt gyakran beszélik, — ilyen például a mese a fegyenczről, kinek éjjel-nappal a bányákban kellett maradnia, kit a kegyetlen örök korbácsoltak és kit a higanykigőzölgés lassankint megmérgezett. Az efféle dolgok helyükön lehetnek egy rémregényben, de a valóságnak nem felelnek meg. A bánya-kényszermunka még távolról sem a legrosszabb, a mit a szibériai foglyokra mérnek, a börtönökben való tartózkodás sokkal rosszabb.

Már esteledett, a mikor Algasiba viszaértünk. A falusi leányok a teheneket itatták és jeges edényeiket a beke-

ritett forrásnál töltötték meg, mely a »Zemski-Kwartirs« közelében csergedezett. Neszteroffhoz mentünk, a hol megebédeltünk és miután még jó ideig elfecsegtünk, hazamentünk és az est hátralevő részét utazási jegyzeteink leirásával töltöttük el.

Pénteken, november 20 án, elbucsuztunk Nesztorofftól és Salsteintól és az Algasitól majd 150 kilométer távolban fekvő Kadaja faluba és bányaműbe utaztunk. Még mindig elég hideg volt és az ut ugyanazt az unalmas, hófedte hegyláncolatot mutatta. Éjjel Dorgó faluba értünk, a következő délután a kutomarski-i már emlitett hutákhoz, hol néhány óráig megpihentünk, hogy a művet lássuk. Végre, átfázva és éhesen, vasárnap reggel, a nyomoruságos Kadaja falucskába értünk, hol a »Zemski-Kwatir« ban szálltunk meg. Miután megteáztunk, lefeküdtünk: Frost a kemenczepadkára, én a földre.

Vasárnap reggel kipihenve, friss erővel ébredtünk és a gyorsan elköltött sovány reggeli után végigjártuk a széles, hófedte falusi utczát, hol Frost néhány vázlatot akart késziteni, én pedig a bányafelügyelőt kerestem.

A kadajinski-i ezüstbánya egyike a legnagyobbaknak és legrégibbeknek a nertszinszki kerületben. Meredek hegyen fekszik, közel 300 méternyi távolban a falutól, majdnem 100 méter magasságban. Már több mint egy évszázad óta műveltetik, azelőtt elég sokat hozott is, de most már meglehetősen kimerült és az algasi-i és pokrofski-i bányaművek messze tulszárnyalják.

A felügyelőt egy faházban találtam, mely a bánya közelében volt és ép munkálkodott. Megjelenése után itélve értelmes, szibériai parasztnak látszott. Udvariasan, bár kissé meglepetve fogadott, elolvasta ajánlataimat és aztán kijelentette, hogy mindent szivesen megmutat, a mit látni kivánok. A bánya felé mentünk. A műhelyben, mely a főtárna bejárása felett volt, az egyik fegyencz kabátját öltöttem magamra, mely, mint azt nemsokára éreznem kellett, tele volt féreggel. A felügyelő is egy hosszu, piszkos kabátot öltött magára, ócska katonasipkát tett fejére, kezeire pedig vastag bőrkeztyüket huzott. Aztán faggyugyertyákkal láttuk el magunkat és leszálltunk a tárnába. Körülbelől 40

méternyi mélységben egy meglehetősen nagy területre értünk, honnan három folyosó sugárzott ki, melyek magasabbak és szélesebbek voltak, mint azok, melyeket Algasiban és Prokofskiban láttunk. A talaj néhány hüvelyk magasságban vizzel volt boritva, mely a tetőzetről és a falakról is csurgott. Körülbelől még 30 méterrel mélyebben ugyanolyan hely volt és innen léptünk aztán egy széles, magas utra, mely a hegy közepéig vezetett. Itt ép robbanást eszközöltek és az egész helyiséget a lőporfüst ugy megtöltötte, hogy odamenet nem láthattam egyebet, mint a vezető felügyelő gyertyájának gyenge fényét. Ő utána mentem szorosan, de gyakran megbotlottam az egyenetlen talajon, vagy beleléptem egy-egy tócsába. Többször azt hittem, hogy egy régi, már elhagyott tárnába tévedtem. Elhaladtunk egy nagy nyilás mellett, mely a mult században — mint azt a felügyelő beszélte — sok érczet nyertek. A még megmaradt támasztó czölöpök egészen feketék és oly porlósak voltak, hogy ujjainkkal szétdörzsölhettük. A felügyelő megjegyezte, hogy a bánya e részébe nem ajánlatos a belépés és tanácsolta, hogy megforduljunk, a mit meg is tettünk. De én sok, szabálytalanul ásott nyilást is láttam, valószinüleg ott a legkényelmesebb módon szállitották ki az érczet, a nélkül, hogy kitámasztással gondoskodtak volna az emberek életbiztonságáról.

Második Katalin idejéből származó e barlangokból leszálltunk a bánya legmélyebb részébe, mely körülbelül 45 foku szög alatt volt a sziklába vésve. Itt nem voltak hágcsók. Egy nehéz vasláncot fogtunk és vigyázva csusztunk le, derékig a vizben, mely lábaink alatt lefolyt. Lent fegyenczeket találtunk, kik dynamittal uj tárnautat robbantottak.

Egy másik tárnában ismét függélyes, sikos hágcsókon kusztunk fel és a mikor átázva, mocskosan, lihegve tettem le lábamat az utolsó fokról, ugy ki voltam merülve, hogy alig birtam megállani.

3. Kaland Kelet-Szibériában.

Miután megtekintettük a komor bányát és a kadajai, félig romba dőlt fogházat, kopár, hófedte dombsoron keresztül a Gorni-Zerentui bányatelephez mentünk, mely nagy, terméketlen völgyben fekszik, Kadajától 60 kilométernyire és a mongol határtól 50 kilométer távolságban. Két este értünk oda, felkeltettük a »Jenrski tanya« lakóit, hogy itt szállást leljünk, teát ittunk és lefeküdtünk a férgekkel teli földre.

Hétfőn reggel meglátogattuk Danidoff századost, a helység parancsnokát, a ki azonnal engedett kérésünknek, hogy a faházat meglátogathassuk. Két régi faházból állott a fogház, hasonlóan más szibériai fogházhoz és nem volt benne semmi, a mi csak némileg is felkelthette volna figyelmünket. 180 fogoly volt itt elhelyezve és ugyanannyi élt a »szabad parancsnokság« alatt. Csekély távolságban egy uj, befejezetlen, háromemeletes téglaépületet láttunk, melynél megszüntették a munkálatokat. Tiz év óta épitik már ezt az uj fogházat és előrelátható volt, hogy a hanyag és becstelen eljárás mellett, még öt-hat év eltelhetik, mig az épület készen lesz; akkor még tető alatt sem volt. Ezalatt 180 fogolynak egészségtelen faépületben kellett összeszorulva élnie.

A következő tavaszszal, a midőn visszaindultam Pétervár felé, beszéltem Wraskoi Salkin urral, az orosz fogházkezelőség főnökével és a nertsinszki kerület fogházaira tereltem figyelmét, különösen a félbenhagyott fogházra Gorni-Zerentuiban.

Azt mondta, hogy már 1872-ben is szükségessé váltak az uj fogházak és hogy két évvel később külön épitő-

osztály is állittatott fel e czélra. Midőn hét évvel később szemleutra indult Szibériába, kitünt, hogy az épitőosztály két faház épitésére és néhány csekély javitásra 84,318 rubelt költött, és költségek és fizetések fejében 61,090 rubelt számitott fel, a nélkül, hogy csak egyetlen tervet vagy költségjegyzéket dolgozott volna ki.

— S mi történt ennek következtében? kérdém én.

— Előterjesztettem, hogy szüntessék meg az épitőosztályt.

— És megtörtént ez?

— Igen.

— A Wertsinski területen mit sem láttam, a mi 74,000 rubel költségre utalt volna, mondám én. Legfeljebb egy kis faépület Pokrofskiban és a befejezetlen épület Gorni-Zerentuiban, mely most már tiz év óta van munkában.

— Az utóbbit az a körülmény magyarázza meg, hogy a terveken ismételten változtattak, jegyzé meg a főnök. El is akartunk tekinteni a kőépülettől; kiszámitottuk, hogy 300 személy részére ez 160,000 rubelbe kerülne, mig fából 52,000 rubelból is elkészülhetne. A kőépület tartóssága itt nem jő tekintetbe, mert a midőn a bányák kiürülnek, a fogházak is, a melyek ott vannak, megszüntetnek.

— Midőn én a vezetést átvettem, az épitkezés már sokkal inkább előrehaladott, semhogy beszüntethettem volna.

A mi a sok előforduló tévedést és a többi hibákat illeti, mely jellemző vonása a transbaikáliai fogházaknak, erről sem a fogházkezelőség főnöke, sem titkára, nem adhatott kielégitő felvilágositást. Megelégedtek azzal a biztositással, hogy megtesznek minden tőlük telhetőt a bajok megszüntetéséért, melyeket nagyrészben elődeiktől vettek át. Hogy mindent megjavitsanak, ahhoz még nincsenek elég régen hivatalukban.

Lehetséges, hogy nekik van igazuk, hogy nem tudom eléggé méltányolni az eléjük görditett nehézségeket. De azt az egyet mégis el kell fogadnom, hogy a számüzetés és a fogházkezelés legtöbb baja, a közönyből és hanyagságból ered, a melylyel elbánnak e tekintetben, azután meg a nehézkes, hivatalos elintézésből is . . .

Az amerikai fel sem tudja fogni az erő haszontalan fecsérlését, mely a nertsinski kerületben mindenütt látható. Az egész forgalom nem kielégitő; a foglyok legtöbbje, kik kényszermunkára vannak itélve, hónapokig feküsznek a piszkos, tultömött zárkákban; az uj épületek tervei és költségvetései évekig vándorolnak ide-s tova és a mikor végre csakugyan épitkezésre kerülne sor, az épités befejezését minden ok nélkül sok évre elhalasztják. A bányamérnökhöz, Kutomerski-Jevodban, igy szóltam: »Miért nem szerez ön alkalmas vasgépeket, miért nem látja el a munkásokat a helyes szerszámmal és miért nem állit fel gőzszivattyut, szállitógépeket, szellőztetési készüléket, hogy a bányamunkálatot szakszerübben végezhessék?«

— Tudja-e, tisztelt uram, mennyibe kerül itt a vas? felelt a mérnök. Petrofski-Jawodból, tehát 600 verstnyi távolságból kell elhoznunk kocsin és egy font 5½ rubelbe kerül. A vasgépek nekünk nagyon drágák.

— Hát nincs itt vasércz? kérdém ujból.

— Dehogy nincs! Csakhogy nem üzik.

— Hát miért nem üzi ön? Állittasson fel néhány kohót és több vasa lesz, mint a mennyire szüksége van. Munkaerőben nincs hiány, mert a foglyok nagyrésze tétlenül henyél.

— Pétervárról kapott engedély nélkül mit sem tehetünk.

— Igyekezzék hát, hogy ezt az engedélyt megkapja; miért tagadnák ezt meg öntől? Hisz a bányáknak mostani üzeme mellett, aligha szerezhet ön nyereséget.

Felvonta vállait és hallgatott . . .

A gorni zarentuin-i fogházakból, Denisdoff százados kocsiján elmentünk a Sawenski bányába, mely 3 kilométer távolságban egy hófedte hegy aljában feküdt. Az épületek a tárna bejárata előtt, körülbelül olyanok voltak, mint a minőket már gyakran láttunk, csak az egyikben volt egy kis gőzgép, az első és egyetlen, melyet egész Transbaikáliában láttunk.

Mig Frost a kietlen, jeges tájat vázolta, én közelebbről megtekintettem a bányát és arra a meggyőződésre jutottam, hogy nem volt érdemes a jeges létrán lemászni.

A tárna nem volt mély, alig 35 méternyi, a levegő nedves és hideg volt, a folyosók oly alacsonyak, hogy nem tudtam egyenesen állni és a tető, meg a falak jéggel voltak boritva. Itt csak 35 fogoly volt elfoglalva. Kis kosarakban hordták az érczet a szállitó tárnába, hol kis, négyszögletes ládikába kiüritették, melyek régi, otromba csiga által egyenkint lettek felszállitva. Egyszerübben még évszázadok előtt sem üzhették a bennszülöttek a bányászatot.

Igy szóltam a felügyelőhöz: »Miért nem alkalmaz ön több embert a munkához? Épen a fogházból jövök, hol 150 fogoly van tétlenül.«

— A folyosókon csak 35—40 munkásra van helyünk, felelt a munkavezető.

— Miért nem bőviti ön a bányát? Ásatások és robbantások által nagyon könnyen nyerhetne helyet még más száz munkás részére. Ércz van elég, nagyobbitsa ön a folyosókat, rakasson le sineket, javitsa meg a szállitást!

Hallgatott és oly csodálkozva nézett rám, mintha lehetetlen ajánlatokat tettem volna neki.

Ottlétünk alkalmával a nertsinski bányában volt 952 kényszermunkára itélt fogoly és pedig: Alexandrofski Zawodban volt 188, Algasiban 150, Pokrofskiban 70, Kardainskiban és Smirnowoban 184, Sawenski és Gorni-Zarentuiban 360. Ezeknek alig több mint egy harmadát alkalmazták a munkára; a többiek a tétlenségre voltak kényszeritve, bár munkában nem volt hiány.

Az okok, melyeket nekem felhoztak, a következők voltak.

Először: helyszüke a bányákban; másodszor: csapathiány, hogy a foglyokat a bányákba vagy az erdőkbe szállithassák; harmadszor, a fogolymunka drágább, mintha a munkát vállalkozók végzik;* negyedszer, a foglyok pétervári rendelet nélkül nem alkalmaztathatnak ily módon.

* Ez okadatolás legjobban jellemzi a szibériai hivatalnokok becstelenségét és képtelenségét. Tudok eseteket, midön a

Én egyik kifogást sem tártom kielégitőnek. Egy a kellő engedélylyel és 10—15,000 dollárral felszerelt amerikai, két év alatt a nertsinki területen lévő 950 fogolylyal, minden bányánál uj fogházat épithetne; öt év alatt megkétszerezné, vagy megnégyszerezné a bányák jövedelmét, a nélkül, hogy az államtól csak egy dollárnyi többletet kérne.

A Sawenski bánya volt az utolsó, melyet Kelet-Szibériában megtekintettünk. Hétfőn, november 23-án elmentünk Nertsinsk-Zawodba, Gorni Zarentuitól 15 kilométer távolságban lévő faluba és kedden reggel visszamentünk a Silkán Nertsinsk városába. A 300 kilométernyi utazás sokáig tartott és fárasztó volt, de még sem volt elég érdekes ahhoz, hogy itt leirjam. Röviden összefoglalva, kietlen, hófedett dombos földön haladtunk keresztül, a levegő 0 és 27 fok Fahrenheit között ingadozott. Az utak rossz állapotban és a bérelt kocsik a legrosszabbak voltak, melyeket egész Kelet-Szibériában találhattunk. A kocsi által való rázódáson kivül sokat szenvedtünk a hidegtől és éhségtől, nem tudtunk aludni és nagyon sokat nélkülöztünk; oly hangulatban voltunk, hogy egy meleg fürdőt, a jó ételt és a zavartalan alvást egy tiszta, meleg ágyban, oda nem adtuk volna a világ minden kincséért sem.

Csütörtökön korán reggel elérkeztünk Biankinskája postaállomáshoz, mely a Silka partján fekszik. Podgyászunkat itt egy szánra tétettük és a befagyott folyón, 20 fok Fahrenheit mellett, folytattuk utunkat Nertsinsk felé. Az utolsó napokban csak kevés ennivalót kaptunk, a test melegének hiját azáltal akartam pótolni, hogy három báránybőrbundába burkoltam be maga-

szibériai helyhatóság elsikkasztotta az állami fogház épitésére szánt összeget s jelentést tett róla, hogy az épület kész és használatban van. Egy ilyen esetet, az akirski telepházat illetőleg „A keleti hiradó“ 2. száma tárgyalt 1884-ben. Szibériában egy fényképész megmutatta nekem egy ujonnan épült állami épület fényképét, melyet Pétervárról érkezett rendelet szerint le kellett fényképeztetnie és a képet a fővárosba küldeni. A kormány legalább azt hitte, hogy ily módon meggyőződést szerezhet arról, hogy az engedélyezett és kifizetett épület megvan-e és szabályszerüleg készült-e.

mat, miáltal egy pamuttömeghez hasonlitottam, melyből egy tisztátalan, borotválatlan és a hidegtől kék, duzzadt arcz látszott ki. Daczára e burkolatnak még a lelkem is fázott és Frost, ki még kevésbbé volt védve a hideg ellen mint én, nagyon szenvedett miatta. Késő délután érkeztünk Nertsinskbe és miután hó nem fedte az utczákat és a gyenge lovak a száraz földön nem tudták vontatni a szánt, leszálltunk és nyomoruságosan ballagtunk a jármű megett a városba.

Egy hó óta először, Nertsinskben szállodába tértünk, mely azonban tisztaság és kényelem dolgában még tulhaladta a bányakerületbeli »Zemski-tanyát«. A legrosszabb szálloda volt ez azok között, melyeket Szibériában találtunk. Az egyemeletes faépület udvara sötét és piszkos, a szobák fülledtek, ridegek és hidegek voltak, a kárpitok rongyokban hullottak alá, az ablakok és ablakfákról, melyek még sohasem voltak megmosva, a festék mind lekopott, a padló piszkos, behorpadt és tele volt patkánylyukakkal és az asztal piszkos teritőjén mindenféle féreg mászkált. Ágy, a hol fáradt testeinket kipihenhettük volna, nem létezett, tükörnek, mely duzzadt arczaink látásának kétséges örömében részesitett volna bennünket, még nyoma sem volt. Egy magas csizmáju és piros inges ficzkó egy réz mosdóedényt hozott be, mely külseje után itélve, kevésbbé tiszta czéloknak felelhetett meg és ugy látszott, mintha még sohasem lett volna megsurolva. Bár az ilyen dolgokat már megszoktuk és azonfelül testi állapotunk sem engedte meg az ilyen megfigyeléseket, az undort mégis alig tudtuk visszafojtani. De kénytelenek voltunk az ittmaradásra, mert ez volt a városkának egyetlen szállodája. A tulajdonost Klementowitsnak hivták és lengyel számüzött volt. Ha hazájában hasonló mesterséget üzött és vendégszobái hasonló állapotban voltak, akkor már az utasok érdekében is megkivánta a szükség, hogy közigazgatási uton számüzessék Szibériának legtávolabb eső részébe.

Megreggeliztünk; reggelink teából, savanyu rozskenyérből és zsiros kalácsból állott, azután egy kis tükör segélyével, melyet a szállodatulajdonos, Isten tudja, hol szedett elő, a mennyire lehetett, rendbe szedtük

öltözékünket; miután ez megtörtént, elmentünk, hogy a városkát megtekintsük és néhány ajánló levelet átadjunk.

Nertsinsknek körülbelül 4000 lakója van és a Nertsa bal partján fekszik, közel négy kilométernyire a Nertsának a Tilkába való ömlésétől a 7000 kilométernél távolabb Pétervártól. A mi a város művelődési és anyagi fejlődését illeti, nekem ugy tetszett, mintha fölötte állana Kelet Szibéria összes helységeinek. Volt bankháza, két vagy három iskolája, könyvtára, muzeuma, husz ágyas kórháza, nyilvános kertje szökőkuttal és több üzlete. Az üzleti forgalom nagyon élénk, leginkább szőrmékkel kereskednek és ez a kereskedés évenkint 2 millió rubelt tesz ki. Az épületek legszebbje Butin gazdag bányatulajdonos palotája, melynek még Pétervártt is csak nagyon kevés párja akadna. Ottlétünk alkalmával a czégnek pénzügyi krizist kellett kiállania és a ház idegen gondnokság alatt állott. Mindazonáltal a czég ifjabbik tagjának ajánló levelé megnyitotta számunkra a kaput. Klementowits ur nyomoruságos bódéjából egyszerre ide kerültem és alig tudtam uralkodni magamon csodálkozásomban, a mikor a remek teremben, a létező tükrök legnagyobbikában, megláttam hasonmásomat és majdnem szemeimet dörzsöltem, meggyőződni akarva arról, hogy nem álmodom-e.* Ki is remélte a kelet-szibériai vadonban az ilyen pompás palota látását, mely parquettekkel, selyem függönyökkel, értékes kárpitokkal, üvegfestészettel, pompás karos lámpásokkal, perzsa szőnyegekkel, finom butorral, márványalakokkal, Makofski képeivel, pálmákkal és más égövi növényekkel teli növényházzal birt.

A nagy európai városokban nem ritkaság az ilyen fényüzés, de itt csodálkozásba ejti az utast. A ház akkor néhány hónap óta lakatlan volt és igy nem láthattuk azt teljes fényében, de a mit láthattunk, az nem-

* Ezt az óriási tükröt Butin ur a párisi világkiállitáson vette meg 1878-ban; akkor ez volt a legnagyobb létező tükör. Nagy kerülő utakon, a tengeren került a kelet-szibériai Wikolajefsk kikötő városba és azután erre a czélra épitett hajón, az Amur és Silka folyón jutott el Nertsinskbe.

csak gazdagságról, hanem finom izlésről is tanuskodott. Legnagyobb helyiség volt a bálterem, melynek hossza 20 és szélessége 15 méter volt. A félkör alaku karzaton, melyhez remek lépcső vezetett, egy hangszer állt, mely oly nagy volt, mint egy templom-orgona és mely 60—70 zenedarabot játszott. A könyvtár szép választékát nyujtotta a különféle nyelvü könyveknek és hirlapoknak és ezenfelül a szibériai ásványok és érczek gyüjteménye is gazdag volt. A ház közelében voltak üzlethelyiségei a czégnek, mely legelterjedtebb összeköttetéssel birt és sok száz személyt alkalmazott.

Délután, Tsarusin és Kometsoff nevü politikai foglyokat látogattuk meg, kik a bányákban végzett kényszermunka után ide számüzettek és itt családjuk körében, aránylag elég jól éltek. Nagyon intelligens emberek és kellemes társalgók voltak és sok kellemes órát töltöttünk velük három napi ott tartózkodásunk ideje alatt. Korában nagyon rossz dolguk volt, de Nertsinskben már kiméletesebben bántak el velük. Még megengedték nekik, hogy valamivel foglalkozhassanak, a mi pedig a politikai számüzötteknek meg van tiltva, az egyik tanitó, a másik fényképész volt. Levelezésük ugyan rendőri felügyelet alatt állott, de emellett nem részesültek ama sok bántódásban melyeknek a számüzöttek Szibéria többi részében ki vannak téve. Számüzetése előtt Tsarusin négy és fél évig magánzárkában volt és két és fél évig a Petropawlofski fogházban. Azzal vádoltatott, hogy Pétervár gyári lakosai között forradalmi eszméket terjesztett. Midőn 1878 ban Szibériába számüzetett, neje önkényt elkisérte őt és egy nyumoruságos kunyhóban lakott a karai »alsó-aranymosóban«, mig később ismét egyesülhettek. Ő is a »szabad parancsnokság« foglyai közé tartozott, kiknek 1881. évi január 1-én vissza kellett menniök a fogházba és az ő házában lőtte magát agyon Semjonofski Eugen.

Vasárnap, november 29-én elbucsuztunk Tsarusintól és nejétől és szánkán elmentünk Tsitába, Transbaikáli fővárosába.

A jégcsapocskák, melyek deres lovaink orrczimpáiról lelógtak, szánkánk alatt a keményre fagyott hó ropo-

gása, a távollevő hegyek lila szine és a kémények magasra szálló füstje, elegendő bizonyitéka volt az alacsony légnyomásnak és az én légmérőm 270 Fahrenheitot mutatott. Éjjel a hideg még emelkedett, alig tudtunk az egyik postaállomástól eljutni a másikig. Minden lóváltásnál egy csésze téát ittunk, mi némileg átmelegitett bennünket, de éjféltől reggelig semmi meleget sem kaphattunk és igy még csak borzasztóbban éreztük a kemény hideget. Éneklő legények és férfiak repültek el mellettünk szánjukkal, tarka subáju parasztleányok dalolva és bizonytalan léptekkel haladtak a falu utczáján; a postaház tele volt lármás néppel, kik haza felé igyekeztek. A postamester seholsem volt látható, épen ugy a postakocsis sem. A starost (községi előljáró), egy kicsiny, kövérke, öreg ur, oly részeg volt, hogy alig tudott botjára támaszkodva állani. Hogy mi volt oka ez általános részegségnek, nem tudhattuk meg; mindjárt, mert senki sem volt elég józan, hogy felvilágositással szolgálhatott volna; de a hangos beszélgetésből kivehettem annyit, hogy a pópa is részeg és hogy hitközségének legjózanabb tagja szánkán vitte haza.

Ha a postamester, a kocsis, a starost, a pópa és az egész világ részeg volt, nekünk nem igen volt reményünk, hogy lovakhoz juthassunk. Az emberek oly állapotban voltak, hogy aligha tudták volna megkülönböztetni a lovat a nyeregtől! Podgyászunkat behordtuk a postaházba, leültünk egy sarokba és vártuk a dolog végét. Körülöttünk egy józan lény sem volt látható, kivéve bennünket és egy kis pólyás babát, melyet ölben hordtak. A baba apja, egy fiatal, szép tiszt, düledezve járkált fel s alá, valószinüleg podgyászát akarta rendbe szedni az utra. De a mit itt a kezébe vett, azt amott elejtette; ezalatt nem egészen józan nejével beszélgetett; a beszélgetés a lefolyt ünnepélyre vonatkozott. Végre arra a gondolatra jutott, mint lenne az elutazás a legalkalmasabb; elvánszorgott a szoba egyik sarkába, elvette onnan a falhoz támasztott kardját, s azzal a kéréssel adta át nejének, hogy vigye ki a szánra. Neje még elég józan volt a válasz megadására, hogy az ő karján a gyermek van, vigye hát ki maga.

A fiatal tiszt most gyengéden a keblére szoritotta a fegyvert és patetikusan megmagyarázta, hogy előbb lett hitvese e kard és azért hát illik, hogy ő maga vigye ki. De mindjárt el is ejtette, s második »hitvese« őrködése nélkül az első bizonyára a postaházban maradt volna. Nyolcz órakor végre kérdőre vontam a starostot és kemény megjegyzéseimmel annyira kijózanitottam őt, hogy kezdte megérteni, hogy utunk további elhalasztása reá nézve kellemetlen következményeket vonhatna maga után. Mig egész ékesszólásomat felhasználtam nála az állomási könyvben következőkép jegyzé fel neveinket: »Kennan és Frost urak a szomszéd államokból.«* Aztán ledöczögött a lépcsőhöz és a mily hangosan csak tudott, igy kiáltott: »András, Miklós! azonnal lovakat!« Az egyetlen nesz, a mi ezután hallatszott, a részegek lármája volt, kik szánjaikon mentek el. A kétségbeesés nevetséges mozdulatával az öreg égnek emelte kezeit és igy jajgatott; »Mindnyájan részegek! Ez Isten büntetése!«

Lassankint minden elcsendesült. Most bejött a postamester is és hivatalos szigora mögé igyekezett rejteni részegségét és durván felkiáltott, hogy hol van voltaképen a kocsis és mit jelent e zaj. Az emlitett fiatal tiszt részegsége most szeretetteljes módon nyilvánult; mind megcsókolta a szobában lévő nőket, áhitatosan keresztet vetett magára és kivánszorgott szánjához, utána jött a felesége, gyermekével és a karddal. Két részeg pópa, hosszu köntösben és magas kalapokkal, melyek karima nélküli czilinderekhez hasonlitottak, az ajtó előtt szólt ki egy kocsiból. Miután a körülállók tiszteletteljesen megcsókolták kezeiket, szánra ültek, melynek kocsisa csak nagy nehezen tudott helyén maradni.

Már feladtuk a reményt, hogy még ma tovább mehessünk, midőn most már igazán belépett egy józan ember és jelentette, hogy a lovak már bevannak fogva számunkra. A részeg postamester most érvényre akarta

* Orosz nyelven e két kifejezés „szomszéd" és „egyesült" bizonyos tekintetben hasonlit egymáshoz, amazt bizalmasabb jellegünek vélte, mert az ittas öreg valószinüleg még életében egyszersem hallotta emliteni az „Egyesült-Államok"-at.

juttatni bosszuságát és fölényét. Durván összeszidta a kocsist és végül még 50 kopek rendbüntetést is rovott reá, csak azt nem tudom, hogy azért-e, mert józan mert maradni, vagy mert kellő módon fogta be a lovakat. Podgyászunkat a szánra raktuk, beleültünk és tova hajtattunk. Midőn a nagy zajból kikerültünk, a következő kérdéssel fordultam a kocsihoz:

— Mi történt a faluban? Hiszen mindenki részeg!

— Egy uj templomot szenteltek be, magyarázá az komolyan.

— Egy templomot? kérdém csodálkozva. Nálatok igy szentelik fel a templomot?

— Nem tudom, felelt a kocsis. Sokszor isznak is. A mise után »Gulajnia« volt (ez a zenés mulatságnak egy neme) és akkor valószinüleg sokan ittak.

— Sokan? szóltam én. Azt akarja tán mondani, hogy mindnyájan? Maga az egyetlen józan ember, a kit itt láttam. Hogy van az, hogy maga nem ivott többet a kelleténél?

— Én nem vagyok keresztény, felelt nyugodtan, én buriáta* vagyok.

Mint keresztény, ha nem is vagyok hive »az orosz szentegyháznak«, elkellett némulnom a guny önkénytelen szavai előtt. A 3—400 lakossal biró faluban az egyetlen józan ember pogány volt, s a keresztény hivatalnok 50 kopek büntetést szab reá, talán mert nem itta le magát a többiekkel együtt.

Kedden reggel, deczember 1-én elérkeztünk Tsetába és a »Wladiwostok szállodába« tértünk be. Egyemeletes, kis faépület volt az, tulajdonosát Osiatsinskinek hivták.

Tsitában, mint már emlitém, nagyon sok érdekes politikai számüzött volt. Ittlétünk első alkalmával is már megismerkedtünk velük. Ez érintkezés persze csak futó volt, mert még a szigoru téli idő előtt elakartunk érni a Karaterületre és igy csak rövid ideig voltunk itt. De most két hetet szándékoztunk itt tölteni. A számüzöttek legtöbbje kényszergyarmatos volt, kik ezelőtt

* A buriátok, Szibéria benszülöttei többnyire Buddha hivei közé tartoznak.

kényszermunkát végeztek a bányákban és kiket igen nagy gonosztevőknek tartottak. Ez a körülmény és az, hogy Karában már magunkra vontuk a hatóság figyelmét, arra késztetett bennünket, hogy óvatosabbak legyünk a politikai foglyokkal való érintkezésünkben és a rendesnél barátságosabbak legyünk a hatóságokkal. Nem volt lehetetlen, hogy Nikolin százados értesitette a tsitai kormányzót az eseményekről és hogy most jobban megfigyeltetünk.

Először is Szvetin ezredest látogattam meg, ki helyettesitette a távollevő Barabas kormányzót és meséltem neki a Kara területen való tartózkodásunkról, persze elhallgattam a politikai foglyokkal való érintkezésemet. Azután megmagyaráztam neki, hogy mit szándékozunk tenni. Nagyon udvarias volt és semmiféle olyan kérdést sem intézett hozzánk, mely zavarba hozhatott volna bennünket; a midőn eltávoztam, félig-meddig megvoltam nyugtatva; vagy egyáltalan nem tud semmit arról, hogy politikai foglyokkal érintkeztünk vagy nem tulajdonit ennek valami különös jelentőséget.

Megérkezésünk után néhány nappal, Nesneroff gazdag kereskedő, kit véletlenül ismertünk meg, meghivott bennünket, hogy részt vegyünk a jótékony czélra rendezett szini előadáson. Elfogadtuk a meghivást és reméltük, hogy valami czélszerü ismeretségre teszünk szert, de elmentünk azért is, hogy ahányszor lehet, megbizható társaságban mozoghassunk. Az előadás nem volt rossz. A felvonásközökben fel és alá sétáltunk az előcsarnokban, bemutattak bennünket néhány polgári és katonai személyiségnek, barátságosan köszönt nekünk a kormányzó helyettese és mint »előkelő amerikaiak«, kik bizalmasan érintkeznek a főhivatalnokokkal, általános feltünést keltettünk. Reméltük, hogy senki sem fog arra a gondolatra jutni, hogy ez »előkelő amerikaiak« tisztán csak azért időznek itt Tsitában, hogy nihilistákkal és terroristákkal érintkezhessenek.

A tisztek közé, a kiket ott megismertem, Nowikoff ezredes is tartozott, ki több társával fel és alá sétált a teremben. Miután megtudta a nevemet, a következő kérdést intézte hozzám:

— Ön a Karaterületen volt?

— Igen! felelém kissé meglepetten e hirtelen kérdés miatt. Most onnan jövünk.

— Mi jót talált ön ott? kérdé ismét éles tekintettel. Nem tudtam, hogy mit feleljek, de azt hittem, hogy legjobb lesz, ha a nélkül, hogy hazudjam, a legjobbat mondom az ottani hivatalnokokról. Megjegyeztem hát, hogy Potuloff őrnagyot, mint derék embert volt alkalmam megismerhetni.

— Hm! szólt gunyosan. Ez biztosan mindent a legszebb világitásban mutatott meg önnek.

— Van ott sok olyan, a mit ilyen világitásban nem lehet mutatni, feleltem én. E kérdések miatt nem nagyon jól éreztem magamat és elhatároztam, hogy nemsokára meg fogom tudni, mi rejlik e kérdések mögött.

— Megtekintette ön a fogházakat is? kérdé ujból.

— Igen, a legtöbbjét.

— Látta ön a »mezitelen parancs«-ban élőket?

— Nem. Nem is tudom, hogy ez mit jelent.

— Ez azt a zárkát jelenti, melyben a mezitelen foglyok vannak. Midőn hivtalból először megtekintettem a karai fogházakat, egy zárkában 25 mezitelen egyént láttam. E zárkát »a mezitelen parancsnokság«-nak nevezik.

— Mit jelent ez? kérdém csodálkozva.

— Azt nem tudom. Ezeknek nincs felölteni való ruhájuk.* — Megmutatta önnek a derék ember a magánfogságra való zárkákat is a közép-karai fogházban?

— Nem. Milyenek ezek?

— Semmi különös sincs rajtuk, felelt az ezredes szinlelt közönyösséggel. Csak nem elég magasak, hogy álljanak bennük és nem elég hosszuak a fekvéshez. — Ön valószinüleg csak azt látta, a mit meg akartak

* Később megtudtam, hogy a „mezitelen parancsnokság"-ban ama foglyok voltak, kik eladták ruháikat, hogy a pénzt játékra, vagy italra forditsák. Büntetésből egy zárkába kerültek és nem kaptak ruházatot. A foglyok persze nem adhatták el ruháikat a felügyelők tudta és beleegyezése nélkül. A „mezitelen parancs" tehát csak bizonysága volt az orosz hivatalnokok megvesztegethetőségének és jele volt azok kegyetlenségének is.

önnek mutatni, ha én ott lettem volna, akkor ön nagyon csodálatos dolgokat látott volna, ugy látta volna azokat, a milyenek valóban és nem, a minőknek feltüntették.

Elnémultam a meglepetéstől. Őszinte véleménye volt ez Nowikoff ezredesnek, vagy csak csalétek volt, hogy megtudja a karai viszonyokról táplált nézetemet?

Nem is látszott tőlem megjegyzést várni, hanem igy folytatta beszédét:

— Három és félévig voltam parancsnoka a karai kozákoknak és a mikor néhány hó előtt idehelyeztettem át, örültem és hálaadómisét tartattam. — Nézze meg szakállamat, szólt egy kis szünet mulva, egészen megszürkült a bánat következtében, melyet ennyi emberi nyomoruság látása okozott. Midőn Karába kerültem, még nem volt egy szál ősz hajam sem. Mennyire becsüli ön az én koromat?

Megjegyeztem, hogy 55 évesnek tartom.

— Tiz évvel vagyok fiatalabb, tette hozzá nem minden keserüség nélkül és a mikor Karába kerültem, nem látszottam idősebbnek, mint ön.

Gondolkozásba merült.

Megkérdeztem, hogy milynemü volt a nyomor, melyet ő látott.

— Mindenféle nyomor, volt a válasz. A szerencsétlen foglyokat megvesszőzték és megostorozták, tulságosan kellett dolgozniok, hogy a felügyelők meggazdagodhassanak. Csak egy példát emlitek meg önnek, hogy fogalma legyen az ott történtekről. Ottlétem alatt az egyik fogházvezetőnek a felesége megtudta, hogy szeretője, a »szabad parancsnokság«-ban élő fogoly, szerelmi viszonyt folytat cselédével, egy számüzött szép leánynyal. Féltékeny dühében panaszkodott férjének és oly ügyesen tudta előadni a dolgot, hogy ez a leányt megkorbácsoltatta, 150 botütést kapott mezitelen testére és mikor később panaszt emelt a felsőbb hatóságnál, még 90 ütést kapott. És nekem ott kellett állanom és ügyelnem a büntetés végrehajtására. Azt hiszi ön, hogy ez kellemes? — Nincs sok haj a fejemen, szólt és kezével végigsimitá fejét, de a kevés hajam is égnek állt a rémülettől, a midőn tanuja voltam e kegyetlen esemé-

nyeknek az átkozott bányákban. A ki ott akar élni, annak vasidegekkel kell birnia.

Azt hiszem, hogy elég hiven leirtam szavait. Hatalmas benyomást gyakoroltak reám és a midőn az előadás után hazamentünk, mindjárt leirtam azokat. E nyilatkozatokban sok személyes elfogultság lehet. Nowikoff valószinüleg nem jó viszonyban lehetett Potuloffal és a többi tisztekkel Karában és ezért talán kedvezőtlenebbül itél meg mindent, mint a hogy volt.

Ne higyje senki, hogy a közlés bizalmas csendben történt. A terem közepén történt ez, hol még néhány tiszt társaságában fel és alá sétáltunk s az ezredes oly izgatottan beszélt, hogy nemcsak legközelebbi szomszédaink, hanem a teremben lévők mindannyian hallhatták szavait. Különös az mindenesetre, hogy egy magasabb tiszt nyilvánosan beszél az orosz államintézmény hátrányairól. De még több alkalmam volt csodálkozni az ily őszinte beszédeken. Ugyanaz este egy orosz tiszt mutatta be magát és a Kara területen való élményeinkről tudakozódott. Néhány percz mulva ugyanazokat a kérdéseket intézte hozzánk, mint az ezredes, és ugyanazokat a közleményeket hallottam tőle is.

Beszélt nekem a titkos zárkákról és többek között arról is, hogy ott politikai foglyokat, de néha még nőket is tartanak fogva. Egy Rossikowa nevü asszonynak addig kellett ott maradnia, mig a fogház orvosa kijelentette, hogy haldoklik. Kért, hogy látogassam meg és azt mondta, hogy a mennyiben érdeklődöm a szibériai fogházrendszer iránt, sok használható és érdekes anyagot fog adni. Nem emlithetem meg itt e férfiu nevét és rangját, de indiskretió elkövetése nélkül megmondhatom, hogy sok értékes közleményt, melyeket az előbbeni fejezetekben felhasználtam, neki köszönhetek. Szavai többnyire igazolják azt, a mit magam megtudhattam a karai politikai foglyoktól és ő beszélt nekem az Iliasewits ezredesen elkövetett gyilkossági kisérletről is és ez a körülmény is megfelelt annak, a mint azt a számüzöttektől hallottam; végül még betekintést is engedett a hivatalos irományokba, melyek az én czéljaimra nagy fontossággal birtak.

És ezt kétségkivül csak azzal a szándékkal tette, hogy ezzel az igazságot szolgálja.

Két heti ott tartózkodásunk alatt a nappali órákat többnyire a hivatalnokok és a »jó szándéku« polgárok társaságában töltöttem, hogy minden gyanut eltereljek magunkról; éjjel ellenben összejöttünk a politikai foglyokkal. Rendesen az általuk asztalosmunkához használt faépületben találtuk őket, hol tizen, tizenöten voltak együtt. Nagyon megszerettem őket és itt sokat megtudtam, a mit már előbb közöltem, sokszor hallottam borzasztó, szivrepesztő dolgokat, melyek hazatértemkor megfosztottak az alvástól. Persze egészen más az, ha az ember józan betükben látja a dolgokat, mint a hogy én például leirom, de más az, ha oly emberek ajkairól halljuk e rémes dolgokat, kik maguk is szenvedtek alatta. Nem szégyenlem és bevallom, hogy e borzasztó dolgok hallásakor kezeim önkénytelenül görcsösen ökölbe szorultak és szemeim megteltek könyekkel. Az utazás összes fáradalmai könnyebben elviselhetők, mint az ilynemü lelki izgatottságok. Azonkivül még attól is kellett tartanunk, hogy elfognak és megmotoznak bennünket. Nem vettük észre, hogy valami nagyon szigoruan ügyeltek volna ránk; de volt más okunk a félelemre. A szállodában, a mellettünk lévő szobában, négy tiszt lakott, köztük egy csendőrszázados és egy ezredes. Frost a vékony válaszfalon keresztül hallotta, mint tagolják szibériai utazásunkat és azzal a gondolattal is foglalkoztak, hogy nem lenne-e hasznos, ha elvennék papirjainkat, vagy legalább is áttekintésnek vetnék alá.

Tsitában való tartózkodásunknak egyik utolsó éjjelén csak két óra felé tértem haza a politikai foglyok látogatásából. Az utczák csendesek voltak; vendéglőink ablakai sötétek; a szolga, a ki a kaput kinyitotta, nagyon álmosnak látszott. Frost mélyen aludt közös szobánkban. En annyira izgatott voltam a számüzöttek elbeszéléseitől, hogy nem tudtam aludni, meggyujtottam hát gyertyámat és lefeküdtem a földre, és fejemet a vékony falhoz forditottam, mely szobánkat a tisztek szobáitól elválasztotta. Volt még itt egy összekötő ajtó is, mely jól elvolt ugyan zárva, de melyen egy nagy hasadék

volt és ezen keresztül minden szó áthallatszott, de most még láthattam is, a mi odaát történik. De nem hallottam egyebet Frost rendes lélegzeténél. De a csendet hirtelen egy pisztolylövés hangos durranása zavarta meg, s a lövés fejem felett áthatolt a falon egészen a szemben lévő falra. Felugrottam és hallgatództam. Semmi sem volt hallható a vakolat lehullásán kivül a lövés helyén. Frost felébredt és kérdést intézett hozzám:

— Mi az?

— Valaki belőtt a falon keresztül, feleltem halkan.

— Hány óra van?

— Fél három. De csendesen! Hallgatódzunk csak!

Néhány perczig figyelmesen hallgatództunk. De semmi sem volt hallható, mély csend honolt az egész házban.

Én tudtam, hogy mellettünk négy férfiu van. Valamelyikük öngyilkosságot követett volna el? Erre a többiek csak felugortak ès gyertyát gyujtottak volna. A durranás oly hangos volt, hogy azt meg kellett hallani az egész házban és a csend, mely azt követte, még feltünőbb volt, mint maga a lövés.

— Megkérdezzük, hogy mit jelent ez, suttogta Frost.

— Nem! feleltem én ugyanily módon. Mit törődünk mi vele, hiszen nem sérültünk meg.

Féltem, hogy valami kellemetlen ügybe kerülünk bele, mely alkalmat adna a rendőrségnek, hogy holminkat átkutassa. Legjobbnak láttam hát, ha »csendesebbek leszünk a viznél és kisebbek a fünél« — igy tartja egy orosz közmondás — és megvárjuk, hogy mi következik majd ezután. Nem volt okunk arra, hogy azt higyjük, mintha rossz szándékkal nekünk szólt volna a lövés.

Néhány percz mulva ujra hallottam neszt, mintha valaki lövésre készült volna, azután suttogást hallottam, melyből csak azt az egy kérdést vettem ki, hogy mennyi löveg van még. Azután minden elcsendesült és mi egész éjjel egy hangot sem hallottunk többé odaátról.

Hogy e lövés, késő éjjel, egy sötét szobában, tulajdonkép mit jelenthetett, arról sohasem tudhattam meg semmit.

A legfontosabb iratokat eddigelé egy bőrövben hordtam testem körül; de ez most már mégis csak igen terjedelmessé és nehézzé lett és az irományok másféle elhelyezéséről kellett gondoskodnom, még pedig a lehető legóvatosabb módon, mert a rendőri kutatás eshetősége, a mint az az elmondottakból is kiviláglik, mind valószinübbé vált. Legnagyobb részüket ládám egy üregében rejtettem el, a hol azok alig fedeztethettek fel. A többieket könyvei közé dugtam. Könyvet ugyancsak keveset hoztunk magunkkal, de a tsitai számüzöttektől is kaptam néhány kötetet. Egy különös fontos levelet egy kép kerete alá rejtettem.

Szerdán, deczember 9 én elbucsuztunk a számüzöttektől és hétfőn, deczember 14-én este, alig 100 kilométernyi távolban czélunktól, akadály gördült elénk: ugyanis nem kaphattunk postalovakat. Három hó óta a czivilizált világgal való minden érintkezéstől elvágva, 10 hét óta minden hir nélkül hazánkból, annál inkább vágytunk már, hogy Kelet Szibéria fővárosába érjünk. Szánkót béreltünk tehát, hogy azzal jussunk a legközelebbi postaállomásig; nem sejtettük persze, hogy mit kell majd elszenvednünk.

Iszonyu hideg volt. Kedden Irkutskba értünk és még mielőtt a »Moszkva szálló«-ban lakást béreltünk volna, a postára mentünk, hol mindenekelőtt a részünkre beérkezett, körülbelől ötven levelet olvastuk el.

A nagy hideg daczára az Angara nem volt még egészen befagyva és miután sem a komp nem közlekedett, sem hid nem volt ott, nem mehettünk át. Három hétig vártunk türelmetlenül, hogy a folyamot mégis csak erős pánczél fogja fedni, de mert ez nem következett be, elhatároztuk, hogy mintegy 150 kilométerre felutazunk, a hol a parasztok állitása szerint már erős jég volt. Eladtuk régi szekerünket, mely itt maradt, szánkát szereztünk és január 8-án, hármas postafogattal utnak indultunk.

Irkutsktól mintegy 60 kilométernyire, az uton az Alexandrowski fogház volt, mely a legnagyobb és legjobbak egyikének hirében áll és eredetileg szeszgyár volt.

Sipagén fogházigazgató, egy kellemes modoru, művelt, körülbelül 40 éves tiszt már értesült jövetelünkről. Mindenekelőtt azt kivánta, hogy megreggelizzünk vele és miután ez megtörtént, a fogházba vezetett bennünket.

Bádoggal fedett, kétemeletes téglaépület volt és egy terjedelmes udvaron állt, melyet kőfalak keritettek. A kissé szabálytalan épület 100 méter hosszu, 30 méter széles volt és 75 zárkát tartalmazott a társasfoglyok, tizet az egyes foglyok és öt titkos zárkát a különös gonosztevők számára. Összesen 992 fogoly volt benne akkoriban, 99 en pedig már »szabad parancsnokság« alatt éltek.

Az igazgató első sorban a malmot mutatta meg nekünk, a hol mintegy 100 fegyencz a fogház lisztszükségletét állitotta elő. A levegő friss volt itt, a munka — bár nagyon megerőltető — de azért nem tulságosan kimeritő.

Ezután a zárkákat néztük sorra, melyek különböző nagyságuak, de czéljuknak megfelelők voltak; mindenütt a legnagyobb tisztaságot észlelhettük.

Lementünk aztán a konyhába, hol naponta ezernél több ember számára főznek. Itt sem találtam kifogásolni valót. Megizleltem a foglyok kenyerét és levesét, mindakettő elég izletes volt.

Sipagén ur azt kérdezte most, hogy az iskolát is meg akarjuk-e nézni. Én persze nem ellenkeztem és megjegyeztem, hogy ilyeneknek a szibériai fogságokban létezéséről sejtelmem sem volt.

Világos, tiszta szoba volt ez a második emeleten, egyszerü, a foglyok által készitett padokkal és különféle földgömbökkel, térképekkel és képekkel ellátva. Ép akkor nem volt tanitás és az igazgató megjegyezte, hogy a foglyok időnkint itt énekelni is tanulnak, vagy pedig a lelkész hitszónoklatait hallgatják. Könyvek persze nincsenek elegendő számmal.

A műhelyekben körülbelől harminczan szabó-, czipész- és asztalosmunkákkal foglalkoztak; itt is a legnagyobb rend uralkodott.

A betegosztályban csak 42 beteg volt. A levegő itt is friss volt és ugyanazon rend észlelhető itt is, mint mindenütt.

Az igazgató nagyon örült, a mikor az ő fogházát csak a legdicsérőbb szavakkal magasztaltam. »Mintafogház« a szó legtágasabb értelmében nem volt ugyan, de azért az egész szibériai fogházrendszernek mintául szolgálhatott.

Vasárnap este még egyszer elmentünk a fogházba, hogy lássuk, milyen állapotban van akkor, a mikor a foglyok már lefeküdtek. Egészben és nagyjában véve csak dicsérni lehet az Alexandrofski fogházat, a mit különös nyomatékkal jegyzek meg, mert bizony az ilyen dicsérő nyilatkozatra még eddigelé nem volt alkalmam.

Hétfőn tovább utaztunk. Az ut elárasztatott és szélessége daczára, csak nagynehezen haladhattunk rajta. Sőt végre, miután az ut mind lejtősebbé vált, szánkónkat a folyam gyenge jéghátára kellett biznunk, mely Olon falunál be is tört alattunk. Szerencsénkre széles volt a szán, nem sülyedt tehát oly könnyen és nagynehezen kitápászkodhattunk. Aztán elvágtuk az istrángokat, megszabaditottuk a lovakat, más lovakkal kihuztuk a szánt és Olonba tértünk vissza, hogy a kárt kijavitsuk.

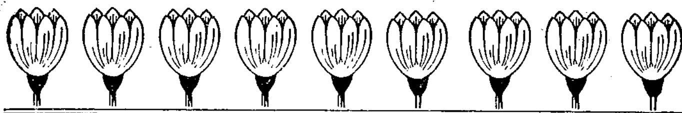
A falusiak tanácsát követve, elálltunk tervünktől, hogy a folyamon folytassuk utunkat, mert már alkonyodott és egy ujabb jégbetörés valószinüleg kevésbé kedvezően végződött volna.

Estefelé egy fiatal paraszt ajánlkozott — kit a 15 rubel elcsábitott — hogy kerülő uton, a hegyeken át, vezet el bennünket a legközelebbi faluba. A hó nem volt magas, remélte, hogy szerencsésen átjutunk és éjnek idején el is indultunk.

Kelet Szibériában tett egész utazásunk alatt nem volt ennél borzasztóbb éjszakánk. Rettenetes hideg volt és még hóvihar is támadt. Kidőltünk, eltévesztettük az utat, mély hóba buktunk és gyakran a nehéz szánt kellett huznunk, mignem egészen kimerültünk.

Reggel felé szurást éreztem tüdőmben és nemsokára már lábaimon sem birtam megállni. Frostra és a kocsisra biztam az ut összes fáradalmait és a szánba másztam, hol pár percz mulva elvesztettem eszméletemet. Hogy mi történt itt még reggelig, arról fogalmam sem volt.

Reggel kutyaugatás ébresztett fel és örömmel pillantottam meg a közel fogházak felszálló füstjét. Paska falucska volt. Miután felmelegedtünk és egy kis erőre tettünk szert, késő délután tovább indultunk, hogy átkeljünk a keményre befagyott Angarán.

4. A legujabb szibériai tragédia.

A »New-York Tribune« czimü lapnak 1890. évi január 19-én megjelent száma egy pétervári »alkalmi levelezőnek« a kelet-szibériai Jakutsk városban történt és az orosz politikai számüzöttek vérfürdőjére vonatkozó következő levelét közli:

Pétervár, január 1.

A londoni »Times«-ben megjelent, a politikai számüzöttek vérfürdőjéről szóló tudósitás, mely állitólag mult őszszel Jakutskban, Kelet-Szibériában történt meg, itt nagy feltünést keltett. A császári kormány rendszerint nem kegyeskedik tudomást venni a brit »dörgedelmekről«, mert tudja, hogy Mesenzew tábornok és rendőrfőnök gyilkosa, a nihilista-vezető Katsewsky, ki »Stepniak« irónév alatt sokkal ismertebb, évek hosszu sora óta mily állást foglal el a »Times« kiadóinál. A jelen esetben azonban az angol hirlapnak az állitólagos jakutski vérfürdőre vonatkozó közleménye oly nagyon elterjedt és oly iszonyu felháborodást keltett az egész szárazföldi sajtóban, hogy a czár kormánya helyénvalónak találta, hogy ezuttal ne hallgasson és hivatalos jelentést közöljön az esetről. Tagadja a vérfürdőt, megengedi azonban, hogy Jakutskban kétrendbeli véres összeütközés történt a következő körülmények közt:

»Körülbelül egy évvel ezelőtt, a titkos rendőrség osztálya arról értesült, hogy a legtöbb nihilista gunylevelet, proklamácziót és forradalmi művet Szibériában nemcsak irják, de ott nyomtatják is. A szigoru ellen-

őrzéssel szemben, melynek a czár nagy fegyenczteleрén a foglyok és számüzöttek egyaránt alá vannak vetve, eleinte teljesen hihetetlennek látszott. Mindamellett ajánlatosnak vélték, hogy az ügyet közelebbről megvizsgálják és Russanow kapitányt, a császári iroda harmadik osztályának egyik legügyesebb tagját, e czélból Szibériába küldték. Hosszas, fárasztó, nagy türelemmel folytatott kutatás árán egy, a lehető leggondosabban rejtegetett titkos nyomdát sikerült Jakutskban felfedeznie. Ez a hely az, melyről a legkevésbbé sejthették, hogy a nihilisták ott nyomdát állitanának, mert Jakutskba csak a »legveszedelmesebb és legelvetemedettebb« foglyokat és számüzötteket szokták volt küldeni. Neveiket még a helyi hatóságok sem ismerik, mert attól a percztől fogva, hogy Tomskot elhagyják, életük hátralevő részére elvesztik családnevüket és csak számokkal jelölik meg őket. Veszélyes jellegük miatt kiválóan szigoru felügyelet alatt vannak.

Russanow kapitány megtudta azonban, hogy őreiket, a baikal-kozákokat megvesztegették és hogy ezek még az ő irataikat is elszállitották Oroszországba. Bevégezvén előkészületeit, egy éjjel rendőrökkel és katonákkal vétette körül az épületet, melyben a »nihilista« nyomda volt és véres tusa után, mely alkalommal több rendőr és összeesküvő revolvergolyóktól és kardvágásoktól megsebesült, a nyomdában voltakat elfogták és börtönbe vetették. Pár héttel később törvényszék elé állittatván, a birák, a viszonyokhoz képest, »rendkivüli mérsékletet« tanusitottak és a bünösöket különféle, még távolabb eső és még szigorubb fegyenczteleрekre leendő számüzetéssel sujtották. Az eljárás czélja az volt, hogy szétválaszsza a társaságot, hogy annak tagjait lehetőleg eltávolitsa egymástól és hogy véget vessen a köztük előfordulható mindenféle érintkezésnek. A hivatalos tudósitás megjegyzi még, hogy miután az itéletet kihirdették, az elitéltek, a tárgyalási teremből való távoztukkor, megtámadták az őrcsapatot és többen közülük a jelenlevő rendőrközegek ellen forditották a revolvereket, melyeket titokban hordottak magukkal. A katonák az őrök segitségére siettek és mielőtt még a foglyok

lázadását lecsillapitani lehetett volna, szükségessé vált, hogy többeket közülök lelőjjenek, vagy pedig szuronynyal ledöfjenek. A tulélők közül hárman a bitófán multak ki, a többieket pedig, egyszerü számkivetés helyett, a bányákban végzendő kényszermunkára itélték. A kormány által kiadott e magyarázatot itt általában elhiszik.« — — — — — — — — — — — —

A czár minisztereinek e nyilatkozata legalább azt bizonyitja, hogy a müvelt világ véleménye mégsem egészen közömbös rájuk nézve és hogy rendkivüli cselekedeteik felől mégis lehet belőlük valami magyarázatot kicsikarni, — habár az szemtelenül hamis is. A czélszerüség szempontjából azonban az orosz kormány mégis helyesebben cselekedett volna, ha a londoni »Times« által ellene felhozott kegyetlen és barbár vádakat figyelembe sem veszi, minthogy oly állitásokat hozzon fel ellenük, melyeknek abszurd valótlansága már a durvasággal határos.

A politikai számüzötteknek tömeges legyilkoltatása Jakutskban, mult márcziusban, tehát tizenkét hó előtt történt meg. Még oly országban is, a hol a kegyetlenség és erőszakoskodás napirenden van, a jakutskihoz hasonló eset — tizenöt, husz, majdnem teljesen védtelen politikai fogolynak lelövetése, egy fegyvertelen nőnek leszuratása, három tulélőnek felakasztása, és a töbieknek kényszermunkára való elitéltetése — oly eset, melynek a legközömbösebb sajtó figyelmét is maga felé kellett iránvitania. Nagy jelentőségü eset az, bármit gondolhassunk is a fenforgó viszonyokról. Az orosz időszaki sajtó legfigyelmesebb olvasója is azonban hiába böngészte volna az orosz hirlapok és folyóiratok hasábjait, hogy müvelt férfiaknak és nőknek Kelet-Szibériában történt tömeges legyilkoltatására vonatkozólag csak valamit is találjon. Az esetről az egész orosz sajtó tiz hónapon át mélyen hallgatott, nem azért, mintha az orosz ujságirók mitsem tudtak vona felőle, vagy mert közönyösek voltak a védtelen férfiak és ártatlan nők lelövetésével és agyonszuratásával szemben, hanem egyszerüen azért, mert szájukat a censura peczke tartotta fogva. Én magam is állandóan négy, vagy öt orosz lapot járatok, igy pl. a moszkvai »Orosz Ujság«-ot, az »Európai Hirnök«-öt, az irkutski »Keleti Szemlét«, mely Keletszibéria fővárosában jelenik meg s mely, szibériai távolsági fogalmak szerint nem is esik oly messzire a jakutski tragédia szinhelyétől. Az emlitett lapokban egy betüt sem lehetett találni, mely a kegyetlen és önkényes gyilkosság e sulyos esetéről szólt volna. A kormány nyilván még saját szája ize szerint sem merte népének a tényeket elmondani. Ha az eset kedvező volt reá nézve, vagy ha hitelt érdemlő védekezéssel tudott élni, miért nem jelentette ki mindjárt, hogy a jakutski politikai számüzötteket titkos forradalmi nyomdatartás vádja miatt fogták és itélték el és mert a tárgyalási teremből kimenet fegyveres támadást intéztek az őrség ellen, még több vérontás és még több emberélet feláldozása vált szükségessé, hogy a lázadás elnyomassék. Hogy a kormány nem ezt a módot választotta, ennek egyedüli oka az, hogy az ügynek közelebbről való vizsgálását kerülni akarta. Azt remélte, hogy az egész orosz nép előtt nemcsak a vérfürdő közelebbi körülményeinek ismeretét, de magát a puszta tényt is el fogja titkolhatni.

Szibériából származó magánlevél utján az elmult nyáron értesültem először a szibériai tragédiáról. Azóta nyolcz különböző, egymástól teljesen független, irott tudósitást kaptam az esetre vonatkozó hivatalos iratok másolataival együtt; megkaptam a ház és az udvar tervrajzát, a hol a vérfürdő végbement, az esetnél szerepelt összes hivatalnokok és számüzöttek névsorát; a hadi törvényszék által a tulélőkre nézve kiadott itélet teljes szövegét; utolsó leveleit annak a három férfiunak, kik bitófára kerültek, az összes részleteket, melyek a helyzet és viszonyok teljes megértéséhez szükségesek. E tudósitások nyolcz különféle személytől erednek, kik nem mindnyájan számüzöttek és kik az orosz birodalom hat különböző helyén laknak. Az irók néhányát személyesen ismerem és tudom, hogy becsületes emberek, olyannyira tisztességesek, hogy még a legüdvösebb czél kedvéért sem ferditenék el a valóságot. Aztán meg ezer mértföldekre terjedő szibériai sivatagok és erdők választják el őket egymástól; még akarva sem állit

hatnának össze valami előre megbeszélt mesét, hogy engem rászedjenek; egyikük sem tudja, hogy a másik irt nekem. Felesleges volna annak bizonyitása, hogy teljes hitelt érdemel e bizonyiték, mely nyolcz különböző forrásból származik és melyet nevek, adatok, tervezetek és hivatalos okmányok másolatai támogatnak. Az ilyen anyaghalmaz meggyőzne minden elfogulatlan juryt és szentül hiszem, hogy az amerikai nép is meggyőződik az ily kormánynak nemcsak kegyetlenségéről, de szemtelen hazugságáról is, mely az efféle tettekre és ilyen védekezésre képes.

A Tribune levelezője által felsorolt hivatalnokok a londoni Timesnek a vérfürdőre vonatkozó czikke iránt azzal igyekeznek bizalmatlanságot kelteni, hogy első sorban az ismert orosz irónak, Stepniáknak tulajdonitják azt; másodsorban azzal, hogy személyes hirnevét gyanusitják. Jellemző orosz módszer ez. Valamely kellemetlen ténynek leleplezését önkényes módon az ellenségnek tulajdonitani és ez ellenséget gyilkosnak kijelenteni, — az orosz bürokraták legfőbb strategiai müfogását képezi. Feleslegesnek tartom, hogy én védelmezzem Stepniákot, miután ő maga is védekezhetik. Még azt sem tudom, hogy ő a londoni »Times« tudositója; de tudom azt, hogy a »Times«-nak a jakutski vérfürdőről irt czikke minden lényeges részében feltétlenül igaz és hogy az, bár más szavakkal van megirva, teljesen megegyezik azzal a nyolcz független tudósitással, melyet én kaptam Szibéria- és Oroszországból. A nekem átküldött leirások terjedelmesebbek, részletesebbek, de a »Times« tudósitásainak minden körülményét megerősitik.

A New York-Tribune levelezője által felsorolt pétervári hivatalnokok azt állitják, hogy a szibériai tragédia közvetett uton, egy teljes »nihilista« titkos nyomdának Russanow kapitány által történt felfedezéséből folyt. Ez az állitás minden részében valótlan. Russanow tábornok — nem kapitány — körülbelül két év előtt ment Szibériába, állitólag azért, hogy a politikai számüzöttek életét és viszonyait tanulmányozza. Jakutskot azonban nem látogatta meg és azt hiszem, már régóta ismét visszatért Pétervárra. Legnevezetesebb tette volt először: a tomski szabadelvü lapnak, a »Szibériai Ujság«-nak elnyomatása, mert politikai büntetteseknek foglalkozást adott és egy elhalt számüzöttről megemlékezett; másodszor: a tomski temetőben nyugvó politikai számüzöttek sirköveiről az összes sirfeliratok eltávolitása. A személyes felügyelete alatt eltávolitott sirfeliratok között vannak ezek is: »A . . . B . . . meghalt magánzárkában a tomski fogházban . . . 188 . . . n; B . . . C . . . meghalt Tomskban 188 . . . n . . . évében.« Az utóbbi felirathoz tartoztak még Jézus szavai: »Senkiben sincs nagyobb szeretet annál, minthogy életét áldozza barátaiért.« E szavakat kitörültette.

Nem kételkedem abban, hogy egy tiszt, ki a politikai bünösöket még sirukon tul is üldözni és Krisztus szavait sirköveikről kitörültetni tudja, arra is képes, hogy nihilista nyomdát fedezzen fel oly városban, a hol soha meg nem fordult; mert hát miért nem oszlatta fel azt a nyomdát, mialatt Szibériában volt? Körülbelül most már két éve annak, hogy szibériai hirlapjaimban czikkeket találtam Szibériának különböző városaiban való tartózkodásáról.

Az oly emberre nézve, ki Jakutskot ugy ismeri, mint én, egy »nihilista« nyomda ott történt felfedezésének története teljesen hihetetlen. A nyomdagépek Szibériában nem teremnek fákon. A kormány még a dinamitnál is veszélyesebbeknek tartja azokat; még oly nagy városokban is, mint a milyenek Pétervár és Moszkva, titkon kell azokat beszerezni és az mindig végtelen nehézségekkel és nagy veszélylyel van összekötve. Mint szerezhetne az a maroknyi politikai számüzött, kik szigoru rendőri felügyelet alatt élnek és jóformán minden pénzüktől meg vannak fosztva, a távoli Jakutskban egy nyomdagépet? Ott helyben nincs hirlap és a mennyire én tudom, ezer mértföldnyi területen belül sem létezik nyomda. De nem tekintve még ezt sem, mily előnyt remélhetnének a politikai számüzöttek ott egy nyomdagéptől, ha mindjárt — a csodával határos módon — szerezhetnének is egyet? Jakutsk csak faházakból álló nagy falu, hatezer lakóval; a posta és a rendőrség közegei pontosan ismerik valamennyiüket és a politikai számüzöttek levelezése a legszigorubb ellenőrzésnek van

alávetve. Már hogy szállithatnának bármily mennyiségü »nihilista« iratokat is európai Oroszországba, négyezer mértföldnyi távolba, ha mindjárt képesek lennének is azokat kinyomatni?

A »Tribune« levelezője által emlitett hivatalnokok az állitják továbbá, hogy Jakutskban csak a »legveszedelmesebb és legelvetemedettebb« foglyok és számüzöttek vannak elhelyezve. »Neveiket még a helyi hatóságok sem ismerik, mert attól a pillanattól fogva, hogy Tomskot elhagyják, elvesztik neveiket és csak számokkal jeleztetnek.« Mindkét állitás helytelen és az utóbbi valósággal lehetetlen. A jakutski politikai számüzötteknek nagyobb fele, birói itélet nélkül, közigazgatási uton került Szibériába. Még arra sem volt ellenük elegendő bizonyiték, hogy orosz törvényszék itélhette volna el őket és igy a miniszter egyszerü parancsára számüzettek oda. Ha »veszélyesek és elvetemedettek« voltak, miért nem igazolta azt be a kormány törvényes eljárás utján?

Az az állitás, hogy a politikai számüzöttek és fegyenczek elvesztik neveiket, a mint Tomskot elhagyták és azontul csak számokkal jeleztetnek, oly távol áll a valóságtól, hogy ez még a Tribune levelezőjének állitásait is kétségessé tehetné azok forrása tekintetében. A bünteteseket, valamint a politikai számüzötteket is Szibéria minden részében névleg ismerik — még a bányakerületben is. A nevek néha kölcsönzöttek ugyan, de a fegyenczek megjelölése számokkal Szibériában teljesen ismeretlen módszer. Csak egyetlen esetről szereztem tudomást és ez esetben a fegyencznek tényleg sikerült nevét és személyazonosságát titokban tartania; mint »Kettős szám« került a bányákba, de egyszerüen azért, mert a kormány nem tudta, hogy ő ki.

A Tribune levelezője a pétervári hivatalnokokkal azt mondatja továbbá a jakutski vérfürdő magyarázatául, hogy a »veszélyes, elvetemedett« politikai számüzöttek, a »nihilista« nyomda miatt történt elitéltetésük után, a tárgyalási teremből való távozásuk alkalmával, hirtelenében, töltött revolverekkel támadták meg az őröket, ugy hogy őket, a lázadás leveretése czéljából, lekellett lövetni és agyon kellett szuratni.

A számüzöttek, ugy látszik, ép oly csodálatos módon jutottak a töltött revolverek birtokába, mint a nyomdagéphez. A ki az orosz börtönöket és törvényszékeket csak némikép ismeri, annak tudnia kell, hogy minden gonosztevőt, mielőtt a zárkába csukják, gondosan megvizsgálják és hogy ez a vizsgálat még alaposabb és gondosabb, mielőtt az illető a tárgyalási terembe jut. Feltétlenül lehetetlen és hihetetlen, hogy veszélyes, elvetemedett »politikai gonosztevőknek« megengedték, hogy a mikor elfogták és börtönbe vetették őket, töltött revolvereket vihettek magukkal zárkáikba és még hihetetlenebb, hogy e fegyvereket zsebeikben vihették be a terembe, hol itéletet szoktak felettük hozni. Az orosz rendőrök ostobák lehetnek ugyan, de oly ostobák mégsem, hogy »veszélyes« foglyokat állitanának a birók elé, a mikor zsebeikben töltött revolvereket rejtegettek.

Az egész történet magán hordja a bárgyu ráfogás jellegét, hogy a valódi tények hatását gyengiteni és az oly olvasókat tévutra lehessen vezetni, kik a számüzöttek életrendjét nem ismerik. A jakutski lázadás nem egy »nihilista« nyomba felfedezésének, de nem is a »veszélyes és elvetemedett« rabok által őreik ellen intézett támadásnak következménye volt. Közvetlen eredménye volt az a hivatalnokok butasága és brutalitásának és közvetett eredménye a kegyetlen és szükségtelen parancsnak, mely Jakutsk tartomány kormányzójától, Osztaskin tábornoktól származott. Ez a főtiszt azt inditványozta, hogy husz vagy harmincz közigazgatási számüzött a sarkvidékre küldessék és pedig a megfelelő felszerelés nélkül és oly csapatokban, melyek sokkal több tagból állottak, mintsem táplálékot szerezhettek volna, ugy hogy okvetlenül az éhhalálnak kellett volna áldozatul esniök. Én azt a tájat alaposan ismerem. Az 1867—68 iki tél idején, egy részét, kutyák által vontatott szánokon jártam be és jól emlékszem, hogy hőmérőm 40—50 fokot is mutatott a fagypont alatt (Fahrenheit szerint). Majdnem elvesztettem volna egyik kisérőmet, ki este teljesen megmerevedve jött a táborba és bár jól táplálkoztam és jól felvoltam szerelve, mégis kimondhatatlanul sokat szenvedtem a szüntelen nehéz-

ségek és az éghajlat miatt. E sarki vadonba, melyen 1867-ben csak nagynehezen siethettem át kutyaszánokon, ebbe akart Osztaskin tábornok husz vagy harmincz politikai számüzöttet — köztük két vagy három fiatal leányt — küldeni, kiknek sem elegendő élelmiszerük, sem megfelelő felszerelésük nem volt és oly nagy csapatokban, hogy a félvad jakutok az egymástól nagyon távol eső állomásokon őket sem táplálékkal, sem közlekedési eszközökkel el nem láthatták volna. A mikor a számüzöttek Osztaskin kormányzónak tiszteletteljes folyamodásukat küldték, melyben azt kérték, hogy ugy, mint ezelőtt, most is kettesével egy-egy heti időközben, kellő táplálékkal és felszereléssel ellátva küldjék őket rendeltetésük helyére, a kormányzó egy csapat felfegyverzett kozákot rendelt a házba, a hol a folyamodók a választ várták és a parancsoló tisztnek meghagyta, hogy a rendőrségre kisértesse őket. A kozákok szuronyaikkal és puskatusaikkal kisértették meg a megrémült számüzötteknek a házból való kiszoritását. Néhányan, kik folyamodásuk ilyetén váratlan elintézésének jelentőségét nem birták felfogni, ellentálltak és erre következett azután a vérengzés, melyet a londoni Times levelezője irt le. A politikaiak közül hatot azonnal megöltek, köztük egy nőt, kit szuronydöfésekkel szurtak át, kilenczen sulyosan megsebesültek és valamennyien a legdurvább módon bántalmaztattak.

A londoni »Times« e borzalmas tragédiáról irt vezérczikkében felteszi a nagyon helyén való kérdést: »Lehetséges-e, hogy ilyesmi a czár tudta nélkül történjék, kit humánus embernek tartanak? A kényuralom elvei annyira elvakitották volna, hogy szive teljesen érzéketlen a szenvedések, elnyomatások és kegyetlenségek mindez esetei iránt, melyek a dühöngésig izgatják azt az osztályt, mely ellen intézve vannak? Ha nem igy van, most pompás alkalma nyilik, hogy egyszer s mindenkorra véget vessen oly jelenetek- és rendszereknek, melyek koronájának és vallásának gyalázatára válnak.«

Az ily erőszakoskodásoknak nincs meg a kivánt eredményük, az embereket egyszerüen kétségbe ejtik és csak fokozzák a bajt, melyet megszüntetni akartak.

A kik a jakutski vérfürdőt tulélték, azok az államhatalom ellen intézett fegyveres támadás vádja miatt hadi törvényszék elé kerültek és mindannyian vétkeseknek találtattak. Hármat közülük felakasztottak, tizennégyet — köztük négy nőt — életfogytiglan tartó kényszermunkára itéltek; öten — köztük két nő — tizenöt évi időtartamra, a bányákba kerültek; négy fiatal ember és leány, kik még huszonegyedik évüket sem töltötték be, tiz évi kényszermunkabüntetést kaptak, más kettőnek pedig, mint kényszertelepeseknek, Werchojansk és Sredne Kolymsk sarkvidéki falvakba, Jakutsk tartomány legtávolabb eső részébe kellett vándorolnia. És ez az itélet, a pétervári hivatalnokok nézete szerint, »rendkivüli mérséklet« jele a birák részéről, kik a haditörvényszéket képezték. E »rendkivüli mérséklet«-nek más bizonyitékát képezi az a tény is, hogy a politikai számüzött Bernstein Kohent, ki a vérfürdő alkalmával négy sulyos lősebet kapott és ki közel öt hónapig feküdt a rabkórházban, ágyban vitték a vesztőhelyre és ugy akasztották fel, hogy a hurkot nyakába tették és az ágyat kihuzták alóla. Ha ez az orosz »mérséklet«, ugy csak imádkozzunk, hogy az orosz szigor senkit el ne érjen.

A kivégzett férfiak egyike, két órával azelőtt, hogy a kötelet nyakára illesztették, sietve néhány bucsuszót irt társainak, melyekben azt mondja: »Nem félünk a haláltól, de ti igyekezzetek, hogy halálunkat hasznotokra forditsátok, irjátok meg Kennannak mindent.«

A rám való hivatkozás ne legyen hiábavaló. Ha életben maradok, megtudja az egész világ e gyalázatos büntett összes részleteit.

---

5. **Téli utazás Szibérián át.**

Pénteken, január 8-án, Frost ur társaságában, Irkutskból, Kelet-Szibéria fővárosából indultam el a mintegy négyezer mértföldnyi távolba eső Pétervár felé. Az irány, melyre ráterni szándékoztunk, eltért némileg attól, melyen Szibériába jöttünk és két fontos várossal, melyeket még eddig meg nem látogattunk: Minusinsk és Tobolskkal nyilhatott alkalmunk megismerkedni. Az előbbit négyszáz mértföld hosszu kerülő uton Krasnojarsktól délnek reméltük elérhetni, az utóbbit pedig ugy, hogy Omsk és Tjumen közt távolabb északra eső utat választunk annál, melyen kelet felé mentünk. E hosszu, nehéz utazásra nyuló felszerelésünket egy erős szerkezetü pawoska, utazó-szán képezte, melynek ülése nincs, tengelye alacsony és kocsifedél formával van ellátva, melyet viharos időben bőrfüggönynyel lehetett elzárni; volt aztán egy vastag, hat láb széles és kilencz láb hosszu báránybőr zsákunk, melyben mindketten, egész hosszuságunkban nyulhattunk el egymás mellett; volt nyolcz-tiz különféle párnánk és derékaljunk, melyek a málhadarabok közt támadó hézagokat töltik ki és az egyenetlen utakon némikép türhetővé teszi a rázkódtatást. Ezeken kivül mindegyikünk prémes sapkával, prémes keztyükkel, hosszu nehéz nemez csizmákkal, a Szibériában »Walinki« név alatt ismert topánokkal és három puha, göndör báránybőrből készült különféle felsőkabáttal szerelte fel készletét, hogy minden képzelhető, a fagypont és a 80 foknyi hideg közt váltakozó hőmérsékkel daczolhassunk. Éléstárul egy kis készlet teát, czukrot, kenyeret, süritett tejet, főtt sonkát, fagyott pogácsa-

alaku levest és néhány sült fogolymadarat vittünk magunkkal. Miután jókora sulylyal biró málhánkat a lehető leggondosabban elhelyeztük a pawoska alján és aránylag elég egyenes alapot rendeztünk el, a közhézagokat párnákkal töltöttük ki, az egész rakományt tizenkét tizennégy hüvelyknyi vastagságban szalmával boritottuk be, azután pedig számfeletti kabátainkat, a takarókat és a nagy báránybőrzsákot teritettük a tetejébe. A kenyeret, a főtt sonkát és a sült fogolymadarakat okvetlenül a szalmában kellett elhelyezni, hogy rajta ülhessünk és ily módon legalább némileg megvédhessük a legnagyobb hideg ellen;* végül és utoljára a pawoska hátsó részét tömtük ki párnákkal és derékaljakkal. Pénteken reggel tiz órakor minden készen állt az indulásra, a kocsis elővezette a postalovakat; bevezetésül annak, a mi azután fog következni, rágyujtottunk a »H o m e, s w e e t h o m e«-ra, a banjot gondosan betakartuk és bedugtuk párnáink közé, helyet foglaltunk a pawoskában, lábainkat és lábszárainkat a báránybőrzsákba mélyesztve és az üdvkivánatok és bucsucsókok árjával kisértetve, elindultunk a Dekó szállótól.

»Kaland Kelet-Szibériában«** czimü leirásomban elmondtam éleményeinket az Irkutskból történt elutazásunkat követő négy nap alatt, az Alexandrowski központi fogházban történt látogatásunkkal, valamint a félig befagyott Angaran lefelé, a Kamenka telepig tett utazásunkkal együtt. Az utóbb nevezett helység közelében sikerült a folyón átkelnünk; az éjet a nyugati parton

* A fagypont alatti 40°-os hideg a főtt sonkát oly anyaggá vájtoztatja, melyet tápszerül ép oly kevéssé lehet használni, akár a „Tafelbergi“ hirhedt „régi piros homokkő gombóczokat“. Azt sem vágni, sem szopogatni nem lehet, de még kalapácscsal sem lehet darabokra törni. De ha nincs elpazarolni való felesleges idő és arra sincs alkalom, hogy azt felolvaszthassuk, ép oly kevéssé lehet élvezni, mint a hogy a megkövesedett ősállatok részeiből sem lehet levest főzni. Miután Forst urral mindezt már szomoru tapasztalatból tudtuk, a nedvességet tartalmazó tápszerekre rászoktunk ülni vagy odadugtuk magunk közé a báránybőrzsákba.

** Lásd „Szibéria“ czimü művem II. részének 134. és köv. oldalait. Bécs és Budapest. Deubler József kiadása.

töltöttük el, Cheromka postaállomáson, a szibériai nagy országut mentén. Szibériában szokás, hogy az emberek a postán éjjel-nappal, szünet nélkül utaznak; de én még éreztem az elmult éj folyamán az Angare hegyei közt elszenvedett hideg és vihar következményeit; minden egyes lélegzetvételnél a tüdőm balszárnyában jelentkező metsző fájdalom utalt arra, hogy okosabb lesz, ha valahol fedél alatt maradok és melengetem magam, a mig ismét szabadon lélegezhetek. A melegedés azonban nehéz dolog volt e szobában.

Az éj majd minden órájában érkeztek utasok, hogy lovakat váltsanak, vagy teát igyanak; a hányszor az ajtó megnyilt, fagyasztó szél lengett végig a padlózaton, melyen elnyujtózva feküdtünk, jeges gőzfellegekké sűritette a levegő nedvességét és a szoba hőmérsékletét pár másodpercz alatt husz fokról 30 fokra sülyesztette. Én azonban oly óvatos voltam, hogy nagy báránybőrzsákunkat beczipeltem a házba és mialatt eltüntem annak mélységében, nemcsak a hideg léghuzamot sikerült kikerülnöm, de néhány gyógyszer segélyével még gyógyitó izzadságba is estem. Ez aztán mihamar megszabaditott az oldalomban érzett szurás fájdalmától és reggel tovább folytathattam az utazást. Egyikünk sem aludt ugyan,de a tapasztalt szibériai utazók nem is hederitenek néhány álmatlan éjjelre. Nem hiszem, hogy Frost ur az egész héten, melyet az Alexandrowski központi fogháztól Krasnojarskig vezető úton töltöttünk el, két óra hosszat aludt volna egyhuzamban; a mint azonban az utóbbi helyre értünk, ruhástól vetette magát az ágyra és tizenhat óráig szakadatlanul aludt.

Több faluban, a melyben Cheromka és Nisni-Udinsk közt elhaladtunk, kétségkivül számüzött csapatok is voltak a telepházakban, de még csak szerdán találkoztunk elvonuló fogolymenettel, még pedig hirtelen és teljesen váratlanul. Hideg, viharos nap volt; heves szél üzte a hópelyheket össze-vissza; mi báránybőrbundánkba temetkezve feküdtünk és a legközelebbi mértföldmutatót kerestük. A hó oly sürüen hullt, hogy legföljebb hetvenöt-száz méternyire láthattunk az országuton és a fogolycsapat már közvetlenül előttünk volt, mielőtt még

észrevettük, hogy nem obozok, vagyis terhes szánok haladnak el mellettünk, mint azt eleinte gondoltuk. Csak akkor tudtam meg, hogy tévedtem, a mikor az előőrsöt képező kozákok fegyvercsörrenését és a jól ismert lánczcsörgést hallottam. Jemsikünknek azonnal megparancsoltam, hogy az ut oldalára hajtson, a mélyebb hóba és ott aztán álljon meg. A mellettünk elhaladók külseje ugyan eltért ama fegyenczcsapatok képétől, melyek elindulását Tomskban láttuk augusztus hóban. Az összes foglyok akkorában könnyü, szürke nyári ruhát viseltek, az arczukat megbarnitotta a nap, vontatott járásuk felkavarta az ut porát, mely őket is sárga porfelhőbe takarta. Az előttünk ment számüzöttek, kiknek arcza a tomski telepfogházban eltöltött hosszu idő alatt leaszott, mindannyian vöröses polusubokat, azaz báránybőrből készült rövid felsőkabátokat és brodniakokat, vagy magas bőrcsizmákat viseltek és lassan, nagynehezen czammogtak a friss hóban. A menetrend ugyanolyan volt, mint nyárban, de a vihar és az ut rossz karban léte azt látszott okozni, hogy a fegyelem lazább volt és rendetlenség, kerülgetés is előfordult. Az elvonuló fegyenczek ruházatát a szokásos szürke sapka képezte, melyet zsebkendővel, rongyos nyakkendővel vagy ócska harisnyával kötöttek meg erősen, hogy füleiket melegen tartsák; a polusoboknak vöröses, cserzett oldala kifelé van forditva; hosszu és bő bőrcsizmáikat, hogy melegebbek legyenek, szénával tömték ki lábaik körül, nadráguk gyapjuszövetből készült és mindezt gyapott harisnyák és nagy, bő, keztyük egészitették ki. A bilincseket jobbára a csizmákban hordták és azoknak összekötő láncza a közepén egy szij segélyével volt az övhöz erősitve. E támasztó pontból függött le aztán mindenik oldalon a csizmába szoritott lábszár és a csizmatorok között a bokacsontig. Ha a könnyü sapka szőrmefőveggel pótoltatnék, ez a ruházat rendes téli időjárásban teljesen megfelelne oly embereknek, kiknek vérét a mozgás állandó keringésben tartja, a beteg és gyönge fegyenczeknek azonban, kik nyolcz-tiz órán át szakadatlanul és nyitott kocsikon, az időjárás minden viszontagságának ki vannak téve, ez nem elég.

Sok oly gyöngélkedőt láttam, kik a felvonuló csapatot követő lapos, egyfogatu szánokban, szorosan odasimultak egymáshoz, hogy kölcsönösen melengessék egymást. Olyanoknak látszottak, mintha már félig megfagytak volna."

Elmenőben, a fegyenczek egynémelyike, kétségkivül a felügyelő engedelmével, kilépett a sorból, fedetlen fővel közeledett pavoskánkhoz és a Miloserdnaja sajátságosan panaszos hangján kért bennünket: »könyörüljünk a szerencsétleneken, Krisztus nevében segitsünk a szegényekés szükölködőknek.« Tudtam, hogy a pénzt valószinüleg eljátszák, vagy pedig wodkáért vándorol el a Maidanstsikhez*; de azok a szegény emberek, kik e rettenetes hózivatarban a távol Transbaikalia bányáiba vezető uton mellettünk elhaladtak, oly fázósoknak, fáradtaknak, éheseknek és nyomoruságosoknak látszottak, hogy érzelmeim győztek az okoskodó észen; nem tehetem máskép, minden szürke sapkába, melyet felém nyujtottak, néhány kopékát dobtam. Az összes fegyenczek kiváncsi szemekkel bámultak bennünket, néhányan barátságosan köszöntöttek, mások sapkáikat emelték meg, de öt percznyi idő alatt mindnyájan elhaladtak és a hózivataron át alig lehetett a mozgó alakok hosszu, sötét sorát megkülönböztetni.

E találkozás után napali és éjjeli utazásunk egyhanguságát semmiféle nevezetesebb eset nem zavarta meg többé. Hébe korba valami gazdag kereskedő vagy katonatiszt haladt el mellettünk, ki vágtatva sietett Irkutsk felé, vagy pedig az egylovas, nyers faragásu szánok hosszu karavánja, melyek bőrökbe csomagolt teásládákat szállitottak a nisni-novgorodi vásárra; számüzötteket nem láttunk többet. A táj azután népes volt és érdektelen és a nyomoruságos, apró falvak, a hol megálltunk, hogy lovakat váltsunk, vagy teát igyunk, valósággal a hóban voltak eltemetve. Kamitsecskája állomáson, ötszázharmincz verstnyire Irkutsktól, két politikait Samarint és Petersont sikerült utólérnünk, kiknek Kelet-Szibériában történt számüzetésük ideje letelt és a kik most utban voltak európai Oroszország felé. Pár héttel ezelőtt Irkutskban ismerkedtünk meg velük és abban állapodtunk meg, hogy a mennyiben lehetséges lesz, Krasnojarskig együtt fogunk utazni. Egy kis kerülő az Alexandrovski központi fogházban való tartózkodásunk és különfele baleseteink folytán az Angorán elmaradtunk tőlük. Örömmel üdvözöltek bennünket, megosztották velünk vacsorájukat és miután élénk társalgásunk folyamán elmondtuk kalandjainkat és tapasztalatainkat, ismét bebujtunk vastag subokjainkba, felmásztunk szánjainkra és két, hármas fogaton indultunk tova.

A mikor csütörtökön, január 14 én, Kansk városhoz közeledtünk, az éj hirtelen kiderült és az idő hidegebbre változott. A hőmérő éjjel 30 fokra szállt a fagypont alatt. Szakadatlanul folytattuk utazásunkat, de borzasztó sokat szenvedtünk a hideg miatt, kiváltkép az éjfél és reggel közti hosszu órák alatt, a mikor a postaállomásokon meleg ételt nem lehetett kapnunk és erőink kimerülőfélben voltak. Két állomás közt, takaróink sulya és melege daczára akárhányszor ugy megmerevedtünk, hogy pawoskánkból sem birtunk kiszállni. Alvásra persze gondolnunk sem lehetett. Még ha az alacsony hőfok daczara nem is lett volna ez veszélyes, az országutak állapota lehetetlenné tette volna azt. A gyakori sarkviharok és a négy-ötezerre menő, sulyosan megterhelt szánok az országut mély havát keresztben fekvő, hullámalaku dombok sorozatává változtatta át, melyek a szibériai utazó előtt »Uchabi« elnevezés alatt ismeretesek. Ez erős hósánczok négy öt láb magasak voltak, a nyeregtől a nyeregig számitott függélyes vonal tizenöthusz láb hosszura nyult és a dombról-dombra átugró pawoska lökései összerázták összes csontjainkat, feldulták egész idegrendszerünket. A hideg, álmatlanság és rázkódtatások folytán végre annyira kimerültem, hogy kivált éjjel, minden egyes állomáson, takaró és párnák

* A Maidanstsik a fegyenczek csapatánál ép oly szerepet tölt be, mint a markotányos a katonáknál. Bár ő maga is fogoly, a régi szokáshoz híven megengedik neki, hogy fogolytársainak fényüzési czikkeket, teát, czukrot, fehérkenyeret árusitson; egyidejüleg azonban engedély nélkül, a csapatot kisérő és általa megvesztegetett katonák segélyével dohánynyal, kártyákkal és wodkával is kereskedik.

nélkül vetettem le magamat a puszta földre, hogy öttiz perczig aludjam, mialatt a lovakat váltották. Igy feküdtem le a Kuskunksaja elhagyatott postaállomás várószobájában, éjjeli tizenegy órakor, egy keskeny fapadra, elaludtam és azt álmodtam, hogy arra hivtak fel, hogy egy vasárnapi iskolában rögtönzött előadást tartsak. Az iskola a »Szent monopolisták« vallásos felekezetének templomában volt. Tudakozódtam, hogy kik legyenek azok a »szent monopolisták« és megtudtam, hogy ez uj felekezet tagjai csak egy személyben hisznek. Szivesen megkérdeztem volna, hogy ki az a személy, de szégyeltem, mert ugy véltem, hogy nekem azt, kérdezősködés nélkül is kell tudnom. Beléptem a vasárnapi iskola termébe, a hol az ülések amphiteatralis módon sorakoztak egy alacsony emelvény körül, melyen egy norvalki (Óhió) általam jól ismert polgár, kit gyermekkorom óta nem láttam, főfelügyelő gyanánt működött. Legnagyobb meglepetésemre az összes tanitványok, kik helyeiken álltak, hátat forditottak az emelvénynek. Beléptemkor azonban igy szólt a főfelügyelő: »Üljetek le most helyeitekre«, és az összes fiuk és leányok megfordultak és leültek. A főfelügyelő egy hymnust kezdett énekelni és én azalatt néhány szót jegyeztem fel egy levélboriték hátlapjára, hogy azokat kiindulásul használhassam előadásomnál. Elhatároztam, hogy tanitványaimnak a budhismus és mohamedanismus viszonylagos értékéről fogok egyet-mást elmondani és ép azon gondolkoztam, hogy a fetisismus-ra is készüljek-e, mikor a karének megszünt. A főfelügyelő igy szólt: »Most a napi evangéliumra fogunk áttérni.« »Jól van«, gondoltam magamban, azalatt ráérek, hogy beszédem felett gondolkozhassam.

A mint a felolvasás megkezdődött, legnagyobb meglepetésemre azt vettem észre, hogy az összes tanitványok nagy, gömbölyü szódasüteményeket tartottak kezeikben és időközönkint ugy nézték azokat, mintha szövegkönyvek lennének. Arra azonban nem értem rá, hogy e csodálatos tüneményt kifürkésszem, mert mindenáron beszédem tervezetét kellett elrendeznem, mielőtt a felügyelő engem szólit és igy a tanitványokhoz intézett kérdéseire se ügyeltem, mignem olyan került sorra, melyre kétségkivül senki sem felelhetett meg. A kérdés az volt: »Ki volt az első Euchre* játékos, kit halála után egy egész nemzet mély gyásza közepette hoztak vissza Alaskából?« A tanitványok arczán láthattam, hogy e talányszerü kérdésre való feleletről lemondottak és igy a főfelügyelőre forditottam minden érdeklődésemet, abban a reménybben, hogy ő fog bennünket megtanitani arra, hogy ki volt az a sajnálatra méltó alaskai Euchre-játékos. A helyett azonban, felém fordulva, meghajtotta magát és igy szólt: »Kitünő barátunk, kit ma szerencsénk van körünkben tisztelhetni, lesz oly szives és elmondja majd, hogy ki volt az első Euchre-játékos, kit halála után a gyászoló nemzet kebelébe hoztak vissza.« Hideg borzongás fogott el. Azt hittem, hogy itt oly tényről van szó, melyről minden iskolás gyermeknek tudomással kell birnia — én pedig oly tudatban voltam, hogy soha, egy árva szót sem hallottam egy alaski Euchrejátékosról. Hogy egy kis időt nyerjek, igy szóltam: »Mutassa meg nekem a kérdést!« A főfelügyelő egy nagy, meleg süteményt ugy nyujtott felém, mintha az könyv lenne. Gondosan megvizsgáltam mindenfelől, de nyomtatást seholsem birtam rajta felfedezni. A főfelügyelő kettétörte és a sütemény belsejében megmutatta nekem a tibeti betükkel felirt kérdést. A különös alaku óriási jelekben nyomát sem találtam a válasznak és kinos zavaromban, hogy a »szent monopolisták« vasárnapi iskolájában tudatlanságomat kelljen bevallanom az első Euchre-játékosra vonatkozólag, ki Alaskában halt meg és kit egy gyászoló nemzet kebelébe hoztak vissza, felébredtem. Eleinte nem tudtam eligazodni; nyilván oly helyen voltam, a hol azelőtt sohasem fordultam meg és felém két oly alak hajolt le, melyeket — emlékezetem szerint — sohasem láttam. Az egyik, egy nagy, erős, sürü, feketehaju és ragyogóan kékszemü ember, csíkos iramszarvasbőrből készült hosszu Kuchlankát és magas bélelt csizmákat viselt, mig a másikon, ki hivatalnoknak látszott, két sor fényes gombokkal

* Kedvelt amerikai kártyajáték.

diszitett egyenruha volt és lámpást tartott feje felett, »Mi baj, Kennan ur?« kérdezte a kuchlankás alak; »ugy nyögött, mintha valami baja lenne«.

A mint lassankint felocsudtam, a beszélőben utazótársamat, Peterson számüzöttet és a hivatalnokban a postatisztet ismertem fel. »Kel.emetlen álmom volt«, feleltem én: »meddig aludtam?«

»Alig vagyunk itt tiz percze,« felelt Peterson, mialatt órájára nézett »és nem hiszem, hogy öt percznél tovább aludt volna. A lovak készen állnak.«

Megmerevedett, fájó tagokkal sántitottam a pawoskáig, bemásztam a báránybőrzsákba Frost ur mellé és egy ujabb, hosszu, hideg, borzasztó éjjeli utra indultunk el. Kuskunksaja és Krasnojarsk közt észleltük a legalacsonyabb hófokot — 45° a fagypont alatt — és ismét több jelenséget tapasztaltunk, melyek a nagy hidegnek képezik következményeit. Lovaink testeiből gőzfelhők szálltak fel; a teherkocsisorok állandóan porba voltak burkolva és akárhányszor, a mikor azok mellett elhaladtunk, a talajt, negyedmérföldnyi darabon, zuzmara boritotta. Ha valamelyik postaállomáson felnyitottuk az ajtót, nagy gőztömeg látszott előttünk benyomulni; apró gőzfelhők játszadoztak az összes nyilások, hasadékok körül, az ajtók és ablakoknál és a vasrácsozat belső végeit, melyek az ablakkereteken át a külső levegővel érintkeztek, félhüvelyk vastagságra boritotta a dér. Pénteken és szombaton, januar 15-én és 16-án, majd minden postaállomásnál megálltunk, hogy forró teát igyunk és mégis sokat szenvedtünk a hideg miatt. Ezt azonban nem lehetett kizárólag a kemény idő rovására irni; a fő oka ennek az volt, hogy minden öt vagy tiz mérföld után a szánból ki kellett szállnunk és a lovaknak kellett segitenünk, hogy áthaladhassanak a mély, puha havon, melybe jutottunk és hogy kitérhessünk a terhes szánok hosszu sorainak. Vasárnap, 17-én, Krasnojarsk tartományi városba értünk, miután negyvenháromszoros postalóváltással körülbelül kétszáz mérföldnyi utat jártunk be. Frost urral ugyanabba a szállóba tértünk be, a hol a mult nyáron, ideutaztunkban laktunk, Samarin és Peterson urak pedig egy ismerősüket keresték fel.

A Krasnojarksban eltöltött három nap alatt megujitottuk ismeretségünket Kusnetzow Jnokenti urral, a gazdag bányatulajdonossal, kinek házánál öt hóval ezelőtt oly vendégszerető fogadtatásban részesültünk, — együtt reggeliztünk Sawenkow urral, a krasnojarski elemi iskola igazgatójával, kinek régészeti gyüjteményei és ősiratai oly rendkivüli módon érdekeltek bennünket; egy délutánt Zagarin ezredessel, a kelet-szibériai fogolyszállitás felügyelőjével töltöttünk el. Az utóbbinak engedelmével, szerdán, a krasnojarski városi fogházat, a telepbörtönt és a rabkórházat szemléltük meg behatóan; örvendek, hogy mindez intézetekről csak jót irhatok. A fogházak persze nem voltak valami mintaintézetek és nem kételkedem benne, hogy akárhányszor piszkosak és tultömöttek voltak; de a mikor mi jártunk ott, sokkal jobb állapotban voltak, mint a többi összes szibériai fogházak, melyeket láttunk, kivéve az usti-kamenogorski katonai fogházat és az Alexandrowski központi fogházat Irkutsk közelében. A krasnojarski fogházakkal összefüggő kórház feltétlen elismerést látszott érdemelni. Rendkivül tiszta, jól szellőztetett, ágynemüvel, gyógyszerekkel, sebészeti eszközökkel jól felszerelt volt és az egészségügyi követelmények általában véve mind megvoltak. Későn nyáron és őszszel, a mikor az évi fegyenczszállitás tetőpontját éri el, valószinüleg ép oly tultömött és piszkos lehet, mint a tomski telepfogház kórháza; de a mikor mi néztük meg, szükség esetén akár magam is ott gyógykezeltettem volna magamat.

A krasnojarski városi fogház, nagy kétemeletes, meszelt nyers kőépület volt, ép oly minta szerint készitve, mint a tjumeni telepfogház. Kamarái, azaz zárkái meglehetősen kicsinyek voltak, de egyikük sem látszott tultömöttnek és az ajtók felett kiszegezett feliratok; »Gyilkosok«, »Utlevél nélküliek«, »Politikaiak«, azt igazolták, hogy itt legalább kisérlet történt a foglyok osztályozására és elkülönitésére. A legtöbb zárkaablakon kerekes szellőztetők, a falakban pedig légtárnák voltak; a folyosók kőkoczkái tiszták, az árnyékszékek pedig meglehetősen jókarban voltak. Habár az egyes zárkákban sürü volt a levegő és a jellemző börtönszagot érezni

lehetett, mindamellett undor érzete nélkül lehetett beszivni, nem ugy mint a tjumeni, tomski, irkutski és a bányakerületi fogházak zárkáiban. A telepfogház, mely a városi fogház mellett, fakeritéssel körülzárt udvaron állt, három nagy, a tomski mintára készült egyemeletes czölöpházból volt összealkotva és a szem sem ujat, sem érdekeset nem fedezhetett fel rajta. Kétségkivül csak félannyi fogoly volt benne, mint a mennyit ott elhelyezni lehetett; néhány zárka teljesen üres és a levegő mindenütt friss és jó volt.

Szerencsés véletlen folytán e fogházba ép akkor érkeztünk, a mikor kétszázhetven férfifegyenczből álló csapat volt elinduló, kiknek Jakutsk tartományba és Transbaikalia bányáiba és börtöneibe kellett elmenniök. Kegyetlenül hideg reggel volt és a kijelölt társaság kétharmadrésze a fogház udvarán járkált fel- és alá, hogy a mozgástól kissé felmelegedjenek, mig az utolsó harmad orvosi megvizsgálására kellett várniok. Miután jó ideig elnéztük őket, egy másik épületbe léptünk, mely a tulajdonképeni fogháztól elkülönitve állt és a hol a fogházorvos, egy értelmes és jóakaró arczkifejezésü ur, mintegy hetvenöt-nyolczvan foglyot vizsgált meg, kik azt állitották, hogy a gyalogmenésre képtelenek. Tapasztalatlan szemem elég soványnak, betegnek és nyomoruságosnak találta őket arra nézve, hogy ily időben és ily országuton végzendő és husz mérföldre elnyuló gyaloglástól felmentessenek; az orvos azonban rövid vizsgálat után a panaszok kilencz tizedrészét képzelteknek, tulzottaknak jelentette ki, a többiek részére pedig szánokat rendelt. Fél óra sem telt el és mindenki kész volt az indulásra.

A csapat katonái, vállra vetett fegyvereikkel, zárt sort képeztek a kapu előtt, hogy átvegyék a menetet; a fogház kovácsa kalapácsokkal, forrasztó vasakkal és nagy lánczcsomóval felszerelve jelent meg és gondosan megvizsgálta a kilépő fegyenczek bilincseit; a gyengélkedők felmásztak a rájuk várakozó egyfogatu szánokba; egy altiszt még egyszer megszámlálta a foglyokat, meggyőződést szerzendő, nem hiányzik e közülök valamelyik és a parancsszónál: »Előre! Indulj!« elindult

az egész társaság, az élen haladó katonák oly gyors léptekkel, hogy sok fegyencznek futnia kellett. Három percz multán már semmit sem lehetett látni az egész csapatból.

A tél folyamán minden héten indul ily szállitmány Tomsk és Krasnojarskból és a fegyenczek, nem tekintve sem az időt, sem az utak állapotát — ha csak azok nem teljesen járhatatlanok — rendeltetésük helyét igyekeznek elérni. A nyári hónapok alatt szekerek és lovak segitségével könnyü módon lehetne a számüzöttek egész évi számát Tomskból Irkutskba szállitani és meglehetne őket kimélni a sok szenvedéstől, melyek a hidegnek és téli viharoknak képezik természetes következményeit; a kormány azonban, eddigelé ismeretlen okokból, mai napig makacsul vonakodott, hogy ez emberies ujitást elfogadja. A nagyobb költséget nem lehet e vonakodás magyarázatául, vagy védelméül elfogadni, mert a lovakkal való szállitás tizezer számüzöttnél Tomskból Irkutskig sokkal kevesebbe kerül, mint a mikor a foglyok gyalog teszik meg az utat. Előttem van Winokurow ezredesnek, a keletszibériai fegyenczszállitások főfelügyelőjének hivatalos jelentése, melyben ez a tiszt azt bizonyitja, hogy a mennyiben egy egész év összes foglyait nyáron inditanák el, Moskvából és Tomskból Atsinskig egylovas szekereken szállitanák őket, a helyett, hogy gyalog kisérik, a költségek 50,000 rubellel kevesebbe kerülnének.*

* A Tomsk és Atsinsk közt elnyuló nagy országutnak, mintegy 260 mértföldet kitevő része Winukurow ezredes fenhatósága alá tartozik és igy az ő számitásai csak erre vonatkoznak. Az emlitett jelentésben kimutatja, hogy 9417 számüzöttnek gyalogszállitása Tomskból Atsinskba 1884-ben mennyibe került és aztán igy szól: mindebből következik, hogy 9417 számüzöttnek Atsinskba szállitása — 21 napot véve — nem kevesebbre rug, mint 130,342 rubelre, a mi fejenként 13 rubel 75 kopeka, mig egy pár postaló Tomskból Atsinskba a megszabott ár szerint csak 11 rubel 64 kopekába kerül. — Másszóval: Winekurow számadatai bizonyitják, hogy olcsóbb lenne, ha minden egyes fegyenczet bérelt postalovakkal küldenének rendeltetési helyére, mintsem hogy a szokásos módon telepről telepre gyalogoltatják. Winukurow ezredes ezek után kiszámitja 9417 számüzöttnek Tomskból Atsinskba szekeren való szállitásának költségeit és bebizonyitja, hogy a kiadások 80,817 rubelt nem haladnának túl. Az utóbbi rendszer által tehát 260 mértföldnyi darabon 49,525 rubelt lehetne megtakaritani.

Az elhunyt Zagarin ezredes, a kelet-szibériai számüzött szállitások felügyelője, Krasnojarsk felett folytatott hosszas beszélgetésünk alatt elmondta nekem, hogy 1882-ben vagy 1883-ban Arsutsin főkormányzónak részletes jelentést küldött, melyben megvilágitotta a mostani rendszer hibáit és ajánlotta, hogy a szállitások a nyári hónapokra szorittassanak és hogy akkor aztán naponta, egy-egy csapat, postalovak által vontatott szekereken küldessék rendeltetési helyére.

Határozottan állitotta, hogy a főkormányzó hivatalos statisztikai kimutatásokkal és a szállitók számadásaival igazolta, hogy a mennyiben az egy egész évre eső összes számüzötteket a nyári hónapok alatt szekereken szállitanák Atsinskból Irkutskba (708 mértföld), a költségek fejenkint 14 rubellel és egy év alatt 100,000 rubellel kevesebbe kerülnének, mint a most szokásos gyalogszállitásnál. E pénz megtakaritásán felül hatvan nappal kevesebbet kellene az uton is eltölteni és a telepfogházakban való rövidebb tartózkodás, valamint a kedvezőbb évszak folytán rengeteg sok emberéletet lehetne megmenteni. A tomski telepfogház tultömöttsége és az ennek következtében beálló szenvedések és halandóság, a keleti irányba terelendő, szekeren való szállitás folytán elesnék; az időszakos hagymázjárványok, melyeknek a tultömöttség képezi okát, megszünnének; a telepéletnek erkölcstelenitő hatása a bünösök pályájára került kezdőknél jelentékeny módon megcsökkenne és végül a számüzöttek aránylag jó egészségben jutnának el rendeltetési helyükre, a helyett, hogy mint most, az ezer mértföldre terjedő téli gyaloglás nehézségei folytán kimerülnek és megtörnek.

»De hát miért nem valósitották meg ez okos ujitást?« kérdém Zagarin ezredestől, mikor ez jelentése magyarázatát abbahagyta. »Ha olcsóbb és emberibb dolog lenne, hogy a számüzöttek nyáron szekereken szállittassanak rendeltetésük helyére, miért nem teszi meg a kormány? Kinek állhat érdekében, hogy oly ujitásnak szegüljön ellen, mely közgazdasági és emberbaráti szempontból egyaránt ajánlatos lenne.«

»Ez iránt Pétervárt kell tudakozódnia«, felelt Zagarin

ezredes, mialatt felvonta vállait. »Mi nem tehetünk egyebet, csak tanácsokat adhatunk.«

Az ok, a miért a szembeötlő módon ajánlatos javitásokat, melyek egyuttal megtakaritást is képeznének és senkinek sem okoznának kárt, miért nem valósitják meg Oroszországban, az utazók legmeglepőbb és legkeservesebb tapasztalatai közé tartozik. A közigazgatás minden terén folytonosan visszaélésekkel és hiányokkal találkozik az ember, melyek mindenki érdekeit sértik, de azért továbbra is fennmaradnak. Ha valamelyik szibériai hivatalnoktól felvilágositást kérünk, Pétervárra utasit bennünket; ha Pétervárt, a börtönügy első tisztviselőjénél tudakozódunk, azt feleli, hogy tervet készitett már a baj megszüntetésére, de a belügyminiszter hozzájárulását még nem nyerte el. Ha a belügyminiszterhez fordulunk, megtudjuk, hogy a terv végrehajtása pénzbe kerül, ha végül pénzt takaritanak is meg általa és hogy ezt a pénzügyminiszter segélye és hozzájárulása nélkül nem lehet előteremteni. Ha a pénzügyminisztert kérdezzük, tőle megtudjuk, hogy a tervet a belügyminiszter módositás végett visszaküldte a börtönügy első hivatalnokához. Ha makacsul ragaszkodunk elhatározásunkhoz és mindenkép megakarjuk tudni, hogy a módositott terv miért nem hajtatott végre, sorra kereshetjük az okot a börtönügyosztályban, a belügyminiszternél, a pénzügyminiszteriumban és az államtanácsnál. Itt megtudjuk aztán, hogy a miért bizonyos, rendjelcsillagokkal diszitett senatorok és tábornokok, kik Szibériát csak névleg ismerik, kétségbevonták a visszaéléseket, melyeket a terv van hivatva megszüntetni, (évi huszezer rubel fizetéssel és napidijakkal jutalmazott) külön bizottságot neveztek ki, hogy az tanulmányozza az ügyet és ennek eredményéről tegyen jelentést. Ha Szibériáig követjük a bizottságot és vissza is jövünk vele és az államtanács tanácskozásaiban buzgón keressük a jelentést, biztos tudomást szerezhetünk arról, hogy az okmány a belügyminiszterhez ment, hogy egy uj tervnek szolgáljon alapjául és aztán, ha időközben tiztizenöt év elmult és az eredeti tervezők már meghaltak, ez egész eljárás ujból elölről kezdődik. E hosszu elhuzási processus egyetlen mozzanatában sem lehetséges, hogy

rámutathassunk az egyik vagy másik hivatalnokra és igy szólhassunk: »Te vagy felelős, melyek a te eljárásod okai?« Sőt valószinü, hogy oly hivatalnokot sem lehetne sohasem találni, ki a reformnak ellenszegült, vagy annak meghiusultában személyesen érdekelt lett volna; és mégis, ép a felelősségnek az egyikről a másikra való háritása sokkal végzetesebb a reformátori tervekre nézve, mint a milyen a legerélyesebb ellenzék lenne. A tartományi főkormányzók különböző irodái, a börtönügy osztálya, a belügy-, a pénzügy-, az igazságügyminiszterium, a miniszter- és a birodalmi tanács óriási közigazgatási tömkeleget képeznek a tudatlanság és közöny mellett, a hol a terv hónapokon és éveken át lassan ide oda sodortatik, mignem végül eltünik a szemhatáron, vagy pedig a személyes, vagy hivatásos érdekek kedvező örvénye által az igaz élet nagy áramlatába kerül.*

Krasnojarskban nyáron tett első látogatásunk alkalmával politikai foglyokkal nem érintkezhettünk, de még csak nem is hallhattunk felőlük; Samarin és Peterson, uj utazótársaink segélyével azonban hármat találtunk meg közülük: első sorban Dubrowo asszonyt, egy szibériai hittérítő nejét, kinek a burjatok közt folytatott embertani kutatásai feléje irányitották a köz-

* Az orosz tervezgetésnek ez a példája nem alapul mendemondán. A számüzötteknek Tomskból Irkutskba, szekereken való szállitásának tervezete már harmincz év óta folytatja körfutását az orosz bürokráczia áramlatában. A számüzetési rendszernek tervezett reformja 1871 óta legalább féltuczatszor járta körül a különféle irodákat, négyszer került a bizottság és az államtanács elé. (A bizottságok Sollohub, Frisch, Zubow és Grote elnöklete alatt üléseztek.) Kokofew, a börtönügyosztály hivatalnoka, az 1878-ban, Stockholmban megtartott nemzetközi börtönügyi kongresszuson kijelentette, hogy kormánya ismeri a számüzetési rendszer hibáit és ezeken segiteni szándékozik. (Lásd a stockholmi nemzetközi börtön-kongresszusnak Wines E. C., az Egyesült-Államok meghatalmazottja által közlött jelentését.) Ez tizenhárom évvel ezelőtt történt és legujabb orosz hirlapjaim (1891 szeptember) azt közlik, hogy a számüzetési rendszer módositására vonatkozó javaslatot a birodalmi tanács „elégtelennek“ találta, a miért is a belügyminiszterium „megváltoztatás“ végett áttette azt a börtönügyosztály főtisztjéhez. Másszóval kifejezve: a terv tizenhárom év alatt megforditott körfutásban ismét négy helylyel került vissza.

figyelmet; aztán egy Urusow nevü fiatal orvosnövendéket, ki Pedachenko kormányzó engedelmével segédkép működött a városi kórházban; és végül egy hölgyet, ki ápolás alatt volt a kórházban, egy részeg katona által ellene intézett támadás folytán. Személyesen csak Dubrowo asszonynyal ismerkedtünk meg, kit 1880 ban, férjhezmenetele előtt, Rossikowa asszonynyal közösen végbevitt és a chersoni kormány pénztárának kirablását czélzó kisérlete miatt Kelet-Szibériába számüztek. Miután az orosz forradalmi párt legszélsőbb elemei 1878-ban az ugynevezett »rémuralmat« választották eljárásuk zsinórmértékeül, néhány terrorista azt inditványozta, hogy a parasztok fellázitása czéljából császári manifesztumokat kell hamisitani, állami pénztárakat, postai pénzküldeményeket kell elrabolni, hogy a szerencsétlenek segélyezésére és a politikai számüzötteknek Szibériából való szökése előmozditásához pénzt lehessen szerezni. E terveket az összes orosz szabadelvüek, sőt a józanabb forradalmárok közül is többen helytelenitették és elitélték, de viszont azok védték, kik azzal az indokolással, hogy rengeteg tulhatalom ellen küzdenek és hogy a politikai számüzöttekkel való igaztalan, áruló, kegyetlen bánásmód a politikai foglyoknak minden képzelhető represzaliáit helyeslik, azok révébe menekültek. A terroristák e fajához tartozott Dubrowo asszony is, vagy helyesebben Alexeiowa Anna kisasszony, mint a hogy férjhezmenetele előtt hivták. Rossikowa asszony, egy jelisawetgradi tanitónő és egy, Szibériából elmenekült fegyencz társaságában, Alexeiowa kisasszony, éjnek idején az illető bolthajtás alatt ásott alagut segélyével a kormánypénztár elrablását kisértette meg. Bármily szempontból nézzük is a dolgot, vakmerő terve volt az egy fiatal, művelt, a bűnök pályáján tapasztalatlan nőnek és hogy egyáltalában sikerült, fényes bizonyitékát képezi az ügyesség-, erély, türelemnek és vakmerő bátorságnak, melyet a forradalmi mozgalom az orosz társadalom bizonyos köreiben akkoriban megteremtett. A czári birodalom minden részében fiatal, művelt, jól nevelt nők kezdtek működni, összeesküvéseket terveztek és hajtottak végre, melyeknek elkerül-

hetlen következményei a legmerészebb férfit is elrémithették volna. A chersoni kormányház alatt az alagutat kivájták, a padló egyik legnehezebb kőkoczkájának kiemelése által bejárás támadt a kincstárba és az ifju nők másfél millió rubelt hordtak el készpénzben. Mielőtt azonban biztos helyre szállithatták és megszökhettek volna, szövetségesükkel, a szökevény fegyenczczel együtt elfogták és börtönbe vetették őket. A szövetséges koronatanuként lépett fel és megmutatta a rendőrségnek, hogy hol találhatja meg az ellopott pénzt és a műkedvelő betörőket Szibériába küldték. Rossikowa asszony, mint idősebb és mint a terv kiegészitője bányakényszermunkára itéltetett, mig Alexeiowa kisasszonyt csak kényszertelepitéssel és bizonyos polgárjogoknak elvonásával sujtották. Dubrow hittéritővel, Szibériában történt egybekelése után, rendőri felügyelet alatt, Krasnojarskban telepedhetett le.

Jóval Krasnojarskba történt érkezésem előtt már, Szibériában mindenféle fajtáju bűnössel megismerkedtem, a félénk, tizenkét éves iskolásleányon kezdve a leghevesebb, elkeseredett terroristáig, de politikai kincsrablót még nem ismertem és a mikor Samarin ur ajánlotta, hogy meglátogatja velem Dubrowa asszonyt, feszült kiváncsisággal néztem ez esemény elé. Nowikow ezredes Tsitában közönséges betörőként jellemezte előttem ki politikai bünösnek vallotta magát; de mert Nowikow ezredes szerfelett tudatlan és elfogult volt, aztán meg az, hogy valaki azért vallja magát politikai bűnösnek, hogy a betörésért könnyebb büntetéssel sujtassék, körülbelül annyit jelentvén, mintha valaki gyilkosnak vallja magát abban a reményben, hogy könnyebb beszámitás alá eső vétkeért kedvezőbb itéletet fog kapni, — adatai nem nagy bizalommal töltöttek el.*

* Nowikow ezredes egyik birótagja volt a haditörvényszéknek, mely Rossikowa asszonyt és Alexaiowa kisasszonyt elitélte; de vagy képtelen volt arra, hogy oly nők jellemét megértse, vagy pedig engem szándékosan rá akart szedni, a mikor őket „közönséges betörőknek és tolvajoknak“ mondta. Rossikowa asszonyt az összes politikai számüzöttek önfeláldozó és magas erkölcsi értékkel biró nőnek jellemezték. Egyike volt a fiatal asszonyoknak kik részt vettek „a n é p k ö z é m e n n i“ elnevezés alatt ismert kalandos, de nagyszerü mozgalomban és 7—8 hónapig közönséges pórnőként élt egy faluban, megtudandó, mikép lehetne ez embereket legkönnyebben megközeliteni és rajtok segiteni. Mint forradalmi apostol nagy sikert ért el kiváltkép az orosz baptisták közt. Bár hosszu ideig ellene volt a rémuralomnak, Szibériába számüzött barátai leveleinek behatása alatt végre is terrorista lett.

Samarin és Peterson társaságában, Krasnojarskba érkezésünk estéjén kerestem fel Dubrowa asszonyt. Egyszerü butorozottháznak a felét lakta, tisztességes, de nem előkelő városrészben, körülbelül fél mértföldre szállónktól és mintegy harmincz éves hölgy lehetett, sötét hajjal, nagy és mély szemekkel, szabályos vonásokkal, tiszta arczszinnel és barátságos, fesztelen modorral. Tiz év előtt igen vonzó, sőt nagyon is szép fiatal leány lehetett; de a fogság, számüzetés, csalódás és a szenvedések nagyon is felismerhető nyomokat hagytak rajta hátra. Szivélyesen üdvözölt bennünket és kiváltkép annak örült, hogy az Egyesült-Államok egy utazóját láthatja; sajnálta, hogy férje távol van és kérdéseket intézett hozzám Oroszország politikai viszonyaira és számüzött barátai sorsára vonatkozólag, kikkel Kelet-Szibéria egyéb részeiben találkoztam. A mind általánosabbá vált társalgás folyamán bő alkalmam nyilt, hogy jelleme felől véleményt alkothassak magamnak; minden tekintetben kedvezően nyilatkozhatom felőle. A kit a politikai gyülölség és elfogultság el nem vakitott, belátthatta, hogy ez a nő ép ugy nem »közönséges betörő és tolvaj« mint hogy Corday Sarolta sem volt közönséges gyilkos. Félrevezetett, fanatikus, törvénytelenül cselekvő, helytelenül gondolkozó lehetett talán, de a közönséges gonosztevők osztályába csak ugy lehetne sorolni, ha figyelmen kivül hagynánk minden jellemvonást, a mely pl. John Brownt egy közönséges utonállótól megkülönbözteti. A törvény a tényekre támaszkodhatik ugyan és az inditó okokat teljesen mellőzheti, de a ki történeti szempontból akar egy jellemet megitélni, annak az inditó okokat is figyelembe kell vennie. Dubrowa asszony még tizennyolcz éves sem volt, midőn először elfogták, mert Rossikowa asszony-

nyal oly czélból tört be egy parasztudvarba, mely ép oly nagylelkü és emberbaráti volt, mint akár Uj-Anglia fiatal, művelt hölgyeinek czélja, kik az ébredő szabadság korában délvidékre mentek, hogy népiskolákban oktassanak. Ez időtől fogva politikailag gyanus volt, a hatóságok üldözték és kinozták, igaztalan eljárásukkal elkeseritették, mignem Russikowa asszony, egy valóságos John Brown jellemü nő döntő befolyása alatt terrorista nővé lett. Mint akárhány más ifju orosz nő, kiknek melegen érző szivük volt, de a társadalmi és politikai kisérletek történetét csak tökéletlenül ismerték, ő is gyakran hamisan itélte meg a kötelesség fogalmait és téves nézetei voltak a dolgok helyes vagy helytelen voltáról; ezért azonban ismét csak az orosz kormány felelős. Az ürügy alatt, hogy az ifjuság erkölcsi jellemét védené és azt izgató eszmék ráragadásától védeni akarja, elvonja tőlük amaz ismereteket, melyek az életczél elérésére okvetlenül szükségesek, példáját nyujtja a törvénytelenségnek, a mikor a teljesen ártalmatlan és minden tekintetben törvényes társadalmi tevékenységet megbünteti és szörnykép, romlottság gyanánt mutatja be a világot a fiatal embereknek, kiket ő maga szoritott igazságtalansága és kegyetlensége által a bűn ösvényére. Orosz hivatalnokok azzal vádoltak engem, hogy én a politikai számüzöttek jellemét eszményitettem, én azonban azt hiszem, hogy a mikor megirja majd valaki a tizenkilenczedik század második felének történetét, ki fog tünni, hogy az orosz forradalmároknak általam festett képei, bármily tökéletleneknek és vázlatszerüeknek kellett azoknak szükségképp lenniök, mégis sokkal hasonlóbbak az eredetiekhez, mint amaz emberi lények torzképei, melyeket a kormányügyészek örökitettek meg a periratokban beszédeikkel és irásbeli vádjaikkal.

Krasnojarskba érkeztünk után két nappal, majdnem kellemetlen helyzetbe kerültünk volna azáltal, hogy Samarin és Peterson ismerősénél házkutatást tartottak. Ez az ismerős, ugy látszik, gyanus volt és késő este, a két fiatal ember távolléte alatt, váratlanul megjelent ott a rendőrség. Samarin és Peterson két, elzárt ládáján

kivül nem találtak semmi gyanusat. Arra a kérdésre, hogy mi van a ládában, a házigazda azt felelte, hogy nem tudja, mert két ismerősének képezi tulajdonát, kik Irkutskból Pétervárra való utjokban pár napra hozzá szálltak. A kérdésre, hogy hol vannak, azt felelte, hogy nem tudja, ebéd után rendesen eltávoznak és csak tizenegy-tizenkét óra felé térnek haza. Rövid tanácskozás után azt határozták a rendőrök, kiknek a házigazda málhájának megvizsgálására nem volt utasitásuk, hogy a zárakat nem törik fel, de másnap reggelig körülkötik és lepecsételik a ládákat, hogy azok tartalma érintetlen maradjon.

A mint Samarin és Peterson éjfél körül hazakerült, ládáik le voltak pecsételve. Az egyikben politikai számüzötteknek, ezek barátaihoz és rokonaihoz, európai Oroszországba intézett levelei voltak, melyekben részletesen foglalkoznak vizsgálataimmal és az általam gyüjtött anyaggal, egyuttal azt kérve, hogy a czimzettek segitségemre legyenek czélom elérésénél. Volt benne aztán egy arczképem is, melyet Samarinnak ajándékoztam és melyre olyasmit irtam ajánlatkép, a miből a legkevésbbé értelmes rendőr is következtethette volna, hogy szoros viszonyban álltam a politikai fegyenczekkel. Mit tegyünk? Ily körülmények közt nem lehet a hivatalos pecséteket letépni, mert ez büntetendő cselekmény lett volna, mit okvetlenül elfogatás és vizsgálat követne. Ha a levelek és arczképek a ládában maradnak, másnap reggel megtalálják és elkoboznák azokat, engem nagy kellemetlenségbe döntenek és ugy a feladóknak, mint a czimzetteknek is nagy bajt okozhatnak. Petersonék végre ugy igyekeztek a ládát felnyitni, hogy a kötelekben és pecséteken hiba ne essék, és mivel a levelek és arczképek meglehetősen alul voltak, a fenékdeszkák egyrészét szedték ki. Munkájuk, mely az éj legnagyobb részét igénybevette, teljesen sikerült; a gyanus holmikat kiszedték, a kifeszitett deszkákat visszahelyezték, a nélkül, hogy a pecséteket megsértették volna és másnap reggel a legközönyösebb arczczal nézték végig holmijuknak a rendőrség által történt alapos kikutatását. Persze, hogy most már ott a hajkeféken és néhány

szállószámlán kivül valami veszélyes dolgot nem igen találtak.

Krasnojarskban még egy másik ügyünk is akadt, mely némi nyugtalanságot okozott. Olvasóim talán még emlékezni fognak a titokzatos pisztolylövésre, mely Tsitában, késő éjjel, szobánk falán keresztül durrant el. Ez az eset lehetővé tette, hogy véletlenül valami vitába, vagy rejtélyes esetbe keveredjem bele, a mi ürügyül szolgálhatna a rendőrségnek, hogy bennünket elfogjon és málháinkat átkutassa. Azt nagyon is jól tudtam, hogy az iratok és okmányok miatt, melyeket magammal czipeltem, az ilyen kutatásnak végzetes következményei lehetnének reám nézve. Azért hát elhatároztam, hogy a lehető legóvatosabb leszek és nem megyek bele semmiféle kelepczébe, a mit utamba állithatnának. Egy alkalommal még egy nőnek sem siettem segélyére, kit durva módon bántalmaztak, a mikor én késő éjjel, egy politikai számüzöttnél, ugyanazon házban voltam. Kiáltására a rendőrségnek elő kell sietnie, engem pedig nem szabad e helyen megtalálnia és nem avatkozhatom oly dologba, mely nyomozást vonna maga után. De bizony alig birtam annak a szegény nőnek kiáltásait hallani, hogy védelemben ne részesitsem.

A krasnojarski eset a következő volt: Frosttal egy este betértünk a legnagyobb könyvkereskedésbe, hogy néhány térképet, irószert, jegyzőkönyvet és egyéb dolgot vásároljunk, melyekre szükségünk volt. Két, polgári ruhába öltözött férfi jött utánunk az üzletbe, kiket azelőtt sohasem láttam és a kikre eleinte nem is ügyeltem. Egyszerre csak észreveszem, hogy az egyik sértő módon majmol engem, mig a másik Frostnak minden mozdulatát utánozza. Nem voltak ittasok, megjegyzéseikkel nem is fordultak hozzánk, azaz megjegyzéseket tulajdonkép nem is tettek, csak egyszerüen utánoztak mindent, a mit mi tettünk. Ha én Jeniseisk mappáját kértem, a mellettem álló ugyanazt tette, még pedig szorosan engem utánozva. Ha az üzlet másik felébe mentem és irópapirt kértem, utánam jött és szintén irópapirt adatott magának. A sértő szándék oly világos, viselete oly rendkivüli és czélzatos volt, hogy az egész dologban mindjárt a rendőrség kelepczéjét sejtettem. Valósággal képzelhetetlen volt, hogy két józaneszü, érdektelen ember, két idegennek utána menjen a könyvkereskedésbe és ily módon viselkedjék, ha határozott czélja nincs. Ugy látszik, hogy vitát akartak felidézni, de mert én e fényüzést meg nem engedhettem magamnak, nem tehettem máskép, minthogy a lehető leggyorsabban elintéztem dolgomat. Az emberek jó ideig követtek bennünket, mignem az éj sötétében eltüntek. Midőn másnap a kereskedőnél az illetők kilétét tudakoltam, azt felelte, hogy nem ismeri őket. A sok okmány, levél és mindenféle politikai anyagkészlet miatt, melyet testünkön és málháinkon elrejtve hordtunk és a koczkáztatott nagy érdekek miatt is, az efféle, bármily jelentékteleneknek látszó esetek is szerfelett nyugtalanitók voltak. Jóval előbb, mintsem európai Oroszország határához értünk, én már oly ideges voltam, hogy éjjel alig birtam szemeimet behunyni.

Miután Krasnojarskban elintéztünk mindent és az Irkutskból tett út fáradalmait kipihentük, elindultunk Minusinsk, az Altai északi lejtőjén, a mongol határhoz közel eső város felé, oly vidékre, melyet majd komolyan, majd tréfásan »Szibériai Olaszországnak« szoktak nevezni. Krasnojarskból odáig körülbelül kétszáz mérföld a távolság és téli időben a befagyott Jeniseín utaznak az emberek. Nem a rendes postaut az, de a jómódu és vállalkozó parasztok, kik a folyó partjain laknak, az utazókat ép oly feltételek mellett és ép oly gyorsan szállitják faluról-falura, mint a kormány, a szibériai nagy országutakon. A mikor Krasnojarskból elutaztunk, hideg és viharos volt az idő, a jeget pedig annyi hó boritotta, hogy már a második állomásnál a három lovat egymás elé kellett befogni és egy könnyü szán elé fogott lovat kellett előreküldeni, hogy az nyomja az utat. Miután az út sima volt és a pawoska nyugodtan siklott tova, az éj beálltánál báránybőrzsákunkba bujtunk aludni, kocsisainkat pedig saját eszükre biztuk. Abból az éjjeli utazásból csak arra emlékszem, hogy három-négy óránkint felkeltettek bennünket, kiszálltunk pawoskánkból és valamelyik parasztházban

vártunk, mig friss lovakat fogtak be. Csütörtökön egész nap a viz folyása mentén utaztunk a puha hóban, melybe térdig süppedtek lovaink. Minél messzebbre kerültünk délre, a folyó partjai annál jobban kiemelkedtek, mig végre vad, hegyi jelleget öltöttek, itt-ott pompás sziklasánczokkal és egymásra halmozott kőrétegekkel váltakozva. E bérczeken fedezte fel Sawenkow, a krasnojarski elemi iskola nagyműveltségü igazgatója azokat a nevezetes feliratokat, melyekből egy szép gyüjteménye van. Sok dolog szól a mellett, hogy a Jenisei medre egy nagy, viruló nemzet hazája lehetett. Pénteken, miután Krasnojarsktól már hét állomáson haladtunk el, jó időre eltértünk a folyótól és sik, füves, majdnem hómentes völgyön mentünk át, mely nagy temető volt. Számtalan sirkő boritotta mindenfelé. Tulzás nélkül mondhatom, hogy sok ezer lehetett; egész napon át ezek képezték a táj ismertető jelét.

Szombaton reggel, január 23-án, hajnalhasadta előtt ideiglenes rendeltetési helyünkre értünk, Minusinsk városba és szállást kaptunk egy kétemeletes faházban, mely éveken át a kiváló politikai számüzöttnek, Krapotkin Sándor herczegnek szolgált otthonául.

6. Utolsó napjaim Szibériában.

Minusinsk volt Kelet Szibériában utolsó tartózkodási helyünk. Ez egy jómódu városka 5—6000 lakossal; a felső Jenissei termékeny völgyében fekszik, 3200 mért földnyire a czári birodalom fővárosától és 150 mértföldnyire a mongol határtól. Körülbelül ugyanazon szélességi fokon fekszik, mint Liverpol és ugyanazon hosszuságu fokon, a melyen Calcutta; az utazást innen Szt.-Pétervárig körülbelül husz nap alatt lehet megtenni. Miután a transkontinentális összeköttetés fővonalától messzire délnek fekszik, idegen utazók ritkán látogatják meg és a mi ottlétünk idejében, még az európai Oroszországnak is csak kevés lakója ismerte; ránk nézve azonban különös érdekkel volt, részben mert Szibériának legnagyobb régészeti és természetrajzi muzeuma volt ott, részben, mert ez volt számüzetési helye nagyon sok kiváló orosz szabadelvünek és forradalmárnak.

Reggeli félhat óra felé érkeztünk meg a városkába. A füstoszlopok, a melyek imitt-amott kiemelkedtek a faházak kéményeiből, bizonyitották azt, hogy a lakosságnak legalább egy része már ébren van, de miután vastag fatáblák zárták el az ablakokat, gyertyafény már nem volt látható; a széles utczákon nem járt senki és az egész város azt a vigasztalan, kietlen benyomást gyakorolta, mint a szibériai városok nagyrésze kora reggel, a hold halovány fényénél.

»Merre menjünk?« kérdé kocsisunk, miközben megfordult.

»Vendéglőbe«, feleltem én. »Van itt vendéglő ugy-e?«
»Volt egyszer egy« felelt a kocsis habozva, »de Isten tudja létezik-e még; de ha nagyságtoknak nincsenek itt barátaik, hát mindenkép utána kell látnunk«.
Birtokában voltunk különböző minusinski, ismert polgárokhoz szóló ajánlóleveleknek és nem kételkedtem abban, hogy mindannyian szivélyesen és vendégszeretőleg fogadnának bennünket; de feltétlenül illetlennek tartottam, hogy hajnalhasadtakor ajánlólevelet adjak át egy urnak, kit miattam keltettek fel ágyából; elhatároztam, hogy a mennyiben nem találnánk vendéglőt, elhajtatunk a postaházhoz. Semmikép sem volt törvényes jogunk hozzá, hogy ott keressünk menedéket, miután »szabad« lovakkal, podorozhnaja nélkül utaztunk, de a tapasztalás megtanitott arra, hogy a szibériai postamester, ha épen kedvére van a dolog, a szigoru törvény daczára is szemet tud hunyni és eltudja ismerni a követelés jogosultságát és helyességét.
Miután három vagy négy sarkon befordultunk, kocsink egy nagy, kétemeletes faház előtt megállott; a ház a város középpontjában épült és a kocsis szerint ezelőtt vendéglő volt. Zörgetett és megdöngette a belső udvarkaput, mig fellármázta a szomszédság összes kutyáit és végül egy álmos, haragos cselédtől azt a felvilágositást kapta, hogy ez nem szálloda, hanem magánlakház és ha az éj közepén a házak kapuit ily módon megdolgozzuk, nincs szükségünk szállodára, mert a rendőrség majd kijelöl számunkra alkalmas lakosztályokat a börtönben. Ez nem hangzott valami nagyon bátoritólag, de kocsisunk, miután a haragos cselédet néhány durva bókkal kiengesztelte, elvitt bennünket egy másik ház elé, a városnak egy másik részébe, hol ujra egy cseppet sem gyengült erélylyel és határozottsággal megdöngette az ajtót. A férfi, ki az ajtót nyitotta, azt mondta, hogy vannak ugyan szobái utazók részére, de sajnos, a szobák már mind el vannak foglalva. Azt tanácsolta, hogy tegyünk kisérletet bizonyos Soldatownál. Miután nem volt mit tennünk, elhajtattunk Soldatowhoz, hol végre egy régi, düledező ház második emeletén egy tágas, világos és a mint látszott, tiszta szobát kaptunk és teljes ellátással együtt naponkint hetven centnyi fizetséget kértek egyenkint. Szivesen elfogadtuk az ajánlatot és megparancsoltuk a kocsisnak, hogy szerelje le a pawoskát és hozza fel podgyászunkat. Uj szobánknak nem volt szőnyege, sem függönye és nem volt benne sem mosdóasztal, sem ágy; kárpótlásul e hiányokért, nem volt benne egyéb, egy vén oleándernél egy zöld dézsában, két geránia tő és egy sinylő borostyántő, mely pamutszálon kapaszkodott fölfelé, hogy egy kicsiny, rozoga tükörben meglássa magát. A mint birtokában voltunk podgyászunknak, kinyujtóztunk ugy a mint voltunk, szőrmesapkánkban, báránybundánkban és nemez csizmánkban, kinyujtóztunk a földön és tiz óra utánig aludtuk az igazak álmát.

Délfelé, miután a lehető legjobban kiöltözködtünk, eltávoztunk, hogy néhány látogatást tegyünk és megtekintsük a városkát. Nem tartottuk észszerünek, hogy ajánlóleveleinket átadjuk a politikaiaknak, mig nem voltunk tisztában azzal, hogy mily viszonyban állanak azok a város polgáraival és mig meggyőződést nem szereztünk az isprawnik, vagy a kerület rendőrfőnökének jelleméről és gondolkodásáról. Igy hát legelőször is Martjanow N. M. urat látogattuk meg, ki ismert szibériai természetbuvár és ki a minusinski muzeumot alapitotta; ajánlólevelet hozzá a pétervári »Keleti Hiradó« kiadójától kaptunk. Martjanow ur, ki az ő kicsiny patikájában, nem messze a Soldatow szállodától, volt elfoglalva, nagyon szivélyesen fogadott bennünket.
A minusinski muzeum, melyre minden művelt szibériai joggal büszke, tanusága az eredményeknek, melyeket önfeláldozó odaadással és kitartó munka által, melyet annak érdekében kifejtünk, elérni lehet. Ez a szó szoros értelmében Martjanow ur alkotása és kizárólag egyéni ügyességének és fáradozásának eredményét foglalja magában. Mikor 1874-ben Szibériába kivándorolt, tudtommal egyetlen ilyenforma intézet sem volt az egész országban, kivéve a barnauli jelentéktelen bányamuzeumot és az a gondolata még a hivatásszerü tanitóknak sem támadt, hogy növények osztályozott gyüjteményei és ásványok, valamint régészeti emlékek

kiállitása által, előmozditsák a nép nevelését és izlésüket a tudományos irány felé tereljék. Martjanow ur tudora volt a kasáni egyetemnek; tudományos különlegessége a füvészet volt és nemsokára Minusinskba való érkezte után gyüjteményeket kezdett alapitani, azzal a szándékkal, hogy később majd berendez egy muzeumot. Nem volt sem különösen módos, sem ideje, sem nyugalma. Ellenkezőleg, teljesen rá volt utalva kicsiny gyógyszertárának jövedelmére és a napnak legnagyobb részében ott kellett lennie. A kora reggeli órákban, a mikor álmát áldozta fel, tudományos munkákkal foglalkozott és tizenkét gyüjteményt szervezett, növényekből és ásványokból, melyeket a környéken órányi távolságban találhatott. Miután a különféle nemeket gondosan osztályozta és a megfelelő feliratokkal ellátta, a minusinski kerület minden tanitójának küldött egyet azon kérelemmel, hogy a tanulókat birják rá a környékükben megteendő ugyanilyen gyüjtésekre és küldjék az eredményt hozzá az általa tervezett muzeum részére.

Ugy a tanitók, mint a tanulók örömmel tettek eleget a hozzájuk intézett kérelemnek és néhány hónappal később, a kerület minden részéből bevonult a sok növény- és ásvány-gyüjtemény Martjanow ur kicsiny patikájába. Ez anyag nagy része természetesen a szükséges ismeretek és megkülönböztetések nélkül gyüjtetett és igy értéktelen volt, másrésze meg igen érdekes volt és még a hasznavehetetlen dolgok is tanubizonyságát nyujtották annak, hogy mily meleg vonzalommal és készséggel viseltettek a muzeum iránt nemcsak a tanitványok, hanem azok hozzátartozói és barátai is. Időközben Martjanow ur a császári tudományos akadémiának, többrendbeli orosz muzeumnak, saját alma materének, néhány nagy orosz egyetem természetrajzi tanárának hasonló, de nagyobb és tökéletesebb gyüjteményeket küldött azzal a kéréssel, hogy néhány nélkülözhető növényt és ásványt, a birodalom más részéből, melyek esetleg két példányban vannak meg, küldjék neki cserébe. Ily módon Martjanow ur, két év alatt, fáradhatlan személyes szorgalmával, ezerötszáz tárgyat gyüjtött, főkép a természetrajz világából, kicsiny, de értékes könyvtárat, mely száz kötetnél több tudományos munkát tartalmazott, melyek közül sok egész Szibériában sem található. 1876-ban mindez anyagot oda ajándékozta Minusinsk város tanácsának közhasználatra. Miután engedélyt nyertek erre, az anyagot elhelyezték az iskolának két szobájában és megnyitották a muzeumot. Ez idő óta állandón és gyorsan növekedik. Minusinsk minden művelt lakója támogatta Martjanow ur igyekezetét és mindenfelől érkeztek könyvek, embertani anyagok, nevelési eszközök és pénzküldemények.

Miután az egész muzeumot, persze egy kissé sietve, megtekintettük, Frost ur és én abban a nézetben voltunk, hogy a régészeti és néprajzi osztály a legérdekesebb, de az egész is becsületére válik a muzeum alapitójának és a városnak.

Látogatásunk idejében a gyüjtemények a városháza két szobáját töltötték meg és a katalogus szerint 23,859 számot foglaltak magukban, mig a könyvtár 1000 kötetből állott. Mindezt egyetlen ember fáradozásának köszönhették, kit eleinte kevesen támogattak és bátoritottak, kinek ugyszólván semmi pénze sem állott rendelkezésre és naponta tiz-tizenkét órát volt kénytelen gyógytárában eltölteni. Szibériából való visszatérésem óta, a muzeum igazgatói Sibirjakow J. M. S., Innokenti Kusnetzow és néhány más gazdag és művelt szibériai segélyével a régészeti gyüjteményeknek kitünő magyarázó katalógusát, valamint egy atlaszt adtak ki azok felvételeinek metszeteivel; azonkivül 12—15,000 rubelnyi költséggel tágas épületben helyezték el a muzeumot és a könyvtárt. A katalógus és az atlasz, melyről a különféle európai fővárosok régészeti társulatai, a leghizelgőbb módon nyilatkoztak még azzal a különös érdekkel is bir, hogy kizárólagosan politikai számüzöttek munkája. A leiró szöveg, mely majdnem kétszáz nyolczadrét oldalt tölt meg, Dimitri Clement nagyrabecsült geologus és régésznek tollából származik, kit 1881-ben »politikai megbizhatlanság« miatt Kelet-Szibériába számüztek, mig az atlasz képeit Stankewitsch A. V., a számüzött művész raj-

zolta. Az orosz kormány pártfogói mindenféle hangnemben hirdették, hogy az ugynevezett »nihilisták«, kiket a kormány Szibériába számkivet, nem egyebek, mint »maltsiski«, (megvetésre méltó gyerkőczök) »kidobott szeminaristák«, »neveletlen iskolásfiuk«, »haszontalan zsidók« és »a vizsgán megbukott diákok«. De ha a minusinski muzeum igazgatóinak oly férfiak szolgálataira van szükségük, kik elég tudományosak ahhoz, hogy a régészet legnehezebb feladatait megoldják, oly művészekre, kik elég ügyesek, hogy a legnagyobb pontossággal lerajzolják a sirokban talált tárgyakat, e »nihilisták«, e »megvetésre méltó gyerkőczök« és »neveletlen iskolásfiuk«-hoz kell fordulniok, kikkel az ország fővárosának hivatalos lapjaiban és a czár államügyészeinek beszédeiben oly nagy megvetéssel bánnak el. Az ilyenforma elferditések egyideig befolyásolhatják a külföldön a nyilvános véleményt, Szibériában ám nem ámitanak már el vele senkit. A szibériaiak teljes tudatában vannak annak, hogy a mikor becsületes, képzett és intelligens egyénekre van szükségük, e tulajdonságokat nem ott kell keresniök a korona hivatalos képviselői között, hanem a juristák, orvosok, természetbuvárok, irók, hirlapirók, statisztikusok és nemzetgazdászok között, kiket »politikai megbizhatlanság« miatt számüztek Szibériába.

Miután a muzeumot megtekintettük, Martjanow ur kiséretében meglátogattuk a városnak néhány kiválóbb polgárát, köztük Litkin urat, a városi tanács polgármesterét vagy fejét, Dr. Mabirin intelligens orvost, ki fényüzéssel berendezett házban lakott, mely csodaszép melegházi növényekkel volt diszitve és még egy Safjanow nevü, fiatal, gazdag kereskedőt, ki a mongol határon túl kereskedést üz a sajetekkel és ki el akart bennünket kisérni a katsinski tatárokhoz teendő kirándulásunkban. Én magam még meglátogattam azután Znamenski urat, az isprawnikot vagy kerületi rendőrfelügyelőt, és miután nem találtam otthon, otthagytam névjegyemet. Mikor visszatértem a Soldatow szállóba, megebédeltünk és a nap hátralevő részét arra forditottuk, hogy kipótoljuk az utazás alatt elmulasztott álmot.

Kirándulásunkat a katsinski tatárok ulusába megtettük, de az nem volt oly érdekes, mint hittük volna. Safjanow ur, reggeli kilencz órakor, nagy, kényelmes szánnal eljött értünk és mi a folyó mentén haladtunk fölfelé, részben a jégen, részben alacsony, nagy szigeteken át, egészen az Alakan torkolatáig és innen egy, majdnem sik pusztaságon át, melyet csak kevés hó takart, egyenesen az ulushoz. A vidék kopár, alacsony és minden kellem nélkül való volt; egyetlen érdekességet a sirdombok, tumulik és egyetlen kőből készült lapok óriási nagy száma képezte, melyekkel a vidék, a meddig a szem csak ellát, a szó szoros értelmében, be volt hintve, és melyek csalhatatlan bizonyitékát adták, régészeti szempontból, a gazdagságnak, a honnan a minusinski muzeumnak a bronzkorból való gyüjteményei is származnak. Néhány álló monolith tizenkét-tizenöt láb magas volt és három-négy láb széles és nagy fáradsággal kellett idehozni igen nagy távolságból. Mindez álló kövekről és tumulikról, valamint a bronzeszközökről és szerszámokról, melyek a sirokban találtatnak és melyeket a földeken felszántanak, az orosz parasztok azt hiszik, hogy a történeti korszakot megelőző nép tulajdonát képezték; e népeket Tsudiknak nevezik.

Ha a felső Jenissei völgyében valamely paraszt-házban tsudii dolgok után kérdezősködik az ember, a gyermekek vagy a háziasszony, három vagy négy nyilat hoznak elő; ez oly szerszám, mely egy ollófeléhez hasonlit. Mutatnak még egy különös réz kést is, mely rövid bumaranghoz hasonlit és melynek pengéje, mint a yatagannál, befelé hajlik. Tizenegy óra felé érkeztünk a katsinski-ulusokhoz. Nagyon meglepett, hogy az csak nagyon kevésben különbözött egy orosz falutól, vagy valamely kicsiny burjat telepitvénytől. A legtöbb ház fából készült orosz mintáju, csinos fedéllel, kéményekkel, anyagkemenczékkel és kettős üvegablakokkal és a lakosság hasonlitott az amerikai indianusokhoz, kik felhagytak öröklött foglalkozásukkal és viseletükkel, magukra vették a művelődés nyügét és egy határszéli falucska szomszédságában letelepedtek mint kistelkesek.

Imitt-amott látható volt egy-egy kaliba, melynek nyolczszögü alakja és kupalaku tetőzete kirgizkibitkára emlékeztetett és arra engedett következtetni, hogy ez épitők elődei sátrakban laktak; ez egyetlen dolgot kivéve, az egész telepitvényen semmi sem volt, mely más száz orosz falutól megkülönböztette volna, Safjanow ur, ki mind e tatárokkal nagyon jó ismeretségben volt, bevezetett bennünket két-három ilyen alacsony, nyolczszögü kalibába és egy csucsosfedelü házba; de nagyon kevés érdekes dologra akadtunk benne. Orosz butorok, orosz tálak, orosz ládák és orosz szamowárok helyettesitették a megfelelő belföldi eszközöket és én nem akadhattam semmire, mely tatár izlésre vallott volna, vagy a tatár multhoz tartozni látszott, kivéve egy bölcsőt, mely kicsiny eszkimo kutyaszánhoz volt hasonló és ringató fája hosszuságban volt elhelyezve és nem szélességben, ugyszintén egy nagyon egyszerü házi használatra szolgáló lepárló készüléket. Utóbbi részegitő ital előállitására szolgált, mely arrak név alatt ismeretes; e készülék egy nagy rézüstből állott, mely egy háromlábasra volt elhelyezve és erősen csukodó fedéllel volt ellátva, melyből hajlitott falombik emelkedett ki, mely süritőül vagy hütőcsőül szolgált. Az egész készülék a lehető legegyszerübb szerkezetü volt és a ritka, savanyu és legkevésbbé sem izletesnek látszó és rossz izü folyadék, melyet benne gyártottak, valószinüleg ép oly részegitő és mérges volt, mint a vándorló korjákok pálinkája. Az általunk megtekintett tatár lakások belseje oly kényelmetlen, komor és piszkos volt, hogy elhatároztuk, hogy kinn a szabadban, a hóban fogyasztjuk el ebédünket és mig étkeztünk, Safjanow ur rábirt néhány tatárnőt arra, hogy vegyék fel ünneplőjüket és vétessék le magukat Frost ur által. A női typus határozottan indiánus, sőt még az öltözködésben is felismerhető a hasonlatosság. Ha a katsinski tatárok, kiket mi a minusinski kerületben láttunk, amerikai módra lennének öltözve, a nyugati államokban kétségkivül indiánusoknak tartattak volna. Közel tizezren vannak, kik nagy részben a Katsinski pusztaságon laknak; ez nagy sikság a Jenisei bal vagy nyugati partján Minusinskon túl,

hol az éghajlat mérsékelt, csak nagyon keveset havazik és hol ugy nyáron, mint télen kitünő legelőt találnak nyájaik részére.

Késő délután, midőn Frost ur befejezte a telepitvény szépségeinek lefényképezését, kik mind felöltöztek és leakarták magukat vétetni, visszatértünk Minusinksba és még a sötétség beállta előtt felüdülhettünk Soldatow második emeletén, oleanderünk árnyában, a karavántea mellett és beszélgethettünk a katsinski tatárokról.

Ne higyjék azért, hogy a muzeumok, régészeti emlékek és a katsinski tatárok annyira igénybevettek bennünket, hogy emiatt megfeledkeztünk a politikai számüzöttekről. Távolról sem történt ez. Minusinskban való látogatásunk főczélja volt, hogy velük megismerkedjünk és mi e czélt egy perczre sem tévesztettük el szem elől. De egy Maslow nevü politikai számüzött ujabb szökése következtében, a többiek is szigoru őrizet alatt állottak és a helyzet különösen feszélyes és nehéz volt. Skrinikow, a tartományi ügyész és egy krasnojarski csendőrezredes jelen voltak, hogy megvizsgálják Maslow szökéseinek közelebbi körülményeit, a helybeli rendőrség, korábbi hanyagsága folytán és a tartományi főváros korona hivatalnokainak jelenléte által különös éberségre érezte magát sarkalva; egy szóval, ránk nézve nagyon nehéz dolog volt érintkezésbe lépni a politikai számüzöttekkel, a nélkül, hogy a hatóság erről értesülést szerezzen. A fenforgó körülmények következtében jónak véltem, hogy a legnagyobb elővigyázattal lássak munkához és oly módon ismerkedjem meg a politikai számüzöttekkel, mely egész véletlennek látszott. Martjanow ur által megtudtam, hogy többen közülök, élénk érdeklődéssel voltak a muzeum iránt, segédkeztek a gyüjtésben és osztályozásban és megszokták látogatni a muzeumot és a könyvtárt. Nagyon nehéz felfogásunak kellett volna lennem, ha be nem látom azt, hogy a régészet és embertan képezik segédeszközeimet és hogy rám nézve a legjobb volt, ha a tudományt müvelem és nagyobb érdeklődéssel viseltetem a muzeum iránt. Szerencsére tagja voltam a

new-yorki földrajzi társaságnak és washingtoni embertani társulatnak és a természettudományokban elég ismeretekkel birtam arra nézve, hogy annak egyik ágában, beszédbe elegyedjem laikusokkal vagy a rendőrséggel, ha nem is emelkedhetem a szakember magaslatára, mint a milyen Martjanow ur volt. Igy tehát nemcsak, hogy a lehető legrövidebb idő alatt meglátogattam a muzeumot és nagy embertani érdeklődést tanusitottam a katsinski tatárok iránt, hanem Martjanow urtól még engedélyt kértünk arra is, hogy magunkkal vihessünk lakásunkra egy saljetekét, több rézkést és szekerczét és egy féltuczat bronztükröt, hol behatóan tanulmányozhatjuk és lerajzolhatjuk a tárgyakat és a hol természetesen minden gyanakvó hivatalnok előtt, ki bennünket felkeres és e tárgyakat látja, csakis ártatlan és dicséretes igyekezetünk bizonyitékául szolgálhatnak. A látszólagos odaadásnak, melylyel a tudomány iránt viseltettünk, meg volt az az eredménye, hogy Martjanow ur megtöltötte szobánkat régészeti emlékekkel és mindenféle néprajzi tárgyakkal és egy este elhozta hozzánk Dimitri Clement politikai számüzöttet, a kiváló földtani és régészeti tudóst. Azonnal felismertem benne a férfiut, a kihez ajánlólevelet hoztam magammal egy egész gyarmat politikai számüzötteinek aláirásával, Kelet-Szibéria egy másik részéből, valamint eredetijét, Stepnik »Földalatti Oroszország« czimü müve egyik életrajzi karczolatának.

Magas, erőteljes, közel negyven éves férfiu volt, oly fejjel és arczczal, mely minden nyilvános gyülekezeten, magára vonná a figyelmet, melyet azonban minden szemlélő inkább ázsiai, mint európai tipusnak vélne. A magas kopasz, erősen kifejlett fő eleje az európai tudós és gondolkozóé volt, de a barna szemek, a sötét arczszin, a kiálló pofacsontok, a kissé lapos orr, a duzzadt orczimpákkal a burját vagy mongol vonásai voltak. Ajkai és álla és az alsó állkapocs körvonalait sötét barna szakál és bajusz fedte, de az egész arcz a homlok alatt, valamely délszibériai törzs benszülött arcza lehetett volna.

A mint pénztárczámból, melyet ingem alatt viseltem és melybe minden veszélyes okmányt elhelyeztem, melyre utközben szükségem lehetett, kivehettem a megbizhatóságomról szóló bizonyitványt, átadtam azt Clement urnak, azzal a megjegyzéssel, hogy Martjanow ur elvégezte a szokásos bemutatást, de még sokkal rövidebb ideje ismer bennünket, semhogy kivánni lehetne tőle, hogy erkölcsi tulajdonságainkért is jót álljon, azért engedélyt kérek hát arra nézve, hogy bemutathassam bizonyitványaimat. Clement ur komoly figyelemmel olvasta végig a levelet, elment vele a szoba egyik sarkába, meggyujtotta a papirost, mutató és hüvelykujja között tartotta, mig a papiros teljesen elégett és miután azt ledobta a földre s a hamut lábával összetiporta, igy szólt: »Ez a legbiztosabb eljárás az ilyen levelekkel.« Csak helyeselhettem nézetét, pedig mindazonáltal nemcsak ilyen, hanem végtelenül veszélyesebb és kompromittálóbb okmányokat is hordtam magamnál. Félórai társalgás után Martjanow ur azt az ajánlatot tette nekünk, menjünk mindannyian teázni hozzá. A meghivásnak mindannyian szivesen tettünk eleget és igy Martjanow urral és nejével töltöttük az estét.

Másnap reggel volt az első összeütközésünk a minusinski rendőrséggel. Még mielőtt felkeltünk, egy kék egyenruhás tiszt, a nélkül, hogy megelőzőleg bejelentette volna magát, erőszakosan belépett szobánkba és sértő modorban kérte utleveleinket.

Értésére adtam, hogy utleveleinket még megérkezésünk napján elküldtük a rendőrségre és még onnan nem kaptuk vissza.

»Ha a dolog igy áll«, szólt a tiszt szemtelen hangon, »a nadsiratel (biztos) erről mitsem tud«.

»Pedig tudnia kellene róla«, feleltem én, »de semmikép sem tartozık az ő kötelességei közé, hogy korán reggel felzavarjon bennünket. Elég sokáig tartózkodtunk a czári birodalomban, hogy tudjuk, mint kell az utlevelekkel eljárni és a mieinket, mindjárt megérkezésünk után, átadtuk a rendőrségnek«.

Felháborodott szavaim nyilván meggyőzték a tisztet arról, hogy valamely hivatalbeli mulasztás foroghat fenn az utlevelek tekintetében és zavartan vonult vissza.

De alig tiz percz mulva, a mikor még ágyban, azaz a földön feküdtem, megjelent a rendőrbiztos legmagasabb személye, egy gyanus külsejü egyén, ragyás arczczal és zöld, nyugtalan szemekkel, kit egyenruhája nélkül mindenütt elzüllött egyénnek és közönséges gonosztevőnek tartanának. Kijelentette, hogy utleveleink nincsenek a rendőrségnél, egyáltalán nem is voltak ott és ő azonnal látni akarja azokat. Az isprawnik különben is megadta neki az utasitást, kutassa ki »miféle emberek« vagyunk, honnan jöttünk és hogy mi dolgunk van Minusinskban. »Ön látogatásokat tett a városban«, tette hozzá, »de az isprawnik nem látta önt«.

»Ki hibája, hogy nem látott?« feleltem izgatottan. »Tegnapelőtt ellátogattam hozzá, nem találtam otthon és otthagytam névjegyemet. Miért nem viszonozza ő látogatásomat alkalmas időben, mint ez művelt embereknél szokás, ha tudni akarja, hogy miféle emberek vagyunk, a helyett, hogy rendőrségi hivatalnokot küld hozzánk a ki, még mielőtt felkeltünk, szemtelen kérdésekkel alkalmatlankodik nálunk? Hogy »miféle emberek« vagyunk, talán megtudhatja ez iratokból« és ezzel átadtam neki az orosz bel- és külügyi miniszterek nyilt leveleit. Átnézte azokat és kissé megváltozott hangon igy szólt:

»Megengedi, hogy ez iratokat megmutassam az isprawniknak?«

»Mindenesetre«, feleltem, »hiszen önnek az a czélja«.

Meghajtotta magát és eltávozott, mig én elmentem a háztulajdonoshoz, megtudandó, mit csinált utleveleinkkel. Kitünt, hogy azokat azonnal elvitték a rendőrséghez, de a rendőrségi titkár nem tudta elolvasni, egyáltalán nem tudta, hogy mit csináljon velük és boszusan visszaküldte azokat. A háztulajdonos ismét elhozta és gy biztos szekrényben elhelyezte.

Egy félóra mulva a rendőrbiztos ismét visszatért a nyilt levelekkel és minden megjegyzés nélkül visszaadta azokat nekem. Átadtam neki az utleveleket és röviden megjegyeztem, hogy titkárja nem akarta elfogadni és mi oly tekintettel váltunk el, mely elárulta, hogy gyanakszunk egymásra és nem tetszünk egymásnak.

Nemsokára oly körülmények között találkoztunk ismét, melyek még csak növelték az ő gyanuját és az én ellenszenvemet.

Martjanow és Clement urak segélyével a legközelebbi három-négy nap alatt a városkának majdnem összes politikai számüzötteivel megismerkedtünk és néhányan közülök a legérdekesebb és legvonzóbb emberek voltak, kikkel eddig Szibériában találkoztunk. Azok közé, kikkel a legbizalmasabban voltunk, a következők tartoztak: Iwantsim Pissarew ur, földbirtokos Jaroslaw tartományból, Martinow doktor, sebész Stawropolból; Petrovits Belokonski Iván, kiewi fiatal hirlapiró és iró; Zhebunow Leonidas, volt kiewi diák; Zatsepina Zenaïda kisasszony és Clement Dimitri, Martinow doktor és Iwantsim Pissarew urak nejei, osztották férjeik számkivetését; mindketten beszéltek angolul és vendégszerető házukban oly szivélyes fogadtatásban részesültünk és oly otthon éreztük magunkat náluk, hogy nagyon gyakran ellátogattunk oda. Martinow doktor gazdag és művelt ember volt, kinek elfogatása idejében nagy birtoka volt Stawropol közelében, a Kaukazusban. Számkivetése után a belügyminiszter gondnokot nevezett ki birtoka felett, melynek jövedelméből havonkint csak ötven dollárt küldtek el neki fentartására. Sohasem itéltetett el törvényes uton, polgári jogaitól sohasem fosztották őt meg törvényesen és a czár parancsára mégis elkobozták birtokát és közigazgatási uton számüzték nejével és gyermekeivel Kelet-Szibériának e távol eső helyiségébe. Eleinte még hivatását sem volt szabad gyakorolnia, mig a belügyminiszter végre megadta az engedélyt arra nézve is. Minusinskba való érkezésünk előtt néhány héttel, 1885. évnek deczember havában, kopogtatnak késő este Martinow doktor ajtaján és hirül hozzák, hogy egy nem messze fekvő faluban lakó parasztot megtámadott az erdőben egy medve, mely oly borzasztóan szétmarczangolta, hogy kétséges, életben marad-e még. Miután a városban nem volt más sebész, a küldöncz megkérte Martinow doktort, hogy jöjjön a megsebesült segitségére. A késő éjjeli órában nem lehetett engedélyt kérni a rendőrségtől a város elhagyására és

Martinow doktor, abban a hiszemben, hogy még napfelkelte előtt otthon lehet és hogy a sürgős eset menteni fogja a tilalmat, mely szerint a városból nem szabad engedély nélkül távoznia, elment a küldönczczel, visszahelyezte a paraszt eltört csontjait, bevarrta sebeit és ily módon megmentette az életét. Korán reggel visszatért Minusinskba, abban a reményben, hogy nején kivül senki sem tud távollétéről. Znamenski isprawnik azonban valamely uton módon értesült az esetről és miután korlátolt eszü és durva szőrszálhasogató volt, értésére adta a dolgot Pedasenko ezredesnek, a tartomány kormányzójának és utbaigazitást kért. A kormányzó oly módon intézkedett, kogy a vádlottat fogják el és vessék börtönbe. Martinow doktor erre levelet irt a fentemlitett urnak, melynek másolatát itt közlöm.

Minusinsk, 1885 deczember 3-án.

Ő nagyméltóságának,

Jenisseiki tartomány kormányzójának!

Ma, 1885 december 3-án, értesültem arról, hogy nagyméltóságodtól parancs érkezett arra nézve, hogy elfogjanak és börtönbe vessenek, a miért engedély nélkül rövid időre elhagytam Minusinsk városát. Kötelességemnek tartom, nagyméltóságodat arról értesiteni, hogy azért léptem át a minusinski határt, hogy orvosi segélyben részesitsek egy embert, kit medve támadott meg és kinek élete a törött csontok és tátongó sebek következtében rendkivüli veszélyben forgott. Kivülem nincsen más sebész a városban, kinek segitségét ez esetben kikérhették volna és sürgős eljárásra szükség volt. Szolgálati esküm szent kötelességemmé tette, hogy minden habozás nélkül a sebesülthez siessek; nem volt tehát sem időm, sem alkalmam, hogy a rendőrséget távollétemről értesitsem. Azonkivül a belügyminiszter engedélyében, hogy gyakorolhatok, nem foglaltatik tilalom arra vonatkozólag, hogy hivatásom gyakorlásában ne léphessem át a város határát; ha mindezek daczára, nagyméltóságod jónak látja, hogy engem felelősségre vonjon, arra kérem nagyméltóságodat, adják ki a megfelelő parancsokat; de ne rendelkezzék felettem közigazgatási uton, mi beleütköznék a császár által helybenhagyott »rendőrfelügyeleti szabályok« harminczkettedik szakaszába, hanem bánjanak el velem ugy, mint a hogy a »jegyzet«, mely ezt a szakaszt követi, megkivánja, hogy ugyanis: oly egyén, ki engedély nélkül eltávozik a számára kijelölt lakhelyről, törvény elé állittassék. De hogy jövőben az ilyen félreértések elkerültessenek, arra kérem nagyméltóságodat, hogy a »rendőri felügyeleti szabályok« nyolczadik szakasza alapján, adja meg nekem az engedélyt, hogy orvosi segély czéljából, néha átléphessem a város határát.

Marthinow V. Sergius dr. med.

Pedaschenko kormányzó ur nem kegyeskedett válaszolni e levélre, hanem átküldte azt a znamenski isprawniknak, a rövid széljegyzettel: »Állitsa őt a törvény elé«. — Oroszországban a vádlott természetesen nem várhatja azt, hogy a vád után egy évnél hamarább állittassék törvény elé és Minusinksból való elutazásunk idején Martinow doktor még mindig várta az idézést. Az Egyesült-Államokba való visszatérésem óta, Szibériából érkezett levelek utján értesültem arról, hogy Martinow doktor számkivetésének idejét öt évvel meghosszabbitották. Hogy azért kapta-e ezt a büntetéshosszabbitást, mert isprawnik engedélye nélkül meg merte menteni egy szegény paraszt életét, vagy mert fellépése egyáltalán az orosz nemes föllépése volt, kinek megvan az önérzete és nem gyávalelkü rabszolga, azt nem tudom. Ha a számüzött büntetésének lejárati ideje közeleg, a helyi hatóságot felszólitják, tegyen jelentést annak viselkedéséről. Ha a jelentés kedvezőtlen, számüzetését egytől öt évig terjedőleg meghosszabbitják. Znamenski isprawnik talán azt jelentette, hogy Martinow doktor ellenszegült és minden valószinüség szerint ellenszegült is, de valóban volt is erre elég oka. Emlékszem egy esetre, mely különösen elkeseritette őt s melyet ugyszólván átéltem vele. A legtöbb szibériai fegyencztelepen van egy szabályrendelet, melynek értelmében a politikai

számüzötteknek vagy naponta egyszer, vagy hetenként kétszer meg kell jelenniök a rendőri hivatalban és nevüket egy jegyzékbe kell irniok. E rendeletnek nyilván az a czélja, hogy megnehezitse az esetleges szökést, a mennyiben a számüzöttet arra kényszeriti, hogy rövid időközökben megjelenjék a helyi hatóság előtt és igy szóljon: »Még itt vagyok, még nem szöktem meg.« És bizonyitékul könyvbe iratják a nevét. Ostoba intézkedés ez, mert semmikép sem nyujt biztositékot a szökés ellen és rendkivül megalázó a számüzött személyes büszkeségére nézve, különösen ha a hatóságot durva, ittas, elzüllött emberek képezik; több haragot és elkeseredést okoz, mint a számüzetési rendszer törvényeinek bármely más határozata.

Egy reggelen, körülbelül egy héttel Minusinksba való érkezésünk után, Iwantsim-Pissarew házában ültem, midőn az ajtó mégnyilt és Martinow doktor lépett be. Az első perczben alig ismertem rá. Szemeinek merev kifejezése volt, arcza szintelen volt és ajkai remegtek, nagy benső felindulással küzdött.

»Mi történt?« kérdé Iwantsim-Pissarewné asszony és felemelkedett, mintha feléje akarna indulni.

»Az isprawnik megparancsolta Máriának, (nejének) hogy jelenjék meg a rendőri hivatalban«, felelt az orvos.

Eleinte nem igen tudtam megérteni a dolgot, különösen érthetlen volt előttem, hogy miért izgatta őt ez annyira. Néhány szó azonban felvilágositott. Martinowné asszony minden órában lebetegedését várja. Eszembe jutott, hogy a megelőző estén azt üzente, ne menjek el hozzá, mert neje beteg. Miután épen az a nap volt, melyen a számüzötteknek be kellett irniok nevüket a rendőri jegyzékbe, Martinow doktor elment az isprawnikhoz, megmagyarázta neki nejének állapotát és kérte, hogy mentse őt fel. Az isprawnik durva megjegyzést engedett meg magának, melyre Martinow doktornak nem volt szabad felelnie és csak azt ismételte, hogy miután neje nem mehet ki a házból, igy hát lehetetlen, hogy a rendőrségnél megjelenjék. Ez pénteken délután történt és este kaptam meg a lemondást. A nő lebetegedése azonban késett és másnap reggel férje tanácsára egy kissé fel és alá sétált háza előtt. Az isprawnik véletlenül arra kocsizott és meglátta őt. Azonnal elment a rendőri hivatalba és egy hivatalnokot küldött hozzá, rövid tartalmu levéllel, hogy ha fel és alá sétálhat a szabadban, akkor arra is képesnek kell lennie, hogy a rendőrségnél megjelenjék és ha ennek és annak a határidőnek leteltével nem jön el, kénytelen lesz ellene a törvény egész szigorával eljárni.

A szegény asszonynak tehát nem maradt egyéb tennivalója, minthogy vagy kiteszi magát az eshetőségnek, hogy gyermekének a rendőrségnél ad életet az isprawnik és zöld szemü hivatalnokának jelenlétében, vagy pedig a minusinski börtön egyik zárkájában. Ha férje védelmére mert volna kelni, vagy ellene szegült volna a hivatalnokoknak, kiket elfogatására kiküldtek, egyszerüen leverték és magánzárkába vetették volna, vagy az általános váddal »ellenszegült az állami hatalom ellen«, a jakutski sarkvidékbe számüzték volna«.

Az isprawnik szivtelen durvasága annál feltünőbb volt, miután Martinowné asszony számüzetésének ideje közel két héttel később lejárt és azután szabad volt. Abban az időben olyan állapotban volt, hogy a szökés tisztára a lehetetlenségek közé tartozott és sokkal előbb, mintsem annyira felgyógyult a gyermekágyból, hogy utazhassék, már szabad volt és mehetett a hova akart. Az isprawnik azonban semmi különbséget sem látott abban. Bizonyos rendelet erejénél fogva meg volt a hatalma, hogy egy gyönge, művelt nőt, abban a perczben, midőn anyává kellett lennie, arra kényszeritsen, hogy a rendőrségnél megjelenjék és ő kényszeriteni is akarta erre. Azt hiszem, ez a cselekedet inkább az ostobaság és oktalan fontoskodás, mint meggondolt gonoszság következménye volt. A szabályok, melyek az alantas orosz hivatalnok cselekedeteit szabályozzák, megkövetelik minden politikai számüzöttnek időnkint való megjelenését a rendőrségnél. A törvény nem tesz kivételt oly nőkkel, kik lebetegedésüket várják vagy azokkal, kiknek számüzetési ideje már lejár és Zamanski isprawnik a nővel szemben épen ugy járt el, mint máskor a férjjel, azaz: ostoba és durva módon; nem

véve tekintetbe a közelebbi körülményeket, követte a rendeletet.

A két hét, melyet Minusinskban töltöttünk, nagyon érdekes és kalandos izgalmakkal volt tele. Az isprawnik gyanakodhatott reánk, daczára nyilt leveleinknek és nem viszonozta látogatásunkat. A zöldszemü rendőrbiztos ott talált engem egyszer a politikai számüzött Iwantsim-Pissarew ur házában és erről kétségkivül értesitette felebbvalóját is; néha ugy látszott, mintha még a tudomány sem menthetne meg bennünket. De sikerült kieszközölnöm, hogy kellemes érintkezésben állottunk a csendőrezredessel és a krasnojarski főügyészszel; egész nyiltan beszéltem velük Clement, Iwantsim-Pissarew és a többi politikai számüzöttel való ismeretségünkről, mintha az magától értetődnék, hogy közös érdeklődésünk a régészet, az embertan és a muzeum iránt összehoz bennünket és egyáltalán ugy viselkedtem, mintha legnagyobb örömem abban telnék, hogy mindazt, a mit Minusinskban tettem, minden tapasztalatomat és élményeimet elmondjam nekik. Hogy minő jelentéseket menesztettek Pétervárra, nem tudom, de rossz következményeik nem voltak. Podgyászunkat nem kutatták ki és bennünket nem fogtak el.

Néhány minusinski jó barát tanácsára elhatároztam, hogy összes jegyzőkönyveinket, okmányainkat, a politikai foglyok leveleit és más veszélyes irományokat postán küldöm el egy pétervári barátomnak. Nagyon merész dolog volt ilyesmit az orosz postára bizni, de barátaim arról biztositottak, hogy a minusinski postahivatalnokok becsületes emberek, kik nem fogják elárulni a rendőrségnek a tényt, hogy csomagot küldtem el és az pedig nagyon valószinütlen, hogy azt Pétervárott felbontják és megvizsgálják. Ugy vélekedtek ők, hogy ha jegyzeteimet és irományaimat a postán elveszitem is, a veszély félig sem oly nagy, mintha valamely rendőri kutatás következtében elvennék tőlem. A csomag körülbelül negyven font sulylyal birt; de miután Oroszországban bármilynemü és terjedelmü csomagokat a postával továbbitanak, a suly magában véve nem szolgáltatott gyanura okot. Egy számüzött lengyel ácsmester által ládát készittettem

magamnak, éjjel bevittem azt szobámba, belecsomagoltam szibériai utam egész eredményét — a legtöbb veszélyes iromány már el volt rejtve könyvtáblákba és kicsiny ládikák üres oldalaiba — az egészet gondosan bevarrtam erős csomagoló vászonba, több mint husz pecsétet ragasztottam a csomagra és elküldtem egy pétervári barátom czimére, kinek politikai megbizhatósága minden gyanu fölé emelkedett és kinek postaküldeménye az én nézetem szerint érintetlen marad. Csütörtök reggel, körülbelül félórával a Minusinskból Pétervárra induló fél heti posta elmenetele előtt, a ládikát betakartam felöltőmmel, levittem az udvarra, betettem egy szánba és magam adtam fel. A postahivatalnokok minden megjegyzés nélkül megmérték a csomagot, átadtak nekem egy feladó vevényt és gondjaim tárgyát közömbösen oda tolták a többi csomagok közé, melyeket egy alantasabb hivatalnok nagy bőrzsákba gyömöszölt. Még egy utolsó pillantást vetettem tulajdonomra és nehéz szivvel távoztam. A csomag szibériai fölfedező utamnak minden eredményét tartalmazta, az esetleges veszteség kárpótolhatlan lett volna. Miután egyik hét a másik után telt el és mit sem hallottam kincsemről, nagy kisértésnek voltam kitéve, hogy sürgönyt meneszszek barátomhoz, megtudandó, megkapta-e a ládát; de tudtam, hogy az ilyen sürgöny még csak növelhetné a veszélyt és elálltam tőle.

Különféle okokból nehezebben váltunk el Minusinsktól, mint akármelyik más várostól, a hol hazautaztunkban időztünk; de még 3000 mértföldnyi távolság volt innen Pétervárig és miután, ha csak lehetséges, az utak állapotát véve tekintetbe, még az olvadás beállta előtt kellett európai Oroszországot elérni igyekeznünk, itt volt az idő, hogy utunkat folytassuk. Csütörtökön, február 4-én, bucsulátogatásokat tettünk a politikai számüzötteknél és Martjanow, Safjanow és Malinin dr. urnál, ki különös jó volt hozzánk és »szabad« lovakból álló hármasfogattal indultunk utnak a 475 mértföldnyire fekvő Tomsk felé. A helyett, hogy a Jenissei mentén visszatértünk volna Krasnojarskba, a mi nagy kerülő lett volna,

elhatároztuk, hogy Minusinsk alatt kissé távolabb elhagyjuk a folyót és rövidebb utakon a pusztákon keresztül, egyenesen Tomskba megyünk és a szibériai nagy országutat jobbról elhagyjuk.

Egész nap nem történt semmi különös; de késő este, mikor a folyó felől egy kicsiny parasztfalu felé fordultunk, melynek nevét elfelejtettem, bennünket és lovainkat egy vad külsejü férfiu váratlan megjelenése ijesztett meg. Hosszu, rongyos báránybundába volt öltözve; egy kiálló szikla mögül hirtelen kiugrott az utra és rekedt hangon, érthetlen figyelmeztetést kiáltott felénk és egy csomó égő bükkfahéjat és szalmát forgatott meg a levegőben.

»Mit jelentsen ez?« kérdém kocsisunktól, miután lovaink ijedten meghátráltak.

»Ez a dögvész őrség«, volt a válasz. »Azt mondja, hogy meg kell magunkat füstöltetnünk.«

Az állatok között a pestis nagyon elterjedt a felső Jenissei völgyében és ugy látszik, hogy a parasztok abban a reményben, hogy állataikat megóvják a ragálytól, egészségügyi kordont vontak falujuk köré. Értesülve a füstölés kitünő hatásáról, minden kocsit, mely a falu határait átlépte, alávetették e műveletnek. A dögvész őrség szalmát, bükkfahéjat és más könnyen égő és füstölgő anyagot gyujtott meg pawoskánk alatt és körülte, mig már majd megfultunk és lovaink majd megvadultak a félelemtől; azután méltóságteljes komolysággal biztositott bennünket, hogy most »megtisztulunk« és folytathatjuk utunkat.

Elutazásunk után való napon, pénteken, az idő hideg és viharos lett. Miután a Jenisseit elhagytuk, az út nagyon rossz lett és késő délután egy nagy, kietlen sikságon, Jenisseitől harmincz-negyven versztnyire és Minusinsktől 140 versztnyire, üvöltő éjszaki szél lepett meg bennünket. Az utat nemsokára belepte a hó, keritések vagy sürgöny rudak, melyek utmutatóul szolgálhattak volna nekünk, nem voltak, nem jutottunk gyorsabban előre, mintha gyalog mentünk volna és minden három-négyszáz méternyi távolság után ki kellett szállnunk és nehéz pawoskánkat ki kellett von-

tatnunk és emelnünk az összehalmozódott hóból. A sötétség beálltával elveszitettük az utat és eltévedtünk a hóbuczkák és süppedékes szakadékok tömkelegében, a hol csak nagyon lassan vagy sehogy sem juthattunk előre és melyekben fáradt, elkedvtelenedett lovaink megakadtak. Kocsisunk hiába fogta őket be hosszába, egyiket a másik mögött, hiába dédelgette, szidta és ostorozta őket. Nagyon jól tudták, hogy az utról letértek és hogy hiába járnák be czéltalanul egész éjen át e hósivatagot. A kocsis nyögött: Oh, bose moi! Oh bose moi! (Oh, Istenem! Istenem!) könyörgött védszentjéhez, adta tudtára, mit vétett, hogy ezt a büntetést megérdemelte, nyöszörgött és végre ugy sirt, mint egy iskolásgyermek. Végre azt az ajánlatot tettem neki, hagyjon ott, a hol vagyunk, üljön fel az egyik lóra, ha lehet, keresse meg az utat és a legközelebbi telepről hozzon más lovakat és embereket segitségünkre. Megkövette tanácsomat és Frosttal ott maradtunk egyedül a messze pusztán, félig feldült pawoskánkban, kimerülten és szörnyen fázva; egyéb dolgunk sem volt, hallgattuk hát a szél üvöltését és tanakodni kezdtünk azon, hogy sikerül-e kocsisunknak a sötétség és rossz idő daczára, emberi lakot találnia. A hosszu, rémes éjszaka is véget ért; reggel felé a vihar kissé lecsendesült és napfelkelte után nemsokára megjelent kocsisunk kötelekkel, emelőrudakkal, három friss lóval és egy erőteljes paraszttal a közeli faluból. Egyesült erővel nemsokára kiszabaditottuk nehéz helyzetünkből és kora reggel elérkeztünk a kicsiny, Bibalskaja nevü telepitvényhez, miután tizennégy órát ott töltöttünk el a kietlen pusztán, álom, étel és ital nélkül, daczolva a téli viharral. Egy parasztházban melegedtünk és szereztünk friss erőt a tea mellett, reggelire elfogyasztottunk, a mit csak kaphattunk, néhány órát ott aludtunk egy lóczán, azután friss lovakkal és egy másik kocsissal ismét utnak indultunk.

A téli utazást Kelet-Szibéria határától egészen Pétervárig, gyakran tették meg angol és amerikai utazók és le is irták azt, szükségtelen tehát tovább időzni a nehézségeknél, nélkülözéseknél és kisebb kalandoknál,

melyekkel ez utazás egybe van kötve. Minusinskból való elutazásunk után öt nappal elérkeztünk Tomskba, harminczöt foknyi hidegben, a fagypont alatt, megujitottuk ismeretségünket a tomski számüzöttekkel, elhoztuk nekik a transbaikaliai és karabányákbeli barátaiktól a legujabb hireket és folytattuk utazásunkat. Február 22-én — épen Washington születése évfordulóján — Omskba értünk, ott huszonnégy óráig időztünk, hogy pihenjünk és megünnepeljük a nagy napot, azután a legrövidebb uton elindultunk Tobolskba. Omskhoz közel ismét meglepetve láttunk tevéket. Feltevésünk, hogy Szibériában tevék is vannak, a nyáron igaznak bizonyult, de arra sohasem gondoltunk, hogy mi lesz ez állatokból télen; nem kevéssé voltunk tehát meglepetve, midőn egy holdvilágos, hideg éjjelen három-négy tevét egy kirgis szán elé láttunk befogva.

Omskon túl egészen ujfajtáju, óriási teher szánokkal találkoztunk, melyeket hat-nyolcz ló vontatott és az irbiti vásárról hozott árukkal voltak megrakodva. Egynémelyike olyan nagy volt, mint egy kunyhó kuptetője és legfelül teknőalaku láda volt, melyben a kocsis, a kereskedő és segédje foglaltak helyet. Az évenkint egyszer megtartott irbiti vásár Nyugat-Szibériában, jelentőség tekintetében csakis a nisni-nowgorodi után következik az Észak-Ázsiának legtávolabb eső részéből is eljönnek oda a kalmárok és nagykereskedők. A teherszánok, melyek a tél végével óriási mennyiségben indulnak oda és onnan térnek vissza, annyira elkoptatják a Tjumen és Tobolsk szomszédságában levő utakat, hogy azok, a vágások, lyukak és veszélyes dülők következtében, majdnem járhatatlanokká válnak. Szánunk az utnak e darabján kétszer feldőlt és a felborult pawoskánkban lehurczoltattunk egy meredek dombon, ezalatt rettenetes módon rázott és zuzott bennünket a szán, mig kimászhattunk báránybőr zsákunkból. A pihenés és az alvás természetesen merő lehetetlenség volt az ilyen uton és Frost egészségi állapota nemsokára a legnagyobb aggodalmat keltette fel bennem. Nyugodt és türelmes volt, rendkivüli lelki erővel viselte el a szenvedéseket és nélkülözéseket és soha sem hallottam tőle

panaszt; mindazonáltal erőt vett rajtam a meggyőződés, hogy az idegek folytonos feszültsége, a fizikai megerőltetések és álmatlanság, az örökös rázkódtatás alatt és az elfogatás miatt való félelmében, majdnem összeroskadt. Mikor február utolsó napján megérkeztünk Tobolskba és a kicsiny szállodában, melyet nekünk felajánltak, levetettük nehéz bundáinkat, beteges szine mély benyomást gyakorolt reám. Hogy milyen állapotban volt, legjobban bizonyitja az a tény, hogy éjjel, nesztelenül odacsuszott a helyhez, hol én a földön elterülve mélyen aludtam, ajkait odaillesztette a fülemhez és rekedt hangon igy szólt: »Meg akarnak bennünket ölni!« Ez annyira meglepett és ugy megijedtem, hogy gépiesen megragadtam párnám alatt forgópisztolyomat és megfeszitettem a ravaszt, s csak akkor tértem lassankint magamhoz, a mikor tisztán láttam a helyzetet. Szegény Frost az álmatlanság miatt nagyon ideges volt és a meggyilkoltatástól való félelme csak lázának szüleménye volt.

Másnap a rendőrfőnök kiséretében meglehetősen felületes módon megtekintettem két fogházat, melyekben semmi különös megemlitésre méltó dolgot nem találtam. A harangtornyot is megtekintettem, a hol az első szibériai számüzött függ, — a hires uglitsi harang, melyet Boris Godunow czár parancsára 1593-ban számkivetettek Tobolskba, mert ez adta meg a jelt a felkelésre, a mikor Dimitri trónörököst megölték. A számüzött harangot felmentették és ismét beszentelték és most a tobolski orthodox hiveket hivja imára. Az uglitsi lakosság azóta ujólag visszakérte harangját, azzal az indoklással, hogy az háromszázéves számüzetése alatt, eléggé bünhődött az 1593-ban tanusitott politikai megbizhatlanságáért és most már megengedhetik neki, hogy visszatérhessen hazájába.

Késő délután sétára indultam a kis magaslatra, a várostól keletre, a hol kis emléktábla áll Jermák, Szibéria meghóditójának tiszteletére. Mikor a szállodába visszatértem, kifizettem számlánkat, postalovakat rendeltem és elindultunk Tjumenbe, hova másnap meg is érkeztünk.

Tjumenben nyolcz napig pihentünk, ez és a nyugodt alvás, a jó táplálék és az emberek jótékony társasága, kik anyanyelvünkön beszéltek, ismét annyira helyrehozták Frost urat, hogy kedden, márczius 9-én, már utnak indulhattunk vasuton Pétervár felé. Hogy mily pompás és kellemes volt egy kényelmes vasuti kocsiban repülni tova, azt csak az becsülheti meg igazán, ki nyolczezer mértföldnyi utat tesz meg rugók nélküli kocsikban, a szibériai utakon.

Márczius 19-én megérkeztünk az orosz fővárosba. Frost urat a podgyászszal együtt otthagytam a szállodában és kocsiba ülve elhajtattam barátom házába, a kinek elküldtem az értékes, jegyzeteimmel és irományaimmal telt ládikát; dobogó szivvel huztam meg a csengetyüt és átadtam az inasnak névjegyemet. Az izgatottságtól és félelemtől valóságos lázban voltam, Hátha a ládát a posta vagy rendőrhivatalnokok felnyitották és tartalmát lefoglalták! Mit mutathatnék fel közel tizenkét havi szenvedésekért és munkáért? Mi maradt meg emlékezetemben mindabból, a mit láttam és hallottam? Mihez foghattam a leirt nevek, keltezések és mindenféle apróságok nélkül, melyek igazolásául szolgálnak az elbeszélésnek?

Barátom oly nyugodt arczczal lépett a szobába, mintha sohasem hallott volna irományaimmal teli ládikámról és bátorságom egyszerre elhagyott. Féligmeddig reméltem, hogy arczkifejezéséből nyerek majd biztosságot kincseim sorsa felől. Nem emlékszem, mondtam-e neki, hogy örömömre szolgál őt viszontláthatni vagy, hogy kérdezősködtem-e hogyléte felől. E perczben ő rám nézve tisztán ládám őrzője volt csupán. Azt hiszem, ő megkérdezett, hogyan érkeztem meg és értésemre adta, hogy levelek vannak a számomra; bizonyosan csak azt tudom, hogy uralkodni igyekeztem izgatottságomon és azután a lehető legközömbösebb hangon igy szóltam: »Nem érkezett önhöz egy láda tőlem?«

»Egy láda?« ismétlé kérdően. Reményem ismét elhagyott; valószinüleg nem kapott semmit.

»Oh igen« szólt aztán, mint valaki, ki hirtelen emlékezni kezd, »azt a nagy, négyszegletes ládát gondolja ön, mely csomagoló vászonba van varrva? Igen, az itt van«.

»A mint később megtudtam, e perczben egy cseppet sem változott a pétervári komor márcziusi idő, de én azt hittem, hogy legalább is négy, rendkivüli terjedelemmel biró nap ragyog be az ablakon és a vörösbegyek és csalogányok egész serege hangoztatja bájos danáját az egész Newski prospekten.

Hogy elkerüljem podgyászomnak a határon való átvizsgálásából eredhető veszélyt, értékes jegyzeteimet és irataimat egy e czélra fogadott emberrel elküldtem a czári birodalomból; négy nappal később Frost ur és én Londonban voltunk.

7. A transbaikaliai főlá

Irkutskban való tartózkodásunk utolsó idejét legfőkép az utra való előkészületekkel töltöttük, melyet Transbaikalia és kevésbbé ismert vidékébe akartunk megtenni. Nagyon rossznak képzeltük az egész dolgot. A vidék, melyet mi kifürkészni akartunk, vadabb és kietlenebb volt, mint Szibériának eddig látott bármely más része, kivéve az Altait. A gonosztevők bányái, melyeket meg-akartunk tekinteni, rideg, ezrekre menő négyszög-mértföldnyi nagy hegyi vidéken terültek el az Amur forrásai és a mongol birodalom határa között; a bányák legtöbbje a rendes postautaktól messze feküdt és a térképeken meg sem voltak jelölve. Az engedélyt, hogy a bányákat meglátogathassuk, nagyon nehéz volt elnyerni és az utazás odáig igen nagy nehézségekkel járt; és végül, a félig északi tél beálltakor szándékoztunk behatolni Transbaikália e vadonjába, oly időben, a mikor a viharok és a kemény hideg még csak növeli majd a nekézségeket, melyekkel eddig már megismerkedtünk. Miután a transbaikaliai területet nemrégen kivették a kelet-szibériai főkormányzó kezelése alól és az Amur területfőkormányzójának rendelték alá, Irkutskban semmiféle biztositékot nem szerezhettünk magunknak az iránt, hogy megkapjuk-e majd a bányák meglátogatására szóló engedélyt. Mikor kérdést intéztünk ez iránt Ignatiew grófhoz és Petrow kormányzóhoz, ezek igy feleltek: »Transbaikalia nem tartozik hatáskörünkhöz; Korff főkormányzóhoz vagy Barabas kormányzóhoz kell fordulniok.«

Miután e két hivatalnok annak idején Chabarowkában tartózkodott az Amur alján, majdnem 1500 mértföldnyi távolságban a bányákon túl és kétezer mértföldnyire Irkutsktól, a kilátás, hogy az engedélyt megkapjuk, nem volt nagyon kedvező. Mindazonáltal elhatároztuk, hogy e nélkül is elindulunk czélunk felé, abban a reményben, hogy a szerencse majd kedvez nekünk és nem fogunk majd komoly kellemetlenségekbe kerülni.

A helyett, hogy egyenesen a bányáknak indultunk volna neki, egy kis kerülőt akartunk megtenni Werchne-Udinsktól déli irányban, hogy Kiachta Mármatsint, a mongol határvárost és a Gaus-tó mellett fekvő nagy buddhista kolostort meglátogassuk. Nagyon meguntuk már a fogházakat és a számüzetési rendszert: egyelőre már eleget láttunk a nyomorból; ugy gondoltam, hogy könnyebben elviseljük majd a bányakerületben a megerőltetéseket, ha gondolatainkat egy időre más irányba tereljük és egy kissé puszta kedvtelésből is utazunk. Azután meg tudni vágytam valamit a buddhismus elkorcsosult alakjáról, megismerni vágytam a lawaismust, mely nagyon uralkodik Transbaikáliában és ott a különös kolostorokban, melyeket az oroszok »datsau«-nak neveznek, megtestesülést nyer.

A Gaus-tavi láma kolostorát, Irkutskban a legérdekesebbek egyikének irták le nekem, mert ez székhelye a Chamba lámának vagy Kelet Szibéria fő lámájának. Csak harmincz versztnyire feküdt Selengisk falutól, melyet Kiachtaba való utazásunk közbe érintenünk kellett; minden fáradozás nélkül megtekinthettük tehát és elhatároztuk, hogy ez lesz legközelebbi utazási czélunk.

Irkutskból Transbikaliába két különböző irányban lehet haladni. Az első és követlen út közel negyven mértföldnyire követi az Angarát egészen a Baikal-tóból való kiömléséig és azon keresztül elvezet a Bojarskaja nevü faluba. A Bojarskajába vezető második és hosszabb út, a tó déli végében levő hegyek lejtőin és szirtein körül nagy művészettel épitett festői ösvény. Minden valószinüség szerint ez utóbbit választottuk volna,

ha egyáltalán nem lett volna a dolog lehetetlen; az áradások ugyanis elragadták a tó délnyugati részén levő hidak nagy részét és megszakitották a közlekedést. Nem volt tehát egyéb tennivalónk, minthogy gőzhajóval haladtunk át a tavon.

Tekintetbe véve a közeledő telet, elhatároztuk, hogy nehéz tarantasunkat eladás végett Irkutskban hagyjuk; a havazás beálltáig a rendes járművön utazzunk és minden postaállomáson másik járműbe rakjuk át podgyászunkat. Ezt az eljárást Szibériában »na prekladnik,« »átrakodás«-sal járó utazásnak nevezik és az utazásnak nyomorultabb, borzasztóbb, testet és szellemet jobban emésztő módja nem létezik az egész világon. Ha a nyomoruságnak csak tizedrészét előreláttuk volna, melyet a Transbaikáliában, átrakodással való utazásunk következtében el kellett szenvednünk, sohasem követtük volna el azt a végzetes tévedést, hogy tágas és a körülményekhez képest kényelmes tarantasunkat Irkutskban hagytuk.

Csütörtök délután, szeptember 24-én megrendeltük a lovakat, podgyászunkat elhelyeztük a rugó nélküli kocsikban, melyet a postaállomásról küldtek hozzánk, leültünk az egyenetlen felületre, melyet a bundák, zsákok, kenyér, tarisznyák, teásdobozok, nemezcsizmák és a fényképező készülék képeztek, elbucsuztunk Schentze hadnagytól, Bukowski és Zhan uraktól, kik összegyültek az udvarban és a rudas ló fakarikáján függő csengetyü ütem nélküli kongása mellett haladtunk ki a városból; az Angara jobb partján felfelé, utunkon a Baikal-tó felé, a gusinnoi-osera láma kolostor-, Kiachta- és a bányák felé.

Az idő meleg és napsugaras volt, a levegőt ritka őszi köd töltötte meg; a kevésbbé kitartó fák lombját a fagy összezsugoritotta és bár tarka szint öltött, mégsem hullott még le. Védett helyeken imitt amott még egy virág is megörvendeztette a szemet és néha néha még sárga pillangók is kerültek elénk. A gabona már mindenütt le volt aratva, az utolsó szénát boglyába rakták és a házak udvarain dohányt és lent száritás czéljából láttunk kiteritve a napon.

Irkutsk és a legközelebbi postaállomás között levő utunknak körülbelül a felében, egy négyesfogattal találkoztunk; a kocsi egy állatseregletbeli vadállatnak ketreczéhez hasonlitott. Kérdést intéztem eziránt kocsisunkhoz és azt a választ kaptam, hogy ez minden valószinüség szerint a szibériai tigris, melyet az Amur mentén levő valamelyik helyről, kiállitás czéljából Irkutskba visznek. Egy Szibériában fogott eleven tigris, figyelemreméltó ujságnak tetszett nekünk. Megálltunk, visszafutottunk és megkértük az őrzőt, nyissa ki a ketreczet és mutassa meg nekünk a tigrist. Ez szivesen beleegyezett és elvette a széles, vékony deszkákat, melyek a rácsozatot fedték. Rekedt, haragos mormogást hallottunk és még mielőtt visszaléphettünk volna, a nagy, barnasárga, fekete csikos állat oly rettentő erővel és oly hirtelenül nekivetette magát a vékony vasrudaknak, hogy a kocsi megingott kerekein és mi egy perczig azt hittük, a fenevad kitör, akár egy háromszázfontos löveg egy ágyuból. A fél hüvelykes vasrudakból készült rács azonban mégis erősebb és szilárdabb volt, mint a minőnek látszott és bár meghajlott is kissé a nyomás alatt, mégis kibirta azt. Az állat őrzője felkapott egy hosszu, nehéz vasrudat és addig ütlegelte a tigrist a rácson keresztül, mig az mint egy dühödt macska mormogva nyujtózkodott ki a ketrecz egyik zugában. Nem tudhattam meg pontosan az állat hosszát és sulyát, de pompás állat volt és ily nagyot még sohasem láttam. Az Amur völgyében — mely egyike azon kevés helyeknek a földön, hol a délövi tigris az iramszarvassal találkozik — még sohasem fogtak orosz parasztok hozzá hasonlót.

A távolság Irkutsktól a Baikal-tóig csak negyven mértföldet tesz ki és miután az út az Angara mentén jó állapotban volt, gyorsan jutottunk előre. Mennél inkább haladtunk kelet felé, annál magasabb és festőibb lett a folyó partja. Az utolsó állomáson már egészen hegyes jelleget öltött és a mély szoros jobb oldalának mentén, melyet a partok képeztek, ötven-hatvan lábnyi magasságban a viz szine felett, a szűk út számos kanyarulatban ki volt egyengetve és mértföldnyi távolságban vaskarfák által volt megvédve.

Az est beálltával hideg, sürü köd vonult a szárazon végig a tó felől; nemsokára mindent elfedett szemeink előtt, kivéve az utnak egy kis részét, mely látszólag a ködlégben lebegett; a köd nemsokára eloszlott és a szemközt fekvő part sötét, kietlen magasságának nagyitott körvonalai lettek láthatókká. A Baikal-tó felszine 400 lábbal magasabban fekszik, mint Irkutsk városa és az Angara, melyen keresztül a tó elküldi vizét az északi jeges tengerbe, e négyszázlábnyi esést negyven mértföld alatt teszi meg és azért mindenütt nagyon gyors a futása; némely helyen 12—15 mértföldnyi gyorsasággal folyik óránkint. A város és a tó között gőzösök közlekednek; de nyolcz-tiz óráig haladnak a folyás ellenében, mig a folyó mentén közel két óra alatt teszik meg az utat. A kiömlésnél, hol az áram a legerősebb, a folyó sohasem fagy meg és Irkutsknál is csak januárban esik ez meg, bár a légmérő már deczemberben is 40 foknyira sülyed zérus alatt. Az Angara minden tekintetben nagyon különös és eredeti folyó. A helyett, hogy mint patak kezdené létezését, mértföldnyi szélességben, és malmot hajtó viz sebességével indul utjára. Bár vize még a legmelegebb nyáron is jéghideg, mégis az utolsó folyó Szibériában, mely befagy. A ki augusztusban megfürdik benne, lehül egészen a velejéig és a leghidegebb deczemberi időben ugy gőzölög, mintha főne. Végül nem tavaszszal árasztja el partjait mint a többi folyó, hanem a télelőn, mikor minden másik folyamra jégbilincs nehezedik.

Csütörtök este, kilencz óra felé elértük a Baikal-tó partját Liswinitsnaja falunál. A viz felől hideg, nedves szél lengett felénk és a zárkaszerü szoba, melyet a kicsiny czölöpházban kaptunk, mely ház ott állott a gőzcsónakok kikötőhelyével szemközt, oly hideg volt, hogy sapkában, csizmában és nehéz báránybundákban feküdtünk ágyainkba a lehető leggyorsabban. »Az ágy« itt természetesen csak képletes kifejezés; mert mi bizony egész egyszerüen lefeküdtünk a földre. Nálunk divatos ágyat egyáltalán nem is láttunk Transbaikaliában és én október 1-től márczius 20-ig, az idő háromnegyed részén át, felöltözötten aludtam.

A gőzös csak péntek délben indult el és igy elég időnk volt, hogy Listwinitsnaja kikötőt tanulmányozzuk és lerajzoljuk. Kicsi falu volt ez, talán száz jelentéktelen czölöpházzal, melyek szétszórtan állottak az egyetlen út oldalán, mely utcza egy-két mértföldnyire vonult el a tavon fel- és lefelé egy erdős domblánczolat és a viz között. Az egyetlen kikötő, melylyel a helység dicsekedhetett, kicsiny gát által félig keritett kiterjedésü vizfelület volt, melyen a »Plató« nevü csavargőzös nyugodtan horgonyzott. A tó kék vizét könnyedén felborzolta a szelid északkeleti szellő és a tulsó parton, a messze távolban látható lett Transbaikália hótakart hegyeinek hosszu vonala. Kissé meglepett, hogy a tó oly keskeny volt. Bár közel 400 mértföld hosszu volt, Listwinitsnajanál csak 20 és átlag egyáltalán nem szélesebb 30 mértföldnél. Az átelleni part tehát nagyon tisztán látható a kikötő helyről és miután nagyon magas, hegyes, 60—70 mértföldnyi távolságig követheti a szem.

Frost ur a pénteki délelőttnek legnagyobb részét rajzolással töltötte, mig én rövid séta után a parton visszatértem a szállodába, hogy leveleket irjak. Féltizkor megjelent Frost és jelentette, hogy a »Burjat« gőzös az irkutski postával már a szemhatáron van, a »Plató« kikötött a parton és ideje, hogy hajóra szálljunk. Elsétáltunk a kikötőhelyhez, elfoglaltuk az egyetlen első osztályu hajószobát, oda hozattuk podgyászunkat és azután másfél óra hosszat vártuk a »Burjat« postaküldeményét. Végre megérkezett ez is és a »Plató« lassan haladt ki ellengőzzel a kikötőből a tóra.

Összesen husz harmincz utas lehetett a hajón: a legtöbbje harmadik osztályon utazott a fedélzeten. Engem valamennyi érkező közt legfelebb három vagy négy khinai kereskedő érdekelt nemzeti viseletükben; nagyon furcsán beszéltek oroszul és közel ezer font szarvasagancscsal, melyeket orosz gyógyszerül használnak, utban voltak Kiachtába. A »maral« vagy szibériai szarvas (cervus elaphas) agancsait lágy állapotban a khinaiak, a kik különösen gyógyhatást tulajdonitanak annak, nagyra becsülik. A kereskedők az Altai legtá-

volabb eső zugaiban is kutatják és egyetlen nagy agancsért 200 rubelt kináltak. Egy vállalkozó parasztnak, kit a Katunski alapok közelében, az Altai legvadabb részében megismertünk, sikerült közel egy tuczat szarvast elfognia, melyeket megszeliditett és agancsait eladja a khinaiaknak, mi évenkint 1200 rubelnyi jövedelmet biztosit neki. A jó, lágy agancsokat Szibériában mindenütt megveszik, négy dollárjával fontját és mig a száritott, porrá tört agancs a mennyei birodalomban a fogyasztóhoz kerül, sulya legalább is ugyanannyi ezüsttel ér fel. A velünk utazó khinai kereskedőknek birtokában levő agancsok a legnagyobb gondossággal be voltak kendőkbe csavarva és minden valószinüség szerint 5—6000 dollár értékkel birtak.

Mig lassan haladtunk északnak, a tó keleti partja alacsonyabb lett, kevésbé hegyes és kevésbé festői volt és a magas, hófedte hegycsucsok, melyeket Listwinitsnajában láttunk, még a sötétség beállta előtt eltüntek a távolban mögöttünk. Esteli hat óra felé megérkeztünk a Bojarskaja magaslatra, de legnagyobb csalódásunkra nem köthettünk ki.

Erős szél fútt a tavon végig; nagyon sötét volt és a tó ugy háborgott, hogy a kapitány nem köthetett ki a védetlen parton. Három hiába való kisérlet után kiment a nyilt vizre és kivetette horgonyait. Hajószobánk keskeny lóczáin nagyon kényelmetlenül töltöttük az éjszakát, mig a kicsiny gőzös ott himbálódzott a felkavart vizen és nagyon megörültünk, midőn a hajnal derengeni kezdett és a »Plató« kiköthetett, — mert nem sejtettük, mily meglepetéseket tartogat számunkra Transbaikália. Még alig telt el 48 óra, mikor már nagyon örültünk volna, ha visszatérhettünk volna ugyanarra a hajóra és diszszoba számba menő börtönzárkáinkat pompás fényüzésnek tekintettük volna.

Kikötöttünk, természetesen a nélkül, hogy reggeliztünk volna. Az idő nedves és hideg volt és csipős északkeleti szél fútt arczunkba. A nyomorult Bojarskaja faluban nem volt egyetlen vendégfogadó sem; a postaház hideg, piszkos volt és tömve utasokkal, a kik a lóczákon vagy a piszkos földön aludtak; ló nem volt

kapható, a kilátások tehát a lehető legvigasztalanabbak voltak. A hidegtől egészen megkékülve és az éhségtől elgyengülve sikerült végre fedél alá jutnunk és egy fiatal paraszttól »szabad« lovakat bérelhettünk, miután czölöpkunyhójában megteáztunk és egy kis kenyeret ettünk, podgyászunkat felhalmoztuk egy kicsiny, lapos, ruganynélküli telegára, felmásztunk reá és elindultunk Selenginskbe.

Göröngyös, rossz uton, huszonnégy óránál kevesebb idő alatt is kirázza egy rossz telega az ember lelkét. Mielőtt még hatvan mértföldet utaztunk volna Transbaikáliában, annyira ki voltam merülve, hogy alig tudtam egyenesen ülni; fejem és hátgerinczem oly nagyon fájt és annyira érzékeny lettem a fájdalom iránt, hogy minden lökés fejszecsapáshoz hasonló fájdalmat okozott.

Hogy fejemet megkiméljem, testemet megtámasztottam karjaimmal, mig azok is majd megbénultak a fáradtságtól és mikor szombat esti féltizenegy órakor elérkeztünk Kinskaja postaállomáshoz, nyomorultabbul éreztem magam, mint bármikor, a mióta átjöttünk az Uralon. Miután felfrissitettük magunkat egy kis teával és kenyérrel, mert ezenkivül semmi mást nem kaphattunk, lefeküdtünk; Frost lefeküdt a földre a kályha közelébe, mig én kinyujtóztam egy lóczán az ablak mellett. Mindenféle féreggel való hosszu küzdelem után végre elaludtam. Egy altiszt érkezése, ki a kormány podorozhnajával utazott, nemsokára felébresztett. Gyertyát gyujtottak; az altiszt fel s alá sétált a postamesterrel és hangosan társalgott vele az utak állapotáról; az alvásra persze már gondolni sem lehetett. Egy félóra mulva tovább utazott friss lovakkal; miután ismét eloltották a gyertyákat, ujból elhelyezkedtünk az alvásra. Husz perczczel később megérkezett az irkutski posta. A postazsákoknak tizenkét telegából való átrakása más kocsikba, közel harmincz lónak be-és kifogása oly lármát okozott, mely eltartott legalább egy óra hosszat. Ahányszor az ajtó megnyilt, a hideg levegő betolult a tulságosan fütött szobába és majd lázas forróságban feküdtünk, majd meg a hideg rázott bennünket. Reggeli félkettő

felé a posta végre nagy lármával és csengetyük zajával elindult, a gyertyákat ismét eloltották és az állomási épületben csend uralkodott. De alig hunytuk be szemeinket, valaki felrántotta az ajtót, bebotlott és hangosan kiáltott a postamester után. Az uj utazó társaság egy férfiuból, annak neje — és gyermekéből állott; a kicsike torokgyikban szenvedett. A nő egy ágyat rögtönzött a gyermek részére két széken és a házastársak aztán teáztak. A szamovár zugása, a csészék csörömpölése, a hangos társalgás, a beteg gyermek köhögése, ébren tartottak bennünket reggeli négy óráig; akkor ez a társaság is utnak indult és ismét elsötétült minden. Lóczámon ezalatt találkájuk volt egymással a ház összes poloskáinak; hogy megszabaduljak tőlük, lefeküdtem Frost ur mellé a földre. Most következett a pihenésnek csekély ideje, már majdnem elaludtam, de fél ötkor ismét hideg levegő tolult be az ajtón és ezzel együtt két terjedelmes kereskedő, az Amur alsó részéből, kik utban voltak Irkutsk felé. Szamovárt rendeltek, téát ittak, czigarettáztak s reggeli hat óráig vitatkoztak az aranybányák kiaknázásának módja felett és miután lovakat még akkor sem kaptak, fontolóra vették, ne aludnának e egy keveset. Épen határoztak e tekintetben, midőn csengetyüszó hallatszott az udvar felől, a mi uj érkezőt jelzett. Fehér szakállu férfiu lépett be egy serétpuskával. Hogy hova igyekezett, azt nem tudom, de mikor szamovárt adatott magának és élénk társalgást kezdett a két kereskedővel a malmok felől, mélyen felsóhajtottam és igy szóltam Frosthoz: »Hiábavaló fáradtság! Nem aludtam egy perczig sem, a poloskák majd agyonkinoztak, az átkozott ajtó örökös nyitása és csukása következtében alaposan meghültem, szuró fájdalmat érzek az egyik tüdőszárnyban és azonnal felkelek s téát iszom.« Ezalatt világos nappal lett. A fehér szakállu serétpuskás öreg férfiu felszólitott bennünket, hogy igyunk vele téát és azt mondta, hogy a hajón látott bennünket. Beszéltünk az ujonnan felfedezett mongol aranymosásról, a kinai Kaliforniáról, mely magára vonta annak idején a szibériaiak figyelmét és a társalgás izgató behatása és a forró tea következtében kissé kevésbbé nyomorultul és elbátortalanodva éreztem magam.

Vasárnap reggel féltizenegy órakor végre kaptunk lovakat; podgyászunkat most egy másik lapos és rossz telegába raktuk és tovább folytattuk utazásunkat. Az éj hideg volt, a falu előtt fehér dérharmat vonta be a réteket, de mennél magasabbra szállt fel a nap, annál jobban melegedett át a levegő és dél felé le kellett vetnünk felöltőnket. Ilinskajától közel tiz werstnyire az ut jobban délnek kanyarodott és a Selenka bal partján egy festői völgyön haladt felfelé. A jobboldal meredek partja sárga nyirfákkal volt benőve, melyből imitt-amott kitünt egy-egy vörös nyárfa; a baloldalon levő magasabb és távolabb eső hegyek biborszint öltöttek, mig az előtérben, a meredek part és a hegység között, a széles nyugodt folyó ugy terült el, mint egy felföldi tó és mélyeiben visszatükrözte partjainak tarka fáit és erdős szigeteinek szeliden kiemelkedő körvonalait. A Selenka völgyét Ilinskaja és Werchne-Udinsk között melegebbnek és termékenyebbnek találtam, mint Transbaikáliának eddig látott bármely más részét. Egész délután a levegő telve volt az érett almáéhoz hasonló édes illattal; a dombok lejtői még virágosak voltak, különösen kitüntek az őszi rózsák, a nefelejts és a szép, czitromsárga mák; a folyó mentén levő alacsony rétek szénakazlakkal voltak fedve és szépen bekeritve és a burjat bérlők czölöpházai és csürjei, melyek a völgyben szétszórtan állottak, megnyerő diszitményét képezték a tájnak.

Ha teljesen jól éreztük volna magunkat és kényelmes kocsink lett volna, az utazásnak ez a része nagyon kielégitett volna bennünket, de az álmatlanság, a kevés táplálék és az állandó rázkódás kevéssé képesitettek bennünket a szépet élvezhetni. Vasárnap délután, két-három mérföldnyi távolságban haladtunk el Werchne-Udinsk mellett és esteli hét óra felé megérkeztünk Muchinskoiba, mely a legközelebbi állomás a Kiachtába vezető uton. Frost ur aránylag friss és erős volt; én ellenben heves fájdalmat éreztem az egyik tüdőszárnyban, a fejem fájt, nagyon levert voltam és üterem oly gyengén

vert, hogy alig éreztem. Képtelen voltam tovább rázatni magam és bár aznap még csak harminczhárom mértföldet haladtunk, elhatároztuk, hogy az éjjel pihenőt tartunk. Transbaikáliába való érkezésünk óta még kenyérnél egyebet nem ettünk; a muchinskoi-i postamester neje megvendégelt bennünket vacsorával, mely husburgonya és tojásból állott. Ez a vacsora és néhány órai alvás, melyet a poloskák és bolhák csak reggel felé engedtek meg, annyira megerősitett bennünket, hogy hétfőn hetven mértföldnyi utat tettünk meg és éppen éjfél előtt értünk Selenginsk faluba, melynek közelében van a Gans-tavi kolostor.

A selenginski hideg és piszkos postaház gyalulatlan padlóján ismét rettenetes éjszakát töltöttünk. Oly kimerült állapotban voltam már, hogy daczára a poloskáknak és az érkező és induló utasoknak, két-három órán át a kábultságnak egy nemében elveszitettem eszméletemet. De mikor hajnalhasadtával felébredtem, egyik szemem le volt zárva s arczomat annyira elváltoztatták a poloskacsipések, hogy szégyeltem a hatóságot felkeresni vagy egyáltalán az utczán mutatkozni. Hideg borogatások enyhitették némileg a gyuladást és 10 óra felé Khjunjew Munku burjat rendőrfőnök keresésére indultam, kit jó orosz-burjat tolmácsnak és oly férfiunak ajánltak, ki nagyon jól ismeri a budhista kolostort, melyet most megakartunk látogatni. Khjunjewet ott találtam a kerületi isprawnik hivatalában, hol minden valószinüség szerint az ispravnik titkárjától átvette a napi parancsokat. Nagy, athleta testalkatu férfiu volt s közel hatvan éves lehetett, gömbölyü fejjel, rövidre nyirt, hófehér hajjal, vastag, tüskés bajuszszal, kicsiny, félig behunyt mongol szemekkel és erős sötétbarna, durva, kemény kifejezéssel biró arczczal. Hosszu, laza, sötétszürke burjat öltözékét vitézkötés tartotta össze és ruhája ujjain selyemhajtóka volt. Különös, mongol nemez kalapja egy mély pástétomtálhoz volt hasonló és hetykén volt az egyik oldalára csapva.

Bemutattam magamat a titkárnak, megmutattam nyilt leveleimet és elmondtam, hogy mi hozott ide.

»Ez Khjunjew Munku«, szólt a titkár, és a burjátra mutatott, »ha tetszik neki, elvezetheti önöket a kolostorba«.

Mikor közelebbről megtekintettem a kemény vonásokkal és kerek fejjel biró titkárt, észrevettem, hogy ivott; mindazonáltal teljes birtokában volt természetes, fényes képességének és viselkedésének lovagias komolysága, midőn lehető legközönyösebb modorával hat vagy nyolcz rubellel megcsalt, a mikor a szükséges lovakat megrendelte, őszinte csodálatot keltett bennem. Tolmácsi szolgálataiért és három ló használatáért tizenhét rubelt fizettem neki, tehát többet, mint a mennyi egész havi fizetése. A pénz különben jó helyen volt, mert azon a napon tizenhét rubelnél többet érő mulatságot szerzett nekünk.

A postaállomásra való visszatérésem után, közel egy órával később Khunjew egy különös otromba gig-en, melyet sideiknak neveznek, jött az udvarra. Majdnem a felismerhetetlenségig átváltozott és kiszépitette magát. Hosszu, laza, ultramarin kék selyem ruha, kerek festett alakokkal, mely ruhát a csipőn biborpiros és égszinkék vitéz öv tartotta össze, egészen bokáig takarta alakját s a durva tehénbőrből készült csizmákat. Serpenyőalaku, lángveres nemezkalapját tarka szalaggal kötötte meg álla alatt és e piros kalapról két hosszu, keskeny, égszinkék szalag függött alá. Ugy látszott, hogy azóta még idogált egy keveset, mert nagyon rózsás kedvében volt. Viselkedésének lovagias komolyságát a legcsodásabb vidámság váltotta fel és olyan volt, mint egy tatár bajvivó, ki a sok szint szerető parasztleány ünneplőjébe öltözött. A mióta élek, még sohasem láttam ilyen rendőrfőnököt és nagyon kiváncsi voltam, micsoda fogadtatásban részesiti majd az ilyen tolmácsot ő kegyelmessége, a főláma.

Néhány perczczel később megjelent egy rongyos fiatal burjat, kit Khjunjew megfogadott, hogy elvigyen bennünket a kolostorig; három borzas burjat lovat és egy rozoga, ócska pawoskát hozott magával, mely félig sem volt elég arra, hogy benne elférjünk. Kérdésemre, hogy vigyünk-e magunkkal eledelt, Khjunjew azt felelte, hogy nem szükséges, majd ellátnak bennünket azzal a

kolostorban. »De, tevé hozzá vigyorgó, ravasznak látszani akaró tekintettel, de ha véletlenül van néhány »gyilkos cseppje« (ssmacsedse kaple), ne mulaszsza el ezeket elvinni magával; mindig nagy hasznát veszi az ember.«

Mikor elhelyeztük pawoskánkban a takarókat, báránybőrfelöltőnket, a kenyértarisznyát és legnagyobb likőrpalaczkomat, Frost és én helyet foglaltunk a jármü hátsó részében és lábainkat kinyujtottuk; Khjunjew, ki legalább kétszáz fontot nyomott, a mi lábainkon helyezkedett el. Kényelmesen egyikünk sem érezte magát, de Frost és én már nem is reméltünk kényelmet egy keletszibériai jármüvön, mig Khjunjewet felviditották és megrészegitették a reggeli események és annyira lelkesedett hangulatban volt, hogy a fizikai kényelmetlenség egyáltalán nem volt reá hatással. Folytonosan fecsegett; de miután egy idő mulva észrevette, hogy többet figyelünk és nem felelünk, abban a hiszemben volt, hogy hallgatásunkat elfogultságunk okozza az ő hatalmával és hirnevével szemben és barátságos, megnyugtató leereszkedéssel szólt. »Felejtsék el, hogy én a rendőrfőnök vagyok és bánjanak el velem és beszéljenek hozzám ugy, akár csak valami privátszemély volnék«.

Köszönetet mondtam neki nagylelkü kisérletéért, melylyel megakart bennünket fosztani az elfogultságtól, mely az ő fenséges jelenlétében erőt vett rajtunk; fecsegett azután mindenféle balgaságot, hogy megmutassa nekünk, mily könnyen lemond magas méltóságáról és mint tud ő leereszkedni a közönséges halandókhoz.

Közel öt werstnyi távolságban a várostól, kocsink megállott, hogy másképülljünk, és Khjunjew ugy vélekedett, hogy ez a legjobb alkalom megkóstolni a »gyilkos cseppeket«. Oda nyujtottam neki az üveget és miután egy kevés wodkát öntött üres tenyerébe és azt isteneinek hozott italáldozat gyanánt a négy égirányban elfecskendezte, két pohárral ivott belőle, megtörülte nedves, borzas bajuszát ultramarin kék selyemruhájának uszályával és hideg szemtelenséggel igy szólt: »Prostája kabachnaja!« (egész közönséges fenyőzagyvalék). Nem jutott hirtelen eszembe az »Ajándéklónak nem nézik a

fogát« közmondásnak megfelelő orosz példa, de annyit mégis csak megjegyeztem Khjunjewnek, hogy nagyon hiábavaló dolog volt megmérgezni magát egy második pohárral is, miután meggyőződött arról, hogy az »Közönséges fenyőzagyvalék«. De bármily rossz volt is az ital, annyit észrevettem, hogy egyetlen cseppet sem pazarol már éjszaki, déli, keleti és nyugati isteneire. A vegyitetlen tüzes viznek különben kevésbbé volt rá hatása, mint a hogy vártam volna; csak azt eredményezte, hogy mindjobban megismertem valódi fényében. Szegény kocsisunkat majd halálra ijesztette dühödt kiáltásaival: »Jaba, jaba!« (gyorsabban, gyorsabban!) és ha a szegény ember nem tudta nagyobb gyorsaságra birni lovait, Khjunjew, valószinüleg már nagyon mérges volt, reá ugrott, torkon ragadta, rázta, fojtogatta és mikor az már félholt volt, kemény barázdás öreg arczán, önelégült mosolylyal hozzánk fordult, mintha mondani akarná: »Igy teszek én; láthatják, milyen félelmet tudok én kelteni!« Minden arra menő burjatot élesen szemügyre vett, mintha tolvajt sejtene benne; a legtöbbre zsarnoskodó, parancsoló hangon rájuk kiáltott; a kinaiakat hangosan köszöntötte anyanyelvükön, hogy megmutassa ismereteit és mikor egy szép, festői öltözékü, fiatal burját nővel találkoztunk, ki a városba lovagolt, megparancsolta neki, hogy szálljon le lováról és kösse lovát egy fához, hogy ő megcsókolhassa. A nő e csodálatraméltó intézkedés miatt félig zavarba jött, félig mulatott rajta; Khjunjew azonban levette piros, serpenyőalaku kalapját a hosszu, égszinkék szalaggal és affektált komolysággal és az udvariasság különös utánzásával megcsókolta; miután megengedte neki, de nem segédkezett abban, hogy ismét visszamászszék a nyeregbe, győzelmes arczkifejezéssel fordult hozzánk, mintha mondani akarná: »Nos, mint vélekedtek erről? Látjátok, milyen férfiu vagyok! Ebben már önök nem utánozhatnának, hogy egy nőt csakis azért szállitsanak le a lóról, hogy megcsókolja önöket!« Ugy látszott, ő abban a hiszemben volt, hogy mi minden cselekedetét és tettét irigy csodálattal nézzük és mennél pajzánabbá tette őt az a tudat, hogy előnyös oldalát mutatja, annál gyak-

rabban kérte a »gyilkos cseppeket«. Végül attól kezdtem tartani, hogy még mielőtt a kolostorhoz érünk, képtelen lesz minden szolgálatra, mely illendőséget megkiván és a főláma, ha majd felfedezi állapotát, kiadja a parancsot, hogy kijózanodás czéljából mártsák a tóba. De nem jól ismertem a selenginski rendőrfőnököt.

Az ut, melyen Selenginsktől a kolostor felé haladtunk, terméketlen, kavicsos völgyön vezetett keresztül, két sor alacsony domb között, északnyugati irányban fölfelé; a kép egyhangunak tetszett és teljesen érdektelennek. Semmi megemlitésre méltót sem láttam, mig Selengingstől husz werstnyire el nem értünk egy magas hegycsucsra, honnan a Gans-tóra tekinthettünk. Köztünk és az éjszakkeleten levő sötétkék hegyek sora között keskeny, nyugodt viztükör terült el, melyet balról puszta rét szegélyezett, mig jobbról oly messzire kiterjedt, a meddig egy kiálló hegyhát el nem takarta előttünk a kilátást. E tó partjai alacsonyak és kopárok voltak, a völgyben a fű megsárgult a fagy és szárazság következtében; fák csak a távoli hegyek lejtőin voltak láthatók és az egész vidék a terméketlenség és kietlenség benyomását gyakorolta, mely a felső Irtis pusztáira emlékeztetett. A tó másik oldalán, közel annak nyugati végéhez, távoli megfigyelő pontunkról, nagy, fehér épületet pillantottunk meg, egy meglehetősen nagy, czölöpházakból álló burját falu közepén; ez volt a gusinói oserai láma székhelye.

A szent épület látására Khjunjew, ki már reggeli tiz órakor be volt csipve és azóta rövid időközökben állandóan üditgette magát a »gyilkos cseppekből,« hirtelen észrevehetően kijózanodott és komolyabb lett és mikor egy fél órával később a tó nyugati végében, egy mély folyamon haladtunk keresztül, kiszállt a pawoskából és arra kért bennünket, várjuk meg, mig megfürdik. Körülbelül öt percz mulva ismét megjelent, teljesen józan volt, felvette a szigoru birói arczkifejezést, mely őt mint orosz hivatalnokot jellemezte és értésünkre adta, hogy a főláma iránt a legmélyebb hódolattal kell viselkednünk. Ugy látszott, mintha attól félne, hogy miután keresztények és idegenek vagyunk, pogány

barbárnak tekintjük majd a »Chamba Lámá« t és nem tanusitunk majd elég kiméletet és udvariasságot iránta. Biztositottam őt arról, hogy megszoktuk az érintkezést a magas papi méltóságokkal és teljes tudatában vagyunk annak, mint kell viselkednünk. Miután Khjunjew ez egy pontban már nyugodt volt, fontolóra vette a főlámának irányunkban való esetleges viselkedését és azt, hogy mit kell majd felőlünk ő szentségével közölnie.

»Hogyan czimeztetnek önök?« kérdé hirtelen, miután egy perczig elgondolkozott. Ép ugy azt is kérdezhette volna: »Hogyan villanyoztatnak önök?« vagy: »Hogyan galvanizáltatnak önök?«

Nem tudtam megérteni, hogy mit akar és hallgattam.

»Neveiken kivül mily czimet viselnek önök még?« szólt kérdését ismételve és más alakba öltötte szavait.

»Mi az önök rangja?«

»A mi hazánkban nem ismerik a rangfokozatokat«, szólt Frost ur, »egyszerüen amerikai polgárok vagyunk.«

»Önök tehát nem nemesek?«

»Nem.«

»Nincsenek czimeik? Önök nem állanak kormányuk szolgálatában?«

»Nem.«

»Mily czélból utaznak hát tulajdonképen Szibériában?«

»Kizárólag csak szórakozás czéljából.«

»Akkor önök nagyon gazdagok lehetnek!«

»Nem, mi nem vagyunk gazdagok.«

Khjunjew nagyon kiábrándult. Mily dicsőséget szerezhet neki az, ha két jelentéktelen idegent mutat be a főlámának, kiknek nincsen sem rangjuk, sem czimük, sem valami kiváló állásuk és még nem is kormányuk megbizásából utaznak.

»Jól van« — szólt rövid gondolkozás után, »ha a főláma azt kérdezi önöktől, hogy kik és micsoda czél vezérelte önöket Szibériába, mondhatnak önök, a mit csak akarnak; de én azt forditom majd le, hogy önök magasrangu chinownikok, — fenséges megbizottak, vagy talán követek — kiket a nagy amerikai, hogy is mondják önök? köztársaság? tehát a nagy amerikai köztársaság

azzal bizott meg, kutassák ki Szibériát és tegyenek jelentést róla és hogy nem lehetetlen, hogy az önök kormánya arra szánja el magát, hogy Gossudarunktól megveszi ezt az országot.

»Bánom is én«, feleltem nevetve, »mit törődöm én azzal, hogy mit fordit ön le a főlámának; de ne higyje, hogy majd kisegitem a hinárból, ha majd belé kerül.«

Khjunjew arcza ismét magára ölté egy perczre az ittas ravaszság, az elbizakodottság és vigság kifejezését, melyet reggel észrevettem rajta; nyilván örült a cselnek, mint egy iskolás fiu, hogy a főlámával elhiteti majd, hogy két jelentéktelen idegen, magasrangu chninownikjai, megbizottai vagy talán követei a nagy amerikai köztársaságnak.

Mikor a barna czölöpházakból álló kicsiny faluba értünk, mely házak ott állottak a kolostor körül, Khjunjew természetellenes módon elkomolyodott, levette piros, kék szalagokkal diszitett kalapját és alázatos, tiszteletteljes arczkifejezést öltött. E viselkedést a szent hely iránt tanusitott mély nagyrabecsülésének kifejezéseül lehetett volna tekinteni, de valóságban ez csak előjátéka volt a kicsiny komédiának, melyet eljátszani szándékozott. Már a barátoknak, a kikkel az utczán találkozott, meg akarta mutatni, hogy ő a selenginski nagy rendőrfőnök, nem mer sem mosolyogni, sem beszélni, de még a kalapját sem meri a fején tartani a nagy amerikai köztársaság két magas képviselőjének jelenlétében.

Egyenesen a főláma házához hajtottunk, hol négy vagy öt nyirott haju buddhista pap fogadott bennünket, kik hosszu, barna ruhába voltak öltözve, mely ruhákat a csipőn egy sötét vitézöv tartotta össze. Khjunjew hajadon fővel ugrott le a pawoskából, a tulzott udvariasság szertartásaival segédkezett nekem a leszállásnál és oly gondosan és tiszteletteljesen vezetett fel engem a lépcsőkön, mintha az én esetleges botlásom nagy országos szerencsétlenség lenne. Minden mozdulat, a melyet megtett, azt látszott mondani a burjátbarátoknak és papoknak: »Ez a férfiu, kinek arczát a poloskák összecsipték, kinek inge gyürött és rövid kabátba van öltözve, nem látszik valami nagyon fenségesnek, de ő egy álruhába öltözött magasrangu chinownik. Látjátok mint kell irányában viselkednem? Az életem koczkára lenne téve, ha feltenném a kalapomat, mielőtt ő ezt nekem megparancsolni kegyeskednék.«

A főláma háza egyszerü, de meglehetősen tágas, egyemeletes czölöpház volt, melyet egy középső csarnok két részre osztott. Jéghideg fogadószobába vezettek bennünket, melyben egy, Szibériában készült indiai shawlmintáju szőnyegen kivül egy alacsony, kék selyempamlag és nehéz orosz asztalok és székek állottak. A falakon függtek a mongol és tibeti szent templomok képei, kiváló buddhista lámák és szenteknek bennszülött művészek által festett képei, II. és III. Sándor czárnak rosszul szinezett rézkarczai és Vilmos német császárnak egy kicsiny fényképe.

Khjunjew nemsokára belépett és szerényen leült egy székre az ajtó mellett, mint egy épen megbüntetett iskolás gyerek. Viselkedése legkevésbbé sem emlékeztetett a félig részeg, vidám, bárgyu tatár bajvivóra, ki megparancsolta a burját asszonynak, szálljon le lováról, csak azért, hogy megcsókolhassa. Csupán csak nehéz, bágyadt szemei árulták el a »gyilkos cseppek« hatását, de viselkedése és önuralma kifogástalan volt. Ha nem szólitottuk meg, egyetlen szót sem mert hozzánk intézni és még akkor is halk, alázatos hangon szólott. Egyszer, mikor a barna csuhás papok közül egy sem volt a szobában, tiszteletteljes komolyságot viselő álarcza tréfás vigyorgássá változott és jelentőségteljes kézmozdulattal mutatott szájára, mintha mondani akarná: »Csak ugy szinlelem ezt a butaságot, haj, csak lenne azokból a gyilkos cseppekből!«

Mind a papok és szolgák oly suttogva beszéltek, mintha halott volna a házban, vagy mintha a főláma aludnék és az valami rettenetes dolog lenne, ha felköltenék. A szoba, a hova bevezettek bennünket, annyira nedves és pinczeszerü volt, hogy nemsokára a hideg borzongatott. Khjunjew, ki ezt észrevette, tiszteletteljesen azt az ajánlatot tette, nem fáradnánk-e a szemközt levő szobába, mely délnek fekszik és melyet a nap kissé átmelegitett. Ez egyszerübb szoba volt nyersfabuto-

rokkal, de sokkal barátságosabb és kényelmesebb, mint az elfogadó terem.

A főláma legalább egy fél óra hosszat váratott magára. Khjunjew, ki kémlelődni volt, berontott a szobába és igy kiáltott: »Id jot« (ő jön). Sietve felálltunk és ekkorra már be is lépett a főláma. Feltünő, pompás, aranynyal átszőtt, narancsszinü ruhát viselt, melyet biborszinü bársony szegélyezett; a bő ujjakon ultramarinkék atlasz hajtóka volt. E szép, sárga ruha fölé, piros selyem átvető hullott, mely egy méter széles és öt méter hosszu volt; az átvető dus redőkben hullott alá a balvállon és a derékban fel volt hajtva. Fején magas, hegyes, karima nélküli, narancssárga nemezkalapot viselt, melynek oldalai, mint az orosz baslik végei lehulltak vállaira és nehéz aranyhimzéssel voltak bélelve. A dereka körül levő zsinórról nagy, lapos, ibolyakék bársonyzsacskó csüngött, melynek különös munkáju broncz-zárja volt; az egész olyan volt, mint egy posztópalaczk. Az öltözék a legszebb anyagból készült és az összbenyomás nagyon hatásos volt. E gazdag papi öltözék viselője közel hetven éves burjat volt; közepes nagyságu és egyenes tartással, arcza szakáltalan és nagyon ránczos, de erős és jóságos volt. Ő inkább az észak-mongol tipust képviselte, mint a kinait és némi müveltséggel és világismerettel biró férfiunak látszott. Köszöntése elfogulatlan és zavarodottság nélküli volt és mikor mindnyájan leültünk, nyugodt arczkifejezéssel hallgatta a felczifrázott, kifundált mesét, melyet Khjunjew a főlámának az én szerény elbeszélésemből felőlünk, terveinkről és a főlámánál való látogatásunk czélja felől elmondott. Hogy elhitt-e mindent vagy sem, nem állapithattam meg, de a következő eseményekből, a Kiachtából Selenginksbe való visszatérésünk után nyert értesülésekből, hajlandó vagyok elhinni, hogy Khjunjew diplomatikus fogásait, elkerülöm a keményebb kifejezést, siker koronázta.

Az élelmes tolmács kitünően játszotta szerepét, sőt még annyira merész is volt, hogy elmondatta velem a főlámának, hogy Petrow, az irkutski kormányzó mint különösen kitünő bizalmi férfiut ajánlotta őt (Khjunjewet) nekem és a kormányzó kivánságára kisért el bennünket

a lámához. A szerény modor, melyben ártatlan közleményemet, hogy Petrow kormányzó sürgönyt menesztett a mi érdekünkben Transbaikalia hatóságaihoz, ily alakban adta tovább, már magában is elég lett volna arra, hogy a seleginski rendőrfőnök első helyet foglaljon el a nagy művészek között.

Miután tehát ittunk, melyet orosz szokás szerint szamovárban adtak be, megkérdeztem a Chamba lámbát, megengedi-e nekünk, hogy a templomot megtekintsük. Azt felelte, hogy a mint Khjunjewtől értesült, mily előkelő vendégek szándékoznak őt meglátogatni, rövid hálaistentiszteletet rendelt a templomban, hogy azt is láthassuk. Sajnálatát fejezte ki a felett, hogy még csak rövid idő óta épült fel betegségéből és igy nem vehet részt az istentiszteletben; de Khjunjew majd elkisér bennünket s gondoskodik arról, hogy ülőhelyeket kapjunk. Mélyen meghajolva köszöntöttük egymást, a főláma visszavonult lakosztályába és Khjunjew, Frost ur és én elindultunk a templomba.

A láma székhelye Kelet-Szibériában alapjában véve egy kolostorszerü telepitvény. Magános vidéken fekszik, a falutól lehetőleg távol és rendesen egy templomból, ötven egész százötven czölöpházból áll a papok, tanulók, lelkészek és zarándokok részére, kik bizonyos ünnepélyességek alkalmából ide özönlenek. Látogatásunk idejében e házak háromnegyedrésze üresen állott. A »datsan« vagy a tulajdonképeni templom, magasan bekeritett füvel benőtt tér közepén állott. Talapzata majdnem négyszögü volt, mig elölről tekintve háromemeletes piramishoz hasonlitott. Homokkőből látszott épitve lenni, fehérre volt festve és homlokzata, meg a főajtó feletti része piros és fekete czifrázatokkal volt diszitve.

Mikor a főajtón keresztül beléptünk az épületbe, tágas, de csak gyengén megvilágitott csarnokban voltunk, melynek kiterjedését hosszában 80 lábra, és szélességében 65 lábra becsültem. Nagy, kerek, biborpiros posztóval diszitett oszlopok tartották a boltozatot. A falakat majdnem teljesen boritották a szenthelyek és szentek képei és a tarka diszitmények; mig sokszinü zászlók és szép keleti lámpások bőségesen voltak elhelyezve.

A templom annyira meg volt töltve ezerféle apróságokkal, hogy lehetetlenség volt bizonyos sorrendben megfigyeléseket tenni vagy emlékezetbe vésni csak felét is a dolgoknak, melyeket a szem látott; az összbenyomás még arra is meglepő volt, a ki ismerője a görög és római katholikus templomoknak. A diszitmények nagy gazdagság benyomását gyakorolták reám és ugy szinre, mint alakra nézve, rendkivül szépek voltak. Az ajtóval szemben, a templom végében, dús faragványu rácsozat volt, mely előtt három nagy szék vagy trónus volt elhelyezve egyforma távolságban egymástól.

E sötétsárga selyemmel bevont trónusok a főláma, a Scheretui vagy a Datsum nagy lámája és annak segédje részére voltak felállitva. Mikor a templomba léptünk, a főláma trónusa üres volt, mig a másik kettő el volt foglalva. E trónusok előtt két egyenlő vonalban egymással szemben, tizenhét láma ült keresztbe vetett lábakkal, hosszu, magas, párnákkal és sárga nemezzel bevont pamlagokon. Mindezekkel szemben, a pamlagok által képezett folyosón, kicsiny, piros asztal állott, melyen két vagy három hangszer pihent. A lámák egyformán voltak öltözve, narancssárga selyemruhákba, piros selyem vitézövökkel és sárga, sisakalaku, pirossal szegélyezett kalapokkal. Az ajtónak mindenik oldalán óriási nagy dob állott — majd olyan nagy, mint egy vadkannak a feje — és a két lámának, a mi közelünkben, vastrombitája volt, melyek nyolcz láb hosszuak voltak és a szélesebb végükben tiz hüvelyk átmérettel birtak. Ugy a dobok, mint a trombiták vasállványokon pihentek. A középső folyosón, a lámák két sora között voltak székek, a mi számunkra, melyekre le is ültünk.

A jelenet, melylyel az isteni tisztelet kezdődött, sokkal idegenszerübb volt és nagyobb benyomást gyakorolt reánk, mint hittem volna. A homály, melybe a templom burkolva volt, az elnöklő méltóságok magas, sárga trónusai, a dus és gazdag diszitmények, az óriási dobok és trombiták, a fekete ruhás tanulók és papok komor tömege, kik ott állottak a helyiség egyik végében és a narancsszinü és veres ruháju lámák fényes sora a másik végén, együttvéve oly képet nyujtott, melynek idegenszerü, barbár pompája mindent felülmult, a mit eddig láttam. Miután elfoglaltuk helyeinket, egy perczre teljes csend uralkodott. Ezután a seretui kicsiny golyóalaku kereplőt hozott mozgásba és mintegy válaszul e jelre zenei, pokoli lárma következett, mely a czimbalmok csörömpöléséből, az óriási dobok tompa dübörgéséből, a csengők összhangnélküli csörgéséből, a csigakagylók panaszos hangjaiból, a kürtök bugásából, a vas háromszög tiszta csengéséből és a nagy vastrombiták rekedt üvöltéséből származott. Dallam nem volt benne, zenének sem volt nevezhető, egyszerüen rettenetes hangszerzaj volt. Ez közel egy perczig tartott és mire vége szakadt, a tizenhét láma különösen gyors egyforma mély hangon elénekelt vad dallamba kezdett. A hangok megegyeztek, az ütem erőteljes volt, és minden vonal vagy rímes versszak végét a czimbalmok csörömpölése és az óriási dobok dübörgése jelezte. Ez éneklést, mely három-négy perczig tartott, másik zenekari zürzavar követte, mely minden természetfölötti hozzájárulás nélkül, bedönthette volna Jericho falait. Még sohasem hallottam a hangoknak ily pokoli zürzavarát. Az egész hálaistentisztelet, mely közel tizenöt perczig tartott, énekből állott, mely az emlitett módon a hangszerek pokoli lármája által zavartatott meg. A dolog érdekes, de épen elég hosszu volt.

Frost ur és én, azután, a scheretui és Khjunjew kiséretében, körüljártunk a templomban. A faragványokkal diszitett rácsozat mögött három óriási bálvány volt a buddhisták szokásos ülő helyzetében; mindegyik előtt égő vajgyertyák állottak, porczellán-edények rizszsel, buzával és kölessel telve, papirvirágok, illatos, égő labdacsok és bronz szentelt viztartók. A templom e részének falain üvegajtó könyvszekrények állottak, a hol ezer és ezer oly kicsiny alak állott, melyeket a kereszténység bálványoknak ismer és melyeket a burjatok »burchan«-oknak neveznek. Hogy miért őrzik e szobrok oly nagy részét a templomban, ép oly kevéssé tudhattam meg, mint azt, hogy mi a czéljuk. Végtelenül különböztek egymástól; nagy részük nyilván jelképeket ábrázolt; mindannyian vagy szentté avatott

halandókat, papokat, természetfölötti erőket vagy hatalmakat képviseltek. Khjunjew értesitései szerint e »burchan«-ok vagy bálványképek ugyanazt a szerepet játszák a lamaismusban, mit a szent képek az ortodox orosz egyházban.

A templom gyüjteményében lévő sok bálványkép külsejéből azt a következtetést vontam le, hogy egy »burchan« ép ugy ábrázolhat gonosz, mint jó szellemi hatalmat. A »burchan« szó a mongoloknál hosszu időn át a szent, vagy természet fölötti lény értelméül szolgált. Erman dr. a mongol »burchan«-t azonosnak tartja az indiai buddah-val. A Gans-tavi templomban a »burchanok« a lehető legsürübben álltak egymás mellett a polczokon és ugy látszott, hogy nem igen tettek kisérletet, hogy valamely sorrendben állitsák fel őket. Két hüvelyktől kezdve egy láb magasak is voltak és rézből, bronzból vagy kőből készültek. A »kumirnja« vagy a bálványszoba egy sarkában imamalom volt, mely egy nagy függőleges hengerből állott, mely állitólag irott imákkal van tele. Nem láttam a malmot müködni; de az Ononski-kolostorban, melyet néhány héttel később látogattunk meg, egy csupán csak e czélra készült épületben egy rémségesen nagy imamalmot láttunk, mely állandóan használatban volt.

A bálványszobából felmentünk a templom emeleti részeibe, hol még több »burchan«-okat és nagy gyüjteményt találtam a csodás mongol és tibeti könyvekből. Ha nem mondták volna meg nekünk, hogy ez utóbb emlitett tárgyak könyvek, mi bizony sohasem találtuk volna el. Egyenoldalu, tizenkét-tizennégy hüvelyk hosszu és közel négy hüvelyk széles lapok voltak ezek, finom khinai papirosból, melyek két vékony fa, vagy papirtáblák közé voltak préselve és selyem szalagokkal vagy tarka posztó csikokkal összekötve. Kisebb számlacsomókhoz hasonlitottak. A lapoknak csak egyik oldalára volt szöveg nyomtatva és a betük függélyes irányban állottak. Néhány kötetben, melyeket megvizsgáltam, megkisérlették, hogy piros és sárga tintával vagy festékkel kifessék a kezdőbetüket és a fejezetek kezdetét; de a munka durva és otromba volt.

Még elvezettek bennünket egy kápolnába, egy kicsiny épületbe, mely szinte a bekeritett helyen állott, hogy megtekintsük Maiderának, a láma panteon egyik legtiszteltebb »burchan«-jának nagy képét. Óriás arányu müvészileg fából faragott alak volt ez, ülő helyzetben, festékkel és aranynyal fedve. Ez alak magasságát harminczöt lábra becsültem. Egy szük, de magas, zászlókkal, szalagokkal és lámpásokkal diszitett kápolna közepén állott és igazán impozáns volt. Az egyik, selyem diszitményekkel beaggatott oltár előtt, mely ott állott közvetlenül a bálványkép előtt, gyertya és tömjén égett; ezenkivül még kemény vajból és viaszkból készült virágok is hevertek rajta, a porczellánedények egész tömege telve volt kölessel, rizszsel, buzával, olajjal, mézzel és szenteltvizzel. Néhány edény nyitva volt és tisztán láttuk annak tartalmát, mig másokra meg piros, kék vagy sárga selyem asztalkendők voltak boritva. Itt épugy, mint a nagytemplomban a komor jelleget eloszlatták nagy részben a diszitmények és draperiák fénylő szinei és a papok pompás narancsszinü és karmazsin piros ruhái.

A Maidera-kápolnából elvezettek minket a bekeritésben álló, még egy harmadik épületbe is, a szent fehér elefánt elé. A fehér elefántot gondolataimban mindig összeköttetésbe hoztam Siam-mal és nem kevéssé voltam meglepetve, midőn egy kelet-szibériai láma kolostorban ez állatnak nagyon jó utánzatát találtam. A Gans-tavi elefántot egy mongol vagy burját pap művészileg faragta ki fából és azután befestette fehérre, feldiszitette a megfelelő nyeregdiszszel és négy alacsony kerékre helyezte. A faragott elefánt valamivel kisebb volt, mint a valódi és agyarai oly szöget képeztek, mely csodálatra ragadta volna a természetbuvárokat, de tekintetbe véve azt, hogy a benszülött müvész sohasem látott élő elefántot, a munka elég szép volt. A fehér elefánt egy nagy, négykerekü kocsi elé van fogva, melyen remekül faragott ereklyeszekrény áll, melynek olyan alakja van, mint egy kétemeletes templomnak. A lamaismusnak évenkint megtartani szokott nagy ünnepén, juliusban, a nagyistenségeknek egy kicsiny

képét elhelyezik e szekrényben és az elefántot és kocsit diadallal vontatják a kolostor körül a dobok, trombiták, csigakagylók és czimbalmok zenéje és háromszáz pompás öltözékü láma kiséretében.

Mig a fehér elefántot néztük, Khjunjew odajött hozzám és azt mondta, hogy a Chamba láma, tekintetbe véve azt a tényt, hogy mi vagyunk az első idegenek, kik a kolostort megtekintettük, megparancsolta, hogy járják el nekünk a szent »burchan táncz« ot. Nem tudtam elfojtani magamban a gyanut, hogy mind e kegyet Khjunjewnek és a valóságnak a költészetbe való páratlan átvitele eredményezte, de ha a főlámának, mint az »amerikai köztársaság megbizottai«, vagy tán képviselői gyanánt lettünk bemutatva, ez nem a mi hibánk volt és ez semmikép sem volt ok arra, hogy megvessük a figyelmességeket, melyekben részesitenek.

Mikor visszatértünk a nagytemplomba, a tánczhoz való előkészületek mind megtörténtek már A táncznak ott kellett lefolynia a szabadban, a datsan előtt, a füvön, hol már fel voltak állitva az ülések a zenészek-, a scheretüi és annak segédje részére. Kihozták a nagy dobokat és a nyolcz láb hosszu vastrombitákat, az elnöklő lámák keresztbe vetett lábakkal leültek az egymásra halmozott sárga párnákra és mi elfoglaltuk a számunkra kijelölt helyeket. Egy kicsiny kereplő által megadott jelre tizenkét, vagy tizenöt idegenszerü és vad kinézésü alak rontott ki a templom előtti térre és a czimbalmok és a nagy vastrombiták harsogó kiserete mellett, lassu, ritmikus, ugró tánczot kezdtek járni. Négyen vagy öten a tánczosok közül, óriási fekete sisak álczát viseltek, melyek vigyorgó, mongol démonokat ábrázoltak és fejeikből sugárszerü vékony rudak állottak ki, melyekre tarka zászlócskák voltak erősitve. Két alaknak emberi koponyák voltak a vállain, az egyik férfi aggancsos szarvas fejet viselt és egy másik, szarvakkal ellátott bivalfejet. Hárman-négyen a tánczosok közül, kik a jó szellemeket és a hit pártolóit ábrázolták, nem viseltek álarczot, fejükön széles karimáju kalapot és sziv alaku aranydiszitést hordtak és tőrökkel voltak

felfegyverkezve. Ugy látszott, hogy az ő feladatuk volt elüzni a fekete álczás démonokat és a koponyás alakokat. A tánczosok ruhái rendkivül dusak és szépek voltak. Az öltözékek karmazsinpiros, biborvörös, kék és narancssárga selyemből, régi arany brokát-, lilabársony-, tarka zsinóros különféle szinü atlasz, bojtok és rojtokból állottak; kerékalaku ezüst csattok tartották össze az ivekben alkalmazott fehér gyöngyöket; a különfélébb fajtáju arany és ezüst ékszer csillogott és villogott a napban, a mikor a tánczosok forogtak és a kisérő czimbalmok és dobok üteme mellett ide-oda ugrándoztak. Az előadás közel tizenöt perczig tartott; az utolsók, kik visszavonultak, a burchanok voltak, kiknek arany ékszer volt a kalapjukon és tőr kezükben. E szent »burchan táncz« valószinüleg a vallásos némajáték vagy titokzatosságok egy neme volt; sajnálatomra Khjunjew nem adhatott nekem kielégitő magyarázatot annak jelentősége felől.

Mikor visszatértünk a főláma házába, nagyon jó ebéd volt elkészitve, gabonalikörrel és madeirával, hogy felviditsa a »követeket« és wodka is volt bőségben, hogy Khjunjev egy kis részegségre szert tegyen. Az ebéd után huzamosan beszélgettem a főlámával hazámról, a földrajzról és a föld alakjáról. Szinte hihetetlen, hogy a tizenkilenczedik században létezik még a földön egy művelt egyén és magas papi méltóság, ki még sohasem hallott Amerikáról és ki egy cseppet sincs meggyőződve arról, hogy a föld gömbölyü. A főláma ilyen férfiu volt.

»Ön sok országot bejárt, szólt hozzám a tolmács közvetitésével és beszélt már a nyugat bölcs embereivel; mi az ön véleménye a föld alakjára vonatkozólag?«

»Azt hiszem, volt a válaszom, hogy egy nagy gömbhöz hasonlit«.

Azt már hallottam régebben, szólt a főláma és gondolkozva tekintett a levegőbe. Az orosz tisztek, a kikkel találkoztam, azt mondták nekem, hogy a föld gömbölyü. Ez a felfogás ellenkezik a mi régi tibeti könyveinkkel; de észrevettem azt, hogy az orosz bölcs férfiak előre jelzik a sötétségeket és ha megtudják mondani, mikor lesz nap- vagy holdfogyatkozás, minden való-

szinüség szerint tudják a föld alakját is. Miért hiszi ön, hogy a föld gömbölyü?

»Erre nézve nagyon sok indokom van, feleltem; de a legjobb és legnyomósabb az, hogy én magam körülutaztam a földet«.

Ez az állitás ugy érintette a főlámát, mint egy láthatatlan ütés.

»Hogy jutott ön a föld körül? kérdé. Mit ért ön azalatt »körülutaztam«? Hogy tudja ön, hogy körülutazta?«

»Hátat forditottam hazámnak, feleltem, és sok hónapon át abban az irányban utaztam, melyet a nap követ. Bejártam sok szárazföldet és nagy óczeánokat. A nap mindennap lement szemeim előtt és minden reggel felkelt a hátam mögött. A föld mindenütt laposnak látszott, de sohasem találtam meg a végét vagy annak egy szögletét és végül, mikor már több mint harminczezer werstnyi utat megtettem, ismét saját hazámban voltam és visszatértem otthonomba, de oly irány felől, mely teljesen ellenkezője volt annak, a melyben elindultam. Hiszi ön, hogy ezt megtehettem volna, ha a föld lapos lenne?

»Nagyon különös, szólt a főláma egy pillanatnyi gondolkozó hallgatás után. Hol van az ön hazája? Mennyire van az Pétervártól?

»Hazám távolabb esik Pétervártól, mint Pétervár ide, feleltem. Majdnem egészen pontosan lábaink alatt fekszik; ha közvetlenül keresztülhaladhatnánk a földön, ugy az lenne a legrövidebb ut, mely oda vezet.«

»Az ön földiei lábaink alatt, fejjel lefelé sétálnak?« kérdé a főláma szemmelláthatό érdeklődéssel és csodálkozással, de minden változás nélkül közömbös arczában.

»Igen, feleltem; és ők meg azt tartják, hogy mi járunk fejjel lefelé.«

A főláma azután megkért, irjuk le neki pontosan az utat, melyet Amerikából Szibériáig megtettünk és soroljam fel neki az országokat, melyeken keresztül haladtunk. Azt tudta, hogy Németország határolja Nyugat-Oroszországot, hallott Britt-Indiáról és Angliáról — valószinüleg Tibet által — bizonytalan fogalma is volt a Csendes oczeánról; de az Attlanti oczeánról és a földrészről, mely e két nagy tenger között fekszik, gyenge sejtelme sem volt.

Hosszas beszélgetés után, mely alatt a földgömb-alakját minden lehető szempontból megvitattuk, a főláma majdnem meg volt már győződve e tan igazságáról, de mély sóhajjal igy szólt: »Nem egyezik meg a mi könyveink tanaival: de az oroszoknak bizonyára igazuk van.«

Feltünő tény, hogy Erman dr., ki az egyetlen idegen volt, ki előttünk a Gans-tavi lámakolostort megtekintette, ugyanily módon beszélgetett a föld kerekségéről azzal a férfiuval, ki akkor (1828 ban) főláma volt. Majdnem hatvan év telt el Erman dr. és a mi látogatásunk között, de a föld gömbalakjának tana ez idő alatt nagyon nyugtalanitotta Kelet-Szibériának ily messzefekvő lámakolostorában a papok elméjét; nem valószinütlen, hogy másik hatvan év mulva a napnyugati világnak egy másik utazóját, a leendő láma megfogja majd kérdezni az okok felől, miért hiszi, hogy a föld gömbölyü.

Délutáni öt óra után, miután fényképeket cseréltünk a főlámával, megköszöntük szeretetreméltóságát és vendégszeretetét és sajnálkozva bucsuztunk el tőle, egész sereg pap és feketecsuhás tanulók jelenlétében; a gondos, tiszteletteljes és hajadon fővel álló Khjunjew gondosan felsegitett bennünket pawoskánkba és visszaindultunk Selenginskbe.

8. Az orosz czenzura.

Az Oroszországon kivül élő olvasók csak nagyon kis része tudja, mily nagy akadályokat gördit e nagy birodalomban a czenzura a sajtó véleménynyilvánitása és a hirek terjesztese elé. Sokan tudják a czenzura létezését, talán azzal is tisztában vannak, hogy gátlólag hat ugy a szellemi munkásság fejlődésére általában, mint a politikai és forradalmi munkásságra; de csak nagyon kevésnek nyilik alkalma, hogy megismerhesse átkos befolyásának egész nagyságát. Az orosz czenzura nemcsak a peczek, mely meggátolja a nyilvános ügyek megbeszélését, hanem az a kendő is, melylyel bekötik az orosz nép szemét, hogy ne lássa saját helyzetének valódi természetét. Legkevésbbé sem nevezhető tulzásnak az az állitás, hogy a Londonban lakó angol, ki figyelmesen olvassa a »Daily News«, »Times« és »Standard« sürgönyeit és levelezéseit, tisztább és pontosabb fogalmat alkothat magának az Oroszországban lefolyt fontos tények és dolgok egész soráról, mint a pétervári polgár, ki még oly gondosan tanulmányozza is a czári birodalom hirlapjait és folyóiratait. E rendellenes állapot okait a belügyminiszter által kiadott és »sajtótörvények«-nek czimzett vastag könyvben kell keresnünk. Hogy a törvényeket mikép alkalmazzák, hogy bizonyos, fontos közügyeket nemcsak tárgyalni, de még emliteni se lehessen, azt saját tapasztalataim egy esetével is kimutathatom.

Az 1886-ik év junius havában Kasánban, a régi tatárvárosban, orosz polgárok képviselőtestülete gyült össze, melyet a város szabadelvüi, kissé tréfásan, »Dög.

parlament«-nek neveztek el. A »Jemstwos« ugyanis a Wolga menti összes tartományok helyi gyülekezetének küldötteiből állott és azért gyültek össze, hogy az akkoriban uralkodó marhavész és az annak elnyomására irányuló intézkedések felett tanácskozzanak. Én akkor véletlenül Kasánban voltam és a »parlament« megnyitására kitüzött nap reggelén, szobámban, az egyik helyi lap kiadójával és a kasáni egyetem egyik tanárával orosz viszonyokról beszélgettem.

Bemegyek a szerkesztőségbe, szólt a hirlapiró és vezérczikkben kötöm majd lelkére a képviselőknek, hogy miután a marhavész felett folytatandó tanácskozáshoz az összes Wolga Zemstwosk összegyültek, használják fel a kedvező alkalmat és beszéljenek meg más fontos kérdéseket is, melyek a Wolga menti tartományokra nézve nagy fontosságuak.

— És tudja-e, hogy mi fog történni, ha ezt megkisérti? kérdé a tanár.

— Vajjon mi? szólt a hirlapiró nevetve.

— Lapját, a »dögparlamenttel« együtt még holnap délelőtt betiltják

— Igazán gondolja, szóltam közbe, hogy betiltanak egy lapot, mely jóhiszemüleg ad ily tanácsot.

— Okvetlenül, felelt a tanár. Biztos forrásból tudom, hogy az itteni kormányzót a belügyminiszter szigoruan utasitotta, hogy naponta kimeritően megsürgönyözze neki a tárgyalások menetét és ne türje, hogy a parlament másvalamivel foglalkozzék, mint az egyetlen, elébe tüzött tárgygyal; A. ur (a hirlapkiadó) akármily leplezetten irja is meg tanácsát, meg vagyok róla győződve, a czenzura kitörli.

— És én mégis megirom, szólt az ujságiró; majd hozzám fordulva folytatá: »ha majd éjjel tizenegy és tizenkét óra közt meg akarja tudni az eredményt, szóljon be a szerkesztőségbe«.

A kitüzött órában felmentem a »Napilap« czimü ujság szerkesztőségébe, hogy ott bevárjam a reggeli kiadás korrektura-iveit. Éjfél felé harangjel szólalt meg az egyik szomszédos szobában és egy perczczel később e kiáltással: »C-e-n-z-o-r!« egy szedőgyerek rohant

be, nagy csomó kefelenyomatot dobva az asztalra. A. ur sorra szedte azokat, átnézte és szótlanul odanyujtotta nekem, köztük azt a lapot is, melyen a »Wolga Zemstwok küldötteinek gyüléséről« szóló vezérczikk volt kiszedve. E czikk hangja, még a legszüklelkübb és legkonzervativabb bürokrata álláspontjából is teljesen kifogástalannak látszott; a befejező mondatokban azonban A. ur óvatos és félénk módon annak a nézetének adott kifejezést, hogy jó lenne talán, ha a Zemstwos küldöttei felhasználnák a most nyiló alkalmat, hogy néhány más közérdekü kérdést is megvitassanak, melyek a »Wolgavölgy lakóira nézve ép oly fontosak, mint a marhavész.« E czikkét a czenzor három-négy vastag, piros vonással huzta keresztül és a szélére e két szót irta: »Nem szabad.« A professornak tehát igaza volt. A »Napilap« még azt a tanácsot sem adhatta a képviselőknek, hogy a nép érdekében bármiféle fontos kérdésekkel foglalkozzanak. Az állatokra vonatkozó óvintézkedések tárgyalása ellen a kormánynak nem volt kifogásolni valója; de az az inditvány, hogy a képviselők az elnyomott emberi lények szükségletei és szenvedéseire is kiterjesszék figyelmüket, lázadásra izgató támadás volt a korona szent kiváltságai ellen. A marhavész ellen szabad a küzdelem, de a »bürokrata vész« az »Ur felkentjének« kitünő intézménye, melyre még czélzást sem szabad tenni.

Mivel magam is hirlapiró vagyok, az orosz czenzurának gyakorlata a sajtóra vonatkozólag nagyon érdekelt; ép ezért Szibériából európai Oroszországban történt visszatérésem után minden rendelkezésemre álló időmet e tárgy tanulmányozásának szenteltem. Beszéltem az összes kiadókkal és irókkal, a kikkel megismerkedhettem, bejártam a szerkesztőségekbe, végighallgattam a szerkesztőnek az »Erudire« (kivakarni), »Interlineare« (közbeirni) és »Prohibire« (megtiltani, felfüggeszteni) műkifejezésekre vonatkozó megjegyzéseit és nagy csomó kefelevonatot gyüjtöttem össze, hogy bizonyitékaim legyenek az elnyomatási rendszer hatására és a szük határokra nézve, melyeken belől az orosz kiadók és tudósitók kifejezést adhatnak nézeteiknek és bátran működhetnek.

Az orosz napilapok szerkesztőségeiben az utolsó kefelevonatok éjjeli tizenkét és egy óra közt kerülnek össze a czenzortól. A C-e-n-z-o-r szó kiálitására a szerkesztőség összes tagjai egybegyülnek, egyikük átnézi a hasábokat és tudtára adja munkatársainak, hogy a közvélemény és a közerkölcsök nyilvános őreinek miféle változások tetszettek és hangosan felolvassa a végkép betiltott czikkek czimfeliratait. Erre aztán a további teendők gyors tárgyalása következik. Ha a czenzor egy vezérczikk lényeges részét kivágta, az éjeli szerkesztőnek kell eldöntenie, hogy ügyes, sebészi műtét utján a maradékokat össze lehet-e foltozni annyira, hogy ismét szerves egésznek látszassanak vagy annyira csonkák, hogy már csak papirkosárba valók. Ha a czenzor csak jelentéktelen változásokat rendelt el, az éjjeli szerkesztő véleményéhez képest, az illető szerző végzi rajta a szükséges javitásokat. Jó csomó anyag, mely a czenzurán átment már, mindig készen és kiszedve áll, hogy az utolsó perczben azzal lehessen a hézagokat kitölteni, melyeket a czenzura okozott oly czikkek törlése által, melyeket »illetlenek«-nek, vagy »káros irányuak«-nak tartott. Ha a kijavitott kefelevonatok ujból megvizsgáltattak és a czenzor hazament már, a szerkesztők és tudositók is befejezték napi munkájukat. Ezentul porrá éghet Moszkva, ezer halált halhat a czár, az ujság arra vonatkozó fontos hireket nem vehet fel többé hasábjaiba.

A ki az orosz czenzura dolgait nem ismeri közelebbről, azt hihetné, hogy a teljes tilalom esetei ritkán fordulnak elő és hogy a czenzor okos mérséklettel és türelemmel végzi tisztét. De nem ugy áll ám a dolog. Vannak oly orosz ujságokból való kefelevonataim, melyekben nyolcz, sőt tizenegy czikket is teljesen kitöröltek, a fennmaradt czikkek szövegében előirt változásokat nem is emlitve.

Adrianow ur, a »Szibériai Ujság« czimü ismert lap kiadója, 1881. május 9-én, a tomski czenzortól oly kefelevonatokat kapott vissza, melyekben a legközelebbi számra előkészitett olvasmányok felénél nagyobb része egészben, vagy részben kitöröltetett.

Adrianow elhatározta a kinyomatást, a nélkül, hogy a »Tilost:« »Megengedett« el pótolta volna. Más szóval kifejezve, a czenzor által kifogásolt helyek fehér foltok alakjában fognak megjelenni, — a közönség ebből következtessen aztán. És igy is történt; a »Szibériai Ujság«, mely 1881. május 10-én jelent meg, a legkülönösebb hirlap volt, mely valaha olvasó kezébe került. Az egyik részében fél hasáb nagyságu fehér hely volt, mely után egy megcsonkitott vezérczikk maradványa következett, másik részében néhány kezdet és vég nélkül való, érthetetlen mondatot lehetett találni; közvetlenül ez alatt egy czimfelirat forditotta a figyelmet egy derékszög alaku üres térre és az egyik oldalon csak oly kevés szöveg maradt meg, hogy a nyomtatott sorok apró szigeteknek látszottak a fehér papiros tengerén.

Az ujságnak e reggelen megjelent száma természetesen feltünést keltett; a kereslet nagy és páratlan volt. Mindenki megértette az üres helyek jelentőségét és mindenki birni akarta a számot. A rendőrség azonban mihamar neszét vette a dolognak és kiadatott a parancs, hogy az egész kiadás elkobzandó és megsemmisitendő. Oly alapossággal keresték a lapot, hogy alig lehetett egyetlen számát megmenteni. Maga Adrianow ur sem adhatott belőle nekem, még négy év mulva sem, de még azt sem mondhatta meg, hogy hol tehetnék rá szert. A rákövetkező számot azonban ideadhatta, abban pedig a czenzor jellemző korlátoltsággal és következetlenséggel megengedte neki, hogy előfizetőihez a következő értesitést közölje:

»A »Szibériai Ujság« kiadója kötelességének tartja előfizetőit arról értesiteni, hogy a lap 11-ik száma a következő okokból nem küldhető meg nekik: Miután a kiadó a sajtótörvényekben nem talált oly intézkedést, mely megtiltaná neki, hogy a czenzor jelzései által üresen maradt hasábrészeket tisztán hagyja meg, a »Szibériai Ujság« utolsó számában ezt a módot követte. Az ezen ügyre vonatkozó és a belügyminiszterhez intézett táviratra azonban Wiazenski P. P. udvarmestertől, a sajtóügyek valóságos főigazgatójától a következő válasz érkezett: »Az üres helyek valamely lapban hallgatag tiltakozást képeznek a megelőző czenzura ellen és mint ilyenek meg nem engedhetők.«

A »Szibériai Ujság-«nak 1881 május 17-én megjelent 12-ik számából — a hol e különös értesités megjelent — egy példány birtokomban van. A lapot azóta »kárhozatos iránya« miatt kétszer felfüggesztették és végül teljesen elnyomták, mert, »megbizhatatlan« (neblagonadezhni) egyéneknek nyujt kereseti forrást és Jabelujev számüzöttről megemlékezett. A mint az az én birtokomban levő, csonka kefelevonatból kitünik, az ujság »kárhozatos iránya« abban a hazafias kisérletben »nyilvánult«, hogy az orosz közönség figyelmét a sikkasztás, megvesztegetés, zsarolás eseteire és a szibériai hivatalnokok kegyetlenségeire terelje. Adrianow ur, a volt kiadó, teljesen kifogástalan jellemü uri ember, a ki lapja elnyomatása óta a császári földrajzi társaság nyugatszibériai osztálya számára régészeti kutatásokat végez. Miután a régészet történelem előtti időszakra vonatkozik, az emberi tudományok egyik ágát képezi, mely felett az orosz czenzura nem biráskodik és azt nem is őrzi ellen. A mig Adrianow urat nem éri az a szerencsétlenség, hogy oly feliratos, vagy hyeroglifes követ talál, mely azt bizonyitja, hogy valahol és valamikor oly nép létezett, mely felett nem czár uralkodott és melyet nem a czenzura szabályozott, zavartalanul folytathatja munkálatait.

Egy amerikai ujságiró hihetetlenül következetlennek találná, hogy a mikor egy lapnak összes példányait elkobozzák és megégetik, mert abban a czenzorok által törölt helyek fehéren maradtak, megengedjék a kiadónak azt, hogy a legközelebbi számban az előfizetők előtt az eset összes körülményeit kifejtse; az orosz hivatalnokok eljárása azonban épenséggel beszámithatatlan. Az orosz sajtóczenzura történetében csak még egy esetet tudok, a mikor kisérlet történt a kormány tilalmának kijátszására és arra, hogy a közönség figyelme az orosz peczektörvény igazságtalanságára forditassék.

Az 1886-ik év elején egész Oroszországban készülni kezdtek a hübéresek felszabaditása huszonötéves fordulójának megünneplésére. Az emlékünnepek Orosz-

országban szokásosak és a hivatalnoki körökön kivül senkinek sem volt leggyengébb sejtelme sem arról, hogy a kormány közbe fog lépni és megfogja gátolni Oroszország ujkori története e legfontosabb eseményének megünneplését. A reakczionarius politika folytán azonban, mely III. Sándor czár uralkodását jellemzi, Tolstoi Dimitri gróf, az akkori belügyminiszter, a korona összes tartományi hivatalnokaihoz parancsot küldött, mely február 19-ének nyilvános megünneplését az egész birodalomban megtiltotta és a sajtóczenzorokat utasitotta, hogy a hirlapokat értesitse, hogy ama napon a felszabaditásról, vagy annak következményeiről való megemlékezés a legszigorubban tiltatik. A czári birodalom összes napilapjai, egynek kivételével, szolgalelkü alázatossággal alávetették magukat e tilalomnak; egyikük sem mert a nap jelentőségéről, vagy a nyilt parancsról szólni, mely azt nevezetessé tette.

Ámde a czári birodalomnak nem összes lapjai jelentek meg. A moszkvai »Orosz Ujság« elhatározta, hogy mivel a fenkölt gondolatoknak, miket a jubileumi nap ébreszt, kifejezést nem adhat, e napot az egyetlen lehető módon ugy ünnepli meg, hogy egyáltalán meg nem jelenik. Inkább hallgatni akar, mintsem hogy a kormány kivánatára szájkosárral jelenjék meg. Ha a belügyminiszternek tudomása lett volna a lap szerkesztőinek szándékáról, talált volna talán módot, hogy őket lapjuk rendes kiadására szoritsa, de szándékuk titokban maradt és 1886 február 18-áról 19-ikére virradó éjjel a Moszkvai Ujság nyomógépei tétlenül álltak. Mikor másnap egymástól kérdezték az emberek, hogy mi történt az »Orosz Ujsággal«, válaszkép suttogták: »Hallgatásával ünnepli a hübéresek felszabaditásának huszonöt éves jubileumát«.

Az itt felhozott példákkal az olvasó megközelitő fogalmat alkothat magának a czár kormányának sommás eljárásáról sajtójával szemben, a mikor az »kárhozatos irányu«. Ámde a czári birodalomban nemcsak orosz ujságok fordulnak meg, hanem oly napilapok és folyóiratok is, melyek Londonban, Párisban, Berlinben és New-Yorkban jelennek meg és sürün telenyomatott

hasábjaikban az elégületlenség és »lázitás« magvait tartalmazzák. Mikép lehetne a czár alattvalóit a külföldi irodalom »kárhozatos« befolyásától megóvni? Az orosz czenzor, bár a saját területén mindenható, nem volt képes arra, hogy a londoni »Times« kefelevonataiban a kifogásolt vezérczikket piros tintával huzza keresztül, vagy hogy betiltsa a »Century Magazine«-t, mert czikket hozott a számüzetési rendszerről; de az orosz népet mégis meg kellett gátolni, hogy ily lapok tartalmának tilos részét elolvassa. E nehézségek folytán az orosz kormány jellemző szigorral járt el. A tiltott irodalmi müvek birását büntetendő cselekménynek jelentette ki és mintha ez magában véve még nem volna elég, megsértette saját postája sérthetetlenségét, elkobozott, felbontott és megvizsgált minden külföldi folyóiratot, mely a birodalomba került és egész czenzorezredet nevezett ki, hogy minden czikket, mely az orosz kormányrendszereket kedvezőtlenül birálgatná, avagy az ily czenzorok nézete szerint »kárhozatos« irányu lenne, — kitépjenek, vagy fekete festékkel bemázoljanak.

A »kárhozatos« osztályba tartoztak persze a Century-ban megjelent összes czikkek, melyek Szibériáról és a számüzetési rendszerről szóltak. Röviddel e czikkek közlésének megkezdése előtt a folyóiratot egy barátomnak kezdtem küldözni Nyugot-Szibériába, abban a reményben, hogy a mig még ártatlan volt, a czenzor alatt az ártalmatlanság és »megbizhatóság« jó hirébe jusson. Ugy képzeltem a dolgot, hogy a czenzor három, vagy négy, egymásután következő számot pontosan át fog nézni és ha azokban semmi »kárhozatos irányut« nem talált, kimerül nagy ébersége, ugy, hogy néhány czikk a számüzetési rendszerrel észrevétlenül csuszhatna be. Nemsokára megtudtam és észrevettem azonban, hogy az orosz határon őrködő czenzort nem lehet elámitani. Egy orosz tárgyról irt első czikket, mely »Látogatás Tolstoi grófnál« czim alatt nyomatott le, — 1887 juniusban, — részben kitépte, részben fekete festékkel mázolta be és Szibériáról irt egyetlen czikk sem menekülhetett ép bőrrel.

Az 1888-ik év nyarán Holl ur, egy amerikai, ki

Oroszországban utazott, a posta utján kapta a Century oly példányát, melyből nemcsak a Szibériáról irt czikk, de azok a lapok is majdnem mind ki voltak tépve, melyeken hirdetések voltak. Mivel kiváncsi volt megtudni, hogy a »Century« hirdetéseit miért találták »kárhozatosoknak«, Holl ur elment az egyik rendőrtisztviselőhöz abban a városban, a hol tartózkodott, felmutatta megcsonkitott folyóiratait és magyarázatot kért. Azt mondta, hogy az Oroszországról irt czikk kiirtása miatt nem csodálkozik, de nem birja felfogni, hogy a hirdetéseket miért érte hasonló sors és — gyöngéd amerikai tréfakép megjegyezte — talán annak a körülménynek tulajdonitható, hogy sok hirdetés az amerikai szappanok jó tulajdonságait magasztalja; mert észleletei folytán, miket a czári birodalomban tett utazása alatt szereznie alkalma lehetett, azt következtetheti, hogy a szappannak tiltott czikknek kell lennie és ez esetben csak természetes és helyes, hogy a czenzor az idegen ujságok szappanhirdetéseit mind kitépi és megsemmisiti. A rendőrtiszt, a ki az amerikai tréfák megértésére nem birt elég müveltséggel, ez ártatlan gunyt rossz néven vette és Holl urnak alig sikerült őt kibékitenie. A mikor önmagától kikelt méltósága ismét lecsendesült, szigoru hivatalos arczczal értesitette az amerikai utazót, hogy a Century hirdetéseit azért semmisitették meg, mert »istentelen könyveket nyomtatnak.« Hogy a tiszta maradiságnak mely magasztos álláspontjából hozta meg az itéletet a Centuryban hirdetett könyvekről, nem tudom; de mint oly egyház tagjának, a mely a tudatlan, babonás parasztokat buzditja, hogy ruháikat csodatevő képekre és szobrokra aggassák és ezt a bálványimádást »vallásnak« nevezi, — teljesen igaza volt, a mikor a Centuryban hirdetett könyveket istenteleneknek mondotta.

Holl urnak Oroszországban tett látogatása óta a Century Magazine minden számát, melyet barátaimnak küldtem oda, a czenzorok többé-kevésbbé megcsonkitották. Az én czikkeimet mindig vagy kivágták, vagy bemázolták és »Lincoln élettörténete« több fejezetének hasonló sorsa lett.

A külföldi folyóiratok »kárhozatos« czikkeinek és tanulmányainak kiirtását Oroszországban kétféleképen végzik. Ha a czikkek hosszuak és terjedelmesek, kitépik, vagy kivágják azokat. Ha rövidek, bemázolás által teszik olvashatatlanokká, ugy, hogy egy rendes ujsághasáb nagyságu és keresztbe sávozott, fekete festékbe mártott derékszögü bélyegzőt nyomnak a papirosra, a melyen most fekete szegletkövekkel kitöltött fehér vonalak sürü hálózata keletkezik. Az ilyen bélyegzővel »megdolgozott« nyomtatvány különös, szemcsés jellege folytán az orosz olvasók jellemző gunynevet találtak fel számára, »Kaviár«-nak nevezték el. A ki vajaskenyérre fent fekete, orosz kaviárt evett már valaha, az megérti és méltányolni fogja a tréfás ötletet. A főnévből ige lett és minden orosz tudja, hogy a »kaviározni« szó alatt egy »kárhozatos« czikknek a czenzura bélyegzője segélyével történt kiirtását kell érteni.

A czéltalansága e különös orosz módszernek, melylyel a tudatlanságot kiakarják erőszakolni, éppen ugy meglepi az embert, mint rideg szemtelensége és otrombasága.

Oly okokból, melyek egészen tisztán állanak előttünk, nem teljesiti a czélt, melyet okozói szem előtt tartanak és nem is teljesitheti. Mindaddig, a mig az orosz kormány leveleket bocsájt be az országba, a nélkül, hogy alávetné azokat a czenzor vizsgálatának, minden pétervári vagy moszkvai polgár irhat valamely berlini, párisi vagy londoni könyvkereskedőnek és lepecsételt levélboritékban elküldethet magának valamely már »megkaviározott« czikket, vagy minden közleményt, mely valamely ujságban vagy folyóiratban Oroszország felől megjelent. Az orosz sajtóczenzurának fáradozása, melylyel nem akarta bebocsájtani a czári birodalomba a Centuryban megjelent és Szibériáról szóló czikkeket, teljesen kárba veszett. A »kaviározott« czikkek nem csak hogy bejutottak Oroszországba, hanem ott le is forditották és megsokszorozták azokat és most kézről-kézre járnak az egész országban. Sok ilyen czikk még Szibéria legtávolabb eső részébe is eljutott, a politikai számüzöttekhez. Legnagyobb sajnálatomra be kell vallanom,

hogy egynéhánya nagyon végzetes volt a czimzettekre nézve és hogy egy fiatal orosz a börtönben szenved, mert az ő birtokában találtattak. Bizonyos idő előtt egy Iván Petrovits nevü fiatal hirlapiró ismerősömnek sürgős kérelmére elküldtem egy számot Közép-Oroszországba. Féltem, hogy kellemetlensége lesz e miatt, de ő megmaradt óhajtása mellett és nekem eleget kell tennem. Egyik ismerősétől nemrég a következő levelet kaptam:

X . . . Oroszország, 1889 decz. 16—28.

Kedves Kennan ur, felhasználok egy kedvező alkalmat, hogy néhány szót irjak önnek és szomoru hirről értesitsem. Nem tudom, értésére jutott-e vagy sem, hogy az ön Petrovits Belokowski Iván barátja szerencsétlenül járt két kép miatt (»Számüzöttek csapata az országuton« és »Szökési kisérlet«) melyeket ön küldött neki.*

Egyik ismerősét, a kinek a képeket odaadta, elfogták és oly nagy fontosságot tulajdonitottak e képeknek, hogy Belokowski urat szigoru vallatóra fogták és a pétervári rendőrség kiadta a parancsot, hogy »különös figyelemmel őrizzék«. Ez 1888 deczember havában történt. A következő év április 29-én, a rendőrség reggeli három órakor megjelent Belonkowski urnál, hogy házkutatást tartson. Semmi tilosat nem találtak, kivéve Leroy-Beaulieus »L'Empire des Tsars« czimü könyvét s önnek három czikkét. Még ugyanazon éjjelen másik tizenhat családnál tartottak házkutatást és még mai napig sem tudja senki, hogy mi okból. Május 8 án Belokowski urat ismét beidézték kihallgatásra a rendőrséghez és onnan börtönbe küldték és ott van még most is. Ön nagyon csodálkozik majd azon, hogy oly férfiut, kinek családja rá van szorulva, ily módon fognak el s most már nyolcz hónap óta tartják fogva — és miért? Azért, mert birtokában találták az ön czikkeit. Mi oroszok azonban már annyira megszoktuk ezeket a dolgokat, hogy

* Ez két nagy hirdetés volt, melyet a Century Magazine kiadói terjesztenek, hogy a közönség figyelmét a Szibériáról szóló czikkekre terelje.

már legkevésbbé sem csodálkozunk rajtuk; csak elszomoritanak bennünket. Még e rossz viszonyok között is, a melyekben élünk, mégis forró szeretettel viseltetünk a szabadság iránt és mily szabadságot élvezünk: még a törökök is szabadabbak.

Iván Petrovits családja öt személyből áll. Nagy szükségben vannak és a kormányzó mégis megtiltotta Belokowskinénak, hogy magánleczkéket adjon és a mi kis vidéki városunkban nagyon nehéz más munkát találni. Ön azt a kérdést veti majd fel: »Igy hát miből élnek?« Belokowski asszony eddig olyformán szerezte meg a fentartásra szükségeseket maga és gyermekei számára, hogy eladta vagy elzálogositotta butorainak egy részét és kisebb és olcsóbb lakásba költözött. Nemcsak magáról és gyermekeiről, de még fogoly férjéről is kell gondoskodnia. A kormány csak 2 rubel és 30 kopeket engedményez neki egy havi táplálékra és hogy megóvja az elerőtlenedéstől, az asszonynak kell vennie élelmiszereket és ő viszi be a fogházba. Szerencsére nagyon erős jellemü asszony; ha ez az eset nem állna fönn, csak a halál nyujthatna neki menedéket.

Nagyon szeretném birni az ön legujabb czikkét, de nem merem önt megkérni arra, hogy küldje el és igy jobb időre kell halasztanom azok olvasását. Meleg kézszoritással és szivélyes üdvözlettel

őszinte

— —

E levélhez nem kell bővebb magyarázat. Belokowski barátomat minden valószinüség szerint elküldik majd közigazgatási uton Szibériába, a miért birtokában voltak az én czikkeim s én épen semmit sem tehetek, hogy megszabaditsam.

Mit remél az orosz kormány elérni azzal, hogy eltiltja az olyan czikkeket, melyeknek csak az a czéljuk, hogy terjeszszék az igazságot az orosz ügyekre vonatkozólag és börtönbe veti az olyan férfiakat, kiknek birtokában találtatnak e czikkek?

Prugawin orosz iró ugyanezt a kérdést veti fel egy könyvében, melyet a czenzura hanyag módon jóváhagyott s csak később koboztatott és égetett el.

Könyvében igy szól: »El lehet-e fojtani egy eszmét? Meglehet-e ölni, el lehet e temetni, vagy megsemmisiteni a gondolatot? A való, a szeretet, az igazság és szabadság nem halhatatlan-e? A legborzasztóbb tévedés az a hit, hogy az eszméket meg lehet semmisiteni. Népek tönkrementek, emberek lánczraverve és fogságban haltak meg, testük megsemmisült; sirjukat, de még neveiket is elfelejtették; de eszméik és igyekezetük még mindig él. A szenvedés vére által megszentesitve, ez eszmék és igyekezetek minden ember álmait képezik, a kinek agyában gondolat van, a kinek keblében sziv dobog«.

A sajtóczenzor persze azt tette, hogy a mikor elégetet Prugawin könyvét, örökre szétdulta annak rontó hatását, de a tehetséges iró »eszméi és igyekezetei« »tovább élnek« és bár szavait az orosz kormány parancsára elégették, mégis felszólalnak majd száz meg ezer rokonszivhez.

Ha majd idővel, a messze jövőben, a szabad orosz hazafi, kit a sajtó czenzurája nem fog már tudatlanságban tartani, elolvassa majd hazája történetének lapjait, melyek arról mesélnek, mint kisérlették meg, hogy bilincsbe verjék a közvéleményt és elfojtsák az emberi gondolatot, szive mélyéből fogja majd óhajtani, bárha »kitörölhető« lenne ez a megalázó és gyalázatos közlemény.

9. Az orosz forradalmárok börtönélete.

Minden olvasó, ki élénk érdeklődéssel viseltetik Oroszország ügyei iránt, de meg kell elégednie az orosz eseményakről szóló, hiányos és csak nagyon kevéssé kielégitő értesitésekkel, melyeket hazájának megsürgönyöznek, gyakran vethette már fel magában a kérdést: »Milyen természetü lehet a baj, mely különösen az orosz ifjuságnál oly szenvedélyes, vad gyülöletet kelt a czár ellen és oly kitartó és kétségbeesett kisérletekre vezet, hogy őt megöljék?« Az értesitésekben, melyek hozzánk érkeznek, hiába keressük az okokat, melyek megmagyaráznák az érzelmeknek e forró kitörését, melyek az oly rendkivüli, szocziális tüneményeknek alapját képezik. Azt mondják nekünk, hogy Oroszország rosszul kormányoztatik, elnémitják a sajtót, megtagadják a gyülekezési jogot és minden szabad ösztönt elfojtanak a megvesztegethető, kényuri hivatalnokok. Mind e bajok azonban, még ha elismerjük is létezésüket, nem nyujtanak elég magyarázatot arra nézve, hogy Oroszországban tuczatszámra — talán százakra menő — ifju és nő mindenkor kész arra, hogy erőszakos és gyalázatos halált haljon a vérpadon, ha előbb megölhetik azt a férfiut, ki trónjukon ül. Az 1879. év juniusában, Lipezkben megtartott terrorista vezérek gyülése, melyen elhatározták II. Sándor czár meggyilkoltatását, negyvenhét fiatalember és nő önként ajánlkozott, hogy végrehajtják a tanács határozatát.*

* Nyilvános gyorsirói jelentés a királygyilkosok pöréről Pétervárott 1881-ben. Zheliabow S. vallomása.

A rossz kormányzat, oly értelemben, melyet mi rendesen e kifejezéssel kötünk össze, ily rendkivüli és rendellenes tényt nem okolhat meg eléggé. Az emberek szabályszerint nem gyilkossággal szokták leküzdeni a szigoru czenzurát, polgári jogaiknak elismerését sem szokták agyonütéssel kierőszakolni. Az elnyomatás érzetéhez még a személyes meggyaláztatás borzasztó érzetének kell járulnia, mig az a sok ember oly lelki állapotba jut, a melyben kész oda adni saját életét az alkotmányért, és a mikor egy másikat megölhet. Ha tehát a terrorista gyilkosok jelleme nem valami különösen vad és vakbuzgó, — ha az orosz vérben nincsen meg a hajlam a gyilkoló őrültség iránt, mely lehetetlenné teszi, hogy e faj embereit ugyanazon szabályokkal itéljük meg, mint a más fajuakat — a jelenlegi orosz élet rendellenes jelenségei mögött még egyébnek is kell rejtőznie, mint a közönséges, rossz kormányzat.

Ebben és a következő czikkben tárgyalni szándékozom azt, a mi előttem a legfontosabb és leghathatósabb oknak tetszik, mely arra birta az orosz forradalmárokat, hogy 1878-ban előnyben helyezték a »rémület« végzetes, téves és gonosztevő politikáját; ez az ok az orosz politikai foglyokkal az orosz börtönökben való bánásmód volt. Bármint itéljük is meg a változást, melyen az orosz forradalmi mozgalom 1870 óta átment, arra nézve, azt hiszem, nem foroghat fenn kétség, hogy utolsó változása — a szervezett gyilkosság — nagy részben a kegyetlen és embertelen bánásmód eredménye, melyben a »politikaiak« a Péter Pál-fogházban, a Slüsselburgban és a moszkvai, kiewi és odessai börtönökben részesülnek. Mielőtt tehát hozzáfognánk, hogy megbeszéljük az olyan gyilkosságokat, mint a milyen II. Sándor czár megöletése, vagy itéletet mondjunk a jellemek fölött, melyek a »rémpolitika« elfogadásával előtérbe lépnek, feltétlenül szükséges, hogy tiszta fogalmat alkossunk magunknak az orosz forradalmároknak a börtönökben való életéről.

Az anyag, melyen e czikkek alapulnak, főkép három forrásból ered: először az orosz fogházak nagy részének személyes megvizsgálásából, másodszor háromvagy négyszáz férfiu és nő vallomásaiból, kik más-más időben, 1874-től 1885 ig, hat hónaptól egészen hét évig epedtek a börtönökben; és harmadszor orosz hivatalnokok vallomásaiból, kik vagy hozzátartoztak a börtönök kezelőségéhez, vagy még most is hozzátartoznak.

Az itt következő tények gyüjtésére és megállapitására nagyon sok munkateli napot és éjet szántam ugy Szibéria bányáiban és fogolytelepein, mint európai Oroszország városaiban és meg van rá az alapos okom, hogy előadásaimat megbizhatóknak és a bizalomra méltóknak tartsam.

Három évvel ezelőtt vita folyt az angol lapokban Krapotkin herczeg és Wilson C. M. ur között egyrészt és Lauschdell Henry pap és a »Pall Mall Gazette« egy névtelen levelezője között másrészt, a politikaiakkal való elbánásról a Péter Pál-erődben. Tőlem megtagadták az engedélyt, hogy e börtönt megtekinthessem és igy nem vagyok abban a helyzetben, hogy személyes meggyőződés szerint irjam azt le; de kivételesen meg volt a kedvező alkalmam, hogy részletes értesülést nyerjek az ottani életmódról.

Szibériában talán ötven olyan számüzöttel ismerkedtem meg, kik a fogházban lettek elhelyezve és kiknek fogsága kiterjedt az 1874—1884 között levő korszakra. E számüzöttek szét voltak szórva egész Szibériában; sokan közülök sohasem látták egymást; tisztára lehetetlen volt, hogy megelőzőleg megegyeztek volna a történet felől, melyet nekem el akartak mondani. Nagyrészben kiváló intelligencziával és kitünő jellemmel biró férfiak voltak és ép oly képtelenek voltak a szándékos szinlelésre, mint ismerőseim közül bármelyik gentleman. A legkisebb részletekig elmondták nekem a tapasztalatokat, melyeket a börtönökben szereztek; a midőn áttekintem gyüjteményemet, ugy látom, hogy egyes esetekben hat-nyolcz különféle egymástól teljesen független közleményem van egy és ugyanazon esetről, hat-nyolcz számüzöttől, kiknek az egymás létezéséről még sejtelmük sem volt és a fogháztelepeken száz, sőt ezer mértföldnyi távolságban laktak egymástól. Birói szempontból persze

a számüzöttek vallomásai érdekteleneknek nem tekinthetők, de tiszta dolog, hogy még ha érdekeltek is a vallomások, a mikor megegyezők és a fent leirt körülmények között tétettek, igényt tarthatnak hitelre, ha csak a titkos összejátszás nem bizonyitható reájuk. A mennyire csak lehetett, megvizsgáltam és megállapitottam e számüzettek vallomásait, ügyvédekkel, birákkal és fogházi hivatalnokokkal folytatott beszélgetésekben. Ez utóbbiak neveit nagyon könnyen megérthető okokból nem sorolhatom fel, de oly személyek, kiknek elég alkalmuk nyilott arra, hogy a tényekkel megismerkedjenek. Ha e czikkekben tárgyalt események és ügyeknél a kormány érdekei nincsenek oly módon képviselve, mint a hogy azt kivánni lehetne, ez egyrészt azért történik, mert »A kormány a forradalmárok ellen« czimü esetet egy másik czikkben behatóbban akarom tárgyalni, másrészt pedig azért, mert Orzhewski tábornok, az orosz csendőrség főparancsnoka, a mult nyáron nála tett látogatásom alkalmával, sem fölvilágositást nem volt hajlandó adni, sem az ügyeknek általam való megvizsgálását nem akarta megkönnyiteni. Azt az engedélyt, hogy a pétervári nagy fogházakat, melyek a »vizsgálati fogság háza« és a »Litorwski Zamok« elnevezés alatt ismeretesek, — meglátogathattam, Galkin Wraskoi urtól nyertem, a ki a börtön- és számüzetési ügyosztálynak főnöke. A Péter Pál-erőd és a Slüsselburg fölött azonban nem gyakorolt ellenőrzési jogot; Orzhewski tábornok pedig, a ki a fogházak látogatását megengedhette volna, kérelmemet nagyon udvariasan, de határozottan visszautasitotta.

Hogy abból, a mit majd elkell mondanom, sokat meg lehessen érteni, az olvasónak végkép le kell mondania arról a nézetről, hogy az orosz fogházak határozott, jól szervezett rendszer szerint igazgattatnának, avagy a foglyokkal való elbánásnak az eleve megállapitott kezelési rendszabályok következetes követése szolgálna alapjául. Szomoru lenne ugyan, ha a müvelt világon még valahol léteznék oly büntetőrendszer, a hol a személyes szeszély és önkény oly fontos szerepet játszik és a hol a pillanatnyi kényelemre és önösségre való

tekintetek oly gyorsan megaláznák a törvényt, mint Oroszországban.

A czár birodalmában 884 fogház létezik, melyek névleg egy és ugyanazon igazgatás alatt állanak, ugyanazon törvényeknek és szabályoknak vannak alárendelve és mégis, alig lehetne tizenkettőt találni, a hol a vezetés teljesen, egyforma és ugyanazon elveken alapuló lenne. Ép oly nehezen lehetne csak egyetlen fogházat is találni, melyet három, egymásután következő éven át, egyformán igazgattak volna. A mit az egyik börtönben megengednek, az a másikban tilos; egyik helyen a szigor szabály, a másikban kivétel; néhány foglyot kihizlalnak, mások majd éhen halnak; egyes esetekben valamely szabály megszegése csak egyszerü megrovást von maga után, más alkalommal a meztelen hátra mért husz korbácsütéssel büntetik. Szabálytalanság, rendetlenség, személy és a rendszernek több-kevesebb hiánya uralkodik mindenütt.

Sok oka van az állapotnak, a legfontosabbak közül való: először magának a büntető törvénynek végrehajthatlansága és ellentmondása; másodszor a kezelésért való felelősségnek megoszlása oly sok ember és iroda közt, kik és melyek nem teljesen vannak egymásnak alárendelve; harmadszor sok orosz hivatalnoknak az a hajlama, hogy nem a törvényeknek megfelelőleg, hanem a czélszerüségről alkotott saját nézeteik, vagy pedig felebbvalóik kivánságához képest járnak el; és negyedszer az értelmiségnek, áttekintésnek és erkölcsösségnek csekély mértéke, melylyel a fogházi hivatalnokok rendszerint birnak és mely annak a körülménynek tulajdonitandó, hogy az arra forditott összegért jobb és képesebb embereket nem lehet kapni.

Másolatban birom Anutsin főkormányzónak 1881-ben, a czárhoz intézett titkos jelentését, melyben a magasállásu hivatalnok a fogházak »nyomoruságos állapotáról« és a fogház, valamint számüzetési rendszer szabályozásáról ezeket mondja: Habár a törvények e tekintetben számtalan szabályt alkottak is, a végrehajthatatlanság és az alkalmas ellenőrzés hiánya miatt szentesitésük napja oda »irott malaszt« maradtak.

Ugyancsak másolatban birom az egyik orosz tartomány kormányzójának, 1885 augusztus 25-én, a »fogházbizottságokhoz, városi rendőrigazgatóságokhoz, kerületi rendőrhivatalokhoz és fogházellenőrzési irodákhoz« intézett körrendeletet, melyben a kormányzó »a tartományi fogházakba elkövetett számtalan sérelemre utal, melyek oly nyilvánvalók voltak, hogy szinte hihetetlennek látszik, hogy azok, kik megteszik, tudatában lennének eljárásuk törvénytelen voltának«. A kormányzó által felsorolt visszaélések közt vannak: megegyezések a fogházhivatalnokok és szállitók közt a törvény által előirt minőségnél rosszabb élelmiszerek és ruhák szállitása tekintetében; az iszákosságnak, játéknak és rendetlenségeknek megtürése a fegyenczek közt; élelmiszereknek és ruháknak átvétele oly gonosztevők számára, kik meghaltak, megszöktek vagy kiszabadultak; mindenféle czikkeknek árusitása a hivatalnokok által saját előnyükre; az a gyakorlat, hogy a foglyok szabadlábra helyeztetnek, hogy állásokat foglalhassanak el és keresetüket megoszthassák a hivatalnokokkal; a fogházhatóságok mulasztásai, hogy a büntetéseknél nem vezetnek naplót és a foglyokat megostoroztatják a felügyelők által az isprawnik vagy rendőrfőnök tudta és helyeslése nélkül, kiknek kerületében van a fogház.

E körrendeletből kitünik, hogy nem kevesebb mint hét személy és csoport van olyan, kiknek a kerületi fogházak igazgatásába beleszólásuk van, első helyen állanak maguk a fogházi hivatalnokok, másodsorban a fogházbizottságok következnek, azután szép sorjában a kerületi rendőrigazgatóságok, a városi rendőrigazgatóságok, a fogházi ellenőrzési hivatal, az inspravnikok és végül a kormányzó. E sorozathoz csatlakoznék még nyolczadik helyen az államügyész, kilenczediken a városi tanács, melynek területén a fogház létezik, a tizediken a főkormányzó, azután a központi fogházigazgató. Pétervárad és végül a belügyminiszter. Kiviláglik továbbá e hivatalos iratból az is, hogy az egész gépezet, az »ellenőrzés« e látszólagosan felesleges bősége daczára, a tartományi fogházakban »számtalan törvénysértés fordul elő és ezek oly nyilvánosak, hogy szinte hihetetlennek látszik, hogy azok, kik megteszik, tudatában lennének eljárásuk törvénytelen voltának«.

A kizárólagosan politikai gonosztevők számára fentartott fogházakban persze kevesebb a rendetlenség és becstelenség, mint az alsóbbrangu kerületi fogházakban, de még az előbbiekben is sokkal fontosabb szerepe van a körülményeknek és a hivatalnokok szeszélyének, mint a törvénynek. A mit egy magas állásu hivatalnok legfőbb állami érdeknek tart, mindig felette áll a törvénynek. A mikor egy államügyész, mint Strelnikow, vagy egy Mesenzev fajtabeli csendőrparancsnok azt hiszi, hogy bizonyos módszer alkalmazásával vallomást csikarhatna ki valamelyik politikai fogolytól, mely büntársainak elfogatását, vagy valamely összeesküvés felfedezését eredményezhetné, egy pillanatig sem késik, hogy törvényes hatalma határait átlépje. Ily czél elérésére még oly eszközökhöz is nyul, melyek a legközönségesebb és legbecstelenebbek, — oly eszközökhöz, melyek kétségbeejtik a foglyokat és gyalázatára válnak a kormánynak, mely alkalmazását megengedi.

A politikai foglyokkal való elbánás módja nagy mértékben függ a hivatalnokoknak különböző időkbeli és különböző körülmények közt nyilvánuló hangulatától. Az összeesküvők, kik szabad lábon vannak, ha a legcsekélyebb kisérletet teszik, — társaira a börtönben annál rosszabb sors vár. Egyszer a fel nem fedezhető összeesküvés sikere miatt haragra lobbant hivatalnokok töltik ki bosszujokat azokon az összeesküvőkön, kiket hatalmukban birnak; más alkalommal ismét enyhitik a börtönfegyelem szigorát, mert a látszólagos megalázkodás ée az, a mit ők a társadalmi rend helyreállitásának vélnek, megbékitette és kielégitette őket. A törvény működésének, hivatalnokszeszélyből és önkényből kifolyó e bitorlás egyértelmü a rendszeres, következetes börtönigazgatás megsemmisitésével. A foglyok tehát nem oly bánásmódban részesülnek, mint azt a törvény megszabja, hanem a mint azt az államügyész és a csendőrparancsnok kivánja, bizonyos körülményekre és esetekre való tekintettel, melyekhez a foglyoknak éppenséggel semmi közük sincs.

Mielőtt az orosz forradalmároknak a börtönben folytatott mindennapi életét kezdem jellemezni, a figyelmet háromféle tényre óhajtanám irányitani, melyek a börtönélettel szoros összeköttetésben vannak és jelentékeny befolyást gyakorolnak az általuk felidézett kedélyállapotra és hangulatra.

A tények, melyeket gondolok és melyeknek e fejezet hátralevő részét akarom szentelni, a következők: Első sorban az a szokás, hogy találomra eszközöltetnek elfogatások elrémités czéljából és abban a reményben, hogy titkos forradalmi működésnek fognak nyomába akadni; második helyen áll a fogságnak kinzáskép felhasználása, hogy azzal vallomásokat lehessen kicsikarni és a foglyot esetleg árulóvá tegye barátai ellen; harmadik pedig a politikailag »gyanusoknak« törvénytelen elzáratása hónapokra, esetleg évekre terjedő magánfogságba, mialatt a rendőrség terhelő bizonyitékokat keresve, melyekre vádat lehetne alapitani, az egész birodalmat átkutatja. Minde rendszereket Oroszországban a legnagyobb mérvben alkalmazták már és az elégületlenséget a rémuralom lobogó tüzévé talán misem fejlesztette inkább, mint ép ezek.

A midőn a politikai elfogatásokra vonatkozólag a »találomra« szót használom, ezalatt természetesen nem azt értem, hogy az orosz rendőrség végigfut a városon és mindenkit elcsip, a ki ép utjába kerül. A politikai elfogatások, bármily terjedelmüek legyenek is, mindig csak egy osztályára szoritkoznak a népességnek — arra az osztályra, mely Oroszországban hivatalosan neblagonadezhni-nek tartatik. Ez a szó és az általa kifejezett értelem oly messze esik a mi gondolkozásunktól, hogy azt csak körülirással lehet megértetni. Az orosz blaga szó annyit jelent, mint »jó«; nadezhda — remény; blagonadezhnost azt a tulajdonságot vagy állapotot jelenti, melytől valami jót vagy kielégitőt lehet remélni, vagy várni; neblagonadezhnost nemleges alakja az összetett szónak és hivatalos használatban körülbelül mint »a politikai megbizhatatlanság állapota« fordítható. A neblagonadezhnest a kormány mindazokra alkalmazza, kiknek politikai nézeteit hivatalosan egész-

ségteleneknek tartja és a kiknek életmódjára ép ezért a rendőrség ügyel. A »megbizhatatlanok osztályáról« statisztikai adatokat persze nem lehet szerezni; de 1880-ban, a mikor a Loris Melikow miniszterium volt a kormányon, hivatalosan megállapittatott, hogy 2387 személy állt nyilvános rendőri felügyelet alatt. Ezek azonban csak aránylag kis részét képezik a neblagonadezhnest-oknak. Többnyire oly személyek, kiket akaratuk ellenére távolitottak el hazájukból és helyeztek át a birodalom más részébe, hogy helyi összeköttetéseik megszakadjanak, — és a kiknél szabályszerü időközökben házkutatásokat tartanak. Sok más ezren, kiket nem kényszeritettek kivándorlásra, titkos rendőri felügyelet alatt állanak és sok ezren ismét a csendőrök és titkos rendőrök jegyzékeibe vannak bevezetve. A mikor a szélső forradalmi párt valami erőszakoskodást vitt végbe vagy kisérlett meg, a rendőrség hirtelen beront a városba, vagy vidékre, a hol a dolog történt, — ráveti magát a »megbizhatatlanok« egész osztályára és tömegesen hurczolja börtönbe a bünösöket és ártatlanokat, hogy később aztán megrostálja őket. A mikor Strelnikow tábornokot a czár majdnem diktátori hatalommal ruházta fel, hogy Oroszország déli tartományaiban a lázadást elfojtsa, három nap alatt egyedül Odessa városában 118 személyt fogatott el és vettetett börtönbe. Azután Kiewbe ment, egyszerre 89 embert fogatott el és sok száznak elfogatását rendelte el Charkowban, Nikolajewben, Pultawaban, Kurskban és egyéb délorosz városokban. Ez elfogatások legnagyobb része »valószinü ok« nélkül történt, kizárólag abból a czélból, hogy összeesküvéseknek lehessen a nyomába akadni, melyeknek létezését a rendőrség hitte ugyan, de melyeket felfedezni nem birt. Az elfogottak közül sokan csak gyermekek voltak — éretlen iskolás fiuk és tizenöt-tizenhét éves leányok, kiket épenséggel nem lehetett veszélyes összeesküvőknek tartani, de a kiknek megfélemlitését mégis remélték, hogy aztán vallomást lehessen belőlük kicsikarni mindarról, a mit idősebb rokonaik és barátaik mulatságai, foglalkozásairól és összeköttetéseiről tudtak.

Strelnikow tábornok terve az volt, hogy a »meg-

bizhatatlanok« osztályába tartozók nagy számát egyszerre elfogatja, becsukatja, tiz-tizennégy napig szigoru egyes fogságban tartja, aztán megfélemlitő, kutató vizsgálatnak veti alá, abban a reményben, hogy itt-ott mégis csak megtudhat valamit, a mit összeállithat és a mi a forradalmi összeesküvés leleplezését eredményezhetné. Ha pl. egy fiatal leány valamely »megbizhatlan« családnak tagja volt és a hatóságok egy, hozzáintézett »gyanus« levelet elkoboztak, — vagy ha késő este »megbizhatlanok« házából látták kijönni, ily razziák egyike alkalmával és rendszerint éjjel elfogták, kis zárkába — magánfogságba — csukták és egyedül hagyták kinzó gondolataival. E sommás eljárás magyarázatát persze nem adta meg neki senkisem és ha a folyosón elhelyezett őrszemhez folyamodott, egyetlen válaszul nyerte: »Prikazano ne gavaritj« — »Tilos a beszélgetés.« Könnyen elképzelhető, hogy mily iszonyu hatással lehet az egy fiatal, tapasztalatlan leányra, ha éjnek idején kiragadják a szülői ház békéjéből és biztonságából, és egy közönséges börtön komor zárkájába vetik. Még ha elég bátorsága és jellemszilárdsága van is, önuralmát az efféle megpróbáltatás megtörheti. A zaj, mely az éj csendjét zavarja az orosz börtönökben; — az őrszem halk lépkedése, — a részeg fogoly kiáltozása, kit a börtön egy másik részében ágyához kötnek, a mi egy tapasztalatlan leány képzeletében a legrémitőbb erőszakoskodás gondolatát kelti fel; — valamelyik ajtónak erős becsapása; más, szintén kevéssel ezelőtt elfogottaknak nyögése és hysterikus sirása a zárkákban és ugyanazon folyosón, — egy ismeretlen emberi arcznak hirtelen és nesztelen feltünése a zárkaajtó leslikánál, melyen át a foglyokat megfigyelik: mindez együttvéve örökre feledhetetlenné teszi a fiatal leány életében a börtönben eltöltött első éjszakát. Ez a tapasztalat azonban csak kezdete a megpróbáltatásnak, melynek az ő bátorságát és önuralmát alávetik. Elmulik egy nap — két nap — három nap — tiz nap — és nem jut hozzá semmi hir a külvilágról, vagy arról, hogy mivel vádolják. Huszonnégy óra alatt kétszer nyujt be neki a néma börtönőr táplálékot az ajtó négyszögletes nyilásán keresztül, de életének egy-

hanguságát és magányát nem zavarja meg semmi egyéb. Nincsenek se könyvei, se irószerei, sem egyéb eszközei, melyek gondolatait elterelhetnék, vagy enyhitenék némileg a már-már elviselhetetlenné váló szellemi feszültséget. Saját és kedveseinek sorsa miatt való félelmében és bizonytalanságában csak szük zárkájának egyik sarkából a másikba mehet, a mignem kimerül, — aztán pedig a keskeny börtönágyra veti magát, hogy ha csak lehetséges, álmában veszitse el nyomorának tudatát.

Végre, talán két héttel elfogatása után, a mikor remélik, hogy az egyes fogság és a szomorkodás megteszi hatását, ideiglenes kihallgatásra viszik Strelnikow személye elé, a hol se tanu, se tanácsadó nincs. Azt kezdi neki mondani, hogy »roppant sulyos bűntettek elkövetésével vádolják, melyek a büntetőtörvénynek ezen és ezen szakaszai alá esnek és valószinüleg évek hosszu sorára fogják majd Szibériába elküldeni. Tekintve azonban ifjuságát és tapasztalatlanságát és a valószinü ok miatt, hogy bűnös társak csábitották el, azt gondolja neki elmondhatni, hogy a mennyiben megbánását és őszinte javulási szándékát avval akarja kimutatni, hogy részletes vallomást tesz és az igazsághoz hiven megfelel minden hozzáintézendő kérdésre, — azonnal szabadlábra fog helyeztetni. Ha ellenben makacskodni fog és méltatlannak bizonyul a kiméletre, kötelessége neki, mint a korona hivatalnokának, hogy a törvény teljes szigorát alkalmazza«.

A szegény leány nagyon is jól tudja, hogy a kilátásba helyezett számüzetés Szibériába nem üres fenyegetődzés. Miután »megbizhatatlan« családhoz tartozik, gyakran hallotta Prisedski Mária esetét, kit tizenhatodik életéve előtt számüztek, mert idősebb testvérét nem akarta elárulni és hallotta az Iwitsevits gyermekek esetét, kik közül az egyik tizenhét, a másik tizennégy éves volt és kiket 1879 ben Kiewben elfogtak és Szibériába küldtek, egyedül azért, mert két idősebb fivérük forradalmár volt és a mikor az elfogatásnak ellenszegültek, lelőtték őket.*

* Prisedski István, Maximovits gazdag földbirtokos Zinkoroski kerületben, Pultawa tartományban. Az ő loyalitása a czár iránt

Nem szabad azon csodálkozni, ha az ifju leány, kit ily módon kiragadtak családja kebeléből, kit a fogság megtört és elnyomott, kinek nincs tanácsadója, ki a törvényeket nem ismeri, ki élete e végzetes pillanatában egyetlen barátot sem lát maga mellett, a haláltól való félelmében végre megtörik és elmond az inquisitornak mindent, a mit tud. Arra aztán szabadon bocsájtják, de csak azért, hogy lelkiismerete felzuduljon és önváddal illethesse magát, hogy rokonait és legkedvesebb barátait az ő vallomásai alapján elfogják, becsukják és Szibériába számüzzék. Gyakran megtörténik azonban, hogy a leány állhatatos marad és hónapokig tartó fogság daczára is megtagad minden választ. Akkor aztán a hatóságok más és még gyalázatosabb eszközöket alkalmaznak.

1884-ben Kaluznahja Máriát, ki tizennyolcz éves és egy odesszai kereskedő leánya volt, illoyalitás miatt elfogták, börtönbe vetették és ép ugy bántak el vele, mint azt fentebb leirtam. Erős lélek és jellem lakott azonban benne és hónapokig ellentállt a kisérleteknek, melyekkel vallomásra akarták birni, vagy barátai ellen árulás elkövetésére igyekeztek rászoritani. Végül Katanski csendőrezredes hozott neki egy ügyesen hamisitott vallomási jegyzőkönyvet, mely állitólag bebörtönzött forradalmár társaitól származott.

A csendőrök által elkészitett okmány volt ez; kémektől eredő közleményeket egészitettek ki éleseszü gyanusitásokkal, azzal a szándékkal, hogy Kaluznahja kisasszonytól is kicsikarnak ennek segitségével oly vallomásokat, melyeket barátai ellen lehetne felhasználni, kik a legsulyosabb vádak terhe alatt kinlódnak a börtönben. Katanski ezredes kegyetlen álnoksággal mondá Kaluznahja kisasszonynak, hogy »ő nem mint a korona közege, hanem mint barát« jön hozzá, megmutatni akarván neki társai vallomását és nyomatékkal figyelmeztetni arra, hogy mentse meg magát, a mig lehetséges. Vonakodásával, hogy a kérdésekre feleljen, barátainak nem segit többé, mert ők maguk ismerték be bűnüket. Az ügyész ugy fogna eljárni, mintha nem tudná, hogy ő (Katanski ezredes) megmutatta neki e vallomást és készségét, melylyel a kérdésekre felelne, őszinte megbánásnak tekintené. Az ő személye ellen hamis vád nem forog fenn és csak makacs hallgatása okozza, hogy azonnal szabadon nem bocsátják. Nem kell egyebet tennie, csak megbánónak és engedelmesnek mutatkozzék. Más tényeket nem kell bizonyitania, csak azokat, melyek a rendőrség előtt a vallomások folytán már ugyis ismeretesek — oly tényeket, melyeket barátai maguk is beismernek. Ifju életét miért tenné tönkre téves felfogásával és hamis utra terelt becsületérzésével, mely ugy sem változtathatna már semmit társai sorsán. Ha e tanácsra hallgat, azonnal szabadon bocsátják.«

Kaluznahja kisasszony lépre ment és megüzentette az ügyésznek, hogy vallani kész. Aztán oly dolgokat mondott el, melyekről azt hitte, hogy a rendőrség, az ő barátai vallomásából, különben is tud már. Miután Kaluznahja kisasszony ily módon teljesitette a feladatot, a melyért elfogták, — szabadon bocsátották és rendőri felügyelet alá helyezték. A mikor aztán barátait elitélték, észrevette természetesen, hogy egyikük sem vallott és semmiféle bizonyiték nem volt ellenük, csak az, melyet ő szolgáltatott. Elképzelhető, hogy ez a felfedezés mily lelki kinokat okozott a nagylelkü, nemesszivű leánynak. Barátait az ő tanuskodása alapján itélték kényszermunkára és ő nem osztozhatott sorsukban, azt sem magyarázhatta meg nekik, mint lett a

sohasem volt kétséges, de összes gyermekeit — három fiut és egy leányt — különféle politikai vádak miatt Szibériába küldték. Ketten közülük Semipalatinskban vannak, Közép Ázsia határán; a harmadik a Karai bányakerület börtönében van, az Amur források mellett, a negyedik pedig még kevéssel azelőtt Tunka faluban volt, közel a keletszibériai és a mongol határhoz. Szibérián keresztül utaztamban hármukkal ismerkedtem meg számüzetésük helyén és igen kedvező benyomást gyakoroltak reám. Az utazó nem remélheti és nem várhatja, hogy bárhol is müveltebb, jobban nevelt és kedvesebb, fiatalabb embereket talalhatna.

Az Iwitsewits gyermekek, Krisztina, ki tizenhét éves leány volt és öcscse, ki még csak tizennégy éves volt, Kirenskbe került, Irkutsk tartományba, mely több mint négyezer mértföldre van Pétervártól keleten.

legdurvább csalás áldozatává. Az ő szemeikben a gyáva szerepét játszta, a ki elárulja társait, hogy önmagát megmentse. A kétségbeesés és a lelkiismeret szava majd megőrjítette; végre visszanyerte önuralmát és lassankint megérlelődött benne az elhatározás, hogy tenni fog valamit, megboszulja a rajta ejtett sérelmet, és megmutatja a világnak, hogy — a mennyiben barátait akaratlanul elárulta – nem fél azok sorsától sem. Revolvert szerzett, 1884 augusztus 21 én felkereste Katanski ezredest és rálőtt, a mikor belépett az elfogadó szobába. A golyó fejét horzsolta, könnyü sebet ütött fülén és a falba furódott. Mielőtt másodszor lőhetett volna, rávetette magát és kiteperte kezéből a fegyvert. E gyilkossági kisérlet miatt Kaluznahja kisasszonyt még ugyanazon évi szeptember 10-én Odesszában haditörvényszék elé állitották. Miután egyetlen óhajtása az volt, hogy barátaival, kiket elárult, Szibériába küldessék, visszautasitott minden jogi tanácsot és önvédelméről is lemondott. A törvényszék szándékos emberölés büntette miatt husz évi kényszermunkára itélte.

E szomoru tragédia utolsó jelenete elejének magam is tanuja voltam. 1885. évi deczember 8-án véletlenül ép a keletszibériai Tsitában voltam, midőn Kaluznahja Mária fegyenczruhában, bilincsre vert fogolycsapatával husz foknyi hidegben elindult a Kara bányák felé. Némi, bár busitó megelégedésemre szolgál, hogy az a szerencsétlen leány, a mikor ama kegyetlenül hideg deczemberi reggel, fáradtan és kimerülten elindult a telepházból, — tudta, hogy ott egy amerikai utazó is jelen volt, ki az ő történetét ismerte és ki elmondja majd a világnak, hogy miért követett el gyilkossági kisérletet.

Azt lehetne hinni, hogy az ily esetek csak ritkán és kivételesen fordulnak elő; legnagyobb sajnálatomra azonban ki kell jelentenem, hogy ehhez hasonló dolgokat Szibéria minden részében hallottam a száműzöttektől, sőt néhány orosz hivatalnoktól is. Azt a csalást, melynek Kaluznahja Mária áldozatául esett, ugyanazon Odessza városban már azelőtt is többször megkisérlették. Egy évvel azelőtt pl. állitólagos vallomással igyekeztek rászedni Morenis Fanny kisasszonyt, ki most Transbaikáliában él száműzetésben. Kutitonskaja asszonyt is, ki az irkutski börtönben van, ugyanily módon akarták megcsalni. A terv azonban egyszer sem sikerült.

A mikor a magánfogság és a csalás nem vezet a kivánt czélhoz, a csendőrök és az igazság kezelői más eszközökhöz nyulnak, melyek talán kevésbé becstelenek, de époly kegyetlenek. Midőn 1882 márczius havában Strelnikow tábornok ugy találta, hogy a magánfogság Kiew komor és rosszul szellőztetett börtönében nem elég kinzás, hogy foglyait annak bevallására lehessen rábirni, a mit — az ő nézete szerint — a forradalmi mozgalmakról tudtak, elhatározta, hogy életüket még türhetetlenebbé fogja tenni és ha csak lehetséges, azzal töri meg makacsságukat, hogy zárkáikat elsötétiti. Az ürügy alatt, hogy az ablakon át folytatható beszélgetésben akarja őket megzavarni, a börtön összes zárkáiban, a hol politikaiak voltak, vaslemezeket szegeztetett az ablakokra. Ez a lemez befedte az egész ablakot és alakjára nézve egy deréknégyszögü dobozhoz hasonlitott; fent és az oldalokon pontosan illett az ablakokra és csak lent volt nyitva. Ily módon a fogolyhoz világosság és levegő alig juthatott és zárkája valóságos földalatti börtönné változott. A fény, mely a lemez alsó részéből behatolhatott, csak ép annyi volt, hogy a napot és éjt meglehetett különböztetni. Az iparos, ki ezeket készitette, azt mondta Strelnikow tábornoknak, hogy czéljuknak nem fognak megfelelni, mert ezentul is csak époly könnyen beszélhetnek egyik ablakból a másikba, de erre azt felelték neki, hogy semmi köze hozzá. A foglyok élete ily körülmények közt persze majdnem elviselhetetlenné vált. Fiatal, ideges és minden behatás iránt fogékony leányok, zárkájuk félhomályában járkáltak fel és alá, mig majdnem beleőrültek. Még a börtönhivatalnokok is részvétüket és rokonszenvüket fejezték ki a szenvedők iránt. A politikai foglyok végre folyamodásban kérték Drenteln kormányzót, küldjön nekik egy tisztet, a ki helyzetüket lássa, megértse és érettük tegyen valamit. Ennek követ-

keztében Kiew kormányzója jelent meg Drenteln tábornok utasitására a fogházban, belépett X. tanuló zárkájába — kivel később Szibériában találkoztam és igy szólt hozzá: »Az ön nézete szerint mi a czélja e vaslemezeknek?« X. azt felelte, hogy Strelnikow tábornok az egyes börtönök közt folyt szóbeli érintkezést akarta meggátolni. »Megvan a kellő hatásuk?« kérdezte a kormányzó. »Nem« felelt a tanuló. »Ha tetszik, megmutathatom, hogy az egyik ablakból a másikba épugy lehet beszélni most is, mint azelőtt.« »Mutassa meg, kérem«, szólt a kormányzó. X. odament az ablakhoz és az alatta levő zárkában tartózkodó foglyot szólitotta. Társa felelt és addig beszélgettek, mig a kormányzó beérte vele. »Nagyon is értem helyzetüket«, szólt aztán X.-nek, de egyelőre nem biztathatom semmivel. Strelnikow tábornok a czár különös meghatalmazottjaként jár el és ép ezért nemcsak Drenteln főkormányzótól, de még a belügyminisztertől is független. Ily körülmények közt a kerületi hatóságoknak eljárniok nem lehet és nem szabad.«

A kormányzónak a börtönben tett látogatása után következő napon Strelnikow tábornokot Odesszában meggyilkolták. A vaslemezeket az ablakokról azonnal eltávolitották a politikai foglyok nagy örömére és izgatottsága közepette, kiket ez különben annyira felbátoritott, hogy azt a merész inditványt koczkáztatták, hogy a kormányzó a vaslemezekből emlékszobrot készittessen feltalálójuk számára.

Csak még egyet-mást akarok röviden megemliteni a sok egyéb módszerről, melyekkel az elfogottakat vallomásra igyekeznek rábirni. Egyike a legkegyetlenebbeknek nézetem szerint az, hogy az öreg és beteges szülőkkel elhitetik, hogy fiaikat és leányaikat okvetlenül felfogják akasztani, ha nem vallanak és aztán a szegény, a rémülettől reszkető öregeket elküldik a börtönökbe, hogy sirásukkal birják rá gyermekeiket a vallomástételre. A hivatalnokok ugyan jól tudják, hogy a gyermekeket nem fogják felakasztani, sőt, hogy valószinüleg biróság elé sem fogják őket állitani. Csak azért vannak fogságban, mert az ügyész utbaigazitást remél

tőlük nyerhetni. Ha az egyes fogság kinjait a félig megőrült szülők könyörgő kérelmeivel fokozni lehet még, annál jobb. Egy kis félelem nem fog ártani az öregeknek és megtanitja majd őket arra, hogy jobban vigyázzanak gyermekeikre; és a gyermekek makacs elhatározása, hogy barátaikat el nem árulják, megtörik talán, ha szüleik bánatait és nyomorát látják. A terv tehát, a hivatalnokok véleménye szerint, mindkét részen csak jót eredményezhet.

Egy kiewi Zhebunow nevü tanuló anyját, egy hatvanöt éves hölgyet, Strelnikow tábornok élénk magyarázata, hogy fia, nyakában a hurokkal, mint fog majd a levegőben himbálni, ha nem vall, annyira elrémitette, hogy az ügyész irodájában ájultan rogyott össze. Pedig nagyon jól tudta Strelnikow, hogy még arra sincs elég bizonyitéka, hogy Zhebunowot biróság elé állittassa, annál kevésbbé arra, hogy felakasztassa. Tényleg nem is fogták perbe a tanulót, hanem »közigazgatási uton« küldték Szibériába.

Egy számüzöttnek öreg anyját, kivel Transbaikaliában találkoztam, azzal ámitották, hogy fiát okvetlenül felakasztják, ha nem mond el mindent, a mit tud és aztán azon feltétel alatt, hogy vallomásra igyekezzék őt rábirni, megengedték neki, hogy zárkájába menjen. Iszonyu jelenet következett erre; a félelemtől majdnem őrült anya, fia előtt leborult a földre, körülölelte térdeit, könynyektől átázott arczát lábaihoz igyekezett szoritani és szerelmére, — ősz hajára kérte, igérje meg neki, hogy a csendőrök kérdéseire felelni fog. A hatás, melylyel az ilyen jelenet van a foglyokra, kit a hónapokig tartó fogság elgyengitett és megtört, ki anyját szereti és tiszteli és elfogatása óta először és talán utolsószor látja most, mielőtt Szibériába megy, valóban szivszaggató. Az anya végre is kétségbeesetten távozik tőle, fiától ugy bucsuzik, mint egy haldoklótól, mig a fiu e keserves óra emlékét mélyen bevési szivébe, — az anya kegyetlen csalódását, — saját kinjait és a kisérletet, hogy a legszentebb emberi érzést rendőri czéloknak eszközeivé aljasitják, — ez emlékek pedig idegeit aczélozzák, szivét erősitik, a mikorára a boszu órája üt.

A legmélyebb és legbensőbb emberi érzésekkel való e játékot, hogy makacskodó tanuk vallomásra birassanak, az összes orosz börtönökben, a hol a politikai gonosztevők szenvednek, többé-kevésbbé, de egyaránt üzik. A részletek persze, az esetek különféleségéhez, vagy az inquisitorok szeszélyéhez képest, szinte különfélék. Az egyik fogolynak pl. több havi magánfogság után megigérik, hogy találkozni fog anyjával. Örömteli várakozással követi a börtönőrt a hosszu, komor folyosón végig, a fogház udvarára, hol az anya, egy faragatlan börtönpadon, negyven-ötven lépésnyi távolban ül az ajtótól, melyen kilép. A jól ismert, szeretett arczot megpillantva, melyet a bánat megvénitett és elváltoztatott, a mióta nem látta, szive túláradt a részvét és gyengédségtől és feléje siet, hogy karjaiba zárhassa. Az őrség visszatartja és kijelenti előtte, hogy a találkozás nem itt fog történni, hanem a börtön vendégszobájában, a hová mindjárt elvezetik. Türelmetlenül vár tiz perczig — tizenöt perczig — fél óráig — végre nyilik az ajtó. Eleibe siet — és az ügyész előtt áll, ki azt kérdezi tőle, hogy megváltozott-e nézete a kérdésekre való felelés tekintetében. Ő azt mondja erre, hogy azt hiszi, azért jött ide, hogy anyját lássa, nem pedig kihallgatásra. Az ügyész a rabnak tudtára adja, hogy a rokonokkal való találkozás oly kedvezmény, melyben a makacs és ellenszegülő foglyokat nem részesitik és ha korábbi feleleteihez nincs pótolni valója, ismét visszakisérik zárkájába. Keserüen csalódva tér vissza a fiatal ember a magánfogságba, ujabb gyülölet, még nagyobb boszuszomj ég benne, mig a megtört anya, kinek nyomorát az, hogy fiát fegyenczruhában és őrség fedezete alatt látta, még növelte, vérző szivvel ment vissza honi falujába.

Más esetben, melyről Szibériában szereztem tudomást, a fogoly egy fiatal asszony volt, csecsemőjével karjain. A kérdésekre nem akart felelni, melyekkel barátai ellen igyekeztek terhelő bizonyitékokat szerezni és a csendőrtiszt, ki a kihallgatást intézte, azzal fenyegetődzött, hogy elveszi gyermekét, ha tovább is makacskodik. Fenkölt módon felebbezett az államügyészhez és azt kérdezte tőle, létezik-e törvény, melynek alapján a csend-

őrtiszt elveheti tőle gyermekét, ha a vallomástételt megtagadja. A helyett, hogy gyorsan válaszolt volna, ez a hivatalnok azt mondta: »Okosabb lenne, ha nem kutatná a hivatalnok jogos hatáskörét, hanem az igazsághoz hiven, megmondana mindent, a mit tud; akkor aztán biztos, hogy a gyermeket el nem vehetik tőle.« Az ifju anya ránézve oly borzasztó fenyegetődzés daczára — még csak huszonkétéves volt, mikor Szibériában megismerkedtem vele — megmaradt elhatározása mellett, hogy barátait nem fogja elárulni. Csecsemőjét meghagyták, de heteken át a legkinosabb aggodalmak közt élt; még a mikor nekem elmondta az esetet, a puszta emlékek is könnyeket csaltak szemeibe.

Az eseteknek, hogy mikép használják fel a bebörtönöztetést vallomások kicsikarására, sok helyet szántam, részben azért, mert jegyzőkönyveim telvék efféle esetekkel, melyek Oroszországban mindenütt előfordulnak, részben pedig azért, mert ezek magyarázzák meg leginkább azt a kedélyállapotot, melyben az ugynevezett terroristikus tevékenység gyökeredzik. Bármint vélekedjék is valaki az eseményekről erkölcsi tekintetben, könnyen megértheti, hogy az olyan okok olyan eredményeket szülhetnek, a nélkül, hogy az orosz forradalmárokat embertelen vadsággal és gyilkos őrültséggel kellene vádolni.

Azt lehetne hinni, hogy az ily hivatalnokok, kik oly módon birnak elbánni a foglyokkal, kegyetlenek és szivtelenek; de e feltevés sok, talán a legtöbb esetben téves. A hivatalnokok közül sokan, természetüknél fogva nem rosszabbak, mint más emberek, de oly rendszer alatt nőttek fel, mely az ellenzéket nem türi, kivált az oly ellenzéket, melyet Oroszországban fegyelmetlenségnek neveznek; megszokták azt, hogy a nép uralkodóinak és nem szolgáinak tartják magukat; az elnyomatás jármának teljes sulyát nem érezték sohasem; a hosszu harcz, melyet rettenthetlen, elszánt férfiakkal folytattak, kiknek indokait és jellemeit nem értik, elkeseritette, ingerelte őket és őrült fanatikusoknak és áruló gyilkosoknak tartják azokat és végre is pályájuk és haladásuk a sikertől függ, melylyel e harczot folytatják.

A keletszibériai Tsitában egy tiszttel, Nowikow
ezredessel *találkoztam*, ki parancsnoka volt a kozák-
csapatnak, mely a Kara bányában az őrségi szolgálatot
teljesitette és ki 1880-ban egyik tagja volt a hadbiró-
ságnak, mely Rossikowa asszonyt, Alexaiowa Anna
kisasszonyt és más odesszai politikaikat elitélt. Körül-
belül negyvenöt éves férfi volt, családját gyöngéden
szerette, a közönséges gonosztevőkkel való elbánásról
szabad, emberies felfogást tanusitott és épenséggel nem
olyannak látszott, kinek jelleme természeténél fogva
kegyetlen és boszuvágyó lenne. És ez a kedves, udvarias
és értelmes tiszt, mikor a politikaiakról beszélt, kiknek
bünperében résztvett, mégis igy szólt: »Ha rajtam
mulott volna, vesszőt futtattam volna valamennyivel«.
A vesszőfutást azelőtt Szibériában fegyelmi büntetéskép
alkalmazták gyakran a fegyenczek legveszedelmesebb
faja ellen. Az övig meztelen fogolynak lassu léptekkel
kellett két sor katona közt elhaladnia, kik vesszőkkel
voltak felfegyverkezve, »melyek nem voltak oly szélesek,
hogy a puska csövébe be nem férhettek volna«; a
mikor elhaladt, a katonák mindegyike egy-egy ütést
mért meztelen hátára. Az igy osztogatott ütések száma
két és ötezer közt váltakozott; kétezer volt a törvény
által emlitett legkisebb szám. Ha a megbüntetett nem
volt rendkivül erős és izmos ember, a kiszabott bot-
ütések számának elszenvedése előtt már rendszerint
elájult és a vesztőhelyről a kórházba kellett őt elszálli-
tani. Ilyen büntetést szánt Nowikow ezredes a politi-
kaiaknak és ezt ajánlotta a törvényszéknek is, melynek
tagja volt. »Ha ily módon büntetnénk« mondá, »csak-
hamar vége szakadna minden politikai izgatásnak«.
Ha meggondoljuk, hogy a politikaiak ellen követendő
ily eljárást a birák egyike hivatalos minőségében aján-
lotta és hogy egyáltalán nem volt meggyőződve az
ajánlott rendszabály kegyetlen és barbár voltáról, —
mindjárt megérthetjük azt is, hogy a csendőrtisztek és
az ügyészek csak gyerekjátéknak tekintik, ha a bünö-
sökkel együtt ártatlanokat fogatnak el, ha öreg szülőket
halálra rémitenek és durva módon csalják meg a
makacskodó foglyokat, ha a vallomástételt megtagadják.

Ezek azonban semmikép sem az összes tényezők, melyek az ugynevezett »rémpolitika« megmagyarázása kisérleténél figyelembe veendők. Az erőszakos megtorlás után vágyó lángoló gyülöletnek további okát képezi az is, hogy hónapokig, évekig tartják magánfogságban a politikailag gyanusitottakat, mialatt a rendőrség alapot keresve, melyre vádját épithetné, az egész birodalmat átkutatja. 1881-ben, a királygyilkosok bünpere alkalmával, Gerard, a legtehetségesebb orosz ügyvédek és a foglyok legmerészebb védőinek egyike, erre az okra igyekezett a törvényszék figyelmét ráterelni, felhozván az ismert tényt, hogy több mint ezer személy közül, kiket az u. n. »forradalmi propagandában« való részvétel miatt 1872-től 1875-ig elfogtak, — hogy több mint ezer személy közül, kiket egytől négy évig terjedő fogságban tartottak, — végül csak százkilenczvenhármat állitottak a biróság elé és ezek közül is még kilenczvenet mentett fel az a törvényszék, melyet maga a kormány rendelt ki.

Más szavakkal kifejezve: kilenczszáznál több ember, kiknek ártatlanságát végre az illető hatóságok is elismerték, — egytől négy évig terjedő fogságot szenvedett el, mely idő alatt nyolczvanan közülök, tehát közel tiz százalék, — öngyilkossá lett, meghalt vagy megőrült.*

Még mielőtt Gerard ez előadását befejezte volna, a törvényszék félbeszakitotta és felszólitotta, hogy a per tényei mellett maradjon.

Ha szükséges volna, és hacsak egyedül a birtokomban levő okmányokra szoritkoznám is, egész iveket

* Muiskin, a merész és heves forradalmár, a vádlottak egyike, saját védbeszédében erélyes kisérletet tett arra nézve, hogy e tényeket a biróság előtt felsorolja. Azonnal halgatást parancsoltak neki, de mikor erre nem hajlott, három-négy csendőr rohanta meg, kik fojtogatni kezdték és kihurczolták a tárgyalási teremből. Ellenszegülése és a törvényszékre vonatkozó sértő kifejezései miatt, a mit eredeti vétsége beszámitásánál sulyosbitó körülményül tekintettek — tiz évig tartó kényszermunkára és összes politikai jogainak elvesztésére itélték. — Egy későbbi czikkemben majd Muiskin élettörténetét fogom adni, ki egyike volt a legnagyszerübb jellemeknek, a kiket az orosz forradalmi mozgalom felszinre hozott.

irhatnék tele oly fiatal nők és férfiak neveinek elsorolásával, kik egytől négy évig terjedő fogságbüntetést szenvedtek el és a kiket végül a törvényszék felmentett vagy tárgyalás nélkül szabadon bocsátott, mert a rendőrség, daczára annak, hogy korlátlan hatalommal fogatott el, záratott be és hallgattatott ki bárkit is, nem volt képes ellenük annyi terhelő adatot szerezni, hogy elfogatásuk — csak egy éj tartamára is — indokolt és jogosult lehetett volna. Más helyen majd a magánfogságot fogom leirni, melyet ez ártatlan emberekre szabnak. Egyelőre csak fogságuk tartamára és arra a tényre akarnám a figyelmet forditani, hogy végül a kormány is ártatlanoknak jelentette ki őket. A fenti adatok — jól megjegyzendő — nem a türők és szenvedők érdekelt vallomásán, hanem hivatalos okmányok megtámadhatatlan tekintélyén alapulnak.

Önkéntelenül is felmerül a kérdés: »A foglyok ezreinek bünperét miért halogatták annyi ideig?« A kormány erre azt feleli, hogy a vádlottak forradalmi összeesküvésben vettek részt, mely a birodalom minden részében szétágazott és egymással ugy összefüggtek, hogy elkülönitve lehetetlen volt felettük biráskodni és mert a korona tisztviselői a kormány ügyét nem szolgálhatták igazán addig, mig a foglyok összes bizonyitékait egybe nem gyüjtötték, össze nem hasonlitották és el nem rendezték. A jelen esetben a vádlottak azonban ez állitás igaz voltát egyenkint és összesen tagadják. Ők, vallomásuk szerint, nem összességükben voltak részesei egy forradalmi összeesküvésnek, tetteik akkoriban még nem voltak büntethetők; több mint háromnegyedrészüknek személye ismeretlen volt és egymással sohasem volt összeköttetésük; eseteiket tehát nagyon jól ellehetett volna egymástól választani és a kormány tényleg tizennyolcz különféle csapatba osztotta azt a 193-at, kik felett törvényt ültek.

A nélkül, hogy a foglyok e vallomásáról véleményt nyilvánitanék, ugy tetszik nekem — és minden elfogulatlan ember ép ugy lesz vele — hogy a kormány válasza, ha azt védekezésnek akarjuk tekinteni, elégtelen még akkor is, ha igaz volna. A jelen esetre vonatkozó

vádlevél bevezető része igy szól: »1874 őszén a legtöbb propagandista börtönben volt, bár néhánynak sikerült az elfogatást kikerülnie és bünös működésüket tovább folytathatták 1875 elejéig. A bünper még csak 1877 októberében kezdődött, ugy hogy a »legtöbb propagandista«, azzal a kilenczven emberrel együtt, kiket a törvényszék ártatlanoknak itélt, — hivatalos vizsgálat nélkül, 1874 őszétől 1877 október 18-áig, tehát három hosszu éven át, szenvedett magánfogságot. A vádlottak nagyrésze a Péter Pál-erőd komor, földalatti börtöneiben epekedett és a vádlevél szerint még negyvenen voltak ott köztük akkor is, mikor már a bünper megkezdődött. A kormánynak az az állitása, hogy kilenczven ártatlan embert három éven át és nyolczszáznál több, szintén ártatlan embert egy-két évig tartott fogságban, mert egyenkint nem itélhette el őket és rövidebb idő alatt képtelen volt az egész ezred ellen szóló bizonyitékokat átnézni és rendezni, — nem látszik kielégitő válasznak az igazságtalanság és kegyetlenség vádjára, mely nyolczszáznál több megsemmisitett léten, nyolczvan öngyilkossági, halálozási és őrülési eseten alapul.

A »propagandisták« esete természetesen kivételes eset volt. Én legalább nem tudok más olyant, hogy oly sok foglyot, oly hosszu ideig, birói vizsgálat nélkül tartottak volna fogva és hogy a vádlottak száma a tényleg bünösöknek találtak számához oly lesujtó aránytalanságban állt volna. A peres eljárás Oroszországban ugyan mindig lassu és az elfogatás, valamint az elitéltetés között eltöltött hosszu magánfogság kegyetlen szenvedéseket okoz az elfogottaknak és kétségbeejti azokat, kiket végül is ártatlanoknak találtak. A törvényszék által felmentett 193 közül is keservesen panaszolta az egyik: »Elébb három évig tartó magánfogsággal büntetnek bennünket, aztán kezdik hivatalosan vizsgálni azt, hogy megkellett volna-e bennünket büntetni.«

Az eljárás menete, a mikor valaki átlagos vagy rendes körülmények közt vádoltatik politikai vétséggel, körülbelül a következő: A legcsekélyebb figyelmeztetés nélkül, rendesen éjnek idején elfogják és börtönbe vetik. Nyolcz-tizennégy napig tartó magánfogság után

valamelyik csendőrtiszt ideiglenesen kihallgatja. Hogy e kihallgatásra el ne készülhessen, rendszerint nem közlik vele, hogy mivel vádolják. A csendőrök elmélete szerint ugyanis a fogoly, a ki tudja, hogy mivel vádolják, legalább is sejtheti a kihallgatás irányát és czélját és igy megfontolhatja, hogy mikép hiusithatja meg azt. Ha azonban a vádat nem ismeri, ha azt sem tudja, fővádlottkép, avagy tanu gyanánt hallgatják-e ki, a kérdések czélját sem találhatja ki oly könnyen, valószinüleg nem is fog valami előre elkészitett történetet elmondani és könnyebben elragadtatja magát meggondolatlan nyilatkozatra. A csendőrök helyesnek tartják ez eljárást, mert ugy vélekednek: »Ha a fogoly ártatlan, nem árthat meg neki az sem; ha bünös, akkor nem tarthat igényt oly közlésekre, melyek segélyével tévutra vezethetné a vizsgálóbirót és meghiusithatná az igazságszolgáltatás végczélját. Egyelőre a kihallgatás tárgyához semmi köze. Egyedüli kötelessége az, hogy a hozzá intézett kérdésekre a valósághoz hiven feleljen. A fogoly, ki ily módon a sötétben botorkál, saját maga és barátai védelménél nagy hátrányban van. Ha a hozzá intézett kérdésekre megfelel, csak ugy teszi meg, hogy válaszának horderejét nem ismeri; ha megtagadja a választ, talán fogságát hosszabbitja meg szükségtelenül és alkalmat ad a csendőröknek, hogy a vallomások kierőszakolására az általam már emlitett fogásokat alkalmazzák.

A legtöbb fogoly azt a középutat követi, hogy néhány kérdésre megfelel, másokra nézve pedig megtagadja a felvilágositást. A kihallgatásnak vége szakad, mihelyt a csendőrtiszt észreveszi, hogy nem bir már semmitsem elérni. A foglyot vissza kisérik zárkájába és egy további hét mulik el, mialatt a csendőrök az ő ismerőseinek és barátainak, mindazoknak, kikről valamit tudnak, valamint a rendőrségnek bizonyitékait is beszerzik, melynek titkos felügyelete alatt volt már talán hetek óta. Az egész anyagot aztán a jelentés és jegyzőkönyvek kapcsán, melyeket a kihallgatást intézett tiszt vett fel a szükséghez képest, az ügyész elé terjesztik. Az ügyész gondosan megvizsgál mindent, a

vádlottak vallomásait összehasonlitja a tanuk vallomásaival a csendőrök jelentéseinek és gyanusitásának világitásában, és az uj kérdések egész sorát állitja össze, melyek a fogolyhoz a »D o p r o s«, az ujabb valóságos kihallgatás alkalmával intézendők, hogy az esetet az igazságügyminiszteriumhoz leendő felterjesztés czéljából kiegészitsék.

Eddigelé a vádlott — a mi jól megjegyzendő — az ellene intézett vád természete felől semmitsem tudott meg; nem tudja, hogy vádlott, gonosztevő, avagy csak tanu lesz-e; a vallomásokból, melyekre a »Dopros« kérdéseit alapitják, egyet sem tud; nincs védője, tanácsadója és épenséggel semmitsem tud mindabból, a mi elfogatása óta a külvilágban történt. Védtelenebb állapotot képzelni is alig lehet.

Az államügyész megnyitja a »Dopros«-t, közölvén a fogolylyal, hogy a büntetőtörvénynek ezen és ezen szakaszával jelzett büntett elkövetésével van vádolva. A legtöbb politikai üldöztetést a 245., 249. és 250. szakaszok indokolják, melyek következőleg szólanak:

245. §. Mindazon személyek, kik bünösöknek találtattak abban, hogy irott, vagy nyomatott okmányokat, könyveket, vagy leirásokat fogalmaztak, vagy terjesztettek, melyek a »Legfőbb Hatalom,« vagy pedig a G o s s u d a r (czár) személye ellen, vagy a birodalom kormánya ellen megvetést szülhetnek, F e l s é g sértőknek tekintendők és összes polgári jogaik elvesztése mellett tiz-tizenkét évre terjedő kényszermunkabüntetéssel sujtandók.« (E büntetés következményekép a kényszermunka letelte után a Szibériába való életfogytiglani számüzetés áll elő.)

»249. §. Mindazon személyek, kik a Legfőbb Hatalom ellen fellázadnak, vagyis mindazok, kik a G o s s u d a r és a birodalom ellen intézett összeesküvésekben és lázadásokban részt vesznek; az oly személyek is, kik a kormánynak a birodalomban vagy annak egy részében leendő megbuktatását tervezik; vagy a kiknek az a szándékuk, hogy a jelenlegi kormányformát, vagy pedig a törvény által megállapitott trónöröklési rendet megváltoztassák; mindazok, kik e czél elérésére össze

esküvéseket terveznek vagy pedig akarva és tudva ilyenekben részt vesznek; vagy ily czélra szolgáló gyülekezetekben megjelennek, vagy fegyvereket gyüjtenek és kiosztanak, vagy pedig a felkelést más módon előmozditják, minde személyek nemcsak a legbünösebbek, de társaik, a szerzők, segédek, orgazdák is elvesztik összes polgári jogaikat és halállal sujtandók. Mindazok, a kik ily gonosz tervekről és azok kivitelére szolgáló előkészületekről tudomást szereztek és a kiknek módjukban áll, hogy erről a kormányt értesitsék, de e kötelességüket nem teljesitik, ugyanilyen büntetésre méltók.«

»250. §. Ha be nem igazoltatott, hogy a bűnösök erőszakhoz akartak folyamodni, hanem csak társaságot szerveztek, hogy a közel vagy távol jövőben a 249-ik §. által emlitett czélokat elérjék, vagy ily társaságnak a tagjai, bűnük sulyához képest, négy évtől hat évig terjedő kényszermunkával és összes polgári jogaik elvesztésével (a Szibériába leendő életfogytiglani számüzetés vele jár) vagy pedig Szibériába leendő telepitéssel (kényszermunka nélkül), vagy pedig 16 hónaptól négy évig terjedő várfogsággal sujtandók.«

Annyi bizonyos, hogy e szakaszok meglehetősen tiszták és világosak. Nemcsak a kormány megbuktatására irányuló kisérletekre terjednek ki; nem egyedül az összes tényekre vonatkoznak, a melyek a »Felség megvetését idézhetik fel«, de gondoskodnak a tiszta szándék megbüntetéséről is, mely a távol jövőben, a békés megbeszélés és népnevelés eszközeivel változást idézhetne elő a közigazgatásban. És ez még nem is minden. Lehet valaki a legloyalisabb, a ki soha olyan gondolatot sem nyilvánitott, mely megvetést szülhetne a Gossudar, vagy a Gossudar kormánya ellen, és mégis, ha véletlenül megtudja, hogy nővére, vagy bátyja, vagy barátja oly társaságnak a tagja, a mely »változást tervez a fennálló kormányformában« — és nem megy el önként a csendőrparancsnokhoz és nem jelenti fel fivérét, nővérét, vagy barátját — a törvény értelmében életfogytiglan Szibériába számüzhető.

Ha a fogolyt a »Dopros« kezdetével arról értesitik,

hogy a büntetőtörvény 245., 249. vagy 250. §aiban körülirt bűntettel vádolják, bűne természete felől még mindig nincs tisztában. Lehet ő »Felségsértő«; vádolhatják azzal a »szándékkal«, hogy »a fennálló kormányformát a közel vagy távol jövőben megakarja változtatni, avagy kényszermunkára való elitéltetés várhat reá, ha elmulasztotta a csendőrparancsnok előtt annak bejelentését, hogy — a mint sejté — nővére valamelyik titkos társasághoz tartozik. Egyelőre az a gondolat vigasztalhatja, hogy az itélet által reá szabandó büntetésből, legalább megközelitőleg, eltalálhatja majd bűnét is.

A »Dopros« minden tekintetben az előnyomozáshoz hasonlit, csakhogy az ügyész személyesen intézi, sokkal behatóbb tényeken alapul és igy szigorubb, részletesebb is. Befejeztével felszólitják a foglyot, hogy irja alá vallomását, aztán visszaküldik zárkájába. Az államügyész ezután megállapitja a tényt, megjelöli azt, a mit a vádlott ellen beigazolhatónak vél és az összes iratokat felterjeszti az igazságügyministeriumhoz. Ha a fogoly nem makacskodott, nem ellenkezett, bizonyos kedvezményekben részesül. Egy tiszt jelenlétében hetenkint kétszer láthatja rokonait, irhat, nyilt leveleket fogadhat és könyveket olvashat. De e kedvezményeknek is megvan a bibijük. A rokonokat, kik meglátogathatják őt, a börtönben elfoghatják és »közigazgatási uton« Szibériába küldhetik, leveleinek akár felét is, a rendőrség, melynek kezein átmennek, bemaszatolhatja és a könyveket, melyeket olvasmányul kap, valószinüleg csak a szentirás és a büntetőtörvény képezi.

Egytől három hónapig terjedő időbe kerül, a mig valamely fogolynak az esetére vonatkozó iratok az igazságügyminiszteriumhoz jutnak. Itt három, de néha hat hónapig is elhevernek, a mig átnézik azokat. Ha végre sorra kerülnek és a miniszter már határozott, négy eljárási mód közül választhat. Először, ha az elébe terjesztett vallomásokat nem tekinti elégségeseknek, hogy azok alapján a vádlottnak akár csak elfogatását is igazolni lehetne, szabadonbocsátását rendeli el, a mint ez majdnem nyolczszáz »propagandistának« esetében tör-

tént. *Másodszor*, ha, a bár elégtelen bizonyiték jelezni látszik, hogy esetet lehetne belőle csinálni, az iratokat, további vizsgálat elrendelésével, visszaküldi. Ez legalább is hat hónapig tartó halasztást von maga után. Harmadszor, ha a bizonyiték a bünösségnek a biróság előtt való beigazolására nem elégséges és talán ki sem egészithető, a miniszter azonban mégis azt a meggyőződést meritette belőle, hogy a vádlott gyanus ember, kinek szabadon bocsáttatása veszélyes lehetne, közigazgatási uton, öt évig terjedő időre, Szibériába számüzetheti. Negyedszer, ha az ügyész által a vádlott ellen gyüjtött anyag elégségesnek látszik, hogy a biróság ez alapon elitélheti a vádlottat, megtartják ellene a tárgyalást.

Az igazságügyminisztertől a belügyminiszterhez vándorolnak az iratok, a hol ismét sorukat várják. A belügyminiszter helybenhagyhatja, vagy ellenezheti az igazságügyminiszter határozatát. Az első esetben az iratok a czár elé kerülnek, ellenesetben azonban tovább vizsgálják, vagy megváltoztatás végett visszaküldik az ügyészhez.

E hosszu eljárás, melynek minden egyes mozzanatát a munkabőség miatt beálló halogatás jellemzi a különféle miniszteri osztályokban, végtelenül megnyujtja azt a bizonytalanságot, mely a vádlott elfogatása és esetleges szabadon bocsáttása, — elitéltetése és számüzetése közt van. A legtöbb politikai, kiknek esetét kutattam, egytől harmadfél évig terjedő időt töltött el a fogságban, mielőtt Szibériába küldték őket. Különös esetekben ez a fogság még sokkal hosszabra nyult. Tsudnowski Salamon, ki most Tomskban él számüzetésben, 1874 január 27-étől, 1878 julius 18-áig, tehát négy év és hat hónapig várta ügyében a véghatározatot. Ugyszólván az egész idő alatt magánzárkában volt, husz hónapon át pedig a Péter Pál-erőd földalatti sánczbörtöneiben.

Az ilyen hosszu idő még oly foglyok rokonai és barátaira nézve is keserves, a kikről tudják, hogy bünösök; de valósággal őrjitő hatásu oly egyénekre nézve, kik fiaikat, leányaikat, nővéreiket, vagy barátaikat ártatlanoknak tartják és a végtárgyalás előtt a fogságban halál vagy öngyilkosság által vesztik el őket.

1886-ban, Pétervárt, egy Fedotewa nevü, még nem egészen husz esztendős fiatal leány halt meg, ki tanuló volt az egyik ottani női főiskolán. Majdnem egy egész évvel azelőtt politikai vád miatt fogták el és »vizsgálati fogságban« magánzárkában tartották, a mig egészsége megtört és veszélyes betegen vitték a kórházba, a hol agyvelőgyuladás okozta lázban elpusztult. Az ifju leány haláláról értesülvén, Fedotewa asszony a rendőrfőnökhöz ment és megkérdezte, mikor temetik el leányát, mert jelen akar lenni a temetésnél. Megmondták neki, hogy a temetés másnap, meghatározott időben, a kórházban lesz.

A hatóságok az elhunyt politikai foglyok barátainak nem engedik meg, hogy a hullát gondozzák, hogy a temetőbe kisérhessék, ha bármi okból attól lehet tartani, hogy tüntetés vagy nyilvános csoportosulás lesz. A jelen esetben attól tartottak, hogy az elhunyt tanuló társnői testületileg fognak a temetésnél megjelenni, — az izgatottabbak közülük beszédeket kisérlenek meg, vagy más módon rögtönöznek oly jelenetet, mely a közfigyelmet arra a tényre terelhetné, hogy egy ifju leány, kit politikai vétséggel vádoltak, a börtönben meghalt, a nélkül, hogy a törvényszék elé állitották volna. Ha most megengedik a nyilvános temetést és a fiatal leány barátai tüntetést rendeznek, a rendőrségnek közbe kellene lépnie és ez nemcsak a közönséget izgatná fel, de még több ifjunak további elfogatását eredményezhetné. De aztán a rendőrségnek egy temetés alkalmával közbelépése mégis csak kellemetlen dolog lenne: mert ez olybá volna vehető, mintha még a halottak ellen is folytatnák a boszut. Ez a mostani tényleg oly eset, a mikor a közrend föntartása és a forróvérü ifjaknak elhamarkodott cselekményektől való visszatartása a legnagyobb titoktartást igényelte és igazolta.

A rendőrfőnök ugy intézkedett tehát, hogy a temetés, a legnagyobb csendben, éjnek idején menjen végbe, a rokonok és barátok előzetes tudta nélkül: és igy is történt.

A midőn Fedotewa asszony másnap, a kijelölt órára, a kórházban megjelent, hogy szeretett gyermeke holt-

testének a gyöngédség utolsó jeleivel áldozzon, azt adták tudtára, hogy a temetés már megvolt. A rendőrfőnöknél tett kérdezősködésére, hogy leánya sirja hol van, csak azt felelték neki: »Etto nase diello.« — »Ez a mi dolgunk.«

Ezt a szomoru történetet legelőször egy elsőrangu pétervári hirlap szerkesztője mondta el nekem, a ki persze kinyomatni nem merte. Később másoktól is hallottam és végül, az egyik kórházi hivatalnokkal folytatott beszélgetésből szerzett adatok alapján pontosan megállapithattam és igaz voltát is kifürkészhettem.

Hogy az ilyen ténynek az ugynevezett »rémpolitikára« gyakorlott befolyását kitüntessem, e sorok olvasóihoz egy kérdést intézek, melyet hozzám is intéztek. »Képzelje el, hogy az ön egyetlen leányát, a ki még nem egészen husz éves iskolásleány, az illoyalitás bizonytalan vádja miatt elfogták, börtönbe vetették és egy évig — a nélkül, hogy biróság elé állitották volna — magánzárkában tartották; végül aztán agylázban meghalt, a mit a bú, aggodalom és az egyedüllét okozott; önnek nem lehetett halálos ágya mellett megjelennie; temetése ideje felől megcsalták önt és végül a rendőrfőnök az ön alázatos kérdésére, hogy meggyilkolt gyermeke hol nyugszik, mert legalább friss hantjait akarná könyeivel áztatni, — megvetőleg igy felelt: »Ez a mi dolgunk« — mit tenne ön ilyenkor?

A vad ösztön, hogy az ily aljas igazságtalanságért boszut kell állni, erkölcsileg nem helyeselhető; nem keresztényies és ha ugy tetszik, még büntetésre is méltó, de mégis emberi. Az embernek nem kell épp vad, vérszomjas fanatikusnak lennie, hogy a mikor igy ingerlik és a dolgon nem tud segiteni, a kezeügyébe eső legalkalmasabb fegyverrel adja vissza a rámért ütést. A mikor ezen és a hozzá hasonló tényeket elmondom, nem a terroristák eljárását akarom igazolni, nem is akarom a gyilkosságot, mint oly eszközt védelmezni, melylyel a despotismus mérsékelhető; czélom csak az, hogy a mennyire tehetem, a társadalmi élet bizonyos betegségi tüneteit megmagyarázzam; és mikor ezt megkisértem, a körülmények kötelességemmé látszanak

tenni azt, hogy a világnak, az orosz forradalmárok javára megmondjam, a mit ők maguk mondanának el, ha a halottak ajkai már rég nem porladoznának és ha az élők hangjait a börtönök falai nem fojtanák el. Az orosz kormánynak a külföldön megvan saját sajtója és képviselete; ha akarja, kifejtheti rendszerét és eljárását és alaptalan ráfogások ellen védekezhetik. Az orosz forradalmárok, kik Szibéria pusztaságaiban vannak eltemetve, csak alkalmilag mondhatják el történetüket egy szabadabb ország utazójának és megkérhetik őt, hogy terjessze a világ itélőszéke elé.

10. Az orosz vidéki fogházak.

Oroszországban, Pétervárt kivéve, nincsenek fogházak, melyek eredetileg politikaiak számára épültek és kizárólag a gonosztevők ez osztálya számára lennének fentartva. A kik a vidéken vádoltatnak politikai vétségekkel, a bünfenyitő eljárást oly fogházakban várják, melyek közönséges gonosztevők, tolvajok, csalók, hamisitók és gyilkosok számára épültek és mindig ily fajtáju gonosztevőkkel vannak megtömve. Bár a politikaiak közfalak által vannak a közönséges gonosztevőktől elválasztva, szükségkép mégis az utóbbiakkal osztják meg mindazt a rosszat és nyomort, a mi a tultömöttség, hiányos igazgatás és a fogházépületek rossz egészségi állapotának következménye szokott lenni. Hogy mily borzasztóak és mennyire elviselhetetlenek az efféle állapotok, csak azok itélhetik meg, kiknek alkalmuk volt, hogy orosz fogházakat láthassanak és csak azok értik meg alaposan, kik azokban el voltak zárva. A belügyminiszterium és a központi börtönigazgatóság részéről időnkint komoly és őszinte kisérletek történtek, hogy a birodalom büntető intézeteinek állapota megjavittassék, de bizony igen kevés sikerrel.

Weljo báró, a végrehajtó rendőrség osztályának legfőbb hivatalnoka, már 1867-ben jelentést tett a belügyminiszternek, mely negyvenkilencz vidéki fogház megvizsgálásán alapult és melyben kinyilatkoztatta, hogy az általa meglátogatott összes intézetekben azt tapasztalta, hogy a törvényt többé-kevésbbé áthágják és megszegik. Igy pl. jelentette, hogy a foglyok osztályozására és elkülönitésére kevés figyelmet forditanak; fizetésképtelen adósok a legrosszabb fajtáju gonosztevőkkel kerülnek

össze; a foglyok nincsenek eléggé ruhákkal ellátva, sokan közülök már egész rongyosak; ragályos beteg férfiak és nők, napokon át, gondozás nélkül vannak tultömött »kamarákban«; a kórházak »szerfelett hiányos állapotban« vannak és az orvosok nem eléggé teljesitik kötelességeiket; a foglyokat, büntetésük letelte daczára és a törvények ellenére visszatartják és a fogházigazgatók ritka kivétellel hanyagok, képtelenek és állásukra alkalmatlanok.

1869-ben — két évvel később — Kossagowski, valóságos államtanácsos indult szemleutra a vidéki fogházakba, mely út »rendetlenségek, visszaélések és törvénysértések« felfedezését eredményezte, melyekről, közelebbi adatok kiséretében, körlevélileg értesitette a tartományok kormányzóit. A belügyminiszter sajnálattal jegyezte meg, hogy a Kossagowski államtanácsos által észlelt viszonyok 1869-ben ép olyanok voltak, a milyeneknek azokat Welja báró már 1867-ben találta. Másszóval javulás nem történt.

1872-ben a belügyminiszter a tartományi kormányzók figyelmét ismét azokra a rendetlenségekre és szabálytalanságokra hivta fel, melyek az ellenőrzésük alatt álló fogházakban még mindig napirenden vannak és sajnálatát fejezte ki, a miért — az e kérdésben szétküldött — két körlevél daczára csak kevés, vagy épen semmi változás nem történt.

A megrótt bajok sokkal mélyebben gyökeredztek és sokkal régibb keletüek, mintsem miniszteri rendeletek által lennének kiirthatók, ha azok még oly erélyes hanguak is.

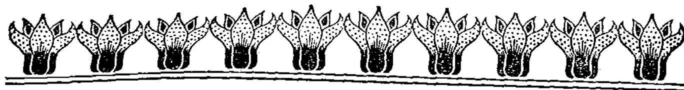
1879-ben a belügyminiszter ujabb körlevelet küldött a tartományok kormányzóihoz, mely, Grote szenátor jelentése folytán, a figyelmet a börtönrendszer égbekiáltó hiányaira forditván, szigoru rendszabályokat ajánlt azok megszüntetésére és a törvények pontosabb megfigyelését követelte.

A fentemlitett körrendeletek legtöbbje oly állapotokra vonatkozott, melyek a hiányos vezetésnek és elégtelen felügyeletnek voltak következményei; azokkal egyidejüleg azonban még sok mást is bocsátottak ki,

melyek főkép az épületek tultömöttségére és azok egészségtelen állapotára vonatkoztak. Az utóbbi sorozat körleveleiből kitünik, hogy »a birodalom legtöbb fogháza« tultömött volt, hogy igen sokban közülük kétszer, háromszor annyi fogoly volt, mint a mennyit befogadhattak vagy befogadniuk kellett volna. A központi fogházigazgatóságnak a belügyminiszterhez intézett 1883-ik évi jelentésével igazoltatott, hogy Jelez tartománynak egyik fogházában, a hol 207 személy számára volt hely, 484-en voltak; Szuwalki tartományban 433-an voltak, egy 165 személy számára épitett fogházban, Petrokow tartományban pedig 652-en ott, a hol csak 125 személy számára volt hely.

A fentemlitett körrendeletekből kitünik továbbá, hogy számos fogházban a nők nem voltak kellő módon a férfiaktól különválasztva — hogy a férfifelügyelők vizsgálhatták meg a nőfoglyokat — hogy a hivatalnokokat az őrizetükre bizott gonosztevők megvendégelték és hogy ezek titkon, szeszes italokkal látták el őket; hogy az épületek egészségi állapota majd mindenütt rossz volt, a kutakat az elhanyagolt és hibásan szerkesztett árnyékszékek megmérgezték, a levegőt, a tultömött zárkákban az ugyanazon forrásból eredő miasmák dögleletessé és belégzésre alkalmatlanná tették; hogy a rabkórházak állapota távolról sem kielégitő és sok ezek közül oly kicsiny és gyógyszerekkel oly elégtelenül van ellátva, hogy a betegeknek vajmi keveset használhattak és hogy a kórházi tisztviselők akárhányszor oly hanyagul teljesitették kötelességeiket, hogy a törvény szigorával kellett őket sujtani. A belügyminiszter által emlitett egyik esetben az egyik vidéki város fogházorvosa, hogy egy reá nézve terhes, a csapatszállitástól visszamaradt beteget lerázza nyakáról, azt parancsolta, hogy rendeltetési helyére szállitsák őt, bár már haldoklott. A szerencsétlen fogoly a legközelebbi telepen, tizenöt-husz mértföldre odább, — meghalt.

A mint e körrendeletekből kitünik, a vidéki fogházak állapota — hogy a miniszter szavait idézzem — rendkivüli módon »ki nem elégitő« ; de az általuk festett kép a valódi állapotok mögött még nagyon messzire elmarad. Az olyan fogházinspektorok persze, mint Weljo báró és Kossagowski államtanácsos, a birodalom fogházait a legszebb világitásban látják. A tartományok kormányzóinak és a fogházközegeknek, a kik az ő jövetelükről eleve értesültek, elég idejük van, hogy a fogházakban futólag valami kis rendet csináljanak; a szemle rendszerint felületes, igazán csak pro forma megy végbe, — csak a szembeötlő hiányokat veszi tudomásul és az állandó frázisok »a törvény megsértése«, »rendkivül hiányos állapotok« stb. — melyekkel a belügyminiszterhez intézett jelentést kisérik — távolról sem világitják meg az olvasó szemében azokat az állapotokat, melyekre e képletes kifejezések vonatkoznak.

11. Orosz fogházak és az élet az orosz fogházakban.

Hivatalos forrásokból azonban sokkal tisztább fogalmat szerezhet magának az ember az orosz fogházéletről, mint a milyent a miniszteri rendeletek nyujtanak. Az alaki jelentések és felterjesztések haszontalanságáról meggyőződve, a bátor és igazságszerető fogházi tisztviselő, ki a rendetlenséget és nyomort utálja, melynek akaratlanul is tanuja, — időnkint valamelyik orosz folyóiratban annyit közöl tapasztalataiból, a mennyit ép a czenzor megenged neki, 1885-ben Reve J. ur, ki az európai Oroszország északi részében, valamelyik vidéki fogházzal közeli összeköttetésben állt, a »Jogi Hirnök«-ben, a moszkvai jogász egyesület közlönyében két hosszu és gondosan megirt czikket közölt. »Egy orosz fogház és az élet az orosz fogházakban« czim alatt, sokkal komorabb képet festvén ezekben a rendetlenségekről, törvénytelenségekről és demoralizáczióról, mint a milyent a fentemlitett körlevelekben találni lehet. A szerző bátran kimondja, hogy a törvények, melyek szerint az orosz fogházakat igazgatják, egyáltalán nem állnak arányban a fogházi élet valódi tényeivel. »Kilencz tizedrésze e törvényeknek,« mondja ő, »egyáltalán nem alkalmaztatik és az utolsó tizedrészt olykép magyarázzák, hogy az a szabályzat szellemének egyáltalán nem felel meg«. Részletesen felsorolja a rendeleteket, melyek a börtönökre vonatkozólag az orosz törvénygyüjtemény tizennegyedik kötetében találhatók és kimutatja, hogy abban a börtönben, a hol ő szerezte tapasztalatait, még

csak látszólag sem követnek azok közül egyet sem. És ez nemcsak egyes helyeken és elvétve van igy, hanem igen csekély eltéréssel ép ez az uralkodó állapot. 1880-ban az illető fogház, Reve ur leirása szerint: »egy kis czári birodalom volt, a hol az igazgató akarata képezte a legfőbb törvényt és a hol a tartomány legfőbb hivatalnokai sem mertek mutatkozni.« Az ügyész, kinek a törvény értelmében minden pénteken el kellett volna oda látogatnia, évenként csak egyszer-kétszer jelent meg. A fogházorvos sem az épületek egészségi állapotára, sem a foglyok táplálékára, ruházatára és szokásaira nem ügyelt, de beérte azzal, hogy hetenként egyszer futó látogatást tett a kórházban. A lelkész, kinek kötelessége, hogy »hetenként kétszernél nem kevesebbszer« a fogházba menjen, hogy a tudatlan foglyokat oktassa és a fogház összes lakóinak lelki üdvét gondozza, egyáltalán sohasem jelent meg ott. A börtönműhelyben a legnagyobb zürzavar uralkodott és a foglyok a helyett, hogy dolgoztak volna, dohányzással, játékkal, verekedéssel és vivással töltötték el idejüket. Az elégséges és rendes táplálkozás érdekében nem történt semmiféle intézkedés; de mert a legtöbb fogolynak megengedték, hogy napközben a városban járjanak és munkát keressenek maguknak, elég pénzt szereztek, hogy azon ennivalót vehettek, keresetük megmaradt részét pedig megosztották az igazgatóval, ki e szabadságot megadta nekik. A szeszes italokkal való kereskedés valósággal szervezve volt és az igazgató maga nyujtotta a korhelykedés példáját. Fegyelmi büntetéseket szeszélye szerint szabott és saját itéleteit ő maga, ugy hajtotta végre, hogy a foglyokat öklével csapta arczul. A fogházbizottság, melynek a fogház gazdaságát kellett volna ellenőriznie, épenséggel tétlen volt. Mint Reve ur mondja, »tényleg nem is létezett, csak irodai fikczió volt.«

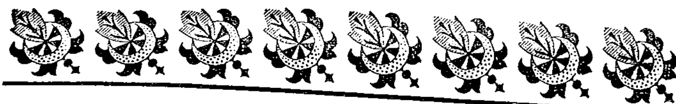
Szinte hihetetlennek látszik, hogy egy európai-orosz fogházban oly állapotok létezhessenek, de a tényt egy hivatalnok, hitelesitett aláirásával közli, a czikkek a legbefolyásosabb orosz jogi szaklapban jelennek meg, valószinüleg a moszkvai czenzurabizottság engedélyével. Nem szabad azonban azt hinni, hogy a vidéki felsőbb

hatóságok nem tettek kisérletet arra nézve, hogy e dol-
gokon segitsenek. De mert ezek inkább egyes hivatal-
nokok szeszélyéből eredtek és nem a komoly elhatáro-
zásból, hogy a fennálló törvények végrehajtását kierő-
szakolják, azok eredménye épenséggel nem volt kielé-
gitő. Minden hivatalnoknak, ki valamely tartományi
kormányzóság élén áll, megvan a maga jellemvonása;
saját nézetei a fogházviszonyok elbirálásában tükröződnek
vissza. A fent leirt fogháznak 1880 és 1885 közt, a
kormányzók változása folytán, három különféle igaz-
gatója volt és az igazgatásban is öt gyökeres változás
létesült. »Mit lehet ily körülmények közt egyebet várni,
min teljes felfordulást és elfajulást?« kérdi Reve ur.
Az ily módon igazgatott fogház a közmondásra emlé-
keztet: »Sok szakács elsózza a levest.«

Reve ur nem emliti, hogy ő maga is milyen kisér-
leteket tett az általa leirt fogház állapotának javitása
végett, de 1882-ben egy másik hivatalnok, Timowejew
N. ügyész, ugyanazon folyóiratban hosszu és tanulságos
czikket közöl kisérleteiről az iszonyu állapotok meg-
szüntetése czéljából, melyeket egy másik fogházban
észlelt, melynek meglátogatása és hivatalos megszem-
lélése az ő teendőit képezte.

A fogház, igy mondja el, régi, düledező, rosszul
szellőztetett épület volt, sötét bejárásokkal és folyo-
sókkal és az elhanyagolt árnyékszékekből kiömlő
büzzel, fertőző anyaggal és miasmákkal ugy megtöltve,
hogy levegője türhetlen volt azokra nézve, kik meg nem
szokták. Abban az időben, a mikor Timowejew hivatalos
viszonyban állt e fogházzal, ritkán volt benne kevesebb
mint kétszer, de gyakran háromszor annyi ember, mint
a mennyi részére kijelölve volt. Kétharmadrésze a
foglyoknak, kik a padokon és hálóhelyeken el nem
fértek, azok alatt aludtak a puszta, sáros földön, beta-
karatlanul, párnák nélkül. A tultömöttség és a kedve-
zőtlen egészségi állapotok folytán, a foglyok tiz-húsz
százaléka folyton a kórházban volt és egy nyár alatt
két hagymáz járvány dühöngött ott. A fogházhoz tartozó
fürdőépület olyan karban volt, hogy az igazgató a
foglyoknak az odavaló belépést nem akarta megengedni

és a mosakodások alkalmával, mit csak a tultömött zárkákban végezhettek, homokot kellett szappan helyett használniok. A fogház részére ruhát csak annyi fegyencz számára utalványoztak, a mennyit befogadni lehetett volna, de mert a tényleges szám az állitólagost kétszer-háromszor is tulhaladta, a foglyok fele vagy kétharmadrésze piszkos rongyokba öltözött, melyek csak ugy hemzsegtek a sok féregtől; azután se czipőjük nem volt, sem inget nem válthattak. A tél folyamán, 20 foknyi hidegben, háromszor is megparancsolták nekik, hogy mezitláb dolgozzanak a szabadban. A város polgármestere volt a fogház hivatalos élelmezője és mert kereskedő is volt, hasznosnak vélte, ha a foglyokat megromlott ételekkel tartja jól, melyeken másképp nem tudott tuladni. A fogházbizottság tagjai évenkint kétszernél többször ritkán gyültek össze és sejtelmük sem volt a kötelességekről, miket a törvény reájuk rótt. A kerületi fogháziroda egy két gyülést tartott évenkint, a börtönügyek ellenőrzését azonban egy közönyös és illetéktelen irnokra bizta. A lelkész, kinek törvényes kötelessége volt, hogy a foglyok erkölcsi neveltetéséről gondoskodjék és kinek minden vasárnap istentiszteletet kellett volna számukra rendeznie, a fogházban egy év lefolyása alatt csak egyetlen egyszer látogatott el és ezt is csak az isprawnik sürgős kérelmére tette, »a külszin és a tisztesség kedvéért«. A fogházőrök, kik havonkint tizenöt-husz forint fizetést kaptak, bevásárlásokat végeztek a foglyok számára, kiknek pénzük volt és ellátták őket szeszes italokkal is. A felügyelők egyike — egy kikeresztelkedett zsidó — közönséges kéjnőt szerződtetett, kit havonta fizetett, minden éjjel bebocsájtotta a fogházba és a bünös pénzt az ő rimaságáért zsebredugta.

12. Reformkisérletek.

Ha Timowejew ur gyönge, önző, félénk ember lett volna, a nyomor és bűn e posványával szemben ép ugy viselte volna magát, mint ő előtte tették a gyönge, önös és félénk emberek; ugyanis a lehető legritkábban látogatott volna ide, évi jelentésében mint »szerfelett hiányosat« irta volna le és lelkiismeretét azzal nyug-tatta volna meg, hogy az ő felelőssége a fenforgó viszonyok tekintetében sokkal csekélyebb, mint az igazgatóé, a fogházorvosé, a lelkészé, a fogházbizott-ságé, az isprawniké, a polgármesteré, a főügyészé és a kerületi tanácsé. Szerencsére azonban Timowejew ur egészen más jellemü ember volt. Mihelyt hivatalos kötelessége parancsolta, hogy a fogházat meglátogassa, el is ment oda és az irtózatos, egészségellenes álla-potoktól megrémülve, jelentést tett a fogházigazgató-ságnak. Előterjesztései azonban nem részesültek figye-lemben. Egy ujabb jelentésének hasonló sorsa volt. Végre a fogházban uralkodó egyik hagymázjárvány alkalmával sikerült neki a kerületi orvos érdeklődését ez ügy iránt megnyerni és az ő segélyével a fogház-hatóságoknál elérte azt, hogy néhány zárkaablakba szellőztetőt tettek, — a kerületi gyülésen pedig elérte azt, hogy a kerületi gyógyszerész, fertőztelenités czél-jából harminczhat font vitrióllal volt kénytelen őt ellátni. Nagyon szerény eredmény, de mindenesetre több, mint a mennyi a fogház érdekében az utolsó évtizedben történt.

Timowejew ur aztán a düledező fürdőházra fordi-totta figyelmét és egy évet meghaladó hivatalos levelez-

getés után, mialatt három különféle tervet és költség-vetést rajzoltak és készitettek egy uj fürdőház számára, melyek egymásután vándoroltak Pétervárra és vissza és a kerületi épitésznek négyszer kellett a háromszáz versztnyi utat megtenni, hogy a régi fürdőházat meg-szemlélje és utiköltségek czimén többett vágott zsebre, mint a mennyit az épitési költségek felerésze tett volna ki — a kitartó ügyésznek végre sikerült a szükséges famennyiség beszerzésére és a foglyoknak a javitási munkálatok mellett leendő alkalmaztatására a meghatalmazást elnyernie. A fürdőház ezután két hét alatt használható lett.

A legközelebbi reform a ruházatra vonatkozott. Alig hogy Timowejew elfoglalta hivatalos állását, egész csapat fogoly jelent meg előtte, kik halványak, leaszot-tak voltak, — az álmatlanságtól és rossz levegőtől »majdnem kétségbeesve,« piszkos, rongyos, férgektől ellepett ruháikat mutatták neki, melyeket hónapok óta, éjjel-nappal hordtak testükön és az orosz parasztok képletes kifejezésével igy szóltak hozzá: »A férgek minden erejüket kiszedték testükből« A férgek tömege testükön, Timowejew mondását idézve, igazán »hihe-tetlenül nagy« volt. Panaszt panasz után nyujtott be közvetlen felebbvalójánál, ékes szavakkal ecsetelte a foglyok iszonyu szenvedéseit és azt kérte, lássák el őket oly ruhákkal, milyenekre a törvény értelmében igényük lehet. A főügyész azt felelte, hogy a panaszok »a törvény rendelkezéséhez képest illetékes megbirálás alá bocsájtattak« és ezzel vége szakadt mindennek. Timowejew ur most személyesen fordult a felsőbb hatóságokhoz és arra kérte őket, hogy legalább kisér-letet tegyenek a fogházaikban uralkodó állapotok meg-szüntetésére, melyeket ő szégyenleteseknek és türhetet-leneknek tart. A főbb hivatalnokok igy feleltek: »Ked-ves uram, azok a bajok, melyek miatt ön panaszkodik, nem rendkivüliek, megvannak azok a mi összes börtö-neinkben és futólagos, különös rendszabályok által nem gyógyithatók.« Timowejew, ki azt akarta, hogy felebb-valóinak legalább tudomásuk legyen a férgek által megkinzott foglyok szenvedéseiről, ha már nem segit-

hetnek rajtuk, — a fegyenczek egyikét levetkőztette, a rongyos, piszkos, férgektől ellepett és minden tekintetben leirhatatlanul undoritó holmiból egy csomagot rakott össze, bevarrta vastag vászontakaróba és lepecsételve, minden kisérő szó nélkül elküldte a kerületi törvényszék főügyészének. E hőstettnek meglett az óhajtott eredménye, a ruhákat kiutalták; de az ügyész egyuttal megrovást is kapott felebbvalójától, ki alárendeltjének ily eljárását »szemtelennek« és »illetlennek« tartotta. Timowejew ur elbeszélését a következő megjegyzéssel fejezi be: »Az oly ügyész, ki az 1864-ik évi börtönreformtörvény által reá rótt kötelességeket lelkiismeretesen teljesiteni igyekszik, csak személyes ellenségeket szerez magának és nemsokára abba a hirbe kerül, hogy tolakodó ember«.

Timowejew ur czikkét nem azért vontam össze röviden, hogy a figyelmet az emberi nyomor oczeánjának egy különösen keserü csöppjére forditsam, hanem hogy egy reménytelenül rossz rendszernek néhány hiányát kiemeljem. A bajok, melyek ellen Timowejew ur bátran, de hasztalan küzdött, a kerületi hivatalnokok állitása szerint is, az összes orosz fogházakban megvannak és helyi, muló, rendkivüli intézkedésekkel nem lehet azokat megszüntetni. Az, természetesen, elhamarkodott és igazságtalan állitás lenne, hogy az összes orosz fogházak oly rossz karban vannak, mint a fentebb leirt, de hogy igen sok, talán százszámra menő is van, melyek ahhoz többé-kevésbbé hasonlitanak, ezt, azt hiszem, minden kétséget kizárólag, be lehet bizonyitani. A kormány által nyujtott statisztikai adatok is elégségesek annak igazolására, hogy Timowejew fogháza sem különös jelenség nem volt, sem pedig egyedül álló kivétel.

A központi fogházkezelőségnek 1884-ről szóló jelentése értelmében, a czári birodalomban 144 olyan fogház volt, a hol a betegek több mint husz százalékát képezték az összes, ott elzárt foglyoknak; 52 fogházban a betegek száma 30% volt, 25 fogházban 40%-ot is tulhaladt, nyolcz fogházban ötven és a kuteisiban hetvenkét százalékra rugott. Hogy a hivatalnokok a betegedési statisztika összeállitásánál az apróbb bajokat figyelembe sem vették, kitünik abból, hogy 55 helyen a betegség átlagos ideje fejenkint negyven napnál többre terjedt és akárhány fogházban a betegek átlag tizenhét hétig feküdtek — skorbutot — a mi oly betegség, melyet könnyen ki lehet kerülni, 223 fogházból jelentettek és ezek közül 19-ben az összes betegségeknek több mint 10%-át képviselte. A pétervári börtönökben, a Péter Pál-erődöt és a Slüsselburgot bele nem értve, az év folyamán 391 skorbuteset fordult elő. A főváros börtöneiben oly nagy számmal előforduló skorbutesetek magyarázatául a fogházorvosok a legkomolyabban azt állitják, hogy a betegeknek ez a bajuk már a fogházba lépésük idején megvolt és aztán . . . hogy a skorbut ragályos. A hagymázt — mely szintén kikerülhető és mely kiváltkép a piszokra és tultömöttségre vezetendő vissza — 336 fogházból jelentették, de azok közül csak 45-ben haladta meg az esetek száma a 20-at; Odesszában azonban 58 eset fordult elő; Charkowban 73, Saratowban 121, Pétervárt 158, Varsóban 261, Permben 484 és Moskvában 1206. Tizenhét fogházban járványosan tünt fel a betegség és ezek közül egyben az összes betegségek 94%-át képviselte. Az év folyamán, a rabkórházakban gyógykezelt összes betegek száma 89,523-at tett a 700 elmebetegen felül és a kórházi napok összege 2.055,524-re rugott. A czári birodalom minden egyes fogházára tehát évenkint 101 sulyos betegségi eset és 2325 kórháznap esik. E hivatalos statisztikával szemben lehetetlen azt állitani vagy hinni, hogy a Timowejew ügyész által emlitett fogház állapota kivételes lett volna.

13. A politikai foglyok szenvedései.

A megaláztatás és nyomor érzetét, mely a művelt, érzékeny embereket az ily fogházakban elnyomja, még inkább fokozza az a körülmény, hogy a legaljasabb fajtáju közönséges gonosztevőktől alig vannak elkülönitve. A magánzárkák, a hová a politikaiakat csukják, eredetileg oly fegyenczek számára voltak, kiknek féktelen természete és lármás modora szükségessé tette, hogy őket a fogház többi lakóitól különválasszák. Az ilyen zárkákat részben még ma is ily czélra használják és ennek következménye aztán az, hogy ártatlan fiatal nők, kik a politikai »megbizhatatlanság« vádja miatt fogságba kerülnek, gyakran a legfajtalanabb és legerkölcstelenebb fegyencznők mellé jutnak és oly dolgokat kénytelenek végighallgatni, melyek valóságos lelki kint okoznak egy művelt fiatal leánynak. Sok fiatal nővel találkoztam Szibériában, kik elbeszélték, hogy nekik is oly sors jutott és kétségkivül még többen voltak, kik ép ily tapasztalatokat szereztek, de sokkal félénkebbek és szégyenlősek, mintsem egy idegen férfiunak fogházéletük ily részleteit mondanák el.

A magánzárkákat arra is használják, hogy a közönséges gonosztevők, kik himlősek vagy egyéb ragadós betegséggel birnak, elkülönittessenek. Igen sok, ha nem is a legtöbb orosz rabkórházban az összes betegek egy nagy szobában, vagy egymásba nyiló több szobában feküsznek, a hol a ragályos betegek felvételére nincs különös intézkedés téve. A himlősek tehát magánzárkákba

kerülnek, a politikaiak mellé, ugyanazon folyosókra és ugyanazon őrök szolgálnak mindkettőjüknek.

Az oly politikaiakat, kik idegbetegségben vagy a félelemtől és magánytól eredő agylázban szenvednek, gyakran abba az osztályba viszik, a hol az őrült gonosztevőket kell megfigyelni. Könnyen elképzelhető, hogy az őrülteknek örökös fecsegése és dühöngése mily hatással lehet egy beteg politikai fogoly idegeire, a ki talán érzi, hogy a saját elméje is borulni kezd és most folyton azt látja szemei előtt, a mitől leginkább fél. Az ilyen társaság végzetes következményüvé válik kivált oly fiatal ideges nőkre nézve, kikben a magánfogság időleges hysterikus állapotot szült.

A szenvedéseken és nélkülözéseken felül, miket a politikai foglyoknak oly fogházakban kell elviselniök milyeneket Reve és Timowejew irt le, — igen gyakran még kegyetlen és törvényellenes bánásmódnak vannak kitéve a brutalis, heveskedő fogházigazgatók részéről.

A kiewi kerületi fogházban, 1879-ben, két politikai fogoly — Isbitsky és Beverly — volt letartóztatva. Az utóbbi apai ágról angol származásu volt, de Oroszországban született. Amaz év nyarán ez a két fiatal ember, kik a közeli birói elintézésben már nem is reménykedtek, — szökési kisérletet tettek ugy, hogy a börtön falai alatt utat vájtak. Heteken át dolgoztak éjnek idején ónserlegekkel, deszkadarabokkal és egyéb egyszerü eszközökkel, melyeket a rendelkezésükre álló anyagból gyárthattak maguknak; reggel nagy gonddal ujra visszahelyezték zárkájuk padlóját és őreik éberségét sikerült kijátszaniok; az alagut elkészült. Külső vége csak pár lábnyi mélységben volt a talaj alatt, a börtön falától elég távolra, hogy a szökésre biztonságot nyujtson. A fiatal emberek csak egy sötét éjet vártak, hogy tervüket végrehajtsák. E végzetes időszakban a fogháztisztek megvizsgálták a fiatalok egyikének zárkáját, mialatt ő kint járt és felfedezték az alagutat. Miután rövid idő alatt többrendbeli merész szökési terv sikerült a kiewi fogházban, az igazgató elhatározta, hogy ez ifjakon oly példát fog mutatni, mely a többieknek elveszi a kedvét attól, hogy őket utánozzák. A helyett, hogy más zárkába

vitték volna őket és szökésüket ily módon hiusitották volna meg, abban a hitben hagyta meg őket, hogy tervüket nem fedezték fel, de az alagut végében kelepczét állitottak fel. A mikor az első sötét éjjel a szökevények kimásztak alagutjukból, az igazgató által odarendelt katonák sortüzet adtak. Berverly azonnal halva maradt, a sulyosan megsebesült Isbitskyt pedig visszavitték a börtönbe. Beverlynek vértől boritott testét másnapig ott hagyták azon helyen, a hol elesett, hogy a kegyetlen látvány a többi fogolynak elrémitő például szolgáljon. Az a számüzött, ki nekem az adatokat szolgáltatta, a ki Beverlynek legkedvesebb barátja volt, a kiewi börtönt e véres tragédiát követő napon hagyta el, Szibéria felé indulván és el kellett haladnia annak az embernek élettelen teste mellett, kit »jobban szeretett, mintha édes testvére lett volna«. Azt hiszem, a tekintetben mindenki egyetért velem, hogy a jól megfontolt és merészen tervezett támadás, mit Beverly ellen intéztek, ily körülmények közt ép oly áruló és gyalázatos gyilkosság volt, mintha az igazgató akkor lövette volna őt agyon, mikor legjavában aludt.

Az ilyen esetek persze a legrosszabb hirü orosz fogházakban sem gyakoriak, de hogy még ez sem áll egyedül, bizonyitja a tartományok kormányzóihoz intézett és 1870 február 9-én kiállitott miniszteri körlevél, mely egy teljesen ehhez hasonló esetet mond el, és a melyben a fogháztiszteket gyöngéd módon rendreutasitják azért, hogy ők »a gonosztetteket megengedik, sőt szervezik is«. A miniszter kijelenti, hogy az »efféle fogások a fogházi élettel, a fogházi figyelemmel és a fogháztisztek méltóságával össze nem egyezhető és a foglyok erkölcsi javulását hátráltatják«.

Azt hiszem fölösleges kiemelnem minde tényeknek ama politikai foglyok életére gyakorolt befolyását, kiket az a szerencsétlenség ért, hogy a vidéken fogták el őket. Timowejew ur igen helyesen mondja az általam már idézett czikkben, hogy a mikor a végrehajtó hatalom megfosztja az egyént szabadságától, szigoru börtönfegyelemnek veti alá és akaratnyilvánitását megbénitja, kötelessége egyuttal mindama jogait megvédeni, melyek a törvény szellemében megilletik őt. E jogok legfontosabbja, a türhető, emberi életre való igény, az egészség és erő koczkáztatása nélkül való megélhetés joga börtöneik legtöbbjében nincs biztositva, de különösen nincs a távoli elhagyatott, szinte elfeledett börtönökben, a hová magasabb hivatalnok sohasem kerül és a hol a foglyok nem élnek, hanem csak piszokban, rondaságban, hidegben és éhezve tengődnek.

Ha már az elviselhető élet jogát a csalónak vagy gyilkosnak is biztositani kell, — a műveletlen és durva gonosztevőnek, kit a biróság bünösnek talált és törvényesen elitélt, — mennyivel inkább biztositandó az érzékenyebb, művelt fiatal emberek és nők ama joga, kikkel sohasem szembesitettek tanukat, kiket a törvényszék sohasem itélt el és kiknek nem lehet többet rovásukra irni, mint »a szándékot, hogy a fennálló kormányformát a közel vagy távol jövőben megváltoztatni akarják«.

Érintkezési módok.

A nyomort, a megaláztatást és az életnek apróbb kinjait az orosz vidéki fogházakban a szomszédos zárkákban levő foglyok közt való titkos érintkezés lehetsége enyhiti némileg. Bár ezt az érintkezést a törvény a legszigorubban tiltja és fegyelmi büntetéssel sujtja azokat a foglyokat, kik megkisértik, — kisebb-nagyobb terjedelemben mégis csak megvan a czári birodalom valamennyi fogházában, kivéve talán a Schlüsselburgot. A fogházhatóságok ezt az érintkezést minden képzelhető módon meggátolni igyekeztek, de az elme él, a politikai foglyok türelme és kitartása legyőzött minden nehézséget és a hivatalos tilalomnak sikerrel álltak ellen. Még a Péter Pál-erőd komor, szigoruan őrzött földalatti sánczbörtöneiben sem sikerült teljesen a foglyokat a kölcsönös bátoritás e becses forrásától, a buzditástól és vigasztalástól megfosztani.

A magánzárkában levő politikai foglyoknak érintkezése rendszerint az ugynevezett »kopogó a-b c«-n alapul — a számok és betük lángeszü összetételén, a hol a betüknek számértékük, a számoknak pedig betü jelen-

tésük van. E kopogó beszédet ujabb időben igen sok ember tanulta meg Oroszországban, legalább is négyötödrésze a »megbizhatlan« osztálynak; de a forradalmi mozgalmak első idejében, mielőtt még a »neblagenadezhnost«, vagy »az — a — tulajdonság — melytől — semmi — jó — nem — várható« bűnténynyé lett az az ügyesség, hogy egy kemény kőfalon hirt lehessen továbbitani, igen ritka volt és főleg a kitanult visszaesőkre szoritkozott, a legközönségesebb gonosztevők közt, kik, hogy az ő saját kifejezésüket idézzem, »tüzön, vizen és egy rézcsövön futottak keresztül« és a czári birodalom fegyházainak legalább felerészétől a »Magister artium« czimét és rangját nyerték el.

A kopogó a—b—c.

X. tehetséges orosz beszélyiró, kit kétszer számüztek Szibériába és ki legalább féltuczatszor volt elzárva, mult nyáron azt beszélte nekem, hogy első elfogatása előtt sohasem hallott valamit a kopogó betükről és a mikor fogsága második napján a fal tulsó feléről halk kopogtatást észlelt, ezt egyszerüen annak jeléül tekintette, hogy a szomszédos zárkában is laknak; de az ügynek nem szentelt további figyelmet. De mert a kopogtatás tovább folyt és a gyönge ütéseket rövid szünetek határozott csoportokba osztották, az a gondolata támadt, hogy ismeretlen szomszédja érintkezésbe akar vele lépni. Hogy mily el en vagy terven alapulnak az ütések, azt nem tudta, de sejtette, hogy az ütések száma két szünet közt az a-b-c betüinek sorozatával összefüggésben lehet, — egy ütés »*A*«, kettő »*B*«, három »*C*« és igy tovább huszonhatig a »*Z*« betü számára. A kisérlet kimutatta, hogy helyesen gondolta és hogy az intéseket m-e-g-é-r-t-e-t-t — ö n? betükre lehetett átváltoztatni. Harminczöt ütéssel és négy szünettel felelt: i-g-e-n; de mielőtt még ezt a rövid szót bevégezhette, már azt is belátta, hogy az ily módon folytatott társalgás menete nem lehet valami nagyon élénk. A fal tulsó felén levő ismeretlen szomszéd azonban semmikép sem látszott csüggedni és azonnal ujra

kopogtatni és szünetelni kezdett. az eredmény pedig ezuttal ez volt: »Majd jobbra tanitom, vigyázzon!« X. ur most a zárka sarkából erős ütést hallott, mire recsegő hang következett, mind a sarokból az ajtóig, körülbelül embernyi magasságban követhetett, mintha az ismeretlen a fal tulsó oldalán vizszintes vonalat huzna. Rövid szünet után ismét két rövid ütés hangzott el és egy második, az elsővel párhuzamosan haladó vonalnak a recsegése, de valamivel alantabb. Miután e láthatatlan vonalokból egymás alatt és körülbelül egy-egy lábnyi távközben már hét volt meghuzva, megfelelő számu ütésekkel minden egyes vonal elején, hogy azok száma megjelöltessék, a láthatatlan művész megint nagyot ütött és hat függélyes vonalat huzott, melyek az első sorokat derékszögben metszették ugy, hogy ebből egy nagy, hallható sakktábla származott. A mint X. ur e láthatatlan ábrát meghallotta, villámgyorsasággal fogta fel annak jelentőségét is és alig kopogta el az ismeretlen tanitó e szavakat: »Betüket helyezni e négyszögekbe,« — az éleseszü tanitvány már is megcsinálta zárkája földén a hallható rajz kisebbitett másolatát és annak vonalait, valamint sorait számokkal jelölte meg. Az ő ábrája a következő volt:

	1	2	3	4	5
1	a	b	c	d	e
2	f	g	h	i	j
3	k	l	m	n	o
4	p	q	r	s	t
5	u	v	w	x	y
6	z				

Miután az ismeretlen fogoly X. urnak elég időt engedett, hogy rajzát befejezhesse, az ütések és szünetek ujabb sorozata következett a sorok és négyszögek meg-

jelölése czéljából, a hol a megfelelő betü keresendő volt. Öt ütés és utána három azt jelentette, hogy a megfelelő betü az ötödik vonal és harmadik metszés közti térben volt feltalálható; két ütés és utána egy, a második vonal és az első metszés által képezett térben levő egyik betüt jelentette; öt ütés és utána még négy az X. betüt és i t. Az ismeretlen által feltett első kérdés ez volt: 3.1— 2.4.— 3.5— 3.4. »K i ö n?« A foglyok aztán rövid életrajzaikat mondták el egymásnak és X. ur felfedezte, hogy ő megtanulta az abc-t és egy közönséges gonosztevőtől — ha jól emlékszem, egy betörőtől — ki Szibériába leendő számüzetését várta, nyerte az első oktatást a fogházi távirásban.

A sakkdeszkaszámok.

A »sakkdeszkaszámok« czélja első sorban a betüknek és szavaknak továbbitását megkönnyiteni, másodsorban pedig azokat oly emberekre nézve érthetlenekké tenni, kiknek nincs meg a hozzávaló kulcsuk. A számozás a fent közölt ábrában rendkivül egyszerü, de az abc-hez szükséges ütések számát 351-ről 157-re korlátozza és a véghetetlenségig változtatható. Az abc betüi pl. a négyszögben huszonnégyféle módon rendezhetők el arányosan és minden egyes betürend a számok sorozatában két változattal helyezhető el. Ez azonban csak az eleje a változatos és bonyodalmas rendszernek, melyet a politikai foglyok a számozott betünégyszög alapkövére épitettek. Megállapitott jelszót kötvén össze a betürendes sakktáblával, oly titkos nyelvet teremtettek, mely a »betüiroda« és a »csendőrség« minden törekvését meghiusitotta eddig és valósággal kifürkészhetetlennek látszik.

Tegyük fel, hogy a közlendő hir igy szól: »Albertet elfogták« — a jelszó pedig v i l l á m h á r i t ó. A jelszó betüi annyiszor iratnak a hir betüi alá, a mig a tért teljesen kitöltik. Akkor azután a két sor betüinek megfelelő számokat kell a sakktáblán kikeresni és összeadni. Pl:

A—l—b—e—r—t—e—t—e—l—f—o—g—t—á—k
V—i—l—l—á—m—h—á—r—i—t—ó—V—i—l—l
11—32—12—15—43—45—15—45—15—32—21—35—22—45 11—31
52 24—32—32—11—33—23—11—43—24—45—35—52—24 32—32
63—56—44—47—54—78—38—56—58—56—66—70—74—69—43—63

Az összeadások eredményei képezik a titkos üzenet számait és az az előnyük, hogy egy és ugyanazon szám ugyszólván sohasem jelenti ugyanazon betüt. Az A-t az Albert szóban 63, az elfogtak szóban pedig 43 jelzi; az első e 47, a második 38 a harmadik 58 stb. A titkos irás megfejtésénél persze első sorban a jelszó betüinek megfelelő számokat kell levonni, azután pedig a maradványnak megfelelő betüt az abc-s négyszögön kell felkeresni.

Csak felületes pillantást vetve is e példára, azonnal kitünik, hogy a megszokott uton és módon lehetetlen az ilyen titkos irást megfejteni, melyet a végtelenségig lehet változtatni és a hol ugyanazon szám sohasem jelenti ugyanazt a betüt.

E számjeles irás különféle alkalmazási módja.

A sakktábla számoknak további előnye azoknak különféle alkalmazhatásában rejlik. Nemcsak kopogó abc-ül, kiejtett szóbeszédül és jelképes szavakul szolgálhat, de a titkos érintkezésnek is eszközévé válhatik, ha a papirosra, homokba, porba vagy egy falevélbe ugyszólván láthatatlan pontocskákat vagy bevágásokat sikerül alkalmazni. Bármifele anyag, mely megpontozható, keresztvonalazható vagy átfurható, a titkos irás közvetitőjéül szolgálhat. Az abc-s táblának beszélőnyelvül használata nincs általánosan elterjedve, de gyakran használják börtönökben, a hol a politikaiak oly sokan vannak, hogy az ellenőrzéstől nem kell félniök. Ily esetekben nem szoritkoznak a kopogó nyelvre, hanem zárkáik ablakaiból kiabálják egymásnak a számokat. Száz egyénnél is több embert lehetetlen azért azzal büntetni, hogy sötét zárkákba dobják őket — a

börtönök tultömöttsége lehetetlenné teszi az ilyen büntetést és ha a hatóságok testi büntetést akarnak alkalmazni, a foglyok »éhezési sztrájk«-ot rendeznek. A tiltakozásnak ez a kétségbeesett alakja fellázitja a kedélyeket az egész városban, a hol a fogház van; az eset a tűrök barátait annyira felhevitette, hogy a fogháztisztek élete veszélyben forog és az igazgató kénytelen azt a belügyminiszternek bejelenteni, a mi ugyszólván bizonyosan a fogházvizsgálást vonja maga után. Ilyen alkalommal aztán az igazgató, a felügyelők és börtönőrök törvénytelen módszerei könnyen kiderülhetnek. A fogháztisztek félnek az éhségsztrájk következményeitől és ép ezért gyakran megesik, hogy az igazgató, elkerülendő azt, a mit a fogházvilágban »botránynak« neveznek, a fogházfegyelemnek aránylag jelentéktelen megsértéseire szemet huny. Ily módon bizonyos modus vivendi létesül, melynek erejénél fogva az igazgató szóbeli érintkezést enged a politikai foglyoknak egymásközt, az utóbbiak pedig kerülik, hogy oly zavart okozzanak, mely az igazgató érdekeinek árthatna. Ilyen megállapodás volt 1883-ban a kiewi fogházban; a nap és az éj bármely órájában is, a fogház mellett elhaladók tisztára kivehették a politikaiak hangjait, kik számokat kiabáltak zárkáik ablakaiból. Majdnem az összes politikai foglyok, a kikkel Szibériában találkoztam, a legnagyobb ügyességgel tudták a sakktáblát használni és kopogtatás, vagy a megfelelő számok kikiáltása által, perczenkint tiz-tizenöt szónyi sebességgel tudtak hireket közölni.

A számnyelvnek, mint jelképes beszédnek használata gyakoribb az oly foglyoknál, kik ugy vannak elhelyezve, hogy egymást láthatják; ezek a számokat kézmozdulatokkal jelzik, kopogtatás helyett. Ha a fogoly gyertyát is égethet éjjel, a számokat ugy jelzi, hogy egy könyvet vagy törülközőt mozgat a fény előtt ide-oda, azt majd elfedvén, majd ismét láthatóvá tevén. Ily módon gyakran a foglyok oly barátaikkal társalognak, kik a fogháztól meglehetős távolba eső házakban laknak.

A fogház életszükségleteiben a sakktáblaszámokat seholsem alkalmazzák eszesebben és sikeresebben, mint ama rendszernél, melyek segélyével a politikaiak, a

hivatalnokok kezein és keresztülmenő nyilt levelekben juttatnak titkos hireket rokonaik és barátaikhoz. A mikor a politikai gonosztevő már az utolsó kihallgatáson is átesett és az iratok az igazságügyminiszter elé leendő felterjesztésüket várják, rendszerint megengedik neki, hogy rokonaival leveleket váltson. Minden irásbeli közlemény azonban az ügyész, avagy a község legfőbb csendőrtisztének vizsgálata alá kerülnek, a hol azokat nem csak gondosan megnézik, de gyakran a melegnek vagy pedig más vegyszerek hatásának is kiteszik, meggyőződést szereznek arról, hogy büvös tintával irott láthatatlan sorok is nincsenek-e köztük. Ez óvintézkedések daczára a politikai foglyok, a sakktábla-számok használata utján a legtapasztaltabb és legravaszabb hivatalnokok szemeláttára is titkos hireket terjesztenek.

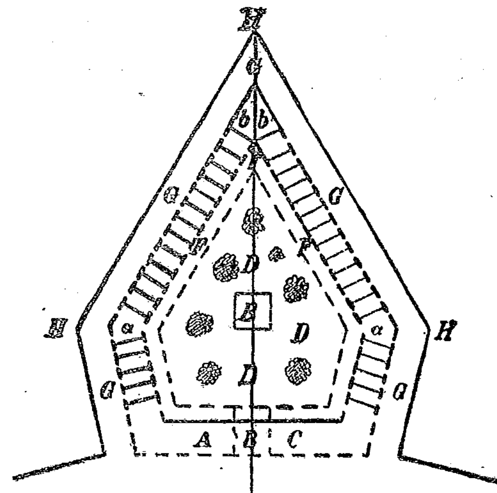
A politikai foglyok közt kivált a magánzárkákban szenvedők közt, az öngyilkosság és őrültség elszaporodását misem gátolta meg inkább, mint a közlekedésnek ez a módja. A teljes elkülönités talán a legborzasztóbb büntetés, melylyel egy művelt emberi lényt sujtani lehet; ha aztán az ilyen elkülönitéshez még a zavartalan csend a kilátásnak négy puszta falra való szoritása és minden szellemi foglalkozásnak teljes hiánya járul, az élet mihamar türhetetlenné válik és a fogoly vagy öngyilkosságot követ el, vagy megőrül, vagy oly közönybe esik, mely a szellem elborulásával egyenlő. Annak a lehetősége, hogy másvalakivel érintkezhetik, hogy gondolatait és érzelmeit egy más emberi lénynyel közölheti, a legszomorubb életet is érdekessé teszi némileg a tervek kieszelése, hogy az őrök éberségét meghiusitani és a szomszéddal való érintkezést biztositani lehessen, a szellemi tehetségeknek elég foglalkozást nyujt, hogy ezek az elzüllléstől megóvassanak. A politikai foglyok közül sok százan őrültek már meg az orosz börtönökben, de az ily módon tönkretettek száma sokkal kisebb, mint a milyen lenne, ha a rabságba hajtott forradalmároknak lángeszü közlekedési módszereik utján nem sikerült volna, hogy a kétségbeesés perczeiben egymást vigasztalják és bátoritsák.

14. Egy orosz politikai fogház.

A Péter Pál-erőd.

Oroszország nagy államfogháza — az a fogház, a hová az összes fontos és veszedelmes politikai gonosz- tevők elébb-utóbb bekerülnek — a Péter Pál-erőd. Minden utazó, a ki Pétervárott járt, emlékezni fog a karcsu aranyozott toronyra, mely a téli palotával szemben négyszáz lábnyi magasságban emelkedik a Newa alacsony partja felé és a távolból kitüzött aranylándzsa gyanánt ragyog az iszapos folyamdelta és a finn öböl süppedékes vizei felett. Ez a várbeli székesegyháznak tornya, mely alatt Oroszország czárjainak csontjai és mely körül a czári kormány ellenségei vannak eltemetve. A folyam felől az erődből, mely felé homlokzata nyulik, mindössze csak a ki és beszögellő, szürke kövekből készült fal, néhány felpeczkelt ágyu, a védsáncz felett lobogó zászló és mindezeket tulszárnyalva, a fehér harangtorony és a székesegyháznak fényes templomtornya, valamint a csá- szári pénzverde füstölgő kéményraja látszik. Az erőd főbejárását hosszu, boltozatos folyosó képezi, mely a Troitski-hid végéhez közel, a falon át, egy tágas árnyas parkba, egy boulevardra visz, a hová a közönség a napnak bármely órájában bejuthat és melyet a »péter- vári oldal« (mint azt a városrészt nevezik) lakói átjá- róul használnak ide oda bolyongásuk alkalmával. Ez átjáró használatánál azonban tisztára lehetetlen, hogy Oroszország legnagyobb politikai fogházának terjedel- méről és jellegéről határozott fogalmat alkossunk magunknak. Az erőd mint egész, rengeteg sok bástyából, sánczokból, kaszárnyából és raktárból áll, melyek terü- letét a fentérintett boulevard és egy csatorna, vagy vizárok metszi keresztül, mely a czitadellát, vagy tulajdonképeni erődöt a háttérben levő »koronaműhelytől« elválasztja. Hogy a falakból, kapukból, udvarokból, sánczokból, és mellvédekből álló e tömkelegnek melyik részében vannak a politikaiak elzárva, azt ők maguk sem tudják. Éjnek idején csendőrök kisérik őket lefüggönyözött kocsikban a várba és mikor aztán egy kicsiny teljesen elzárt udvarban megállnak, semmit sem láthatnak, leg- fölebb egy kis darab eget a fejük felett. Ez udvar fekvé- séről nem tudnak semmi bizonyosat. Feltehető azonban, hogy az erődnek az a része, a hová a politikaiakat csukják addig, a mig elitélik őket, az a bástya, mely a folyam partján, a tőzsde irányában esik; de ez sem bizo- nyos. A mit a politikaiaktól, a kikkel Szibériában meg- ismerkedtem, megtudhattam, mindössze az, hogy nézetük szerint a Trubetskoi bástyában voltak elzárva. Az erőd- nek e különös részéről azonban részletes leirást adhattak és én ide mellékelem azt a tervet, melyet egy még most is Kelet-Szibériában levő számüzött rajzolt.

A. testőrség. *B.* boltozat, az udvarra vezető folyosó. *C.* konyha. *DD.* udvar. *E.* fürdőház. *aa.* a felügyelők szobái. *bb* sötét zárkák. *FF.* folyosók, melyre zarkák nyilnak. *G.* szük udvar a bástya és a külső fal közt. *H.* keritésfal.

A Trubetskói-bástya.

A Trubetskói-bástya kövekből épült, kétemeletes tömör, ötszögletes alkotmány. Oly udvaron áll, mely 25—30 lábbal hosszabb és szélesebb, mint maga a bástya és a melyet oly magas falak környeznek, melyek a bástya körvonalainak megfelelnek és abból mindenütt 12—17 lábnyi távolságban vannak. E keritésfalnak az a czélja, hogy a bástyát teljesen elzárja. A földalatti börtönök, melyek a politikai foglyok zárkáiul szolgálnak két emeleten vannak egymás felett és az épület főrészében a szűk külső és tágasabb belső udvar közé esnek. Ajtói folyosókra nyilnak, melyek a belső udvar körül huzódnak, a keritésfal ablakai pedig oly magasban lévén, mint a milyen maga a bástya, nemcsak a kilátást zárják el minden oldalról, de az alsóbb rétegben levő zárkák levegőjét és világitását elvonják. Az egesz bástya földalatti börtöneinek száma 72, 36 minden emeleten, melyek a sarkokban levők kivételével mind egyenlők. Miután eredetileg ágyuk álltak azokban, sokkal tágasabbak, mint a rendes zárkák. Hosszuságuk az ajtótól az ablakig közel 24 láb, szélességük a két oldalfal közt 16 láb, magasságuk pedig a boltozott padozatig 12 lábra tehető. A falak és padozatok nyerskőből, a padlók pedig törmelékkőből készültek. A bástyafalak mindegyik börtönében, a talajszintől számitott nyolcz-kilencz lábnyi magasságban, boltozott ablak töri át, a melynek alagutszerü nyilását kettős vasrácsozat zárja el; az alsó jobb szárny sarkokon függ, ugy, hogy azt a szellőztetés kedvéért ki lehet nyitni. Miután az ablakok oly magasan vannak a földtől, a fogoly sohasem érheti el támasz nélkül és nem láthat egyebet, mint a keritésfal felső részét és az égnek egy keskeny sávját. A földalatti börtönök nehéz ajtói fából vannak és mindegyiknek közepén négyszögletes nyilás van, melyet sarkokon forgó betéttel el lehet zárni. A betét fel- és leszáll, mint egy kicsiny felvonóhid; ha vizszintes helyzetben van, asztalkát képez, melyre az őr a fogoly ételeit állithatja. Közvetlenül felette szűk, függélyes metszés van, mely körülbelül oly széles, mint egy levélgyüjtő-szekrény

nyilása. Ezt egy fahasáb fedi el, mely szintén sarkokon jár, felnyitható és elzárható. Ez a szerkezet, melyet a politikai foglyok »Judás«-nak neveznek, arra képesiti az őrt, hogy bármikor benézhet a zárkába, a nélkül, hogy a bentlevők észrevennék őt. A börtönök berendezését kivülről fütő, közönséges orosz kályha, az egyik végével a falba erősitett és igy helyéről elmozdithatatlan vaságy — vaslemezből készült és az ágy fejénél szintén a falbaerősitett és asztalul szolgáló faliszekrény — megerősitett vasmosó, ürülék-dézsát tartalmazó faszekrény képezi — aztán meg a Madonnának egy kis, olcsó képe, mely alatt a fogoly imáit végezheti — egy ónpohár, mely az ablak alatt a fal felé van felfüggesztve, hogy a ferde, mély ablaknyilásból lecsöppenő viz abba gyüljék. A börtön képe sötét, szomoru és riasztó; a tömör falak, a bolthajtások, a vasablak, a nedves nehéz levegő oly hatással vannak az emberre, mintha sirboltba lépne be.

Az első éj a várban.

A mikor egy politikai foglyot éjnek idején e börtönök egyikébe visznek, első sorban teljesen levetkőztetik. Egész testét gondosan megvizsgálják, hogy hajában, szájában, füleiben vagy orrlyukaiban nem rejtett-e el semmit és ha az őrök erről meggyőződtek, az ő ruhái helyett a fegyenczruhát nyujtják neki oda, mely durva, szürke vászoningből, ugyanolyan nadrágból, hosszu, kék vászonzubbonyból, pamutharisnyákból és egy pár puha nemezpapucsból áll. A mint e darabokat magára öltötte, az őrtálló katonák visszavonulnak, a nehéz faajtó becsapódik mögöttük, a kulcs megfordul a rozsdás lakatban és a fogoly egyedül maradt a bágyadt fényü börtönben. Igazi siri csönd környezi. Lépés zaja, hang, nesz, semmisem hirdeti, hogy más lény is van a bástyában. Minden negyedórában a vártemplom harangjai lassan zugják a dallamot, melyhez az orosz liturgiában e szavak tartoznak: »Könyörülj, ó Uram!« és minden órában felhangzik az egyházi dal: »Mily fenséges a mi Urunk Zionban«. A nedves, ónos levegő, a vizes falak, a nyomasztó csend és a szomoru templomének zugó haran-

gok tompa, gyönge hangjai egyaránt azt látszanak az elhagyatott, szomoru fogolynak mondani: »Bár még nem haltál meg, el vagy már temetve.« A gondolattól kinoztatva, hogy itt a vége minden reményének és a hazája javáért folytatott küzdelmének, — kedvesei és közelállói sorsa miatt érzett aggodalmától megtörve, feltápászkodik a keskeny vaságyról, a hová kétségbeesése első paroxismusában levetette magát és zárkájában kezd fel és alá sétálni. »Meddig fog mindez tartani!« kérdi magában. Felidézi emlékébe az elfogatását megelőzött eseményeket, — a kérdéseket, melyeket első kihallgatása alkalmával intéztek hozzá és nyugodt itéletet igyekszik magának alkotni esete és fogságának esetleges tartama felől. Az a vétség, melyet terhére rónak, nézete szerint, nem komoly, — a vizsgálatot esetleg elnyujtó bonyodalmak nem igen vannak, — talán pár hét mulva már törvényszék elé állitják, aztán szabadon bocsátják. De a mint e reménysugár szivébe vonul, lehajlik, hogy a lábáról lecsuszott papucsot ujra felvegye és most először veszi észre az utat, mely a zárka egyik végétől a másikba vezet, ugyanazon egyenes vonalban, melyen az elébb ő maga is fel- és alá sétált. Valami bizonytalan félelemtől elragadtatva kezébe veszi a kis lámpát és közelebbről vizsgálja meg a dolgot. Csakugyan út, — sik, de azért látható vágás, melyet az emberi léptek koptattak a törmelékkövezetben. E felfedezésnek jelentősége ujabb szerencsétlenség hatásával van reá. Nem az első fogoly ő tehát, kit e magányos börtönben eltemettek és nem is az első, ki testi mozgásban keresett könnyebbülést a szellemi kimerültség ellen. Valaki, a kit talán szintén politikai vétséggel vádoltak, — valaki, a ki talán szintén gyors eljárást remélt, — itthagyta lépteinek jelentőségteljes nyomait. Valaki, kinek szivét a hiábavaló remény emésztette, ez uton járt az egyik sarokból a másikba, nem százszor vagy ezerszer, — hanem száz és százezerszer, mig a börtön kemény föld ét léptei elkoptatták és hosszu, porladozó mélyedés jelezte egyhangu járásának irányát. Ismeretlen elődjének elhagyatottságáról és egyedüllétéről tanuskodó e buskomor jel jobban elbátortalanitja a foglyot, mint

mindaz, a mi elfogatása óta érte. Visszaemlékszik a deczembristák esetére és eszébe jut, hogy sokan ama derék forradalmárok közül ifjuságuk legszebb éveit töltötték itt és végre is meghaltak, öngyilkosokká lettek, vagy megőrültek. Egyikük Battenkow ezredes, közel egy negyedszázadig epedett itt magánzárkában;* egy másik, Dibow tengerész, addig maradt itt fogva, mig a halál megváltotta; egy harmadik, Zárkin hadnagy, ki képtelen volt a teljes elkülönités őrjitő kinjait elviselni, öngyilkossá lett ugy, hogy fejét a falon zuzta szét, — mig egy negyedik, ki a fájdalmas halált eleibe tette elméje megbomlásának, üveget nyelt, melyet zárkája ablakából tördelt ki.

Ugyanezen erődben sinlett egy másik tiszt is magánfogságban, mignem az őrök azt jelentették, hogy a hozzá intézett kérdésekre már nem felel, a hivatalos vizsgálat pedig kideritette, hogy megőrült. Enni, inni tudott még, minden egyebet is elvégzett, a mi az évek hosszu során át szokásává vált; de bágyadt, merev tekintetéből eltünt az emberi szellem utolsó szikrája, napokig ült fekhelyén és szemeit ugy meresztette a légürbe.

Az erőd történetének ily szomoru emlékeitől megtörve, a fogoly nem bir tovább zárkájában sétálni. Ugy véli, hogy vékony czipős lába érzi a barázdát, mely ismeretlen elődjétől származik és minden egyes lépés oly szenvedéseket fest eleibe, melyeknek lehetőségére gondolni sem mer. Ujra leveti magát keskeny ágyára és hosszu ideig les valami jelt a külvilágból — az

* A hadsereg és a tengerészet néhány tisztének, Miklós czár trónralépte alkalmával, forradalom előidézésére irányuló kisérlete, általánosan ismert dolog Battenkow ezredest, ki a mozgalom egyik legfőbb intézője volt, az erődben, magánzárkában tartották 1825 deczembertől 1846 februárig Ez idő alatt sohasem távozott az Alexei köröndből és övéin kivül sohasem látott maga előtt emberi lényt. Egy héber bibliát és egy szótárt hagytak meg nála és ideje legnagyobb reszét azzal töltötte, hogy az ó-testamentumot oroszra forditotta. Ez a szellemi foglalkozás óvta meg az őrültségtől, attól a sorstól, mélytől a politikai foglyok leginkább rettegnek és mely rendszerint a hosszu magánfogságnak következménye. Battenkowot is a szó szoros értelmében, élve temették el. 1846 februárban kibocsátották a börtönből és Nyugat-Szibériába küldték.

emberi működés gyönge, hallható jelét lesi, hogy számüzze az élve eltemettetés lidércznyomását e földalatti sirboltban, a hol megkinzott öngyilkosok és őrültek szellemei járkálnak. A vártemplom harangjai ismét zugják: »Könyörülj, óh Uram!« De a könyörgő kérelem gyönge hangjai elmosódnak és halotti csend van, mint ezelőtt. A fogoly egyszerre csak észreveszi, hogy a börtön ajtajából két emberi szem mered reá szüntelenül. Megijed, idegessé, izgatottá válik és egy pillanatig azt hiszi, hogy beteges képzelődésének szülöttei megtestesülnek és egy politikai öngyilkos szelleme tekint be e komor éjjel a rémes börtönbe, a hol egy napon, hosszu, régi idők előtt az ő leaszott, halandó porhüvelye, darabokra zuzott agygyal, vagy torkán akadt üvegdarabokkal feküdt a földön. A mint, a varázstól lebilincselve, a titokzatos, kifejezéstelen szemeket bámulja, azok hirtelen eltünnek és a halk kopogás, mit a »Judás« okoz, a mikor a rést elzárják, a hol ép az imént a szemek láthatók voltak, — magyarázatául szolgál annak, hogy a kisértetnek vélt jelenség csak az őr volt, ki őt megfigyelte. A pillanatnyi megkönnyebbülést még mélyebb lehangoltság követi, mert most először tudta meg, hogy bár egyedül van, mégis örök figyelemnek tárgya. Egy földöntuli látogató szemei legalább veleérzők és rokonszenvesek lettek volna, de egy ismeretlen kémnek felismerhetetlen, kifejezéstelen szemei, melyek időnkint a »Judás« nyilásánál megjelennek, még türhetetlenebbé teszik helyzetét. Még a magány felett is uralkodik egy éber, ellenséges, könyörtelen ember, kit nem láthat és ki elől nem menekülhet.

Ha a fogoly izgatottsága kissé lecsillapul, börtönének nedves hidegét kezdi érezni és fázva, reszketve mászik keskeny ágyára és vállai felé huzza a vékony takarót. Az utolsó, a mit hall, mielőtt nyugtalan, izgatott álomba merül, a vártemplom harangjátéka éjfélkor: »Isten óvja a czárt!«

Az életmód egy földalatti börtönben.

A fogoly napja a Trubetskói-bástyán azzal kezdődik, hogy reggel nyolcz órakor forró vizet hoznak neki a teához. A kormány csak a forró vizet adja saját rovására; de ha a fogolynak pénze van, melyet persze a »smotritelj« vagy igazgató őriz, ez teát, czukrot, fehér kenyeret, dohányt és egyéb fényüzési czikkeket is szállit neki, melyek a fogházi szabályok értelmében nem tilosak. Két óra felé az őr az ajtórekesznél a fogoly ebédjével jelenik meg, mely levesből és néhány benne megfőtt husdarabból, »kásából«, — vizben főtt darából és zabból és másfél font fekete rozskenyérből áll. A délről megmaradt levest este felmelegitik és később este még egyszer forró vizet hoznak a teához. Az összes ételeket óntányérokon adják és fakanalakkal eszik. A kést és villát veszélyes eszközöknek tartja a szabályzat és semmikép sem kerülhetnek a fogoly kezeibe. 1879 előtt a Trubetskói-bástyába zárt foglyok tápláléka elegendő és jó volt. Harminczöt, de talán negyven vagy ötven fogoly is, kiket Szibériában eziránt megkérdeztem, arról biztositottak, hogy a mig ők voltak fogságban — 1873 és 1878 közt — a táplálék miatt emelt panaszok nem voltak jogosultak. Minőség és mennyiség tekintetében jobb és több volt, mint a czári birodalom egyéb börtöneiben. Mióta azonban a terroristák megkezdték működésüket — körülbelől 1879 óta — a politikai foglyokkal mindenütt kevésbbé jól bántak el és a várban ez a fordulat a rosszabb felé, a mennyiség apadásában és a minőség romlásában mutatkozott. II. Sándor czár meggyilkoltatása után végre a bebörtönözött forradalmárok elvesztették összes jogaikat, miket azelőtt élveztek; sokkal nagyobb szigorral bántak el velük, mint azelőtt, — ép ugy, mint a közönséges gonosztevőkkel. Midőn 1882-ben egy ismerös fiatal jogászt, kit Stanownak hivtak, a Trubetskói-bástyába zártak, az étel, a mit kapott, oly rossz volt, hogy eleinte semmikép sem birta lenyelni, bár már négy hónapot töltött el a birodalom egy másik fogházában. Mikor az őr észrevette, hogy

ebédjét és vacsoráját érintetlenül hagyja, azt kérdezte tőle: »Éhen halni szándékozik?«

— Talán . . . miért ne? felelt a fogoly.

— Nem fogjuk türni, hanem erőszakkal fogjuk önt megetetni, szólt az őr.

— Hogyan erőszakkal?

— Igen egyszerüen; gummicsövet dugunk a torkába és tejet öntünk bele.

— De hiszen ha tejet akartok adni, szólt most Stassow, azt megiszom én cső nélkül is.

Az őr, ki kedélyes, fiatal katona volt, mosolygott és azt tanácsolta a fogolynak, hogy egye meg, a mit eleibe tesznek.

Az éhség végre arra késztette Stassowot, hogy a börtöneledelt elfogyassza; de hogy az ily módon ráerőszakolt táplálék rossz és elégtelen volt, az a tény bizonyitja, hogy három hónapnál kevesebb idő alatt skorbut beteg lett és hogy négy hó elteltével a »vizsgálati fogság házába« kellett őt átszállitani, hogy életét megmentsék. Oly gyönge volt, hogy az ágyat el nem hagyhatta; arcza halvány volt és leaszott, szemei beestek és a hányszor enni akart, dagadt foghusa vérzeni kezdett. Akkoriban már nyolcz hónapja volt börtönben és még nem állt biróság előtt; azelőtt ép egészsége ugy megtört, hogy a börtönorvos, kit az ő megvizsgálására küldtek ki, igy szólt: »E sirból el kell önt szállitanunk, mig nem késő.«

A szomoru, egyhangu életet a Trubetskói-bástyán a tiz-tizenöt perczig tartó, mindennapi séta szakitja meg a kis benső udvaron. Minden reggel, vagy délután, a megszabott időben, egy katona behozza a ruhát, melyet a fogoly idejöttekor viselt, odadobja az ágyra és igy szól: »Pozhalujte na progulku.« »Sétálni fog sziveskedni.« A várszabályok követelik, hogy a hányszor a fogoly elhagyja zárkáját, saját ruháit öltse magára, hogy a börtönöltözetet az ő rövid távolléte alatt alaposan meglehessen vizsgálni. Még az alsóruhát és a harisnyákat is másokkal kell elcserélnie és ilyenkor erősen vigyáznak rá, hogy az egyik öltözetből át ne csempészszen valamit a másikba. Ha bevégezte az öltözködést, levezetik a kis udvarra, hol tiz perczig, két csendőr közt, lassu léptekkel fel- és alásétál. Sétája alkalmával alig lát többet, mint zárkájából; de nyáron és szép időben még a fallal körülvett udvaron való séta is kellemes változatosság az áttörhetetlen földalatti börtön nedvességéhez és siri csendjéhez képest. A szegény fogolynak legalább az eget lehet itt látni és mig lassan sétálgat, a nap melegen süt az arczába; néhány bokor és törpe fa zöld lombja feléleszti a szinek után epedő tekintetét; alkalmilag a láthatatlan Néván elsikló gőzös sipját, vagy pedig valamelyik közeli mulatókertben játszó zene vidám hangjait is hallja; néha-néha, ha kedvező a szél, a hüs, illatos erdei levegőt is behozza szárnyain a szük börtönudvarra. Ha ez a séta két, vagy három óráig tarthatna, rendkivül jó hatással lehetne a fogoly egészségére és kedélyére; de mert néha hatvan, hetven politikai fogoly is van a bástyán és a kormány nem kivánja, hogy csak valaha is lássák egymást és még kevésbé, hogy jelváltásra legyen alkalmuk, mindig csak egy sétálhat közülök az udvaron. Ez persze az időt körülbelül tiz perczre korlátozza. Mig a fogoly zárkájából távol van, ezt épugy, mint otthagyott fegyenczruháját gondosan megvizsgálják, mert biztosan akarják tudni, hogy nem jutott-e véletlenül valami rozsdás szeg a birtokába, nem-e tett el szivarkapapirt, melyen titkos levelezést folytathatna, nem gyüjtött-e gyufákat, hogy azokkal megmérgezze magát, egyszóval, nem-e dugott el valamit, a mivel életét türhetőbbé tehetné, avagy véget vethetne neki. Ha sétája befejeztével visszatér a zárkába, ismét a fegyenczöltözetet ölti magára, saját ruháját a csendőrök elviszik és megvizsgálják. Igy végződik a napi »szórakozás«.

Ötvennél több fogoly egybehangzó nyilatkozata szerint, kikkel Szibériában találkoztam, a Trubetskói-bástya legrosszabb szenvedéseit a magány, a csönd és a foglalkozás hiánya okozzák. A testi fájdalmakat, éhséget, rossz levegőt, nedvességet és hideget el lehet türni, de a teljes elszigeteltség szellemi és erkölcsi hiányai, a zavartalan csend és a kezeket, valamint szellemet igénybevevő foglalkozás teljes hiánya mihamar türhetetlenné válik

Mikép őrzik a foglyokat.

A városokban uralkodó fegyelem a lehető legszigorubb. 1881-ben, a Trubetskói-bástya mindegyik folyosóján két hites »nadsiratel« vagy felügyelő, öt fegyverekkel és revolverekkel felszerelt katona és négy csendőr képezte az őrséget. Teendőjük az volt, hogy a fogolynak ételt és vizet vittek a zárkájába, télen a tüzet szitották a kályhába, az ürülék-bödönöket tisztán tartották, gondjuk volt rá, hogy a bástya egy részében se legyen zaj és végül, hogy a foglyokat éjjel, nappal a »Judás« nyiláson át figyelemmel kisérték. Valamennyien nemez papucsokat hordtak ugy, hogy a folyosókon végigsuhanhattak és teljesen nesztelenül benézhettek a zárkákba. Csak suttogva beszélhettek egymással és a fogolylyal is, de ezzel csak akkor, ha az elkerülhetetlenül szükséges volt; szigoru meghagyásuk volt, hogy a mennyiben a felügyeletek alatt álló zárkák valamelyikében a fogoly szokatlanul, vagy gyanus módon viselné magát, ezt azonnal feljelentsék. Az őrök három osztályának — a felügyelőknek, katonáknak és csendőröknek — egyébként nemcsak a foglyokra, hanem egymásra is kölcsönösen kellett vigyázniok, ugy, hogy ha pl. egy katona részvétet vagy rokonszenvet érzett egy fogoly iránt és segiteni szeretett volna rajta, vagy védeni akarta volna — visszatartotta őt ettől az a tudat, hogy ő rá magára is vigyáznak a csendőrök és hogy ha szigorát csak legkevésbbé is mérsékli, vagy rokonszenvét csak legkevésbbé is mutatja, őt is azonnal észreveszik és feljelentik. Az orosz börtönökben az a veszedelem mindig fenn forog, hogy a politikai foglyok, kik rendszerint müvelt, jellemes emberek, baráti viszonyba lépnek őreikkel, kiváltkép a katonákkal — és ezek segélyét nyerik meg arra nézve, hogy titkon levelezhessenek a börtön falain kivül és belül lakó barátaikkal. Ez a birodalom minden részében, sőt akárhányszor itt a várban megtörtént. Ezt meggátlandó, a kormány nemcsak a katonáknak és csendőröknek tette kötelességévé, hogy egymást kölcsönösen figyelemmel kisérjék, de egyuttal oly gyakran is változtatja őket,

hogy a fogoly még alig ismer valakit közülök, a mikor már más jön annak a helyére. 1881-ben a Trubetskói-bástya folyosón minden órában felváltották az őröket és miután a fogházhatóságoknak 50—60,000 ember állt rendelkezésükre, kik mindannyian Pétervártt vagy annak környékén állomásoztak, hat hónapon át mindennap egy másik zászlóaljat lehetett berendelni. A csendőröket is gyakran felváltották, a huszonnégy felügyelő közül pedig mindegyik naponta más állomást kapott a bástyának majd egyik emeletén, vagy folyosóján, majd ismét a másikon, szabálytalan és bizonytalan időközökben, ugy, hogy egy-egy fogoly két hét alatt egy és ugyanazt a felügyelőt alig láthatta kétszer és meghatározott időben sohasem számithatott arra, hogy ezt, vagy azt a felügyelőt a maga folyosóján látni fogja. Havonként egyszer, az udvar közepén álló kis fürdőházba vezették a foglyokat, hol két csendőr felügyelete alatt fürödtek; a hányszor szükséges, a fogházi borbély zárkáikba vágja le lábaikról és kezeikről a körmöket és lenyirja hajukat. Hegyes szerszámok egy pillanatra sem kerülhetnek kezeikbe és ha egy nő-fogolynak megengedik, hogy börtönében varrhat, mindannyiszor a mikor ollóra van szüksége, az őrséget kell előhivnia és ha valami levágni valója van, az végzi el.

A rokonok látogatásai.

Sok fogoly életének magányát és egyhanguságát a Trubetskói-bástyán a rokonok alkalmi látogatásaival enyhitik. Havonként egyszer, a politikai fogoly apja, anyja, nő vagy fitestvére, felesége, vagy gyermeke, a belügyminisztertől, vagy a csendőrparancsnoktól kieszközölheti az engedélyt, hogy zárt kocsiban bemehet a várerődbe és ott, felügyelet alatt, tiz perczig beszélhet a fogolylyal. Abban a szobában, a hol a találkozás történik, öt-hat lábnyi távolban egymástól két vassodronyrácsozat van; mindegyik rácsozat, a földtől számitott embermagasságnyi nyilással van ellátva. A látogató az egyik, a fogoly a másik rácsozat külső oldalán áll, arczaikkal a négyszögletes nyilás felé fordulva, mig a

két rácsozat közt, egy kis asztal mögött, egy tiszt ül, ki a beszélgetést hallgatja. A látogatókat és a foglyokat eleve figyelmeztetik, hogy beszélgetésük csak tisztán személyes ügyekre vonatkozhatik, — az őrködő tisztnek azt mindenben meg kell értenie és hogy sem neveket, sem közügyeket nem szabad érinteni. Hogy esetleges jelváltás meggátoltassék, a fogoly mögött álló csendőr a látogatónak minden mozdulatát és arczkifejezését megfigyeli és ép ugy tesz a fogolylyal az, ki a látogató mögött áll. Hacsak a legcsekélyebb kisérlet történik arra nézve, hogy tiltott dolgot akarnak egymással közölni, a beszélgetésnek azonnal vége szakad és e kedvezményben soha többé nem részesülhetnek. Sok fogoly ezt az ugynevezett szabadságot gunynak tekinti. és nem akarja rokonait látni. Melnikov doktor, egy fiatal és szellemes mütőorvos, kivel Kelet-Szibéria egy falujában, a mongol határ közelében — a hová számüzve volt — ismerkedtem meg, e tárgy felett folytatott beszélgetésünk alkalmával igy szólt hozzám: »Feleségem látogatásai sokkal több fájdalmat és szenvedést okoztak nekem mint örömet. Nem mondhattam meg neki, a mit akartam — nem ölelhettem meg — még kezét sem foghattam meg és a szerelem megszentségtelenitésének tartottam, hogy fizetett figyelők, börtönőrök és kémek jelenlétében, kik aztán durva gúnyt üztek ebből, kifejezést adjak érzelmeimnek. Mindössze néhány alaki kérdést intézhettem és ilyenekre felelhettem — vérző szivvel néztem feleségem halvány, bánatos arczát, aztán elbucsuztam tőle, hogy visszatérjek börtönömbe. Szomoru arcza napokon át üldözött és nyomorultabbnak éreztem magam, mint valaha. — Végre lemondtam látogatásairól«.

Kedvezmények és időtöltés. — Mesterséges csuklás.

A Trubetskói-bástyára került fogoly életében az egyetlen, értékkel biró kedvezmény az, ha könyveket és irószereket használhat. A bástya könyvtára körülbelül ezer kötetből áll és ezek főleg oly könyvek, melyeket a foglyok az utolsó husz év alatt kaptak

vagy vettek, de melyeket a tulajdonosok fogságuk letelte után el nem vihettek. E könyvtárt sokan, talán a politikaiak közül a legtöbben használhatják, kik még a bünpert várják. Tollat, tintát és körülbelől hat lap — durva papirból álló füzetet pár órára kölcsön is kapnak, azzal a feltétellel, hogy e tárgyakat ép állapotban kell visszaszolgáltatniok. E kedvezményeket azonban nem adják meg mindenkor és nem minden fogolynak. Tsarusin Nikola, a propagandisták elsői közül, ki harmadfél évet töltött el a Trubetskói-bástyán, az első öt hó alatt egyetlen nyomtatott sort sem láthatott. Tsudnovszki Salamont, az ismert publiczistát és a császári földrajzi társaság nyugatszibériai osztályának tagját, 1878 tavaszán kényszerzubbonyba öltöztették, mert törvényes jogához ragaszkodva, tollat és papirt kért, hogy az államügyészhez panaszlevelet irhasson. Sok más foglyot hónapokon át megfosztottak ezen és más egyéb kedvezményektől, a nélkül, hogy a fogházhatóságok megindokolták volna ez eljárásukat. Néha azt lehetne hinni, hogy a kormány a makacs politikai gonosztevőket szándékosan fosztja meg a szellemi foglalkozás lehetőségétől, ezzel elhatározásukat megtörni és szellemi képességüket megzavarni igyekezvén. Melnikov doktor, a fiatal orvos, pl. — kit már emlitettem — hosszu időn át sem könyveket, sem irószereket nem kaphatott és mert a magány és a foglalkozás hiánya elviselhetetlenné vált reá nézve, mindennapi kenyéradagjának egy részét tette félre és miután azt eléggé megnedvesitette, apró alakokat formált belőle. Ez az időtöltés még a legszigorubb fegyelem szempontjából tekintve is, teljesen ártatlan volt és ha azt megengedték volna neki, a fiatal orvos sok hosszu és szomoru órát távol tarthatott volna magától. De alig vették észre a szolgálatot teljesitő csendőrök, hogy ő mit müvel, elvették alakjait és kenyerét és azzal fenyegették, hogy ha még egyszer rajtakapják, meg fogják büntetni.

A siri csend a földalatti börtönben, hol Melnikov doktor elzárva volt, idővel ép oly türhetetlenné vált, mint a tétlenség. Lábai, melyekre puha nemezczipőket

kellett huznia, nesztelenül csoszogtak; ujjaival sem dobolnia, sem kopognia nem lehetett és már oly régen hallotta saját hangját, hogy néha kételkedni kezdett, egyáltalán van-e még hangja. Végül odament a börtön legtávolabb eső sarkába, háttal az ajtónak fordulva leült és magában kezdett beszélni. Mikor az őr a legközelebbi alkalommal benézett a »Judás« on és észrevette, hogy a fogoly mit müvel, benyitotta az ajtót és kijelentette előtte, hogy a hangos beszélgetés, még ha magában beszél is, tilos és ha e tilalmat még egyszer áthágja, sötét zárkába fogják csukni. A fiatal orvos ezután hosszu ideig csöndes maradt, de végre is az jutott eszébe, hogy hangjának használhatóságáról meggyőződést szerzendő, valami zajt fog csapni és . . és a csuklást kezdte utánozni. Ez a csel sikerült. Az őr csendet parancsolt ugyan, de a fogoly azt állitotta, hogy a csuklás az akarattól független görcsös rángatódzása a hashártyának és a légcsőrészeknek és ha az őr azt kivánja, hogy ez megszünjék, a börtönosvostól kérjen alkalmas szert. Az őr elment a bástya orvosához, a fogoly pedig ezalatt oly hangosan és oly örömmel csuklott, hogy még a folyosóra is kihallatszott. A fegyházhatóságoknak Meinikov doktor csuklása meggyógyitására irányuló minden igyekezete hiábavalónak bizonyult. Chronikus baj volt ez és ha akut jelleget öltött, a mi a fogsága egész ideje alatt minden másodnap megesett, sikerrel daczolt minden orvossággal. Mikor a fiatal orvos nekem Szibériában elmondta fogházélete ez epizódját, ugy vélekedtem, hogy betegsége kétségkivül megszünt, a mint a várerődből kibocsátották. »Ó nem«, felelt a neje nevetve, »ha egyedül van, vagy unatkozik, erőt vesz rajta a mesterséges csuklás, de ő nem tudja és igy ez most már valósággal betegség«.

A foglyoknak érintkezése egymással.

A Trubetskói - bástyán uralkodó fogházfegyelem főpontja a foglyoknak egymással való érintkezése megakadályozására irányul. Miután a politikaiak a várerőd e részében mind olyanok, kiket még el nem itéltek,

a kormány rendkivül fontosnak tartja azt, hogy titkos tanácskozásra, vagy közös védekezési terv megállapitására ne legyen alkalmuk és gondja van arra, hogy azok, kik már régóta vannak a börtönben, azoktól, kiket csak kevéssel ezelőtt fogtak el, mitsem tudjanak meg a külvilágról, a kormány czélja az, hogy minden politikai gonosztevő annyira elkülönittessék, hogy azt higyje, ő az egyetlen élő lény, ki az erőd e részében van és eszébe se jusson, hogy a falat megkopogtassa, avagy más módon maga felé terelje valakinek érdeklődő figyelmét. Ha a fogolynak megengednék, hogy az örökkel vagy magában hangosan beszéljen, az ilyen elszigetelés lehetetlen volna. Alkalmilag kölcsönösen hallanák egymás hangját és megtudnák, hogy közel vannak egymáskoz és ha a legkisebb zajt megengednék nekik, okvetlenül találnának valami módot, hogy e zaj segélyével zárkáról-zárkára értesitsék egymást. Ha a lábokra nem kellene puha nemez czipőket huzniok, még a kemény talajon tett lépéseiket is ugy oszthatnák be, hogy ezzel a számnégyszög számegyszögeit továbbitanák. Ez okokból a kormány feltétlenül szükségesnek tartja, hogy a foglyok örökös felügyelet alatt legyenek és hogy az egész bástyán siri csend uralkodjék. A szigoru felügyelet és elnyomatás eredményei azonban a gyakorlatban nem oly kielégitők mint az elméletben. A politikai foglyok, a hivatalos elmeél által kieszelt minden óvintézkedés daczára, különböző módon érintkeznek egymással. Első sorban a kopogó abc-vel üzennek egymásnak. A fogházhatóság 1876 ban a titkos távszónak oly módon próbált véget vetni, hogy az összes börtönök falait sodronyhálózattal fedette be, a mire puha nemezt huzatott. Ez az intézkedés azonban uj bajt szült, a nélkül, hogy a régit megszüntette volna. A nemez- és a kőfal közt maradt hely alkalmas rejtekül szolgált a szivarkapapirosnak, régi szögeknek, gombostűknek, zsinórdaraboknak, elégett gyufáknak és egyéb hasznos tárgyaknak, melyeket azelőtt csak nagynehezen dughattak el a csendőrök elől. A nemezfalak továbbá a kopogtatást sem akadályozták meg. A foglyok mihamar felfedezték, hogy az ágyak végében álló vasasztalok ép oly jól hordanák a hangot, mint a falak és hogy ha egy

értesitett hallgatódzó ez asztalkák egyikére illeszti fülét, egész pontosan hallhatja a kopogást az ő zárkája felett vagy alatt levő zárkában álló asztalkáról. Ez a felfedezés az alsó és felső emeletek közt való érintkezést aránylag megkönnyitette. A fogolynak csak ágyára kellett ülnie, fejét az asztalra támasztott karjára kellett pihentetnie, mintha fáradt vagy kedvetlen lenne és a válla által elfedett egyik ujja csontjával bátran kopoghatott. Tartása egészen természetes volt és nem keltette fel az őr gyanuját; egy kissé változtatott tartással aztán a fülét az asztalkára helyezte, ha hallgatódznia kellett. A vason folytatott halk kopogást a folyosón nem lehetett meghallani és mégis minden egyes ütés könnyed hullámzást okozott az asztalban, mely a falon át a felső vagy az alsó zárkában álló és megfelelő asztalkára átment, hol mint halk, gyönge kopogás vált hallhatóvá. Ez a módszer biztosabb volt, mint a rendes, mert ha a fogházhatóságok kelepczét állitottak a foglyoknak, mint az gyakran megtörténik, hogy három vagy négy foglyot kiszállásoltak és csendőröket ültettek a helyükre, ennek sohasem voltak hátrányos következményei. A kopogás tovább folyt ugyan, de mert a hivatalos hallgatódzóknak sohasem jutott eszükbe, hogy fülüket az asztalokra illeszszék, sohasem hallhatták a legkisebb neszt sem.

Hirmondó kenyérgolyók.

A fogházhatóságok csak két sikeres módszert fedeztek fel, hogy a kopogó a, b, c, utján folytatott érintkezést meggátolják. Az egyik az volt, hogy a politikai foglyok közvetlen szomszédságában levő összes zárkákat üresen hagyták, a másik pedig az, hogy mindegyik börtönben egy katonát vagy csendőrt helyeztek el. De még ez intézkedésekkel sem lehetett az érintkezést végkép meggátolni, hacsak ugy nem, hogy a foglyoktól a mindennapi séta és a könyvtár művei olvasások jogát is elvonták. Ha valamelyik fogoly körül az összes zárkák üresek voltak és kopogtatására nem kapott választ, szivarkapapirost takaritott meg magának, abba egy éles üvegdarabbal lyukacskákat furt, vagy egy elégett gyufavéggel pontokat csinált rá ugy, hogy a lyukak, vagy pontok csoportjai bizonyos számokat eredményeztek, melyek a sakktábla betüinek feleltek meg; a papirt aztán megnedvesitett kenyérbe gyurta és a golyót rendes sétája idejéig megőrizte. Mihelyt a csendőrök lépteit hallotta, kik érte jöttek, a fontos tartalmu golyót szájába rejtette és a mikor a szokásos ruhaváltás után levezették az udvarra, észrevétlenül oly helyen igyekezett azt elejteni, a hol a legközelebbi sétáló azt megtalálhatta. A kicsiny rozskenyérgolyó majd olyan szinü volt, mint a föld és nem volt valószinü, hogy azt az őr észrevegye, de annál biztosabb volt, hogy megtalálja oly ember, ki szenvedélyes vágygyal lesett minden hirt testvérétől, feleségétől, vagy valamelyik kedves barátjától, kiknek ha még élnek, ugyanez erődben kell tespedniök. Ha a fogoly nem kerithetett magának szivarkapapirt, egyik harisnyájából, vagy pedig pamuttakarójából huzott ki egy fonalat és miután arra több csomót kötött, melyek a számnégyszög egységeinek megfeleltek, elejtette az udvaron. Az első fogoly, ki a kenyérgolyót vagy a fonalat megpillantotta, megkeriteni igyekezett azt oly módon, hogy lehajolt, mintha czipőjét kötné meg, vagy pedig más cselt használt; ha megkeritette, a tárgyat hirtelen szájába tüntette el és zárkájába visszatérve, a legelső alkalommal kibetüzte az üzenetet. Az efféle közlemények rendszerint rövidek, de gyakran igen fontosak és lelkesek voltak. 1880. évi novemberben egy Goldenberg nevü forradalmár volt a várban, kinek szellemi tehetsége sokat szenvedett a magánfogság alatt. Beteges csüggedése egy pillanatában önmagát győzte meg arról, hogy a forradalmi mozgalom reménytelen, hogy a küzdelem folytatása további nyomort és bajt szülne és hogy a további emberáldozatokat meglehessen kimélni, legjobb, ha a csendőrparancsnok előtt nyilt vallomást tesznek és igy arra képesitik a kormányt, hogy egyetlen döntő csapással megsemmisitse a forradalmi szervezetet. Ez az egész következtetés egy beteg agy müve volt, de Goldenberg e szerint cselekedett és a kormánynak mindenről megadta a felvilágositást, a mit ama társaság tagjaira és terveire vonatkozólag tudott, melyhez ő maga

is tartozott. Miután Goldenberg e végzetes lépést megtette, az a gondolat kezdte kinozni, hogy a börtönben lévő társai félre fogják érteni az ő indokait, tettét pedig a legközönségesebb árulásnak, vagy gyávaságnak fogják mondani. Még mindig magánfogságban volt a várban és nem nyilt alkalma, hogy eljárását megmagyarázza, vagy védelmezze, de az udvaron elejtett titkos üzenetével jelezte társainak, hogy nyilatkozatot kiván tenni. Egy kiváló forradalmár, ki akkoriban a Trubetskói-bástyán volt, most pedig Kelet-Szibériában van, ezeket mondá nekem: »Ugyszólván egy nap sem mult el, hogy néhányan közülünk kenyérgolyókat, vagy szivarpapirdarabkákat nem találtak volna, melyeken, számokkal irva, a következő szavak voltak: »Én mindent megmagyarázhatok — Goldenberg«; vagy: »Ne itéljetek el — Goldenberg«; vagy: »Hallgassatok meg, mielőtt itéltek — Goldenberg.« Megindító volt, hogy a szegény ember mennyire vágyott azután, hogy egyikünk előtt kitárhassa szivét és hogy mennyire kinozta a gondolat, hogy árulónak, vagy gyávának fogjuk tartani.« Goldenberg még az év vége előtt, titokzatos módon halt meg a várban, azt hiszik, hogy öngyilkosságot követett el. A kormány felhasználta Zheliabow ellen tett vallomását a királygyilkosok ellen folytatott bünperben, 1881-ben, de halála időpontja és körülményei felől megtagadott minden felvilágositást.

Ha a kopogtatás lehetetlen volt, az érintkezés a könyvtár utján folyt. Ha a fogoly kiolvasott egy könyvet és visszaadta azt, egy csendőr gondosan megvizsgálta annak minden egyes lapját, mielőtt a könyvtárba visszahelyezte, hogy ily módon a lapok széleire alkalmazható feljegyzéseket meggátolja. Ez óvintézkedések daczára a foglyok oly jeleket csináltak a könyvekben, melyek a csendőr figyelmét kikerülték, de melyeket annál inkább megértettek azok a foglyok, kiknek kezeibe később került a könyv. Ezt pedig oly módon érték el, hogy egy gombostüvel, vagy körmükkel benyomták az egyes betüket. E jelek annyira észrevehetetlenek voltak, hogy a mikor a lap a látóvonallal derékszöget képezett, senkisem láthatta azokat, de ha a lapokat ferdeszögben

tartotta valaki a fény felé és a néző a lap alsó széle felől tekintett rá, tisztára feltüntek. A sor elején levő második betü felé alkalmazott jel 2 őt jelentett, a végéről számitott harmadik betü felett 3 at, a 23-as szám pedig a betünégyszögön a *h* betünek felelt meg. Ily módon a csendőr jelenlétében is kibetüzhető volt az üzenet és száz eset közül alig egyszer fedezte fel e jeleket valamelyik hivatalnok, kinek pár percz alatt több száz oldalt kellett megvizsgálnia és ki ezt gyakran csak pro forma és felületes módon tette.

Szárnyas hirnök.

Azt lehetne hinni, hogy az emberi elmeél többet már ki sem eszelhet a tervek kitalálásában, hogy eszméit és érzelmeit mikép közölhesse más foglyokkal, pedig hát a várban alkalmilag még sokkal bámulatosabb módokat is feltaláltak.

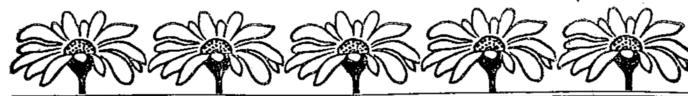
»Az 1881-ik évi nyár egyik délutánján, mesélte nekem Melnikov doktor, az ágyon feküdtem börtönömben és nem tudtam, mivel töltsem el a nap hátralevő részét, midőn a nyitott ajtórekeszen át egy nagy pillangó repült be. A börtön csendjében és magányában a legkisebb dolog is magára vonja a figyelmet és egy légynek a látogatása már esemény számba megy. Kedvteléssel hallgattam zümmögését és szemeimmel kisértem, mialatt a zárkában körülrepült, mignem egyszer azt vettem észre, hogy testének képe szokatlan valami. Olyan volt, mintha valamit ráerősitettek volna. Sokat gondolkoztam, hogy mikép fogjam meg és mikép keritsem hatalmamba a papirt ugy, hogy az őr észre ne vegye, mert mindig a zárka felsőbb részeiben röpdösött, a hol el nem érhettem. Tiz vagy tizenöt perczig figyelemmel kisértem; végre közelebb jött a földhöz és a mikor mellettem elsurrant, üres tenyerembe sikerült megfognom, a nélkül, hogy kárt ejtettem volna benne. Teste körül, emberi hajszállal egy piczinv, összehajtogatott szivarkapapir volt erősitve, melyre egy elégett gyufaszál végével egy férfi neve volt irva. A név teljesen ismeretlen volt előttem, de mert tisztán értettem, hogy valamelyik

szigoruan őrzött fogoly ez uton óhajt valamit a várban levő barátjával közölni, a papirt — a mint tudtam — ujra odaerősitettem a légyhez és az ajtónyiláson kikergettem e szavakkal: »S'B o g o m« (»Istennel« vagy »Isten veled«) oly kifejezés, melyet jó barátok bucsuzás alkalmával gyakran használnak.

— Hallotta-e még valaha a légy hirét, kérdém, vagy megtudta-e, hogy ki volt a fogoly?

— Soha, felelt ő. A légy eltünt a folyosón, de hogy a papir kezébe került-e valaha valakinek, a ki a foglyot ismerte, azt nem tudom, — de aligha.«

Ha e sorokat valaha az a politikai fogoly olvasná, ki nevét a szivarkapapirra irta és a ki, ha él, Szibériában van, megfogja tudni, hogy szárnyas hirnökét nem egészen hiába inditotta utnak, csak nevét tudta meg egy másik fogoly, ki, bár idegen volt, részvéttel és rokonszenvvel gondolt rá gyakran és rá emlékszik még szibériai számüzetésében is.

15. Orosz államfoglyok.

T o v á b b i r é s z l e t e k a f o r r a d a l m á r o k f o g h á z i é l e t é b ő l.

A mikor az olvasó elképzeli a Péter Pál-erőd politikai foglyainak életét, sohasem szabad elfelednie azt a tényt, hogy a férfiak és nők, kik hónapokon és éveken át epednek a Trubetskói-bástya betörhetetlen börtöneiben, mind oly emberek, kik még nem álltak a törvényszék előtt. Nem elitélt gonosztevők ők, kik büntetést szenvednek oly vétségekért, melyek a rendes bünfenyitő eljárás folyamán rájuk bizonyultak; ők inkább és valószinüleg ártatlan teremtések, kiket törvénytelenül hosszu időre megfosztottak az önvédelem jogától és kikkel ugy bántak el, mintha bünük kétségkivül állana. Hogy a férfiak és nők egy nagy része, kik politikai vétség vádja miatt ezen börtönökbe kerülnek, tényleg ártatlan, ez nem nézet dolga, hanem hivatalos okmányokkal beigazolt valóság. Egy korábbi czikkemben már közöltem, hogy ezernél több személy közül, kiket az ugynevezett »forradalmi propagandában« való részvétel miatt 1872—1875-ig elfogtak, csak 193-at állitottak a biróság elé és ez aránylag kis számból is még kilenczvenet mentett fel az a törvényszék, melyet a kormány nevezett ki. Kilencztizedrésze a foglyoknak tehát teljesen ártatlan volt, nemcsak valóságos büntényt nem követtek el, de még az orosz büntetőtörvénykönyv 250. § ában körülirt árnyékszerü, bizonytalan vádat sem lehetett rájuk sütni; és végre szabadon bocsátta-

tásuk előtt valamennyiüket hat hótól három évig huzódó szigoru magánfogságban tartották a »vizsgálati fogság házában«, vagy a Trubetskói-bástya nedves földalatti börtöneiben. Hogy a rendszer, melynek ily eredményei vannak, a legnagyobb fokban zsarnok és igazságtalan és hogy szerfelett kegyetlen dolog az, a mikor valószinüleg ártatlan embereket két-három éven át ily bánásmódban részesitenek, ezek oly állitások, melyek helyességét senki el nem vitathatja. Hogy az ilyen jogtalansággal és ily kegyetlenségekkel menteni lehet-e a visszafizetés erőszakoskodásait, melyeket a terroristák tüztek feladatukul, ez oly kérdés, melyre minden ember máskép fog felelni; de azt hiszem, azt mindenki beismeri, hogy egy ártatlan embernek a Trubetskói-bástya három évre való bezáratása az általam leirt körülmények közt és végre szabadon bocsáttatása egy ily embernek minden kárpótlás és mentegetődzés, sőt talán a törvénykezési eljárás formasága nélkül is, — a leglázitóbb kihivással egyenlő. Ezt a nézetet vallotta Gerard, a kiváló orosz ügyvéd is, a mikor 1881-ben, a királygyilkosok bünperében igazolni igyekezett, hogy Kibaltsics nevü védenczét az ehhez hasonló igazságtalan eljárás békés polgárból forradalmárrá változtatta; nyilván ez volt nézete a törvényszéknek is, mely Gerardnak nem akarta megengedni, hogy bizonyitékait felsorolja és a mikor ez könyörtelenül tovább beszélt, nyomatékkal ráolvasta, »hogy nincs jogában azt megitélnie, hogy a kormány mikép bánik el alattvalóival«.

Ama 90 fogolynak későbbi története, kiket a 193-ak perében 1878 január havában felmentettek, tisztán igazolja, hogy a meg nem érdemelt fogság és a kegyetlen bánásmód a vizsgálati fogság idejében fontos tényező volt az orosz forradalmi mozgalom fejlődésében. Oly törvényszék itélete tanuságaként, a hol a megkegyelmezés tekintetében a tévedés eleve ki volt zárva, e fiatal emberek semmit sem vétettek a törvény ellen. Még az orosz büntetőtörvény 250. §-a értelmében sem lehetett rájuk bizonyitani »oly szándékot, hogy a közel vagy távol jövőben kormányváltozást akarnának előidézni« és mégis

mindannyiukat három évi és a »vizsgálati fogság házában« vagy a Péter Pál-erődben eltöltendő szigoru fogsággal büntették és végül még a nyilvános végtárgyalást is megtagadták tőlük, a hol legalább a világ elé tárhatták volna azt a jogtalanságot, melyet elszenvedniök kellett. Az eredmény az lett, a mit várni lehetett. Az ilykép megbüntetett és végül ártatlannak talált emberek majd mindegyike forradalmárrá lett és 1885 előtt azoknak több mint kétharmada Szibériában volt már és ketten közülök — Zheliabow András és Perowskaja Zsófia — II. Sándor czár halálában bűnösöknek találtatván, a vérpadon multak ki.

Ennél nyomósabb bizonyitékot nem tudok arra nézve, hogy Oroszországban mikép keletkeznek és fejlődnek a forradalmi eszmék. Ez ártatlan fiatal embereket is az indokolatlan elfogatás, az önvédelemtől való és hosszu időre kiterjedő megfosztatásuk, az életüket és egészségüket tönkretevő hosszu fogság tette forradalmárokká. Három évi, két évi, vagy csak egy évi magánfogság a Trubetskói-bástya börtöneiben elég arra, hogy egy ember, ki ártatlansága tudatában van, végtelenül elkeseredjék és ha az igazságtalan fogsághoz még a fi- vagy nőtestvér, a feleség, a jó barát elvesztése járul, kik a végtárgyalás előtt a börtönben halnak meg, az őket tulélő türőnek forradalmárrá való átváltozása legalább is nagyon érthető és természetes jelenség.

Az »elitéltek« sorsa.

Ez azonban távolról sem kimeritő leirása annak, a mit a forradalmár a Péter Pál erődben átél. A politikailag gyanusitottak, kik a bűnpert várják, nem az egyedüli ott elzárt emberek és a Trubetskói-bástya sánczbörtönei sem az egyedüli zárkák ama nagy államfogházban. A várerőd fegyház is, meg vizsgálati fogság is; komor falai közt elitéltek és vádlottak egyaránt epednek. A mikor a betörőt, gyilkost vagy a másfajtáju, közönséges orosz gonosztevőt bűnösnek találták és kényszermunkára itélték, rendszerint kikerül a magánfogságból, a hol a per folyama alatt volt; megengedik neki, hogy

a hozzája hasonló más foglyokkal érintkezhessék és minden felesleges halogatás nélkül Szibériába küldik. Ha azonban egy politikai bűnösre sütötték rá a vétket és őt ugyanazon törvénykönyv értelmében kényszermunkára itélték, a magánfogságból nem bocsátják ki, kellő időben Szibériába nem szállitják, — mint az pl. akkor történnék, ha anyját fejszével ölte volna meg — hanem a Péter Pál-erődnek áttörhetetlen sánczbörtöneibe dobják, melyek a »kényszermunka osztálya« elnevezés alatt ismeretesek, vagy pedig a központi fegyház egyik kisebb zárkájába, hol aztán magánosan, nyomorultul tespedhet egy, két, három, sőt öt évig is, a mig meg nem őrül, avagy a karai bányákba nem küldik. Hogy a várerődnek melyik részében van a kényszermunka osztálya, azt azok a számüzöttek, a kikkel Szibériában találkoztam, nem tudták; az elitélt politikaiakat valószinüleg elosztják ama nagy erőd különféle bástyáiba és köröndjeibe és a »kényszermunka osztálya« inkább a gonosztevők osztályát jelzi, melyhez ily foglyok tartoznak, mintsem az erődnek azt a részét, a hol bebörtönözve vannak. Az elitéltek környezete keveset különbözik a vádlottakétól. Őket is ugyanazon tágas, de nedves és komor sánczbörtönökbe csukják, a hol ugyanoly magas, rácsos ablakok ugyanolyan puszta falakra nyilnak, a hol ép olyanok az ajtók, melyek nyilásaiból állandóan figyelik őket és a hol ép oly mély és örökös a csend. Az ő életük és a vádlottak élete közt való különbség főleg a bánásmódban rejlik.

Az összes polgári jogok elvesztése.

A mint egy gonosztevőt Oroszországban kényszermunkára vagy »Katorga«-ra elitélnek, ez az itélet maga után vonja az összes polgári jogok elvesztését is. Az a politikai, kit e büntetés ér, megszünik polgár lenni, nemcsak az összes kedvezményeket és jogokat veszti el, melyek rangjával és társadalmi állásával vannak összehozva, de elveszti a tulajdona, családja, saját személye és minden joga fölött való rendelkezés jogát is, nem veheti igénybe a törvény védelmét, még ha

életét veszélyezteti is az a bánásmód, melyet eltür. A szó szoros értelmében a törvényen kivül áll és az államhivatalnokok ugy bánhatnak el vele, mintha rabszolga volna. Az a tény, hogy büntetési ideje rövid, nem csökkenti e megvetés kiterjesztését. Az az itélet, mely négy évig tartó kényszermunkát szab, a bűnöst ép ugy megfosztja minden polgári és politikai jogától, mintha élethossziglanra szólna. Tulajdona törvényes örököseire származik át, mintha meghalt volna, vagy pedig az állam kobozza el. Az a család, melynek ő feje volt, nem az övé többé és az állam ügyelhet gyermekeire. Azt a jogot, hogy testi fenyitéknek nem vethető alá, elveszti és virgácscsal, vagy kilenczáguval ostorozható. Végül az ugynevezett »próbaidő« alatt, mely másfél évtől hat évig tarthat, ágyat, vánkost, takarót, pénzt, könyveket, irószereket nem használhat és rokonaival semmikép sem érintkezhetik. Haját hosszában, a homloktól a nyakig, lenyirják; a durva, szürke fegyenczruhát kell viselnie, a fegyenczételeket kell ennie és öt fontos bilincsekbe van verve. Fegyelmetlenség miatt, még ha deliriumnak, vagy elmebetegségnek a következménye is, vascsuklókat, kényszerzubbonyt lehet ráadni, megostorozhatják, zárkája falához, vagy egy targonczához szegezhetik.

Az élet a »Kényszermunkák osztályában«.

Alig szükséges azt a különbséget kiemelnünk, melyet e bánásmód idéz elő az elitéltek és a vádlottak életében, bár mindketten egy és ugyanazon erődben lehetnek bebörtönözve. A vádlottak mindig remélhetik, hogy vagy törvényszék elé állitják, vagy szabadlábra helyezik őket, az elitélteknek azonban csak a lassu szellemi és testi elsatnyulásra van kilátásuk a magánfogságban és az áttörhetetlen sánczbörtönök homályában, vagy pedig arra, hogy meghalnak, megőrülnek vagy Transbaikalia bányáiba kerülnek.

Fogalma sem lehet arról, Kennan ur (mondá nekem Szibériában egy elitélt forradalmár), hogy mily szigoru a fogság a vár egy sánczbörtönében ugynevezett »nehéz

börtönfeltételek közt.« Az én zárkám néha hideg, rendesen sötét és mindig komor volt. Napokon, heteken, hónapokon át feküdtem a magányban és nem hallottam más hangot, csak a vártemplom buskomor harangjait, melyek a negyedórákat jelezték és melyek azt látszottak nekem mondani: ti sdjessidis-i sidi ti (itt fekszel te, feküdj csendesen). Épenséggel nem volt egyéb dolgom, csak zárkám egyik végéből mentem a másikba és gondolkoztam. Hosszu ideig magamban szoktam suttogni, halkan ismételtem mindent, a mit a jó irók költeményeiből és prózai munkáiból könyv nélkül tudtam, beszédeket szerkesztettem, melyeket egy vagy más alkalommal tarthatnék. Végül ez az erély is elfogyott bennem és órákig ültem a megmerevedés egy nemében, a mikor, a mennyire emlékszem, egyáltalán gondolkozni sem voltam képes. Az első év leteltével szellemileg és testileg ugy elgyöngültem, hogy már egyes szavakat elfeledni kezdtem. Tudtam, hogy mily gondolatokat óhajtottam kifejezni, de néhány szót, melyekre szükségem volt, elfelejtettem és csak nagynehezen jutottak azok ujra eszembe. Néha ugy tetszett nekem, mintha saját nyelvem idegen lenne, vagy olyan, melyet a gyakorlat hiánya folytán elfelejtek. Féltem, hogy megőrülök és aggodalmamat még növelte, hogy társaim közül ketten, vagy hárman, kik ugyanazon folyosóra nyiló zárkákban voltak, vagy megőrültek, vagy rémlátásban szenvedtek. Hiszterikus sirások, kiabálások, hogy az őrség távolitson el valakit, vagy valamit, a mit képzeletükben láttak, nyögéseik és könyörgésük, a mikor heves lázukban az ágyhoz csatolták őket a csendőrök, gyakran felkeltett engem éjnek idején és nem kis mértékben tett izgatottá. Mivel nem láttam, hogy mi történik a zárkákban, melyekből a nyögések és zürzavaros hangok hallatszottak, képzeletemnek tág tere nyilott és ez annyira fokozta ideges izgatottságomat, hogy én magam is majdnem hiszterikussá lettem. Attól félvén, hogy elvesztem önuralmamat, néhányszor elhivattam a börtönorvost, vagy a sebészt, kik bromot rendeltek nekem és ajánlották, hogy ne izgassam magam, mert mi rossz sem történt; két vagy három fogoly beteg, lázas, de állapotuk nem aggasztó. Miután a várban nem

volt kórház, az elmebeteg foglyokat zárkákban kezelték és csak akkor küldték őket valamely intézetbe, ha gyógyithatlanok voltak, vagy igen nehezen lehetett őket kezelni. Az örökös csendnek, magánynak és a foglalkozás hiányának a szellemre gyakorolt hatását a kellő mozgás és táplálkozás hiánya még fokozta. A vádolt foglyoknak, kik a Trubetskói-bástyában várták a végtárgyalást, megengedték, hogy pénzükből, melyet az igazgató kezelt, fehérkenyeret, főzeléket, teát, czukrot stb. szerezhessenek és ily módon pótolják a hiányos táplálkozást. De nekünk, az elitélteknek a fekete rozskenyérrel, a romlott husból készült és igy ehetetlen levessel és egy kis adag, gyakran félig nyers kásával kellett beérnünk. Az ilyen ételek, a börtönök nedves, hideg levegője és a mozgás hiánya emésztési zavarokat okozott, a mire csakhamar a skorbut többé-kevésbé határozott jelei kezdtek mutatkozni. Lebedewa asszony, ki velem egy osztályban volt, oly skorbut beteg lett, hogy összes fogai meglazultak, foghusa megdagadt és a kenyeret csak ugy ehette, ha előbb meleg vizbe mártotta. A skorbut, bár csak jelentkezett, még csak fokozta a levertséget, mely más okokból származott és szinte türhetetlenné tette. Öngyilkosságra sohasem gondoltam komolyan; gyávaságnak tartottam, ha az ember oly módon akar a szenvedések elől menekülni, hogy önmagát fosztja meg az élettől, de akkor már gondolkozni kezdtem az öngyilkosság eshetősége felett és azon tünődtem, mikép ölhetném meg magam oly börtönhelyiségben, a hol semmi sincs, a mi az önmegsemmisités eszközéül szolgálhatna. Egyszer már azt is megkisértettem, nem akaszthatnám-e fel magam a légfütés kis csövére, mely két-három hüvelyknyire nyult be zárkámba, — nem akartam komolyan eldobni magamtól az életet, de szinte beteges kiváncsiság ösztönzött annak megtudására, hogy ily módon lehetséges-e. A mikor a cső testem sulyát viselte, kiesett a falból és oly zajt csinált, mely felém forditotta a folyosón levő őrség figyelmét. Más zárkát jelöltek ki számomra és sohasem tettem többé olyan kisérletet. Azt beszélik, hogy a szegény Goldenbergnek sikerült a várban az öngyilkosság; hogy mikép hajtotta végre,

igazán érthetetlen előttem. Meggyőződtem arról, hogy én csak ugy ölhetem meg magamat börtönömben, ha szétharapom ereimet, vagy fejemet zuzom szét a falon; de elvégül ugy elgyengültem, hogy az utóbbi aligha sikerült volna.

Ostorozzák és kinozzák-e a várerőd foglyait?

Szándékom nem az, hogy az orosz kormány ellen elfogulttá tegyek valakit, avagy hogy a Péter Pál-erődben sulyos börtönben sinylődő foglyok szenvedéseinek tulzása által az orosz forradalmárok iránt keltsek rokonszenvet. Egész egyszerüen csak azokat a tényeket akarom megállapitani, melyeket észszerü okokból igazaknak kell tartanom. Stepniak és Krapotkin herczeg sokkal sötétebb szinekkel ecsetelte az elitélt politikaiak életét, mint a milyenek használatára én érzem magam feljogositva. Az ötven és még ennél is több fogoly közül, kikkel Szibériában megismerkedtem, soha egy sem hallott a Newa felszine alatt levő zárkákról, sem arról a hires levélről, melyet Netsajew saját vérével irt, de még a földalatti börtönökről sem, melyekben patkányok tanyáznak; az is ismeretlen dolog volt előttük, hogy politikai foglyokat ostorozni, vagy ép kinozni szoktak volna. Nem állithatom biztosan, hogy Stepniak vagy Krapotkin herczeg nyilatkozátai valótlanok, vagy indokolatlanok lennének; de az igazság kedvéért azt sem hallgathatom el, hogy az én kutatásaim eredményei azokat nem erősitik meg. Vannak zárkák a várerődben, a hol a levegő oly nedves, hogy ott a só és a czukor pár óra alatt cseppfolyóvá válik és az ily zárkák gyakran politikai foglyok számára jelöltetnek ki, de nem esnek a Newa vizszine alá. Netsajewet, a miért Potapor csendőrtisztet megverte, zárkája falához bilincselték, de addig elég tisztességesen bántak el vele és a szibériai számüzöttek mitsem tudnak arról, hogy valaha ostorral verték volna, avagy hogy III. Sándor czárnak önvérével irt volna levelet. Az erődben levő politikai foglyokat gyakran lökdösték puskatussal, az őrök is ütlegelték

őket több izben, de ostorral történt fenyitésről sohasem sikerült igazi jelentést szereznem, bár a törvény a büntetés e nemét nem zárja ki. A mi a kinzást illeti, nem hiszem, hogy ujabban akár a várerődben, akár európai Oroszország egyéb börtöneiben alkalmazták volna. Egy kiváló forradalmár, ki Stepniakot jól ismerte és ki annak életrajzát is megirta, azt mondta nekem: »Biztositom önt, Kennan ur, hogy a mi időnkben a várban soha még csak szó sem volt kinzásról. Az egyetlen eset, melyről ott eltöltött három évi fogságom alatt értesültem és mely a kinzáshoz közel állt, Obolcsewnek és Witaniewa asszonynak erőszakos elaltatása volt, lefényképeztetések czéljából.* A börtönőrök közül többen ellenszegültek az erre irányuló parancsnak és egyikük vonakodott a huzakodó fogolyt tartani, kijelentvén, hogy ő nem hóhér és nem tartozik az ő kötelességei közé, hogy az embereket megmérgezze.«

A földalatti sánczbörtönökben eltöltött fogság következményei.

A várerődbeli életnek Stepniak és Krapotkin herczeg tollából eredő leirásai azonban az én kutatásaim eredményeinek lényegével sokkal inkább megegyeznek mint a Lansdell Henry lelkésztől és néhány más angol utazótól származók, kik több évvel ezelőtt felületes módon tekintették meg a Trubetskói-bástyát. Kétség nem férhet hozzá — és a mi engem illet, az én legőszintébb meggyőződésem — hogy egy orosz várerőd sánczbörtönében eltöltött hosszu fogság, mely idő alatt a fogoly sem könyveket, sem irószereket, sem ágynemüt nem használhat, — a mikor elég táplálékot nem kap és a külvilággal semmikép sem érintkezhetik, — sok-

* Obolcsewet és Witaniewa asszonyt azon vád miatt, hogy a Mesenzew meggyilkolására irányult összeesküvésben részt vettek, várfogságba vetették. Nem akerták magukat lefényképeztetni és ezért elkábitották őket. Witaniewa asszony öntudatlan volt és nyugodt; Obolcsewet felizgatta a chloroform és oly dühöngő lett, hogy a fényképezés szándékáról le kellett mondani. Jelen volt ez alkalommal: Nikolski őrnagy, csendőrtiszt, Wilms doktor, a börtönorvos és több „Nadsiratelj“ börtönőr.

kal borzasztóbb büntetés a halálnál. Fillipova Wera asszony, az ismert forradalmár nő, ki szép és nagyon művelt asszony volt, kit 1884-ben Pétervárt törvényszék elé állitottak és elitéltek, utolsó kegykép azt kérte, hogy inkább akaszszák fel, mintsem Slüsselburgba küldjék; kérelme teljesitését megtagadták. Öngyilkosságok és gyilkossági kisérletek aránylag gyakran fordulnak elő az erődbörtönökben és az elitélt politikai foglyok gyakran abban a reményben verik meg őrségük egyik-másik tisztjét, hogy haditörvényszék elé kerülnek és ott agyonlövetésre fogják őket itélni. Egy vidéki törvényszéknek az elnöke, a kivel Szibériából Moszkvába való utazásom alatt ismerkedtem meg, kérdéseimre azt válaszolta, hogy Muiskin forradalmárt 1885 nyarán Slüsselburgban agyonlőtték, mert a fogházorvost megverte. A kétségbeesett fogoly elhatározta, hogy éhen fog meghalni, hogy nyomorult, reménytelen életétől szabaduljon és a fogházorvost küldték be hozzá, hogy erővel etesse. A magas állásu biró, ki ez értesitéssel szolgált nekem, nem volt forradalmár és nem is rokonszenvezett ez iránynyal; minden érzelgés nélkül szárazon beszélt, nekem pedig nincs okom, hogy szavai igaz voltában kételkedjem.

A bánásmódnak embertelensége, melynek a politikai foglyok a Péter Pál-erőd sulyos börtönbüntetései alatt ki vannak téve, tisztára kitünik abból az állapotból, melyben végre bekövetkező szabadon bocsátatásuk alkalmával vannak. Az 1883-ik év április havában a császári rendőrség osztályától parancs érkezett a várerőd parancsnokához, hogy az elitélt politikaiak egy részét a kelet-szibériai bányakerületbe küldje. A fogházorvossal és a számüzöttek csapatának kiséretére kirendelt tiszttel folytatott tanácskozás után azt jelentette a parancsnok, hogy a rendeletben megnevezett foglyok jobbára oly gyengék, hogy valószinüleg ki nem birnának egy három napos utazást; felerészben még lábaikon sem képesek támasz nélkül megállni és a kisérő tiszt vonakodott a felügyeletet ily állapotban levő foglyok felett átvenni, hacsak az esetleges halálesetek miatt való felelősség alól őt fel nem oldják.

Ily körülmények közt azt inditványozta a parancsnok, hogy a számüzetésre kijelölt, elitélt politikaiakat a »vizsgálati fogság házába« vigyék át és ott tartsák őket addig, mig a kedvezőbb életviszonyok közt annyira megerősödnek, hogy Szibériába átszállitásuk végrehajtható lesz. Ez inditvány folytán a császári rendőrség igazgatója huszonkét foglyot, köztük hat nőt, a várerőd börtöneiből aránylag világosabb és levegősebb zárkába vitette át a »vizsgálati fogság házának« egyik felsőbb emeletére.

Az átszállitott foglyok közül hatan már a tüdővész előrehaladott állapotában sinylettek, tizenketten pedig oly gyöngék voltak, hogy sem állni, sem járni nem tudtak és a börtönökből az őrök karjain kellett őket a kocsikba felczipeltetni. A vizsgálati fogságban ápolás alá vették szegényeket, erősitő szereket, tápláló ételeket kaptak, ügy hogy három hó elteltével valamennyiüket lábadozóknak lehetett mondani, Friedenson és Emelianow kivételével. Orlowot és Lebedowa asszonyt még mindig kinozta a skorbut, a többiek pedig csak árnyai voltak hajdani énjüknek; a hivatalnokok azonban elég erőseknek tartották őket arra, hogy fárasztó, majdnem ötezer mértföldre nyuló utjukra, Transbaikalia bányái felé elinduljanak.

Az elutazás Szibériába.

»A mig élek, sohasem fogom az utolsó éjet elfelejteni, melyet a vizsgálati fogság házában töltöttem el Szibériába elutazásunk előtt, mondá nekem egy számüzött, ki az elitélt foglyokkal együtt vándorolt Szibériába. 1883. évi julius 24-éről 25-ére virradó éjjel volt. A politikai foglyok közt elterjedt a hir, hogy másnap reggel nagy csapat fog Szibériába indulni, de mert senkisem tudta, hogy ki lesz a csapatban, mindenki ébren maradt és várt. Éjfélutánig semmiféle zajt nem észleltem és csak akkor nyilt meg szomszédságomban egy zárka és csak akkor hallottam egyik kedves barátom és társam jól ismert lépteit az ajtóm előtt; sokáig volt a fogságban és a mióta férfiakká lettünk, nem láttam; fiatal éveinkben, mikor még mindketten a szabadság levegőjét

szivtuk, egyesült erővel dolgoztunk eszményeink megvalósitásán. Kétségkivül a számüzött csapatot rendezték és barátom azok közé tartozott, kik Transbaikaliába vándoroltak. Tiz vagy tizenöt perczczel később visszajönni hallottam őt, de lépése kevésbé gyors és biztos volt most és lánczcsörgés is kisérte; bilincseket vertek lábaira. Bár jól tudtam, hogy ez elkerülhetetlen, mégis rémülettel és iszonyattal töltött el ez a csörgés. Oly természetellenesnek és hihetetlennek látszott, hogy őt — a férfiut, kit testvéremként szerettem, a férfiut, kit minden jó, nagy és nemes megtestesülésének tartottam, közönséges rabló gyanánt megbilincselték és kényszermunkára czipelték a bányákba.

Jó ideig, mérsékelhetetlen ideges izgatottságban járkáltam fel- és alá és végre, a mint egyik fogolyt a másik után vezették el ajtóm előtt a műhelybe, a honnan lánczát csörtetve jött vissza, nem birtam többé magamon uralkodni, ágyamra vetettem magamat és az ágynemüvel takartam be fejemet, hogy ha csak lehetséges, ne halljam többet az átkozott lánczcsörgést.

Reggeli három óra felé egy felügyelő nyitott be zárkámba és igy szólt: »Jőjjön!« Én utána mentem a fogházirodába, hol a csapatparancsnok, a kezében tartott leirás nyomán, pontos vizsgálatnak vetette alá személyemet, arczomat egy fényképpel hasonlitotta össze, melyet röviddel elfogatásom után vettek fel rólam és végül, személyazonosságom dolgában kétségkivül kielégitve, formailag is átvett a fogházhatóságoktól. Most egy emelettel lejebb, a corps de garde-hoz vezettek, egy földszinti nagy szobába, melynek bejárásánál fegyveres őr állt. A tágas, de alacsony és komor csarnokot nehéz lobogó lámpa és gyertya világitotta meg némileg, a középen pedig, két teritetlen asztal mellett, tiz vagy tizenkét nő és férfi volt, durva, szürke fegyenczruhában és teát ittak. A férfiak haja félig le volt nyirva, mindannyian bilincseket viseltek és mindegyiknek hátán a vállak közt, két fekete foltot lehetett látni, melyek azt jelentik, hogy a gonosztevő kényszermunkára itélt fegyencz. Az ajtó mellett hat vagy nyolcz csendőr és a titkos rendőrség tisztei álltak, kik feszülten figyeltek

a foglyokra, időnkint pedig halkan suttogtak, mintha megfigyeléseik eredményét közölnék egymással. A szoba csendjét csak a szamovárok zümmögése és a lánczcsörgetés zavarta meg, a mikor egy-egy fegyencz lábait találta megmozditani. Beszélgetés nem folyt és egy véletlenül odakerült nézőnek sohasem jutott volna eszébe, hogy a szürke alakok, kik oly hallgatag ültek egymás mellett az asztal körül, jó barátok, sőt rokonok is, kik évek óta a várerőd sánczbörtöneibe voltak eltemetve és évek óta most először látják egymást.

A mint a szobába léptem, a foglyok egyike, kinek arczát nem ismertem fel azonnal, de a ki régi barátom volt, hozzám sietett és mialatt megölelt, fülembe sugta: »Tégy ugy, mintha kivülem senkit sem ismernél; a csendőrök figyelnek ránk«. Megértettem az intést. A rendőrség tényleg igen keveset tudott a jelenlévő fegyenczek néhányának egymáshoz való viszonyáról és fontos volt az, hogy az ismerkedési jelenetek megfigyelése utján valakinek azonosságát, vagy előéletét meg ne állapithassák. Ha valamelyik fegyencz, a másikat megpillantva, elővigyázatlan módon kifejezést adott érzelmeinek, ez azt eredményezhette, hogy egymáshoz való viszonyuk kipuhatolása czéljából mindkettőjüket visszavitték a börtönökbe. A komor csarnokban ez volt az oka a hallgatásnak és a látszólagos közönynek, melylyel a fegyenczek egymást kölcsönösen nézték. Idegeneknek látszottak, pedig valójában a barátság és a közös emlékek kötelékei füzték őket egymáshoz és a mikor egymásra néztek és arczaikon észlelték a változást, a mit az idő és szenvedés idézett rajtuk elő, csak óriási erőlködéssel birták higgadtságukat megőrizni. Az asztal egyik felén egy öreg társunk ült, kiről évek óta mitsem hallottunk és kit halottnak tartottunk. A másik oldalon egy fiatal ember ült jegyesével, kik öt év óta nem latták egymást és kik ily módon a csendőrök jelenlétében ünnepelték a viszontlátást és nem mertek beszélni. Mellettük egy, körülbelül huszonhét éves asszony ült, ki egy beteges, a várerőd sánczbörtöneiben született csecsemőt tartott karjaiban és epedve nézett az ajtó felé, a hányszor az megnyilt, mert remélte, hogy férje fog belépni és együtt

megy a csapattal. Közülünk a legtöbben tudták, hogy férje meghalt, de senkisem merte neki megmondani, hogy hasztalan remél.

Semmi sem hathatott több drámai erővel, mint az a jelenet a komor csarnokban, reggeli fél öt óra felé, a mikor az utolsó elitélt foglyok léptek be. Az idegenszerü, természetellenes csönd az emberekkel megtöltött szobában, az ellentét a csendőrök fényes egyenruhái és a foglyok durva, szürke kabátai, lánczai és bilincsei közt: a titkos rendőrségnek halk suttogása, a halvány, leaszott, megnyirt fegyenczek hallgatása és látszólagos közönye a jelenet véletlen szemlélőjére nézve is megindító és nagyhatásu lett volna. De a ki a dolgok mélyébe is betekintett, a ki a helyzet tragikus jelentőségét felfogta, a ki lelki szemeivel nézte a gyülölet, kin, rokonszenv és részvét árját, mely e szürke ruhák alatt hullámzott, arra nézve a jelenet nemcsak megindító és nagyhatásu, de egyuttal borzasztó és szivszaggató is volt.

Reggeli öt órakor zárt kocsikon szállitottak bennünket a Pétervár-moszkvai vasut pályaházához, rácsos ablaku fegyenczkocsikra tettek át bennünket és Szibériába vezető hosszu és eseménydus utunk megkezdődött. A jeleneteket, melyeknek tanuja voltam a vonaton, a mikor végre a csendőrök kémkedő tekintetétől megszabadulva, bátran üdvözölhettük és ölelhettük egymást és elmondhattuk, hogy mit szenvedtünk a hosszu fogság ideje alatt, — nem birnám leirni, még ha akarnám is. Tapasztalataink majd mind egyformák voltak, azok története pedig a szenvedés és nyomor végnélküli hőskölteménye. Egész nap beszéltünk és talán egész éjjel is társalogtunk volna, ha a leggyöngébbek idegei az érzelmek és kedélyhangulat behatása alatt megnem törtek volna. Az egyik foglyot, ki évek hosszu során át csendesen, elhagyatva élt egy áttörhetetlen sánczbörtönben, a zaj, a vonat gyors robogása, Isten szabad természetének szokatlan látása, a jó barátok arczai és hangjai rendkivüli módon felizgatták, de ezt mihamar teljes bágyadtság követte. Estefelé, társaim egyike, a legkisebb előjel nélkül, egyszerre csak hysterikus állapotba esett, és tiz percznél is kevesebb idő alatt, már heten feküdtek

részben lázas álomban, részben öntudatlanul a kocsiban. Néhányan kiabáltak és dühöngtek, mások az egyik ájulásból a másikba estek, többen mozdulatlanul feküdtek és annyira eszméletlenül, hogy mi halottaknak véltük őket. Odahivták a vonatot kisérő orvost, izgató szereket adtak be nekik, vizet öntöttek halvány, kisérteties arczukba és feléleszésük czéljából minden lehetőt elkövettek, de egész éjjel nyögést és hysterikus sirást lehetett hallani, mig a jelenvolt nők, kiváltkép Korba Anna Paulowna, kiben több volt a lélekerő és önuralom, mint a férfiak bármelyikében, a különféle gyógyszerekkel sorra járták a betegeket. Moszkvába érkezésünk után a társaságnak nagyobb felét a vonatról le kellett emelni és a tovább utazást el kellett halasztani, hogy a betegeket orvosi segélyben lehessen részesiteni«.

Ezt a képet, melyet először szóval mondtak el nekem és csak kivánságomra irtak le részletesen, egynémely olvasó talán tulzottnak és hatáshajhászónak fogja tartani; meg kell jegyeznem, hogy e számüzött csapatnak állapotát nemcsak a politikaiak, de a menetet kisérő tisztek is többször leirták előttem. Egyike az utolsóknak, a ki a menetet látta, miután az Moszkvát elhagyta és mielőtt a szibériai határon átkelt, azt beszélte nekem, hogy a foglyok jobbára mind szivgörcsökben szenvedtek, az emberi lényeknek csak árnyai voltak, kik a legkisebb izgatottság folytán öntudatlanokká lettek. Az elbeszélő ezt bizonyára nem ismerte volna be, ha nem akarta volna bebizonyitani, hogy a politikaiaknak helyzete Szibériában, de még a bányakerületben is sokkal jobb, mint a vårerődökben és az európai Oroszország központi fegyházaiban.

Mi módon kisérlik meg a politikai bűnösök megszelidítését.

Az orosz kormány semmiféle hivatalnokától nem birtam kielégitő magyarázatot kapni arra nézve, hogy a politikai foglyokat, kiket a központi fogházak és várerődbörtönök titkos zárkáiba dobnak, miért tartják ott éveken át a külvilágtól teljesen elszigetelve és miért küldik őket Szibériába csak akkor, a mikor a nélkü-

lözés, szenvedés és magány már testileg, lelkileg megtörte őket, mig a gyilkosoknak, utonállóknak és egyéb közönséges gonosztevőknek a hozzájuk hasonlókkal való érintkezést megengedik és a lehető legbamarabb Szibériába küldik őket. A Szibériában élő számüzöttek közt az a felfogás van elterjedve, hogy a császári rendőrségnek egy régebbi igazgatója, kinek nevét szándékosan elhallgatom, a »kényszermunka« osztályának szervezése alkalmával kijelentette, hogy ennek czélját a »politikaiak megszeliditése« képezi. Hogy tényleg használta-e ezt a kifejezést, vagy sem — vagy ha használta, igazán megfelel-e a tulajdonképeni czélnak, azt nem tudom, de bármint legyen is, e szavak egész pontosan kifejezik e kegyetlen büntetőrendszer irányát. Az orosz tébolydák, de különösen a kazáni tébolyda jelentései, ha azokat tanulmányozná valaki, bizonyitékot nyujtanának arra nézve, hogy a politikaiakat mily mértékben sikerült megszeliditeni.

Politikai fegyenczek rémlátásai. — »Szinlelt házasságok«. — A császárné arczképe.

Az 1880-ik év október havában Mzensk orosz vidéki városba a politikaiak egy csapata érkezett, kik ép a Péter Pál-erődben és a charkovi központi fogházban négy-öt évi magánfogságot szenvedtek el és most utban voltak Kelet-Szibéria bányái felé. Oly szerencsés voltam, hogy 1885-ben még e foglyok közül többeket élve találtam Szibéria különböző részeiben és hogy Irkutsk közelében egy számüzött hirlapiróval, X. urral ismerkedtem meg, ki e fegyenczek megérkezésekor a mzenski fogházban volt. Ketten közülök — Plotnikow és Donezki — gyógyithatatlanul megőrültek, hárman vagy négyen hysterikusok voltak, vagy rémlátásban szenvedtek, hogy Szibériába szállitásukat el kellett halasztani, a mig egészségüket tápláló eledellel és erősbitő szerekkel kissé helyreállitják. »Szivszaggató volt a látvány«, mondá X. ur (a mikor e fegyenczek képét festette), hogy nehányuknak szellemét a nyomor és magány mennyire feldulta. Donezki az elfogatása előtt »szinlelt házasságot« kötött egy orosz vidéki városbeli fiatal leánynyal, hogy patriarchalis otthona zsarnokságától megszabaditsa és alkalmat nyujtson neki arra, hogy Pétervárt tovább képezhesse magát.* A templom ajtajában elvált tőle és sohasem látta többé; de miután a charkovi központi fogházban megtébolyodott, folyton róla álmodozott és ugy vélte, hogy felfogja őt keresni, ha a kormány meg nem gátolja benne. A börtönben véletlenül a császárné egy kis arczképe került kezébe, mely arczkép még akkor készült, a mikor ő Dagmar nagyherczegné volt — és a mint elméje megzavarodott, azt képzelte, hogy ez az ő »szinlelt« feleségének az arczképe és órákon át a legnagyobb gyengédséggel és bámulattal szokta nézni. A mzenski fogházban, hol más politikaiakkal egy nagy zárkában volt elcsukva, ezeknek szokta a császárné elkoptatott és piszkos arczképét mutogatni, gyermekes büszkeséggel mondván nekik: »Ez az én feleségem, ugy-e csinos!« Majd szomoruan folytatta: »Már annyiszor kértem, hogy küldjenek érte, meg vagyok róla győződve, hogy eljönne, — de nem teszik meg.« — »Lehet-e fenségesebb és meginditóbb valami (szólt X. ur tovább), — mint egy lánczravert politikaival találkozni, ki a császárné arczképét legdrágább kincse gyanánt ölelgeti, — mint a kormány bánásmódja folytán elmebeteggé lett forradalmárral találkozni, a ki a czár feleségeért rajong?!«

* Az orosz ifjuságnak szellemi és erkölcsi ébredése idejében, a mikor „a nép közé menés“ divattá vált, 1870 és 1875 közt gyakran megesett, hogy egy fiatal ember fiatal nőt oly módon szabaditott meg az apai zsarnokságtól és egy orosz vidéki háztartás szük korlátaitól, hogy „képzelt házasságot“ kötött vele. A szertartás a törvényesség dolgában nem volt szinlelt — ép ellenkezőleg, érvényes kötelék volt — de az illető személyek nem éltek együtt és nem is volt szándékuk, hogy valaha megtegyék. A fiatal ember önként feláldozta jövendőbeli háziasságát, családi életét, hogy valamely fiatal leányt a családfő zsarnoksága alól kivonjon és alkalmat adjon neki műveltség szerzésére, hogy aztán azt a nép és a haza javára érvényesithesse. Az 1870 és 1875-iki évek közt Oroszország minden részében száz és száz ilyen házasság jött létre és sok esetben az ifjak soha nem is látták a leányokat, a kikkel egybekeltek, hanem csak kölcsönös barátaik utján értesültek egymásról. A „szinleges“ férjek gyakran évek után szerettek bele feleségeikbe, a mikor már börtönben vagy számüzetésben voltak — de a legtöbb esetben egész életükön át idegenek maradtak egymásra nézve.

Plotnikow, az őrült politikai fogoly.

Plotnikownak, a charkowi központi fogházban levő politikaiak osztályához tartozó másik őrültnek esete, ha lehetséges, még sajnosabb volt, mint Donezkié. Elfogatása idejében a moszkvai egyetemen tanult, körülbelül husz éves, nyugodt, szerény, vonzó, kedves modoru és komoly gondolkozásu ember volt. Kitünő neveltetésben részesült és kiváló nyelvismeretekkel birt; folyékonyan beszélt németül, francziául és angolul, — forradalmi mozgalmakban soha tevékeny részt nem vett, de tagja volt a fiatal emberek egy ugynevezett »körének« Moszkvában, melyet alapitója után »Dolgusinski körnek« neveztek. Elfogták, törvényszék elé állitották, kényszermunkára itélték és mindenkorra kitörülték az élők könyvéből.

»Mikor Mzenskbe érkeztünk (mondá tudósitóim egyike), megtört, elmebeteg, körülbelül huszonnyolcz éves, leaszott ember volt és nyolcz évet töltött el magánfogságban. Hogy mennyi ideje volt már őrült, azt nem tudom, de állapota kétségkivül reménytelen volt, mert őrültsége vallásos jelleget kezdett ölteni, mely gyakran mély buskomorsággal váltakozott. Az a tudat megvolt benne, hogy ő politikai fogoly, de ez szomoritani és lealázni látszott őt és nem szenvedhette, hogy valaki eszébe juttassa azt. Lánczait és bilincseit szégyelte és elrejteni igyekezett azokat. Mikor én először láttam, lánczа összes szemeit gondosan rongyokba takarta, hogy ne csörögjenek, ha mozog is, nehogy mások figyelme arra irányuljon, a mit ő gyalázatának tekintett. Gondosan összegyüjtött minden régi rongyot, a mi kezeibe került és végre alsó ruhát csinált belőlük, hogy bilincseit elfedje. Haja az egyik oldalon hosszan lelógott, a a másik felén pedig rövidre volt nyirva és az, a durva szürke fegyenczinggel, az összefoltozott rongykabáttal rendkivüli és szokatlan külsőt kölcsönzött neki.

Az egész idő alatt, melyet Plotnikow a várerőd »kényszermunka osztályában« és a charkowi központi fogházban töltött, anyja sem nem látta őt, sem közvetve, sem közvetlenül nem hallott felőle hirt; de a mikor arról

értesült, hogy Charkovból Mzenskbe vitték át és Szibériába fogják küldeni, esdve kérte a belügyminisztert, hogy engedje meg a vele való találkozást. Ha a miniszter tudta volna, hogy Plotnikow elmebeteg, az anyjának valószinüleg nem adták volna meg az engedélyt, hogy fiát láthassa; de végre is a magasállásu orosz hivatalnokoktól lehetetlen kivánni, hogy mindazon politikai foglyoknak neveit tudják, kik véletlenül megőrültek.

Midőn Plotnikow asszony hirtelen ès izgatottan megjelent a mzenski börtönben és követelte, hogy fiához vezessék, az igazgató, ki természettől fogva jószivü ember volt, lebeszélni igyekezett őt szándékáról, azt mondván neki, hogy fia nemsokára ugyis élte fogytáig Szibériába megy és reá nézve különben is halott volt; a hosszu fogság megtörte és elnyomoritotta; jobb lenne neki, ha ugy őrizné meg emlékét, a milyen gyermekkorában volt, a hogy utolszor látta, és nem növelné bánatát ujabb emlékek által. Az anya nem hagyta magát elutasittatni. Engedélyt nyert, hogy fiát láthassa és látni akarja őt. Az igazgató aztán a fia állapotában történt nagy változásra igyekezett őt előkésziteni és azt mondta neki végül, hogy testileg és szellemileg ugy megtört, hogy valószinüleg meg sem fogja ismerni. Az anya azonban nem akarta elhinni, hogy ő a fiát meg nem ismerné, akármivé tette is a fogság. Végül meggyőződvén arról, hogy itt minden beszéd hiábavaló, az igazgató bevezette őt a fogház fogadó termébe, hol fia ült és a szentirást olvasta. Egy pillanatig elnémulva és megilletődve nézte őt. Az előtte álló, vad kifejezésü alak, vékony sárga arczával, félig lenyirt hajával, durva, szürke fegyenczruhájával és a rongykabáttal, a legtávolabbról sem hasonlitott fiához, kit ezelőtt nyolcz évvel hagyott el. De a mint tovább nézte, anyai ösztöne sugta neki, hogy az mégis csak fia, sikoltva vetette rá magát és karjaiba zárta. Az őrült fogoly zavartan és ijedten hátrált előtte és mialatt karjaiból szabadulni igyekezett, az anya szemeibe nézett, felismerte a valóságot, tudta, hogy a test a fia teste, de lelkére éj borult. E borzasztó csapás tulment erején; mély ájulásba esett és öntudatlan állápotban vitték ki a szobából.

Plotnikow a kazáni tébolydában halt meg, a hová átszállitották.

Az itt elmondottakat politikai foglyoktól hallottam, kik Plotnikow-val együtt voltak a charkowi fogházban elzárva, — de számüzöttek is beszéltek felőle, kik a mzenski fogházban voltak, a mikor ideérkezett és anyja látogatását fogadta. Összes tudósitóim Szibériában vannak még és legtöbben közülük Transbaikaliában.

A számüzötteknek a fogházi életről szóló tudósitásaik tulzottak-e?

Az olvasó azt hihetné talán, hogy a polittkai számüzöttek fogházéletéről szóló tudósitások nagyon is rideg vonásokkal vannak megirva, — hogy már a dolgok természeténél fogva is az oly ember, kinek ilyen tapasztalatai voltak, nem itélheti meg azokat igazságosan és nem emlékezhetik meg róluk a nélkül, hogy tulzásokra ne ragadtatná magát. A kétkedést az olyan tényekkel szemben, mint a milyeneket itt elmondtam, teljesen indokoltnak tartom; de azoknak a foglyoknak, kikkel Szibériában ismerkedtem meg, tartozom annak kijelentésével, hogy azokat a borzasztó hónapokat és éveket nem szivesen ujitották fel emlékeikben és hogy ha makacs kérdéseimmel sikerült is életük legsötétebb oldalait feltáratnom, ez gyakran oly érzelmi felháborodással járt, mely reám nézve époly fájdalmas volt, mint magára az elbeszélőre nézve. Egy orosz iró, kinek nevét a nyugati Európában is ismerik és ki most számüzöttként él Kelet-Szibériában, egy éjjel egyik társának a várerődben bekövetkezett halálát igyekezett leirni. Mielőtt elbeszélését befejezte, szemeimből kicsordultak a könyek és ő maga is, kezeit ökölbe szoritva járkált a szobában fel és alá és uralkodni igyekezett magán, hangját meg akarta óvni a rezgéstől, mialatt görcsös nyögések törtek ki kebléből. Történetét befejezte, de akkor éjjel nem akart többet a várerődről beszélni. Bárki hallotta volna is az elbeszélést, tulzásnak senkisem mondta volna. Az embereket a nem igaz tények hamisitott leirásai nem szokták annyira felizgatni.

Ha ő császári felsége, a czár, ki valószinüleg tudomást fog szerezni e sorokról, oly kegyes lenne és maga elé idéztetné a tisztet, ki 1880-ban a charkowi központi fogház igazgatója volt, valamint a parancsnokot és az orvost, kik 1883-ban a Péter Pál-erődben teljesitették a szolgálatot — aztán e tiszteket és ha kell, alárendeltjeiket is személyesen kérdezné ki a politikai foglyok testi és lelki állapota felől, kiket az emlitett években Szibériába szállitottak, — akkor talán legalább egyet megértene a számos ok közül, hogy a mikor Pétervárról Moszkvába utazik, miért kell a pályatestet huszezer katonának őriznie.

A vizsgálati fogság háza.

Európai Oroszország börtönei közt a legérdekesebbek egyike és bár politikai foglyok is vannak benne, az egyetlen, melyet megtekintenem lehetett, a vizsgálati fogság háza. Tulajdonkép nem politikai börtön, miután az ott elzárt emberek többnyire közönséges gonosztevők; de időnkint háromszáz politikai fogoly volt ott letartóztatva, kik a végtárgyalást, vagy Szibériába számüzetésüket várták. Bizonyos értelemben ez a czári birodalom diszbörtöne és kiváltkép Lansdell Henry lelkész emlegeti annak bizonyságául, hogy Oroszország »mit képes e téren felmutatni«. Az 1873—75 közti években, a bel- és igazságügyminiszterek által kinevezett külön bizottság felügyelete alatt és Majewski, valóságos államtanácsos tervei után épült. 800,000-nél is több rubelbe került, az ujabb javitások mind megvannak benne, mint pl. gőzfütés és szellőztetés és egyáltalán mindig tekintettel voltak a tudományos kutatások legujabb vivmányaira. Abból a tényből azonban, hogy még az épület befejezése alatt az épitész járatlansága miatt pert inditottak, azt lehet következtetni, hogy a börtön hiányai csakhamar nyilvánvalók lettek. Hogy befejezés után mennyire felelt meg a czélnak, melyre épült, abból látható, hogy 1875 és 1880 közt három rendbeli börtönbizottság tört fölötte pálczát.

Az 1886-ik év nyarán Galkin-Wrankói urnak, a számüzetési és börtönrendszer osztályának legfőbb hiva-

talnokának engedélyével ellátva, megjelentem a vizsgálati fogság kapujában, beküldtem névjegyemet az igazgatónak, mire azonnal bebocsátottak. A fogház a város közepén van, a Liteni Prospekt végén közvetlenül a kerületi törvényszék épülete mögött. Nagy, négyszögletes, eléggé diszes épület, magas ablakokkal és egy amerikai inkább városházának, vagy operának nézné, mint börtönnek. Külseje azonban csak kápráztató álarcz, melynek az épület igaz jellegét és czélját kell elrejtenie. Kivülről nézve csak négy emeletesnek látszik, de ha az udvarba, vagy négyszögbe lépünk, a melyet körül épitettek vele, mihamar észrevesszük, hogy a külső falak ablakai csalnak, hogy az épület hat emeletes és hogy az összes zárkák a teljesen bekeritett udvarra nyilnak. Hogy a magas külső ablakok valami hasznos czélnak szolgálnak-e, azt elfelejtettem megvizsgálni, de bizony azok egyetlen zárkát sem világitanak meg és sem ezeken, sem más ablakokon át, a külvilágnak egy sugara sem hatolhat a foglyokhoz; ha mosdóasztalára áll, lenézhet az udvarra, ez az egész.

A fogházban 317 zárka van magánfoglyok részére és 68 »kamara« vagy több személyre való zárka és összesen 700 fogoly befogadására képes. A magánzárkák, melyek mind teljesen egyenlők, 12 láb hosszuak, 7 láb szélesek és $7^1/_2$ láb magasak lehetnek, meszelt kőfalakkal és törmelékkőből készült padlóval. Van bennük gázlámpa, megerősitett mosdókészlet, vaságy, melyet a fal felé kihuzni, két vaslemez, melyek sarkaik segélyével felnyithatók és asztalul, meg székül szolgálnak, — a zárka szobában végül, az ablak mellett, fedeles és vizvezetékkel ellátott modern closett, melyből a büz nem terjedhet szét. Miután nem czélom, hogy részletesen irjam le e fogházat, mint a mennyire az bizonyos, ott végbement események megértéséhez szükséges, röviden csak azt akarom konstatálni, hogy a nekem megmutatott zárkák és folyosók roppant tiszták, a felső emeletek pedig a verőfényes nyári napon elég világosak voltak. Az alacsonyabbak azonban nedveseknek és komoraknak látszottak, mig a szellőztetés mindenütt rossz volt. Miután az összes zárkaablakok az udvarra nyilnak, mely a szó

szoros értelemben csak egy mély, négyszögletes gödör, a szél sohasem járhatja át, a mesterséges légáramlat pedig lassu és elégtelen. Az egészségi állapot, a mint azt a kórházi jelentések igazolják, távolról sem kielégitő. Még a mikor uj volt is a fogház, az év egy szakában, lakóinak 20 százalékát gyógykezelték a kórházban, 1884-ben pedig 116 tüdősorvadási és skorbut eset fordult benne elő.

A politikai foglyokkal itt rendszerint enyhén és kiméletesen bánnak. Nem kell fegyenczruhát viselniök; rokonaik felkereshetik őket és nem tilos könyveket és ruhákat is elfogadhatnak; pénzükért, melyet az igazgató kezel, bárhonnan hozathatnak maguknak ételeket.

Az ilyen fogházban és a várerőd sánczbörtöneiben való tartózkodás közt igen nagy a különbség.

»A mikor engem a Trubetskói-bástyából a vizsgálati fogság házába vittek át (beszélte nekem Sokolow doktor Szibériában), ugy éreztem magamat, mintha egy sirboltból valamelyik fürdőhely szállójába kerültem volna. A lépték zaja, a szellőztető készülék zörgése, az aránylag világos és levegős zárka, az ablak előtt elrepülő galambok, a szomszéd utczákból még hallható kocsizörgés, a mi a külvilág mozgalmas életére emlékeztetett, mindez együttvéve igazán jó kedvet szült bennem. A »kolostorban« az őrön kivül sohasem láttam más embert és ritkán hallottam valami hangot, hacsak a szomszédzárkában levő fogoly a falat nem zörgette. A vizsgálati fogság házában ellenben mindenféle zajt hallottam és mihamar érintkezésbe jöttem mindenkivel. Még egy egész napot sem töltöttem ott és az én zárkám alatt levő zárkából máris megzörgette valaki a gőzvezető csövet, mely ajtóm mellett nyult a magasba és ezt üzente: »Öntse ki a vizet mosdójából!« Benézek a tálba és ugy látom, hogy üres. Pár percz mulva azt kiáltja megint: »Öntse ki a vizet a closettcsészéből!« Most már megértettem a dolgot; valaki a closetteinket összekötő csövön keresztül akart velem beszélni. Nagynehezen sikerült a fedőlemezt felnyitnom, mire az emberi hangok zürzavarát hallottam és most tizenegy másik zárka lakóival beszélhettem, kik többnyire politikaiak voltak«.

A politikai foglyok »csőklubja«.

Képzeljen az olvasó hat, oly módon egymás felé állitott nagy Y-t, hogy minden egyesnek alsó vége a közvetlenül alatta levőnek villái közt nyugodjék és akkor fogalma lehet arról is, hogy a vizsgálati fogság házának klosettcsövei mikép voltak elhelyezve. Minden emelet Y-jának karjai két egymásmellett levő zárkának closettcsöveiben végződnek, mig a szár egy részét képezi a nagy, függélyes csőnek, mely a padlástól a pinczéig nyulik, melylyel tehát ily módon tizenkét zárka van összekötve. Hogy tehát e zárkák lakóival beszélgetni lehessen, csak a viztartókat kell felnyitni. A vizsgálati fogságban levő politikaiak csakhamar felfedezték, hogy e csövek utján beszélni tudtak egymással és a mikor a foglyok már oly sokan voltak, hogy a sötét zárkákba azok tizedrészét sem lehetett volna elhelyezni, a fogház-hatóságok valósággal képtelenek voltak meggátolni ezt az érintkezést. 1876 előtt lemondtak a kisérletről és a politikaiak »klosettklubokat« vagy »csőklubokat« alakitottak a társas érintkezés és kölcsönös oktatás czéljából. Mindegyik klubnak tiz-tizenkét tagja volt, és külön elnevezéssel és szabályzattal birt. A mikor Szibériában azt kérdeztem egy politikai számüzöttől, hogy ismeri-e ezt vagy azt, gyakran nyertem válaszul: »Ó igen! nem láttam ugyan, de jól ismerem, tagja volt az én csőklubomnak a vizsgálati fogságban«. A müvelt politikai foglyok a müveletleneket e csövek utján tanitották; nyelveket tanitottak, ujságokat olvastak; pontosan szolgáltak mindama czéloknak, a melyekre a nagy középületekben a szó- vagy légcsöveket használják. Medwediewa kisasszony, ki később Machtet irónak lett a felesége, az ő csőklubja tagjai előtt a »Szüz föld« czimü, Turgeniew-féle elbeszélést teljesen felolvasta. A politikaiak azonban nem érték be azzal, hogy a csöveket csak szócsövekül használják, de csomagokat is szállitottak azokon keresztül. A felső emeletek egyikén levő fogoly pl. fonalakat huzott lepedőiből, azokból hosszu zsinort sodrott, odaerősitette egy jól elzárt csomaghoz, melyet a mellékcsövön át betuszkolt a főcsőbe, aztán

eleresztette. Az alsó zárkában levő fogoly, a kinek szánva volt, el nem érhette, mert a függélyes csőben függött, de neki is volt sodrott kötele, melyhez suly volt erősitve, azt bedobta a főcsőbe, mire aztán a két fogoly addig ránczigálta ide-oda a kötelet, mig ezek összebonyolódtak egymással, mire aztán az alsó fogoly, a mellékcsövön át, a csészébe rántotta a csomagot. Ily módon és sulyokkal megterhelt kötelek segélyével, melyek ingók gyanánt lógtak a különféle klubok ablakai előtt, apróbb tárgyakat az egész fogházban lehetett szétküldeni.

Julius 4-ikének 100 éves fordulója a börtönben.

Az 1876-ik év nyarának folyamán több mint 300 politikai fogoly volt a vizsgálati fogság házában, kik elhatározták, hogy julius 4-ikének 100 éves fordulója alkalmából, az északamerikai köztársaság alapitásának tiszteletére nagy emlékünnepet rendeznek. Már junius első hetében megkezdték a foglyok az előkészületeket, arra kérvén rokonaikat, hogy magánhasználatukra annyi piros és kék zsebkendőt, nyakkendőt, inget és piros nadrágot küldjenek, a mennyit gyanukeltés nélkül küldhetnek; azok a foglyok, kik gyertyákat használhattak, ilyeneket kezdtek vásárolni és halomba gyüjteni. A tarka ruhadarabokat sávokba tépték, a gyertyákat egy hüvelyknyi hosszu darabokba vágták és mindezeket a closettcsövek utján szétosztották az egész fogházban. A nők közül azok, kiknek tűt és czérnát is lehetett használniok, hogy zárkáikban varrhassanak, amerikai lobogókat készitettek és mielőtt még julius 1-je felvirradt, majd mindegyik politikainak vagy zászlója volt, vagy nehány piros-fehér és kék sávja és egy-két hüvelknyi gyertyadarab.

Nyáron Péterváron igen korán virrad, és az 1876-ik év julius 4-ikéjének reggelén, jóval előbb, mintsem Philadelphiában az első ágyulövés éjfélkor a nagy nemzeti ünnepet jelenté, száz és száz amerikai lobogó lengett a politikaiak rácsos ablakaiból, a nagy pétervári fogház egész udvara körül és a fogházklubok tagjai halk hurrákat kiabáltak, hazafias dalokat énekeltek és

zárkáik closettcsövei utján üdvözölték egymást. Az ünnepélynek persze gyorsan vége szakadt. Habár a fogházőrség sohasem hallott valamit a függetlenség kivivásáról és a szokatlan tüntetés jelentőségét meg sem értette, mégis gyorsan elkobozta a lobogókat és háromszinü zászlókat. Több fogolynak azonban még nagy tartalékkészlete volt ez anyagból és egész nap mindig más-más ablakba tüntek fel a piros-fehér és kék rongyok, melyek a vasrácsozatokhoz köttetvén, vigan himbálóztak a levegőben. Késő este, a már eleve megállapitott időben, a politikaiak meggyujtották a gyertyácskáikat és odaállitották ablakaikba és igy hát az ünnepély a fogházudvarnak bár gyönge, de azért eléggé szembeötlő kivilágitásával végződött.

A háromszáz politikai bünösnek e törekvésében, melylyel egy orosz fogház magányában egy szabad népnek századik születésnapját igyekeztek megünnepelni, én végtelenül szomoru és megható dolgot látok. A zászlok, lobogók, a katonazene, a diadalmaskodó szabadságnak Philadelphiában nyilvánuló fényes pompája mellett az egyszerü csillagzászlók és szalagok, melyek a rácsos zárkaablakokból lógtak ki, a gyönge hurrahkiáltás és a closettcsöveken át továbbitott hazafias dalok és az apró gyertyácskák, melyek a sötét, csendes börtönudvaron bágyadt fényt terjesztettek, jelentéktelennek és szegényesnek látszhattak; de magasabb szempontból tekintve az amerikai szabadság százéves jubileumának ünnepe az orosz főváros egy fogházában a szabad emberek szivére és képzeletére majdnem ép ugy hat és majd ép olyan rendkivüli esemény, mint a philadelphiai fényes tüntetés. Az emberi cselekedeteket nemcsak az általuk előidézett külső hatás után kell megitélni, de mint az emberi szándékok és ösztönök nyilvánulásait is. A mikor Mária Magdolna Urunk és mesterünk lábait szeretete és alázata jeléül bebalzsamozta, ez ugyan egyszerü, majdnem közönséges dolog volt és Krisztus mégis igy szólt: »Megtette, a mit megtehetett.« Midőn az orosz forradalmárok a csillaglobogónak egyszerü utánzatait a zárkaablakokon lógatták ki, éjnek idején pedig megtakaritott gyertyavégeiket szeretetük jeléül, a szabadságért és

rokonszenvük kifejezésére egy szabad és boldogabb néppel együtt lelkesedve meggyujtották, ez is nagyon egyszerü, majdnem közönséges dolog volt, de megtették azt, a mit megtehettek. Néhányukat a betegség és a hosszu magánfogság megtörte; többen ép most kerültek ki a Péter Pál-erőd sánczbörtöneinek örök csendjéből, a hol az idő haladásáról fogalmuk sem volt, mások Szibériának előttük ismeretlen szenvedéseit és nélkülözéseit várták, sokak felett már a halál terjesztette ki sötét szárnyait, de a magány, elhagyatottság és nyomor daczára sem felejtették el a julius 4-iki jubileumünnepet. Azt a keveset, a mit megtehettek, hogy a szabadság iránt való lelkesedésüket és a szabadságot szerető néppel való rokonszenvüket kimutathassák, azt bátran megtették és az a szellem, mely őket a mellett lelkesitette, háromszinü rongyaikkal és szegényes gyertyácskáikkal fokozott egyszerü ünnepüket a világtörténelemben sokkal jelentősebbé tette, mint a milyen a pompa és sok szertartás, mely a czár koronáját ékesiti.

16. Az orosz büntetőtörvénykönyv.

Ha valamely népnek jelleméről és kormányának minőségéről akar valaki itéletet alkotni, figyelmét kiváltkép a nép által elkövetni szokott büntettekre és az azokat sujtó büntetésekre kell forditania. Valamely államnak büntetőtörvénykönyve bizonyos tekintetben a nemzet életének fokmérője, mert nemcsak azokat a betegségeket leplezi le, melyekben az állami szervezet szenved, nemcsak az államhatalom által alkalmaztatni szokott kezelési módot, de megközelitőleg feltárja az erkölcsi müveltség és felvilágosodás állapotát is, melyet egy nép elért és kimutatja azt a befolyást, melyet a kormány jóban és rosszban egyaránt gyakorol. E fejezetben az orosz büntetőtörvénykönyv jellemző vonásait akarom röviden bonczolgatni és a mennyire tehetem, kimutatom azt a hatást is, melyet ez a törvény az orosz nép társadalmi állapotára, az orosz kormányrendszer megkülönböztető ismertető jeleire és az orosz elégedetlenség, valamint rázkódtatás okaira gyakorolni látszik.

Az 1885 ik évben átvizsgált, megjavitott és Pétervárt közzétett büntetőtörvénykönyv vastag nyolczadrét kötetet képez körülbelül hétszáz oldallal. Tartalma elrendezését tekintve, az »Egyesült-Államok átvizsgált szabályzata« elnevezése alatt ismeretes kötethez sokban hasonlit. A büntettek és vétségek, melyekkel foglalkozik, tizenkét főosztályba vagy czimekbe vannak osztva: a czimek a szerint, a mint 2—14 fejezetre, ezek pedig ismét szakaszokba, melyek, tekintet nélkül a szöveg alsóbb beosztására, folyó számokkal vannak megjelölve. A törvénykönyv czélja, a vétségek osztályozásának módja és

az a viszony, melyben a büntettek és büntetések egyes osztályai az egész törvénykönyvvel állanak, a következő jegyzékből tünik ki:

I. czim. Büntettek és vétségek általában, a bünösség fokai. 175. szakasz.

II. czim. Hit (vallás) elleni vétségek és a védelmére rendelt szabályok elleni kihágások. 65. szakasz.

III. czim. Az állam elleni büntettek: árulás, lázadás és az összes vétséget az uralkodó császár és a császári ház tagjainak szent személyei ellen. 23. szakasz.

IV. czim. Büntettek és vétségek a közigazgatási rend ellen. 67. szakasz.

V. czim. A császári, vagy közszolgálatban elkövetett büntettek és vétségek. 178. szakasz.

VI. czim. Megsértései a rendeleteknek, melyek a kötelességekre és teendőkre vonatkoznak, melyek az embereket a császári és helyi hatóságokkal szemben terhelik.

VII. czim., Büntettek az állam tulajdona és jövedelmei ellen. 283. szakasz.

VIII. czim. Büntettek a társadalmi rend és jólét ellen. 574. szakasz. (Ez a czim az egyes embereknek embertársai ellen elkövetett büneit, a megtámadást, rablást, gyilkosságot nem foglalja magában, hanem csak azon vétségeket, melyek engedetlenségeket képeznek a közjólét emelésére rendelt bizonyos, általános intézkedésekkel szemben.)

IX. czim. Oly törvények megsértései, melyek az állásra, rangra, állapotra stb. vonatkoznak. 44. szakasz. (E czim alá tartozik valamely gyermek nevének és rangjának titokbantartása, czimek, rendjelek és egyéb kitüntetések jogellenes bitorlása.)

X. czim. A magánszemélyek élete, jóléte, szabadsága és becsülete ellen elkövetett büntettek. 263. szakasz.

XI. czim. A család és a családi jogok ellen való büntettek. 51. szakasz. (Ez a czim magában foglalja az összes törvénysértéseket, melyek a házasságra, elválásra, az apák, anyák, gyermekek, gyámok és gondnokoltak kölcsönös kötelességeire vonatkoznak.)

XII. czim. Magánszemélyek tulajdona ellen elkövetett büntettek és vétségek. 111. szakasz.

A törvényhozók szándéka a büntettek ez osztályozásánál az lehetett, hogy azokat — a mennyire lehetséges — jelentőségük és komolyság szerint rendezzék. Az egyház és az állam elleni vétségek legelől állanak és a büntettek, melyek magánszemélyek élete, szabadsága és becsülete ellen irányulnak, legvégül következnek. Aztán az oly büntettek, melyek az egyház és az állam tekintélyének csorbitását czélozzák, oly nagy helyet foglalnak el, melylyel a magánszemélyek életét és tulajdonát veszélyeztető büntettek semmikép sem állnak arányban. Az első hét czimben foglalt összes törvényes intézkedések és a nyolczadik, valamint kilenczedik czim legtöbbje is közvetlenül az állam, mint politikai szervezet jólétére vonatkozik, ennek fennállását kell megvédeniök, fenhatóságát erősiteniök és azt a hatalmat támogatniok, melylyel alattvalói, a nép felett bir. Ugyszólván minden emberi cselekedet, mely csak a legtávolabbról is érinthetné az államot, vagy az uralkodó hatalmat gyöngithetné, bünténynyé van bélyegezve és a legnagyobb, mondhatni barbár szigorral sujtható. Hogy ez nem tulzott állitás, az majd magukból a törvényekből fog kitünni, melyeket alantabb fel fogok sorolni.

A büntető törvénykönyvnek első fontos czime az ugynevezett »hit ellen való büntetteket« foglalja magában és a szigor, melylyel az efféle büntetteket sujtani szokás, nyomós bizonyitéka annak, hogy mily jelentőséget tulajdonit az állam az egyháznak, mint legfőbb várának. Az első szakasz, mely az egész czim szellemének mértékül szolgálhat, igy szól:

»176-ik §. A ki szándékkal és nyilvánosan valamelyik templomban a dicsőségteljes háromegy Istent, vagy a mi legtisztább uralkodónénkat és Isten Anyját, Szüz Máriát, vagy Jézus Krisztus Megváltónknak és Uristenünknek fenséges keresztjét, vagy »a test nélkül való mennyei hatalmakat«, vagy Isten szentjeit és képeit becsmérelni meri, elveszti összes polgári jogait és életfogytiglan tartó számüzetéssel, valamint tizenkét évnél nem kevesebb és tizenöt évnél hosszabb időre nem terjedő kényszermunkával sujtatik. Ha a büntény nem templomban, hanem nyilvános helyen, vagy több-kevesebb ember jelenlétében követtetik el, a bünös elveszti összes polgári jogait, életfogytiglani fegyházzal és hétnél nem kevesebb, de nyolcznál nem több évre kiterjedő kényszermunkával sujtatik«.

A legközelebbi szakasz, mely ugyanazon büntett egy másik oldalára vonatkozik, igy szól:

»1775. §. Ha az előbbi szakaszban (176) körülirt büntett nem nyilvános helyen, nem is nagyobb népgyülekezet jelenlétében, de azért tanuk előtt azzal a szándékkal követtetik el, hogy ezek hitét megrenditse, vagy őket tévutra vezesse, a bünös összes polgári jogaitól megfosztatik és éltefogytáig Szibéria legtávolabb eső részébe számüzetik.« A 178 ik §. rendeli: »A ki előre megfontolt szándékkal, nyilvános helyen, vagy kisebb-nagyobb embergyülekezet jelenlétében a keresztény hitet vagy az orthodox egyházat birálgatja (vagy elitéli), vagy a szentirást, vagy a szentségeket (szó szerint: mysteriumokat) meggyalázza, elveszti összes polgári jogait és életfogytiglani számüzetéssel, valamint hat évnél nem kevesebb és nyolcz évnél nem több időre terjedő kényszermunkával sujtatik. Ha a bünténSyt nem nyilvános helyen, nem is sok ember jelenlétében, de azért tanuk előtt és oly szándékkal követi el, hogy az utóbbiak hitét megingassa és őket megtévessze (szó szerint: elcsábitsa), — a bünös elveszti összes polgári jogait és életfogytiglan Szibéria legtávolabb eső részébe számüzetik.

A 179-ik §. rendeli, hogy a mennyiben valaki tanuja volt a 176—178. §-ok által idézett bünténynyeknek vagy azok személyes tudomására jutottak és ő ezeket a hatóságoknak be nem jelenti, négy hónál nem rövidebb és nyolcznál nem hosszabb időre terjedő börtönnel sujtatik az eset körülményei szerint.

A 181-ik §. igy szól: »A ki közkézen forgó nyomtatott müben, vagy irott czikkben Istent káromolja, vagy az Ur szentjeit gyalázza, vagy a keresztény hitet, vagy az orthodox egyházat becsméreli, vagy a szentirást, vagy a szentségeket megveti, elveszti összes polgári jogait és éltefogytáig Szibéria legtávolabb eső részébe számüzetik. A kik szándékosan árusitanak vagy terjesz-

tenek ilyen műveket és czikkeket, ugyanezen büntetéssel sujtatnak.«

A 181-ik §. rendeli: »Mindazok, kik az orthodox egyházat vagy a kereszténységet általában kigunyolják vagy arra vonatkozólag gúnyos vagy sértő megjegyzéseket tesznek, négy hónapnál nem rövidebb és nyolcz hónál nem hosszabb időre nyuló börtönbüntetéssel sujtatnak.«

Nézetem szerint nagy baj volna, ha más valamely művelt állam büntetőtörvényei az ilyen vétségekre ily szigoru büntetéseket szabnának. A legtöbb országban a »test nélkül való mennyei hatalmakra« (angyalok) vonatkozó gunyos vagy sértő kifejezéseket legfölebb illetlen viseletnek mondanák és mint nyilvános rendháboritásokat pénzbüntetéssel vagy rövid ideig tartó fogsággal sujtanák, Oroszországban azonban az Ur szentjeire és képeire tett tiszteletlen megjegyzések, még ha azok csak 3—4 ismerős előtt és az illetőnek tulajdon házában történtek is, »az összes polgári jogoknak elvesztését és életfogytiglani számüzetést vonnak maguk után Szibéria legtávolabb eső részébe, vagyis az északi jeges partjára, Irkutsk területére«.

Az ilyen büntetőtörvény láttára önkéntelenül felmerül a kérdés: »A törvényhozó szemeiben vajjon mi a viszonylagos értéke a fenti szakaszokban érintett vétségeknek a közönséges bűntényekhez, a rabláshoz, utonálláshoz, gyilkosságkoz viszonyitva?« A VIII. és X. czimben foglalt törvények vizsgálatából kitünik, hogy az orthodox egyház rovására tett gunyos megjegyzés époly undok büntett, mint a személyes megtámadás, mely gyilkossággal végződik, feltéve, hogy a gyilkosság nem volt előre megfontolt. (182. és 1464. §§.) Az orthodox egyháznak nyilvános becsülését ép oly szigoruan büntetik, mint a hamispénzkészitők, rablók és gyujtogatók szövetkezetének szervezését. (178. és 924. §§.) Végül a templomba tett istenkáromló kifejezésekre ép oly büntetés vár, mint a szándékos emberölésre és csak egy fokkal enyhébb, mint az a büntetés, mely a szándékos és megfontolt gyilkosságot sujtja, ha azt egy terhes nő ellen követte el valaki, a ki ez állapotát tudta. (176., 1452. és 1455. §§.)

Az orosz büntetőtörvénykönyv idézett szakaszaiban emlitett vétségeket szépiteni, vagy mentegetni nem szándékozom, azok büntethetőségének jogosultságát sem akarom vitatni, de — nézetem szerint — barbár igazságtalanságra akarom a figyelmet terelni, mely az efféle vétségeket az utonállással és gyilkossággal egy rangba sorozza. Az orosz templomok és egyházak telve vannak ugynevezett »csodatevő Madonnaképekkel és az Ur szentjeinek képeivel«. A hányszor a pétervári Izsák-templomba léptem, a Madonna »Ikon«-jának keretén, mely az Ikonastos-tól jobbra, két vagy három lépcsővel magasabban van, mindig egész csomó ruhanemüeket, fej- és zsebkendőket, szalagokat stb. találtam, melyeket tulajdonosaik függesztettek oda abban a reményben, hogy az Ikonnal való érintkezés által valami csodás erő fog azokra átszármazni. Igen természetes dolog volna, ha valami értelmes ember, ki még oly jámbor és igazhitü keresztény is, nem bizna feltétlenül az aranyozott és drágakövekkel kirakott keret csodatevő hatásában; és különös volna, ha nem viseltetnék még kevesebb tisztelettel oly egyház iránt, mely az efféle árulásokat nemcsak megengedi, de még elő is mozditja.

A 117. §. rendelkezéséhez képest az ilyen embert az ő megjegyzéseiért, Szibéria legközelebb eső részébe való, életfogytiglani számüzetéssel lehetne büntetni. Midőn az 1886-ik év nyarán feleségemmel Moszkva egyik legszentebb székesegyházában jártam, szemtanuja voltam annak, a mint egy egész csapat tudatlan paraszt sorra és áhitattal csókolt végig husz, vagy harmincz fekete, szuette csontot, melyek egy sakktábla alaku szekrényben voltak felállitva. A csontok állitólag az »Ur szentjei« néhányának ujjaiból és lábaiból eredtek és sokan a parasztok közül minden egyes csontot végigcsókoltak annak egész hosszában. Ennek láttára meg nem állhattam, hogy feleségem előtt kissé hangosabban ne nyilatkozzam, a mit az egyházhatóságok okvetlenül istenkáromlásnak tartottak volna és ha orosz vagyok, okvetlenül Szibériába, még pedig annak legtávolabb eső részébe kerülök, ha ugyan ráadásul még néhány évi kényszermunkát is nem kapok. Az orosz egyházi szer-

tartásának igen sok része a nép egészségére nézve szerfelett hátrányos; ide tartozik különösen a képek és csontok csókolásának általánosan elterjedt szokása. A ragályos betegségeket a birodalomban aligha terjesztette valami inkább, mint ez a szokás és a difteritisznek szörnyü pusztitásait is ez teszi érthetővé európai Oroszország számos kerületében. Az »Ur valamelyik szentjé«-nek porladozó és részben már széthullt csontja, melyet ezrekre menő férfi, nő és gyermek csókol, idővel a ragályok fészkévé válik és hogy a papok még terjesztik a hitet, mely szerint istennek tetsző dolog, ha valaki az ily csonthoz nyomja ajkait, a lehető legerkölcstelenebbnek és büntetésre méltó eljárásnak tartom. Ha orosz volnék és Oroszországban élnék, e nézetemnek a legelső alkalommal a legerélyesebb és legérthetőbb módon adnék kifejezést. A 177. §. rendelkezéséhez képest pedig engem mintistenkáromlót azonnal elitélnének és bilincsre verve, szállitanának Szibéria legtávolabb eső részébe.

A szent személyekre és dolgokra vonatkozólag tett istenkáromló és tiszteletlen kifejezések azonban nem az egyedüli vétségek, melyeket a II. czim »a hit elleni bűntettek« alatt ért. Egész fejezet van az eretnekségnek szánva és az orthodox hitnek megtagadása, az igaz egyháztól való elválás és eretnek nézeteknek nyilvános hirdetése a legkegyetlenebb büntetéseket vonja maga után. A 184. §. pl. rendeli, hogy a zsidó vagy mohamedánus, ki rábeszéléssel, ámitással, vagy más módon arra bir egy orthodox keresztényt, hogy az az igaz egyházból kilép és a zsidó, vagy mohamedán vallás hivévé válik, életfogytiglani számüzetéssel és nyolcz évnél nem kevesebb, valamint tiz évnél nem több időre terjedő kényszermunkával büntetendő.

A 187. §. rendeli, hogy a mennyiben valaki az orosz-görög egyháznak egy hivét rábeszélni igyekszik, hogy hitét elhagyja és más keresztény felekezetbe lépjen, az illető életfogytiglani számüzetéssel sujtandó.

A 188. §. rendelkezéséhez képest az, a ki az orthodox egyházból más keresztény egyházba lépett, az egyházi hatóságoknak adandó át kitanitás és megintés végett; kiskoru gyermekeiket a kormány vegye gyámság alá,

birtokai gondozók kezelése alá adandók és a mig tévedését le nem tagadja, sem gyermekei, sem vagyona fölött nem gyakorolhat ellenőrzést.

A szülők, kik a törvény értelmében gyermekeiket az igaz hitben tartoznának nevelni, de a kik a kötelességük megszegésével egy más keresztény egyház elveiben és tanaiban neveltetik őket, nyolcz hónapnál nem kevesebb és 16 hónál nem hosszabb időre terjedő börtönnel büntetendők. Ez időre a gyermekek orthodox rokonok, vagy a kormány által kirendelt gyám felügyelete alá adandók. (190. §.)

Ha egy zsidó vagy mohamedánus orthodox keresztény nőt vesz feleségül és az e házasságból származó gyermekeket nem az orthodox hitben neveli, vagy meggátolja őket az orthodox egyház szabályainak és alakszerüségeinek követésében a házasság felbontatik és a bűnös élte fogytáig Szibéria legtávolabb eső részébe számüzetik. (168. §.)

Mindazok, kik már fennálló felekezetek terjesztésében avagy uj, az orthodox egyházzal ellenséges vagy arra nézve hátrányos felekezetek terjesztésében bűnösökké válnak, elvesztik összes polgári jogaikat és vagy Szibériába vagy Trans-Kaukáziába számüzendők. (196. §.)

Ugy Kaukázusban, mint Szibéria sok részében igen sok hitehagyottal találkoztam, kiket e szakasz erejénél fogva számüztek. Az orosz polgári és katonai hatóságok egybehangzó nyilatkozatai szerint e disszidens keresztények a legbecsületesebb, legszorgalmasabb és legjobb részét képezik a lakosságnak ott, a hová számüzték őket. A kelet-szibériai werchne-udinski ispravnik (rendőrfőnök), ki az ő kerületében levő három vagy négy ilyen disszidens telepről beszélt velem, igy szólt: »Ha az én területem összes lakói számüzött eretnekek lennének, bátran bezárhatnám a börtönöket és jóformán dolgom sem lenne; ők a legjobb emberek mindazok közt, kikre hatásköröm kiterjed.« Bővebben nem is kell indokolni, hogy mily kegyetlen igazságtalanság az, ha jó polgárokat csak azért számüznek Kelet-Szibéria legtávolabb részébe, mert nem imádnak képeket és nem

csókolgatnak csontokat, vagy mert két ujjal vetnek keresztet három helyett.

Az orosz büntetőtörvények a vallási vétségek terén nyilvánuló igaztalan és zsarnok jellegéről egész oldalokat lehetne teleirni. Minden egyes szakasz »börtönnel, számüzetéssel, kényszermunkával« fenyeget és az egész czim a nyugati felfogás szerint, türelmetlenséget és rajongást hirdet. Egy középkorbeli büntetőtörvénykönyvben talán még némileg helyükön lennének az efféle intézkedések, de egy oly codexben, melyet az Üdv 1885-ik esztendejében és egy ugynevezett keresztény állam fővárosában javitottak meg és vizsgáltak át, égbekiáltó anachronismust képeznek.

A legrövidebb fejezet az orosz büntetőtörvénykönyvben az, mely »az állam elleni büntettek«-re, vagy pontosabban körülirva, a »birodalom souverain uralkodója és kormánya elleni büntettek«-re vonatkozik. Ez a fejezet mindössze csak 23. §-t tartalmaz és a kötet 700 lapjából csak 10-et foglal el, de kis terjedelmét rendkivüli szigora pótolja. A következő rövid, de annál érthetőbb magyarázattal kezdődik: A Gossudar, császár élete, jóléte és becsülete ellen irányuló minden gonosz szándék, ugyszintén az a szándék, mely az uralkodónak a tróntól való megfosztására, fenséges hatalmának, szabadságának vagy jogainak korlátozására vonatkozik, — valamint az ő megszentelt személye ellen elkövetett erőszak, az illető bünös összes polgári jogainak elvonásával és halálával büntetendő«.

Azonnal észrevehető, hogy valakinek nem is kell egy beigazolt tényt elkövetnie, hogy e szakasz büntetése érje, — de a beigazolt és elkövetett ténynek nem is kell a czár élete, vagy biztonsága ellen irányulnia. Ha a bünös csak gonosz szándékot táplál, vagy csak tervet készit nem arra, hogy a czár megszentelt személyét megtámadja, hanem csak hogy jogait korlátozná vagyis más szavakkal, hogy fenséges hatalmát megmásitsa, ez elég arra, hogy az illető halállal büntettessék.

A 142. §. ezt világosan kimondja, rendelvén: »A gonosz szándék ... valóságos bünténynek tekintendő nemcsak az esetben, ha a gonosztevő tervének végrehajtását megkisértette, de akkor is, ... ha akár szóval, akár irásban közölte valakivel gondolatait vagy tervét«.

A 243. és 244. §-ok a halálbüntetést kiterjesztik mindazokra, kik a Gossudar, a császár szent személye ellen irányuló gonosztervekben, vagy cselekedetekben részt vesznek; mindazokra, kik ily terveket vagy cselekedeteket pártolnak, vagy ilyenekre felbujtanak, mindazokra, kik a tervezőknek vagy végrehajtóknak menedékhelyet nyujtanak; mindazoknak, kik ily gonosz tervekről es cselekedetről tudomással birnak és azokat az illetékes hatóságoknak föl nem jelentik; mindazokra, kik erőszakot követnek el olyan katona vagy őr ellen, a ki a Gossudar, császár szent személyét, vagy a császári család tagjait őrzi. Az ezekben bünöseknek talált személyeknek minden szerzett vagy öröklött vagyonát az állam elkobozza.

A 246. §. rendeli, hogy a mennyiben valaki a Gossudar, a császár ellen, becsmérlő, meggyalázó kifejezéseket használ, az ő képét, szobrát, emlékét, mely nyilvános helyen van, megrongálja vagy elpusztitja, — az illető, mint felségsértő elveszti összes polgári jogait és hatnál nem kevesebb, de nyolcz évnél nem hosszabb időre terjedő kényszermunkával büntetendő.

A 249-ik szakaszt, melyet a politikai számüzöttek, tág köre és általános alkalmazhatósága miatt, mint »omnibus szakaszt« ismernek, az »orosz forradalmárok fogházélete« czimü utolsó czikkemben részletesen tárgyaltam. Az ezen szakasz rendelkezései ellen vétők is halállal bünhődnek.

A 266-ik §. rendeli, hogy az, a ki nyomtatott vagy irott czikket, felhivást vagy kiáltványt, a népnek nyilt lázadásra izgatása czéljából terjeszt, összes polgári jogait elveszti, életfogytiglan számüzetik és nyolcz évnél nem kevesebb, de tiz évnél nem több időre terjedő kényszermunkával sujtatik.

A 252. §. szerint az, a ki valami nyomtatott müvet, vagy irott okmányt szerkesztett, terjesztett vagy nyilvános beszédet tartott, mely nyiltan és közvetlenül nem lázadásra hivja fel az embereket a fenséges hatalom ellen, de azért ennek tekintélyét mégis megvitatni vagy

kétségbevonni igyekszik — vagy ki az államtörvények által megállapitott kormányformát, vagy a megállapitott trónöröklési rendet merész módon elitéli, — összes polgári jogait elveszti, örökre számüzetik és négy-hát évi kényszermunkára itéltetik. A kinek ily munka vagy okmány, a hatóságok engedélye nélkül, birtokában van, két naptól három hétig terjedő fogházzal büntetendő és aztán egytől-három évig terjedő időre rendőri felügyelet alá helyezendő. (A bünöst ily esetben lakhelyén vagy valamelyik szibériai faluban lehet rendőri felügyelet alá helyezni, mely ezer mértföldre van hazájától és a hová közigazgatási uton számüzik.)

Hogy a czár szent személyének, méltóságának és fenséges hatalmának védelmére rendelt e törvények rendkivüli szigorát kellőkép méltathassuk, hasonlitsuk azokat össze a X. czim alatt felsoroltakkal, melyek a személyes jogok és magánszemélyek becsületének védelmére vannak hivatva. Az ily összehasonlitásból megtudjuk azután, hogy a czár képének, szobrának, emlékének megrongálása sokkal nagyobb vétek, mintha valaki egy magánszemélyt támad meg és kezétől, karjától vagy szemétől fosztja meg. (246. és 1477. §§.) Valamely társulatnak szervezése és az abban való részvétel, ha az a társaság — bár erőszak alkalmazása nékül — a kormány megbuktatását és a kormányforma megváltoztatását czélozza, de tervét nem szándékozik azonnal végrehajtani, sokkal sulyosabb bünügy, mintha egy embert annyira bántalmaz valaki, hogy az illető ennek következtében elveszti szellemi tehetségeit. (250. és 1490. §§.) Valamely beszédnek az elmondása vagy könyvnek megirása, mely a legfőbb hatalom jogainak és szabadalmainak sérthetetlenségét vitatja vagy kétségbevonja, sokkal sulyosabb bűntény, mint egy nő becsülete ellen intézett merénylet. (252. és 1525. §§.) Oly személynek elrejtése, ki a czár élete, jóléte vagy becsülete ellen gonosz szándékkal viseltetik, vagy oly személy részére való menedéknyujtás, ki a legfőbb hatalom jogainak és szabadalmainak korlátozását czélozza, sulyosabb bűntény, mint a saját édes anyjának előre megfontolt szándékkal való meggyilkolása. (243.

és 1449. §§.) A büntetőtörvény értelmében végül az a polgár, ki a czár szent személyéről torzképet készit, vagy azt terjeszti, hogy annak személyes tulajdonai, vagy kormányformája ellen megvetést okozzon, undokabb bűntényt követ el, mint a börtönőr, ki egy védtelen leányt addig erőszakol a börtönben, mig az belehal. (245., 1525., 1526. és 1527. §§.)

Ha ily sok büntetés daczára Oroszország értelmes és szabadságszerető osztályai tovább is szervezik a társaságokat, hogy a kormányformában változást idézzenek elő, vagy ha továbbra is »merész módon« vonják kétségbe a legfőbb hatalom által igényelt jogok sérthetetlenségét, bizonyára nem lehet eltagadni, hogy bátorsággal birnak.

Az orosz kormány védelmére talán azt lehetne felhozni, hogy a törvényeket nem értelmezi az összes politikai gonosztevőkkel szemben ily szigoruan és hogy nem is alkalmazza azokat kiméletlen és végtelen szigorral. Ez állitás valóságát nem akarom tovább vitatni, de ha ugy volna is, ez mitsem változtat a tényen, hogy a törvények oly törvénykönyvben vannak, melyet még csak 1885-ben vizsgáltak át.

Jelen czélom elérésére felesleges, hogy az érintett törvényes intézkedések részleteivel bővebben és részletesebben foglalkozzam. Szerkezetük és szellemük már a III. czim idézett szakaszaiból is kitünik és csak azt akarom megjegyezni, hogy az egyéni szabadság és az önkormányzati jog elnyomására még sohasem hoztak hatásosabb törvényeket.

Nemcsak a zsarnokság megtörésére irányuló egyesülést és szövetkezést teszik lehetetlenné, de szigoruan bünteti a törvény czélszerüsége vagy annak gyakorlati haszna felett tett puszta megjegyzéseket is. A 281. §. pl. rendeli: »Mindazok, kik bünösöknek találtattak abban, hogy irásbeli okmányokat szerkesztettek vagy terjesztettek (a körlevelek mintájára), melyek a kormány tényeire és cselekedeteire vonatkozólag tartalmaznak meg nem engedett birálatokat, tizenkét hótól két évig terjedhető fogsággal büntetendők.

Az 1035. §. rendeli: »Mindazok, kik megjegyzéseket nyomatnak (hirlapban vagy könyvben), melyek a nép-

nek a törvényekbe és a hatóságok rendeleteibe vetett bizalmát megingathatják, vagy a kik ily törvények kötelezője erejét merik kétségbevonni, vagy a kik az ily törvények által tiltott cselekedeteket helyeslik és az a szándékuk, hogy ezzel a törvények ellen keltsenek bizalmatlanságot, két hótól tizenhat hóig terjedő fogsággal büntetendők.«

Egy amerikai ember bajosan tudja elképzelni, hogy a kormány cselekedeteinek nyilvános birálgatása miért »tilos« és hogy miért többé kevésbbé veszélyes dolog az, ha néhány a törvény ellen nem vétő ember, szabályszerü időközökben, valamelyik magánházban jön össze, nyilvános ügyek megbeszélése végett. A IV. czim 320. § a rendeli, hogy azok, kik oly társaság tagjai, melynek fönnállását, irányát és czélját a kormány előtt elrejtik — a kik összejöveteleiket, tanácskozásaik tárgyát vagy a tagoknak egymáshoz való viszonyát titokban tartják — a kik titkon bizonyos tanokat terjesztenek — négy hótól nyolcz hóig terjedhető várfogsággal, vagy a körülményekhez képest egytől három hétig terjedhető fogsággal sujtandók.«

Az oly személyek tehát, kik bármiféle czélból egy magánházban rendszerint összejönnek, kiteszik magukat az e szakaszok valamelyikére alapitható vádnak. A mint összejöveteleik magukra vonták a titkos rendőrség figyelmét, hivatalos kihallgatásra idézik be őket, a minek többé-kevésbbé kellemetlen következménye szokott rájuk nézve lenni. Sok oly urat ismerek Pétervárt, kik meghatározott időközökben közügyek megbeszélésére jönnek össze és a kik, bár sem összeesküvők, sem forradalmárok, ugy tesznek, mintha a játék kedvéért gyültek volna össze, nehogy a cselédség vagy a rendőrök, titkos ténykedésekkel vádolhassák őket. A kormány szemeiben a játékklub ártatlan gyülekezet, de oly magántársaság, mely valami tárgyat megvitat, már a társadalmi rend és a legfőbb hatalom jogainak és szabadalmainak veszélyes fenyegetését képezi.

II. Sándor czár reformtörvényei idejében bizonyos gyülekezeteket, a milyenek pl. a nemeseké, városi tanácsosoké és kerületi képviselőké voltak, türni és

elismerni kellett; de megtettek minden lehető intézkedést, hogy császári ügyek szóba ne kerülhessenek és hogy semmi sem tárgyaltassék, a mi »a közérdeklődést felkelthetné«.

Ha meggondoljuk azt, hogy Oroszországban a központositott bürokráczia mindent szabályozni igyekszik és hogy ennek intézkedései számtalanszor benyulnak a magánélet terére, könnyen megérthető, hogy mily kellemetlen lehet oly emberek helyzete, kiknek ügyeit ily módon »szabályozzák« és hogy mily türhetetlen érzés lehet a szólásszabadságnak teljes elnyomása. Az alárendelt hivatalos közeg hatalmának zsarnoki gyakorlata miatt szenvedő egyénnek még tiltakoznia sem szabad. Egyszerüen csak száját foghatja be, fejét hajthatja le, és ugy alárendelheti magát.

Amerikai barátaim gyakran kérdezték tőlem, hogy az értelmes, szabadságszerető oroszok miért nem hagyják el az ilyen országot. Erre a kérdésre sokféleképp lehet felelni, de a legérthetőbb és leginkább meggyőző válasz az orosz büntetőtörvény 325—328. §-aiban található, melyek következőleg hangzanak:

325. §. A ki hazáját elhagyja és a kormány engedelme nélkül egy idegen kormány szolgálatába lép, vagy egy idegen hatalom alattvalójává lesz, alattvalói esküjének megszegése miatt, összes polgári jogait elveszti és a birodalom határaiból örökre számüzendő. Ha visszatér, örök időkre Szibériába számüzik.

326. §. A ki hazáját elhagyja és a kormány felhivására vissza nem tér, ez engedetlensége miatt elveszti összes polgári jogait és a birodalomból örökre kiutasittatik — hacsak a törvényszék által megszabott határidőn belől ki nem mutatja, hogy engedetlenségét oly körülmények okozták, melyekért nem lehet felelőssé tenni és melyek bűnének sulyát enyhitik. A mig ezt nem mutatta ki, eltüntnek tekintik és tulajdonát a gyámhatóság kezeli.

327. §. A ki a kormány engedélye és alapos ok nélkül a törvény által megszabott időn túl külföldön marad, szintén eltüntnek (szó szerint bejelentés nélkül távollevőnek) tekintik és birtokát a gyámhatóság kezeli.

328. §. A ki a birodalom egy alattvalóját kivándorlásra buzditja, tizenkét hótól tizennyolcz hóig terjedő kényszermunkával sujtandó, vagy pedig örök időkre Szibériába számüzendő.

A fentidézett szakaszok egyikének alapján (326) Turgeniewet, a mikor 1863-ban Párisban élt, Pétervárra idézték, hogy a szenátus előtt igazolja magát valamiért, a mit irt vagy mondott. Annenkow P. V. barátjához intézett leveleiből kitünik, hogy mily megalázó volt reá nézve, a mikor engedelmeskednie kellett, de azért engedelmeskedett.

A kormány az alattvalóknak azt a jogot, hogy engedély nélkül külföldre mehessenek és ott tartózkodhassanak, nem ismeri el; ha tehát egy orosz alattvaló szabadabb országba menekül a zsarnokság elől, ki van téve annak, hogy kiutasitják, elitélik, minden vagyonát elkobozzák és esetleges visszatérte után Szibériába számüzik. Kevés ember akar örökre elszakadni a barátoktól, rokonoktól, a hazától és mindattól, a mi neki drága. Mit tehetnek az elnyomottak, ha az elnyomatást már nem birják tovább elviselni? Vagy alá kell magukat rendelniök, vagy küzdeniök kell és ha nem akarják magukat alávetni és a büntetőtörvénykönyv intézkedései folytán közösen és békés uton nem tehetnek semmit a zsarnokság ellen, okvetlenül egyenkint vagy kisebb csoportokban fogják a harczot megkisérteni, a mint azt most is teszik, mignem bilincsre verve küldik őket Szibériába vagy pedig a vérpadon vesznek el.

(Vége.)

TARTALOMJEGYZÉK.